

KOGUMIK
„RAHVA HÄALE“ LÜHIJUTTUDE VÕISTLUSEL
SILMAPAISTNUD TÖODEST

Sütitau
aeg

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

TALLINN 1949

Sissejuhatus

Sõjajärgsel ajal on eesti nõukogude kirjandus sammunud pidevalt ideelise selguse ja kunstilise küpsuse teed. Nõukogude Eesti kirjanikud on viimaseil aastail loonud nii mitmeidki teoseid, milles värvikalt kajastuvad nõukogude inimeste kangelaslik töö ja võitlus kommunismihooone alusmüüri rajamisel.

Samal ajal, kui me võime täheldada hinnatavaid edusamme draama, luule ja jutustuste alal, on romaani kõrval olnud mahajäänumaks kirjanduslikuks žanriks lühijutt. Meie ajakirjades ja ajalehtedes ilmub liialt harva nõukogulikku tänapäeva käsitlevaid huvitavaid lühijutte. Ometigi on lühijutt oma rahvapärasuse, lihtsuse ja selguse, operatiivsuse ja kergelt-loetavuse pärast äärmiselt vajalik kirjandusžanr.

Eesmärgiga ergutada lühijutu viljelemist ja aktiveerida noori kirjandushuvilisi loomingulisele tööle kuulutaski „Rahva Hääle“ toimetus 12. veebruaril 1949 välja kaasaegse temaatikaga lühijuttude võistluse. Läbiviidud võistlus tuleb tunnistada kordaläinuks. Võistlusele saabus ligi viissada tööd, täpselt öeldes — 477 lühijuttu. Selline rohkearvuline osavõtt kirjanduslikust võistlusest oli enneolematu. Valdav enamik autoreist olid nii kirjanduslikult kui ealt noored. Seega suutis võistlus täita ühe oma põhiülesande: aktiveerida noori kirjandushuvilisi loomingulisele tegevusele. Ka teise püstitatud eesmärgi saavutas võistlus — andis lühijuttude viljelemisele tugeva, edasiviiva tõuke.

Võistlusele saadetud tööde ideeline ja kunstiline tase osutus silmapaistvaks. Võistlus andis umbes poolsada vastuvõetavat avalda-

miskõlblikku lühijuttu, millest kolmkümmend kaks ilmub käesolevas kogumikus. Võistlus tõendas, et meil on küllalt noori andeid, kes on võimelised köitvate lühijuttude kirjutamiseks, s.o. põua võitmiseks, mis valitseb meie kirjanduses sel alal.

Võistlusele saadetud lühijutud olid peaaegu eranditult temaatiliselt aktuaalsed, nagu seda võime näha ka selle raamatu järgnevalt lehekülgedelt. Noored autorid on oma töödes suure soojusega käsitleanud nõukoguliku ülesehitustöö põlevamaid probleeme. Kuigi nii mõnegi lühijutu juures ilmneb teatavaid puudujärke ja alati pole autoreil täiel määral õnnestunud oma ainet kunstiküpsesse vormi valada, on autorite siirus ja võitlejahoiak haaravad.

Võistlusele saadetud töödest moodustasid arvukama grupi kolhoositeemalised lühijutud. Nõukogude Eesti küla sotsialistlik ümbersünd oli andnud paljudele paladele ainet. Käsitletud oli nii kolhooside loomise probleemi kui tööd ja võitlust vastasutatud põllumajanduslikes artellides. Kolhoositeemalistest lühijuttudest on käesoleva kogumiku esimesse ossa paigutatud kolmteist, millest rohkem kui pooled kajastavad juba eesti talupoegade uut sotsialistlikku elu kolhoosides.

Paljud võistlusest osavõtjad olid oma lühijuttudele aine leidnud meie vabariigi jõudsasti arenevast tööstusest. Tööstusteemalistest töödest on kogusse mahutatud kümme, mis moodustavad teise osa. Sotsialistliku töö eesrindlased, stahaanovlased ja ratsionaliseerijad, kelles süveneb kommunistlik suhtumine töösse ja kes julgesti vastu astuvad väikekodanlikele egoistidele ja loodreile ning suure seltsimehelikkusega aitavad mahajääjaid, tõusevad neis juttudes esikohale.

Kogumiku „Sütitav aeg“ kolmas osa on kõige mitmekesisem. Autorid jutustavad siin meremeeste karmist ja võitlusrohkest elust, arstide ennastsalgavast tööst, üliõpilastest ja nende probleemidest, kunstnikest, kes leiavad oma õige koha elus, ja teistest tänapäeva iseloomustavatest nähtustest. Viimase lühijutu tegevus keerleb Rootsist sünnimaale repatrieerunud kaluri esimeste muljete ja samude ümber.

Nagu käesolevgi lühijuttude kogumik näitab, oli võistlusele saadetud tööde temaatika üsna avar. Paljudki elualad ja küsimused on leidnud siin esmakordselt käsitlemist. Võtame kas või mere-

meeste elu käsitlevad lühijutud — „Abi tuleb“ ja „Tekklaadung“, või arstide ja kunstnike tegevust peegeldavad lühijutud „Vereülekanne“ ja „Tiit Lõhmuse uus algatus“. Mainitud ja mitmegi teise lühijutu pioneeriväärtust ei saa eitada.

„Rahva Hääle“ lühijuttude võistlusel paremaiks osutunud tööd, millest enamik ilmub käesolevas kogumikus, pole lünkade ega puudusteta. Mõneski lühijutus esineb kirjanduslik-kunstilist küündimatust, avaldatud tööd ei ole kaugeltki ühegi nõrkuseta kunstiküpsed kirjanduslikud meisterteosed. Ent neis on üldiselt õieti käsitletud, terava pilguga nähtud ja südamliku soojusega edasi antud meie maal toimuvat sotsialistlikku ülesehitustööd. Ühiskonda ja inimesi muutva vaba sotsialistliku töö jõud tõuseb lühijuttudes jõuliselt esile. Eluvõõrsust, käsitletava aine mittetundmist, objektivistlikku vaatamisviisi nende juures aga me ei märka. Uue elu kirglik jaatamine on nende lühijuttude tugevaimaks küljeks.

Pole kahtlust, et nii mõnigi autor, kelle töö kannab veel kirjandustehnilise abituse jälgi, kujuneb püsiva töö juures edaspidi küpsiks meistriks.

Õhutaagu käesolev kogumik, mis on esimeseks sellelaadiliseks, noori autoreid veelgi innukamalt tegelema lühijutu kui suure tähtsusega kirjandusliigi viljelemisega.

Koostaja

Kiil

Ega Vainu Andres suur kõrtsiskäija olnudki, kuid sedakorda laadalt koju sõites peatas ta hobuse alevi vahel ja astus baari sisse, et juua pudel õlut, sest kurk oli teetolmust üsna rabe. Sel moel siis vana Andres istuski baarilaua taga, õllepudel ees, ja mõlgutas mõtteid.

Tarbla rahvas hakkab ühiselt maja pidama, asutab kolhoosi. Jaa, ega see paha ole. Uheskoos ikka seda võimu enam... ja Tarbla põllud justkui loodud ühise majapidamise tarvis. Näe, põllusiilud valguvad nagu ühetasane põrandariie nõlvakutpidi alla kuni metsani. Kui need kupitsad ja vahepeenrad ära tõmmata, saaks tore, ühetasane põid. Vili võiks lokata nagu seal Ukrainamaal, kus silm ei võtnud põlluvälja otsa ega äärt — nagu kinofilmis näidati. Oli seal alles kärmust ja lõbu viljakoristamise man. Naiste valged rätid aina vilkused, kui nad viljavihke kandsid. Ja viljahakid kerkisid kõrre-põllule just nagu imeväel.

Miks siis Tarbla omad ei võiks sedasamuti töötada? On ju Tarblaski noori neidusid ja jaksukaid poisse, on arukaid mehi ja käbedaid eitesid, just niisama, nagu seal kinofilmis näha oli. Ega ei annaks neile alla kuidagi.

Andres maitstes õlleklaasist ja tundis jälle südames imelikku, nagu terava okka torget.

Seal nad asutavad ja ajavad seda asja. Va Semmi Jaak ees ja taga, nõuks ja abiks noortele. Aga teda, Vainu Andrest, ei tulda mitte kutsumagi, et kas sa ka tahad ja hakkad. Mispärast? Või on tema siis halvem Jaagust? Eluaeg on tema, nagu Jaakki, tööd rüganud, pole tal olnud sulaseid ees ega teenijaid taga. Põld neil üheväärne suuruselt ja headuselt, ise nad vanad naabrid, aga nüüd, viimasel ajal, jah, pole Jaak enam oma jalgagi üle Vainu ukسلäve tõstnud.

Aga Vainu põllud lõikavad Tarbla küla maa peaaegu pooleks. Kuidas siis saabki kolhoosi asutada ilma Vainuta! Juba maa pärast

peaksid nad Andrese endi hulka kutsuma . . . Ja Andres astuks heameelega kolhoosi, see mõte pole talle võõras.

Andres jõi õlleklaasi tühjaks ning tõusis, et hobust vaatama minna ja, mis seal siis ikka, ära koju sõita.

Aga just selsamal silmapilgul sisenes välisuksest kaks meest. Ka laadalised. „Ets kae — vana Semmi Jaak, just sai teisest mõeldud,“ pomises Andres habemesse ja küsis ettekandjalt meelega nii valjusti, et uustulnukad tema häält pidid kuulma:

„Mari, ae — raha ka tahad või?“

Semmi Jaak ja noor Ala Jaan vaatasid tema poole. Noor Jaan oli heas tujus, ega ta nägu muidu nii poleks lõkendanud.

Aga selle Jaaniga just olekski tarvis kõnelda, tema ju kolhoosi asjus nagu asjamees, käivat linnavahet ja lugevat koosolekutel ette kõiksugu määrusi. Et kui kord küsiks, kuidas siis Vainu — jääb teie kolhoosile kiiluks vahele või?

Andres ei saanud oma mõtet lõpetadagi, sest vana Jaak ühes Jaaniga olid tema laua juurde jõudnud ja Jaak ütles:

„No kas sa, Andres, juba ära lähed, ei kõlba naabritega ühes istudagi?“

„Miks sa seesugust juttu peaksid ajama,“ vastas Andres tormakalt. „Ise käite minust mööda kui pidalist, tea, mis minul teiegagi siis peaks pistmist olema.“

„Ega sinul kõlba jah,“ lausus nüüd omakorda Jaan, „sinule ju oleme meie, kolhoosnikud, halvad, sinul poeg tegevat ju Ameerika tsoonis revolutsiooni ja hauduvat igasuguseid plaane. Usud ikka vist, et tuleb teine varsti, dollarikott seljas . . .“

„Mis juttu sa, Jaan, ajad?“ ehmus Andres. „Kust sa selle mõtte võtad? Mis tsoonis Märt siis on? Tead ju ise väga hästi, et Märt läks sinuga ühes sõtta saksa vastu . . .“

„Aga viskas varvast vaenlase poole ja passib nüüd seal parajat aega. Aga oodaku, sõge, ega meiegi leeme päält riisunud ole . . .“

„Mis te nüüd laimujutuga! Nalja teete või?“ oli Andres hoopis ehmunud. Tema Märt, ainus poeg, läks koos teistega, läks sõtta, ja kui teised pikkamööda Punaarmee tagasi tulid, üks siis saadud Märdiltki kiri lahinguväljalt. Aga näe, sinna ta vist jäigi. Pärast seda pole poisist kippu ega kõppu kuulda olnud. Ju ta oma elu sõjaväljale jättis — muidu oleks ta selle aja peale ikkagi koju jõudnud. Ja nüüd see Jaan seletab midagi Ameerikast ja tsoonist . . .

„Sa, vana Andres, ära vaidle kedagi, terve vald teab juba su Märdi „vägitegu“. Ära sa ise tee veel rumalat nägu asja manu.“ Seda ütles Semmi Jaak oma halli habet siludes, ikka sedasi ülalt alla, nagu see tal moeks oli, kui ta ärritus.

Andres vahtis küsivalt ühe otsast teise otsa, siis tõstis silmad ja kohtas mitmeid silmapaare, mis näisid kõik nagu teda põlastavat ja pilkavat.

Andresel jooksis kuum juga üle selja. Või siis nii, või siis tema poisist aetakse seesugust valejuttu ja tema ise ei ole sellest mitte midagi kuulnud. Samas aga tekkis temas kibe trots. See oli sügava haavumise tagajärg. Naabrid teevad seljataga kõlbmatu jutu välja ja siis tulevad ausat meest ja isa naerma. Andres otsustas nendega mitte vaielda. Ta tahtis ainult teada, kust siis Märdist niisuguseid teateid on saadud.

„Ja kust teie's nii targad olete? Kas olete Märti seal tsoonis kae-mas käinud või?” jonnis ta.

„Ju su oma eit seda paremini teab. Räägib ammu kogu külas, et ega Märt surnud ole, et ta olevat tsoonis,“ ühmas Semmi Jaak vastata.

„Kurat!“ lõi Vainu Andres korruga rusikaga lauale, nii et klaasid klirisesid. „Minu oma eit? Tema teab Märdist ja mina ei tea.“

„Ju sa siis ei tea — aga kes seda usub. Eks Suur-Karla tea ka, mine küsi temalt selgust, kui seni veel selge pole,“ pilkas Jaan, kellele tundus uskumatuna, et Andres ise neist juttudest midagi ei tea.

Andresel hakkasid käed värisema.

„Ja minu oma eit ütleb, et Märt on sõjast põgenenud — ja ära-andja?“

Andres vaatas õigust ja abi otsides ühelt näolt teisele, aga talle näis, et kõik nad muigavad halvustavalt. Vanamehel ilmusid higi-pisarad laubale. Ta ise tundis, kuidas ta lõug hakkas värisema, ikka enam ja enam. Kui see on tõsi, kui see peaks olema tõsi... Tema poeg, tema au ja uhkus — kellest ta oli küll juba harjunud mõtlema kui surnust, kuid auga surnust, kui kangelasest, kodumaa eest langenust — kas seesama poeg... tõesti võis — petta?

Pilk maas, lahkus Vainu Andres baarist. Ta kuulis meeste so-sistamist, kuid ei saanud aru sõnadest.

Hobusele andis ta ohjajarudega vastu külgi, nii et vana kõrb ehmus. Niiviisi polnud vana peremees teda kunagi kohelnud. Kõrb oleks nagu enne pead vangutanud — ja siis alustas ta vankri kolli-sedes aeglast sõrki.

„Märt on elus?“ seisis mõtte kui tina Andrese peas. Poeg elus, kuid isa nagu ei oskaks rõõmustadagi. See oli tulnud talle, vana-mehele, kõik nagu liiga järsku — see uudis pojast.

*

„Anu, Anu ael!“ ei jõudnud Andres õieti veel üle ukسلävegi. „Kuule, kust sa seesuguse sõna oled saanud, et meie Märt on Ameerikasse pagenud, et on elus ja terve?“

Ehmunult vaatas Anu pliidi juurest oma mehele näkku.

„Said sellest ka kuulda?“

„Kes sulle seda valet kõneles, mes?“ Andres astus suurte samudega Anu kõrvale.

Perenaine tõstis käe, nagu hoopi kartes.

„See ju ammu teada. Ma sinu eest varjasin ikka, et saad poisi pääle ilmaasjata vihaseks... Aga no eks ta ju ikka ka parem ole, kui oma laps kusagil elus ja...“

„Ah et parem, kui oma laps kusagil elus,“ kordas isa mõnitades, „parem ikka, ja kui veel tead, et su poeg on ülejooksik ja kodumaa äraandja...“

„Mis sa'nd kohe... Teab, mis see meie Märt siis nii ära andis, ta ehk niisama, oma elukese eest...“

„Ja seal võõral maal on tal siis parem jagelda kui omas kodus olla, mes?“

„Näeb ilma ja... minu süda on küll nagu raasike kergem...“ Vainu eit lootis, et Andreski oma poja pärast tema väikest rõõmulootust jagama hakkab.

Kuid Andres tundis jälle, et ta lõug hakkab värisema, ja see tunne oli vastik. Ta ei tahtnud seda. See värisemine ei lasknud tal kõnelda nii üleolevalt, rahulikult, nagu ta praegu soovis.

Seal ta nüüd seisis, vaikis, ja ta suur, lai, tööst kõverdunud käelaba oli kõvasti vastu rinda surutud, nagu peaks see kaitsema, et vanamehe ägedalt tuksuv süda rinnust välja ei hüppaks. Suu oli ta kõvasti kinni surunud, et naine ei saaks märgata lõua värisemist.

Anu vaatas meest pilgu aega ehmunult. Säärasena polnud ta teda eluilmaski veel näinud.

„Taeva ristike, tea, mis ta nüüd ette võtab,“ mõtles Anu, ja ta süda hakkas kohutavalt valutama. Ta oli ammugi kartnud, et kui Andres teada saab, siis... Ta ise tundis küll lohutust, et poeg on elus, aga isa, tema on teistsugune, tema ikka selle südameau ja tõe eest. Tema näeks küll paremini, et Märdike surnud oleks, kui et ta niiviisi salaja ja nagu ülekohtuselt oma sõprade ja seltsimeeste juurest vaenlaste poole põgenes...

Andres küsis korraga talle endalegi imekspanemisväärt rahulikult:

„Kes sulle seda kõneles?“

„Suur-Karla ütles teadvat. See oli juba kevadist-harja, kui ta linnas käis ja oli kindlast kohast kuulnud...“

„See kulak... nülgi!“ sajatas Andres. „See õõnestaja! Endal

tal pojad metsapidi laiali elajaloomadeks, hirmutavad ja röövivad, ja siis see vana tõbras pillub ausat noormeest veel pärast ta surma poriga. No tema ja temasuguste aeg on möödas!"

Ta astus sammu naise poole ja see nägi, et vanamehe suur kämmal oli tugevasti rusikasse tõmbunud.

„Ma talle..."

„Ära'nd, kullake, nii rabedalt," manitses eit hirmunult. „Sa lase südamel kosuda, siis hakka otsuseid tegema. Kuula rahulikult järele — kes teab, ehk Suur-Karla ajab ka sedasamaviisi suusuurust, mina sellepärast sinule ei hakanudki kõnelema..."

Anu tundis oma meest, teadis Andrese ägedat meelt, teadis aga ka, et Andres peab enne omaette vaikust saama, järele mõtlema, muidu ta ei tee just arukaid samme.

„Ja kuulangi perra," otsustas Andres, „ja panengi tõe jalule. Ja kui tuleb välja, et Märt tõemeeli on äraandja, siis pole meil ka sellele maale siin enam õigust, siis on ka meie elul siin lõpp. Siis pole mul õigust ka kolhoosi astuda. Minu hall pea seda häbi ära ei kannata."

„Mis sa'nd, Andres... No kuigi on nii, noh, las ta elab seal ja meie elame siin," tahtis Anu meest trööstida, valas aga oma sõnadega nagu õli tulle.

„Ah, et las elab... Võiks ta kärvata seal oma tsoonis ja mina, kes ma teda kasvasin, mina kärvan siin, siinsamas — kui see ainult peaks tõi olema."

Anu pühkis põllenurgaga silmi. Aga ta oli oma pikal abieluajal küllalt Andrest tundma õppinud. Oskas teda siiski pikapeale rahustada, nii et see viimaks söögilaudagi istus, mõne pala suhu pistis ja siis ohates asemele heitis.

Ent südamesse oli vanal Andresel nagu kiil aetud ja see kiil torkis, ei lasknud uinuda...

*

Nagu kiil, jah, on see Vainu talu keset küla, arutati Tarbla initsiatiivgrupi koosolekul, kus küsimus seisis peatselt kolhoosi asutamises.

„Ega meil Andrest maksa kaasa kutsudagi. Nägime, kui uhke ta hiljuti oli. Ootab vist Märti sõjaga tagasi tulevat." Koos Vainu Märdiga olid nad Punaarmeele läinud, armees olles koos uue elu kavasad mõlgutanud, kolhoosidestki arutanud. Märt sai haavata ja, nagu räägiti, sattus hiljem hoopis Ukraina rindele. Seal jäi ta kadunuks, läks üle, nagu nüüd igäüks kõneleb. Reeturi uhket ja upsat isa paluda — seda ei võtnud Ala Jaani hing vastu. Sedasi arutas Ala Jaan.

„Vana Andres ju seesugune mees muidu pole," arvas Semmi

Jaak. „Aga minulgi, näe, on nagu vimme tema vastu, jalg ei taha kuidagi tõusta, et teda paluma minna.“

„Tuleks siiski seda teha, kui arvate, et ta ise soovi avaldama ei tule,“ arvas partei maakonnakomitee töötaja, kes oli tulnud maameeste palvel Tarblasse hea nõuga abiks. Oli ju see kolhoosi-asi talumeestele veel üsna võõras ja küsimusi kerkis igal koosolekul nii palju, keegi omadest aga ei osanud vastata. Siis palutigi linnast abi.

„Teil hea öelda küll, et tuleb teda kutsuma minna, te ei tunne Andrest. Kui ta kord on isemeeles, ja ju tal asja seda ka olla, ei ta siis paindu,“ sõnas Jaak.

„Siis tuleb Vainu maa kolhoosile võtta ja mingi Andres, kuhu tahab,“ arvas Jaan energiliselt.

„Nii küll ei saa. Teil pole selle Andrese vastu ju ka muud midagi tõsist kui see kuulujutt. Kolhoosi astumine on täiesti vaba- tahtlik asi. Sundida siin kedagi ei tohi. Ainult, kui talunik ise on veendunud, et ühiselt põldu harida on parem ja tulusam kui üksi- kult, ja kui ta ise soovi avaldab liituda, alles siis tuleb tema kolhoosi vastuvõtmise asi küsimusse. Palja kuulujutu järgi aga talu kelleltki ära võtta ei tohi,“ selgitas maakonnakomitee töötaja.

Tarbla mehed kuulasid ja nende nägudel peegeldus pettumus.

„Tähendab, siis „Võit“ peab jäämaga Andrese ja selle jooksiku Märdi pärast kiiluga?“

„Peab jääma kiiluga,“ vastas linnamees, „kui teil midagi kindlat Andrese kohta esitada pole ja kui te Andrest kolhoosi võtta ei soovi.“

Nii kõneldi kolhoosi initsiatiivgrupi koosolekul. Vainu talu maadest kui kolhoosipõldude vahele tungivast kiilust arutati veel teisalgi. Suur-Karla teatas sellest võidurõõmsalt ühel hilisel õhtu- tunnil oma vanemale pojale, kes pimeduse varjus oli koju hiilinud. „Vainu käib kolhoosist kui kiil läbi ja see kiil jääb. Vana Andres juba kolhoosi ei lähe. Valutab teine südant poja pärast. Kogu maailma peale on ta pahane. Semmi Jaagu ja Ala Jaaniga ta enam tegemist ei tee. Nii et pole veel kindel, kas sellest initsiatiivgrupist päriskolhoosi saabki... Andrest aga kolhoosnikku ei saa, see on nagu aamen kirikus,“ rõõmustas Suur-Karla poja ees.

„Ah-ah-haa,“ irvitas Suur-Karla poeg täiest kõrist. „Õieti tegid, vana, õieti tegid. Nii tuleb inimesi üksteisest lahku ajada. Kas sõna või teoga, aga üksmeelt ei tohi olla... Vainu Andres ja Semmi Jaak olid suured sõbrad, aga nüüd... ei taha tunda teineteist, ei taha nähagi... Hee,“ naeratas bandiit uuesti: „Hästi tegid. Lasid jutu välja ja kogu küla usub kui kulda, et Märt on äraandja... Aga kuule, kui see Märt siiski kusagilt peaks ilmuma?“

„Kus ta enam,“ lõi Suur-Karla käega. — „Las aga nüüd ilm

arvata oma arvamist. Kui see Märt seni ilmunud pole, ei tea, kust ta siis veel peaks välja tulema ... Kiil on ja jääb."

„Sellised kiilud ajavad mõnegi mehe kolhoosist eemale," arvas ka poeg.

Kulakud olid kindlad oma kiilule.

*

Vainu Andres sõitis maakonnalinna. Ta oli üheainsa kuuga vanemaks jäänud. Silmis polnud tal enam jälgegi endisest nooruslikkusest ja käteski nagu puudus endine jõud. Ta ei vaadanud vastutuli jaoks, kui ta läks alevisse. Omnibussis istus ta, silmad üha uurimas kodukootud palituriide kudet varrukal. Või kui tõstiski pilgu, siis vaatas aknast välja, jälgides sõidul nähtavat silmapetet, nagu liiguksid metsad ja põllulapid aina tahapoole.

Inimesed aga arvasid Andrese olevat uhke ja upsaka, kes peab ennast paremaks, nagu kõik need kulakud, kes ikka ei tahtnud oma allajäämist tunnistada, vaid ootasid aina seda „valget laeva", nagu kõneldi.

Viljandis otsis Andres üles linavabriku mehaaniku Elmar Vahtra. See oli möödunud sügisel viljavarumise ajal Vainul käinud parteikomitee volinikuna. Andres oli esimeste hulgas oma normid riigile ära tasunud ja üle normi mõnegi hea saja kilo kuldseid teri viinud. Parteikomitee volinik oli tema pool oöbinud. Ega magamisest seekord suurt välja tulnud: sel ööl rohkem kõneldi ja arutati. Algul ühest-teisest, normidest ja kulakutest, hiljem aga peasjalikult kolhoosist. Nähtud kinofilm, ajalehtedest loetud sõnumid ja koosolekuil kuulud sõnad kolhoosidest ei andnud Vainu Andrese südamele rahu. Ja kui linnamees jutu kolhoosidest üles võttis, ei lasknud Vainu Andres seda enam vaibuda. Ta sai õiget sõna kuulda nii mõnegi küsimuse kohta, mis mõttes mõlkus ja millest ta oma aruga jagu ei saanud. Nüüd aga ei taha nad teda kolhoosi võtta, ei tule juttugi tegema, nagu oleks ta Suur-Karla või mõni teine kulak ... Pikka aega mõtles ja kaalus Andres, kellega oma muret jagada, kellelt head nõu saada. Ja siis otsustas. Kui linavabriku mees Elmar Vahtra teadis tõtt kõnelda kolhoosidest, siis mõistab ta aidata ka nüüd. Elmar Vahtra on parteis, seda Andres teadis, ja kommunistid, need pole kunagi tühje sõnu kõnelnud. Seepärast otsis Andres nüüd linavabriku mehaaniku üles ja rääkis temale kõik oma südamele ära. Rääkis rohkem, kui ta oli varem kellelegi kõnelnud, mure ja kibedus sõnades ning hääles.

„Et jah, kuidas siis saaks teadust Märdist," lõpetas ta oma jutu. „Mina ei usu, et tema läks sinna tsooni või kus nad ütlevad teda olevat. Mina ei usu seda. Aga koju pole ta tagasi jõudnud."

Vahtra oli tõepoolest meheks aitama. Ta märkis midagi Suur-Karla kohta üles ja õpetas siis:

„Tuleb koostada vastav kiri ja saata Sõjaväe Komissariaati. Seal on Isamaasõjas kaduma jäänute otsimise osakond.“

„Ah on kohe oma osakond? No kuule, Elmar, ole sa nüüd hää mees ja tee mulle ka kiri valmis. Minul, näe, silmad...“

„On sul Märdi kohta midagi täpsemat teada ka, nagu — kus väeosas ta oli või?“

„Eks see kiri ole,“ otsis Andres kärmesti välja Märdi kirja. Umbrik oli küll kaunis määrdinud ja kiri sellel kulunud, kuid Vahtra luges sealt üsna hõlpsasti ära saatja aadressi. See aadress polnudki muud kui üks pikk numbririda ja venekeelsed tähed.

Vahtra seletas, et just nende numbrite ja tähtede järgi ongi neil kõige kergem otsida.

„Siis muudkui tee kiri valmis,“ palus Andres ja Vahtra koostaski kirja. Tuli veel Andresega kaasagi sinna, kuhu kiri pidi viidama, ja käis seal sees suusõnal rääkimas.

„Vastuse saad koju, oota aga,“ ütles Vahtra, kui nad olid juba tänaval.

Kojusõit oli Andresel nagu kuidagi kergem. Süda nagu ütles sees, et nüüd see vastus tuleb, tuleb kindlasti ja toob tõe välja.

Ja Andres ootas tõde.

*

Tõde saabus pooleteise kuu pärast.

Vainule tõi postikandja Andrese nimele tähtkirja, mida ei andnudki muidu kätte, kui Andres pidi oma nime talle raamatusse kirjutama, et on teate kätte saanud.

„Vaata, kui täpipealt nüüd ka need kirjadevärgid käivad,“ imetles Anu, endal süda lausa lõhkemas rinnus ootusärevusest.

Andres avas pikkamisi kirja. Seal sees oli trükitud paber, suur valge paber, ja ainult keskel natuke trükki peal. Aga selle-eest oli kaks templijälge ja tindiga kirjutatud nimed.

Nimesid Andres mitte lugeda ei osanud, nii siira-viira olid need kirjutatud. Trükitud aga oli paberile:

„Käesolevaga teatame, et teie poeg Märt Vain langes kangelasena oma Nõukogude isamaad kaitstes D... all lahingus 1944. a. 7. oktoobril. Maetud D... juures ühishauda.“

Anu nuttis vaikselt ja hääletult. Eidekese kortsulisi palgeid mööda aina valgus alla pisaraid. Ja Anu tundis ise — imelik küll — nagu puhastaks see nutt ta hinge, nagu oleks see alles esimene õige leinanutt ja nagu oleks Märt ise selle sõnumi saatnud, — nii suur tõde oli see.

Ent Andres ei nutnud. Andres hoidis kirja käes ja naeratas.

Lugemisel oli ta silmis süttinud endine nooruslik sädelus ja ta paled hallide habemekarvade all punetasid iseäralikult. Tal oli küll rohkem inimese ilme, kes on saanud oma poja pulmasõnumi, mitte aga surmasõnumi.

„Langes kangelasena — oma Nõukogude isamaad kaitstes,“ sosistas vana Andres ikka jälle.

Jah, ka Andresel oli südames suur ja tõeline lein. Olid ju nüüd kokku varisenud igasugused salajased lootused, et ehk aga poeg ikka veel tuleb, et ehk on haige või mis tahes. Aga nüüd ei olnud teda enam kuskilt tulemas. Juba palju aastaid puhkas ta oma lahingukaaslaste kõrval. Ühes reas teiste kangete meestega, kellel ei olnud palju oma noort elu anda kodumaa vabaduse eest. Ja Märt Vain on üks neist . . .

„Minu oma poiss, Märt,“ ütles Andres poolkuuldavalt ja silus oma kareda käega toolitoe serva. Talle näis, et ta peo all on Märdist poisi hele pehmejuukseline pea. Talle näis, et Märt on jälle säärane pisike mehike, kümneaastane poisipõnn — jooksmas Vainu põllupeenart pidi ja heleda häälega kutsumas Paukat, kes, saba rõngas, lidub talle järele.

„Ah,“ ühmas Andres endamisi, „rukkipõllu vahel aina vilkus poisi linalakk pea, kui ta jooksis Paukaga võidu . . . Nüüd aga saavad neist põldudest Võidu kolhoosi põllud, kus vilguvad naabermeeste ja -naiste ning laste heledad pead.“

„Meie Märt ei langenud seal kaugel asjata,“ ütles ta valjusti ja kindlalt, „mille eest ta võitles, see läheb ka täide . . .“

*

„Tere!“

„Tere, tere,“ vastasid koosolijad imestanult, sest kolhoosi esimesele koosolekule ilmus korraga Vainu Andres, see reeturi isa.

Aga täna ei olnud Andres niisugune tõrges ja kare, nagu ikka viimasel ajal. Ta astus, pea püsti, Semmi Jaagu juurde, kes istus Andresele tundmatu linnamehe kõrval laua ääres, millele oli laotatud suur valge kaart.

Andres vaatas kaarti ja surus siis põidla kiilule, mis lõikas kahe tumeda joonena valget välja.

„Ah et see on siis Vainu, Võidu kolhoosi kiil?“

„No neh. Ära tule pilkama. Kes sind sealt vahelt siis ära saab tõsta,“ ühmas Semmi Jaak mornilt.

„Kas siis Vainu põld kolhoosi ei kõlba? Olen ju sealt kividki puha välja murdnud — ja ju minu Märt võitles ka ikka selle eest, et kõik põllud ühiseks saaksid. Ja nüüd näha, et ta isa praagitakse välja, mis?“

„Märt?“ kuuldus kellegi pooltuge ja poolimestanud hää.

„No Märt muidugi.“ Andrese hääles kõlas juubeldus. Aegapidi võttis ta kirja taskust, avas selle neljaks kokkupandud hõlmad, silus veel enne oma suure, pahkliku käega üle paberi ja asetaski Semmi Jaagu ja linnamehe ette lauale. Seadis ta aga just kaardile, selle Vainu kiilu peale, nii et valge paber kattis mustad kriipsud.

Linnamees luges algul silmadega, siis tõusis püsti.

Toas valitses äkki iseäralik, ootav vaikus — ja linnamees luges valjusti, selge häälega:

„Käesolevaga teatame, et Teie poeg Märt Vain langes kangelasena oma Nõukogude isamaad kaitstes D . . . all lahingus 1944. a. 7. oktoobril. Maetud D . . . juures ühishauda.“

Toas oli kuulda paljude inimeste kiiret hingamist.

Keegi nagu oleks hoidnud tagasi nuukset. Andres nägi seda võitlust nuuksega — see oli Ala Jaan.

Lugemise ajal oli vana Semmi Jaak püsti tõusnud. Nüüd seisis ta Vainu Andrese kõrval, vaatas Andresele näkku ja Andres nägi, et Jaagu silmist veeresid kaks suurt heledat pisarat mööda parkunud põski alla ning jäid pidama halli habeme karvadesse. Selle peale äigas Andreski korra käisega üle näo ja vahtis põrandale, sest ta tundis, et nüüd, just nüüd ei jõua temagi enam hoida, et nüüd, teiste inimeste ees ta hakkab valama esimesi pisaraid oma langenud poisi pärast.

„Au langenud kangelasele!“ kõlas korraga linnamehe suust. Ta seisis sõjamehelikult valveseisangus. Andres nägi, et ka Ala Jaan ja teised noored mehed võtsid sirgelt ja sõjamehelikult valveseisangu. Nad andsid au tema Märdile . . .

Ega Tarbla mehed väga suured jutumehed olnud. Nüüd oli aga neil sootuks vähe juttu. Tundus, nagu oleks Märt Vain ise korraga seisnud nende keskel, sõdurina, suurena ja näidanud kätega neile maad, mille vabaduse eest ta oli võidelnud, ning osutanud kula-kuile, kes püüavad töötavat rahvast õigelt teelt kõrvale hoida.

Üksteise järel tulid nad Andrese juurde ja pakkusid vana-mehele kätt. Ja siis haihtus kartus — Vainu isa võttis pakutud käed sooja pigistusega vastu, muheles, sest ta oli juba üle saanud endisest valusast ängistusest, ja viimaks lausus Semmi Jaagule, ent nii valjusti, et kõik toasolijad kuulsid:

„Ei ole kedagi, mina oleks ise samuti sedasamaviisi põlastanud, kui keegi teie seast oleks niisuguse sulitembu teinud, nagu te nüüd Märdist arvasite. See oli Suur-Karla, selle kulaku, meie rahvavaenlase mäng. Ah sina, Jaak, oled siis esimeheks valitud, no ei tea, kuidas sa siis arvad, kas „Võit“ läheb ikka käima ilma selle Vainu kiiluta või?“

„Ilma kiiluta, Andres,“ ütles Semmi Jaak tasa ja pani oma käe

Andrese käele, mis toetus lauale, kus oli laiali uue kolhoosi põl-
dude ja väljade kaart.

„Ja sa anna siis andeks see inetu asi, aitama oleksime pidanud
sind, mitte eemale tõukama... Suur-Karla ja temataoliste koht ei
tohi olla enam meie vallas... Niisugused hundid tuleb kinni
püüda ja sinna saata, kus nad meie rahvale ei saa enam halba
teha, meie ühinemist kolhoosidesse takistada,“ jätkas Jaak, ja
meeste näod ütlesid, et ta kõneleb tõtt. Ta peatus pisut ja lisas
veel: „Õigust öelda, sina peaksid siin esimeheks hakkama.“

„Nonoh, Jaak! Kae, sina oled ju minust kaks kuud vanem,
nagu mina mäletan,“ naeris Andres, „mina aga kui noorem mees
hakkam brigadiiriks. Jaksu mul on kahe eest — sest, vaata, Märt
ärvis oma jõu ka minu südamesse.“

Aga linnamees seisis ikka veel samal kohal, vaatles toredaid,
tõsiseid, huumoriküllaseid, värskaid kolhoosnikuid, ja siis viimaks
tundis temagi kõris nagu pitsitust — rõõmu ja uhkuse tõttu.

Kaarel Pärnamägi rebis enda lahti

„Kuule, pea nüüd natuke kinni!”

Härrmatunud metsa alla edasirühkiv mees, kolm väikest väädiga kokku seotud kuuske turjal, peatus, pöördus siis külgepidi hüüdja poole. Nähes, et tegu on metsavahiga, pöörnitse pisut nagu süüdlaselt sellele vastu. Uudistasid teineteist viivu vaikides, siis surus turjakas vanamees läbi hammaste:

„Mes sa tahad?”

„Kuhu sa nende kuuskedega lähed?”

„Kuhu? Kuhu ma's peass minema! Tiadagi, et koju.”

„Nii, nii,” osatas metsavaht, veel võrdlemisi noor mees, kelle näo muidu harukordset proportsionaalsust häiris suur haavaarm, mis ulatus vasakust silmast lõuani. Metsavaht tuli Kaarlile lähemale, tõdes ta riituse närusust ja pastlaid jalas, mis vaevalt praeguse lumeilmaga kohased olid. Siis jätkas:

„Tahad nääripühi pidada, mis? Aga vara viid kuused koju — näärini on aega, okkad kukuvad kuuskedelt maha. — Ja... ahne mees oled, kolm kuuske kohe korraga seljas!”

„Mes — ah puud või. Kolm jah — kästi tuua. Peremees tellis tütrekseile kah. Ütles, et sa, Kaarel, too sealt, küll sa isegi tead, kolm jõulupuud, sest pühadeni on aega vaevalt nädal. Eks ma siis vii.”

„Nii et endale siis ei viigi?”

„Kuhu mina selle jõulupuu — mul pole onnis säändsele ruumigi. Ikka peremehele.”

„Nii, nii. Eks lähme siis koos,” lausus metsavaht ja hakkas mehe kõrval edasi sammuma.

Kaarlil oli rinnus nagu pisut umbne tunne. See uus metsavaht, näe, ei hakanud sugugi sõimama, kui nägi teda kuuskedega, nagu vana. Aga kaasa tikub. Pagan neid noori mehi teab, ehk hakkab külge?

„Kes su peremees on?“ küsis Kaarli kõrval sammuv ametimees.

„No eks ikka Lepa Mihkel.“

„Ah Lepp, see, kellel on kaks mootorpaati.“

„Seesama jah.“

„Ja sina — oled tal siis sulane või?“

„Mis sulane ma nüüd, aga toimetan talus ikka vahel üht-teist.“

Tal omal ju nüüd selle artelli tegemisega palju õiendamist.“

„Artelli teeb?“

„Nojaa, „Pärnasaare Koit“, on jo nimigi leitud.“

„Hakkate siis artelliga merel käima?“

„Hakkavad jah!“

„Aga ise — ei hakka?“

„Mina või — oma paari võrguräbalaga — kes mind. Ah-äh-ää, nalja teete, metsavahihärä.“

„Kuidas siis suvel, oma võrkudega? Või polegi võrke?“

„Ei, noh, ikka merel käin ka. Lestavõrgud siia kalda äärde veame eidega kahekesi sisse. Mul ikka üks vana küna ka, ise tegin. Kõrget merd see nüüd küll ei kannata. Aga Lepa Mihkel lubas kiluajal artelli võrkudega ka minu kiluvõrgud mesti võtta. Eks siis nii aja läbi.“

„Kas su peremees vanasti ka nii kange kalamees oli?“

„Vanasti Mihkel ise merel ei käindki, kamandas aina kodus poe juures — eks meie eidega siis neid mereasju tal toimetasime. Praegu aga teine aeg — käib isi.“

„Nii, et hea sõber sul see Lepa Mihkel?“

Kaarel jäi seisma, vaatas vilksti ringi, justkui kartes salajasi kuulajaid metsapuudes. Pidas pisut endaga aru selle kohta, mis kaaslane lausus. Umises siis nagu karu oma nina alla, juhatades sõnu sisse tubli süljelärtsakaga:

„Sõber ... või sõber ... kuradi sõber. Mullu, kui mu plikal oli kopsutõbi, palusin natike, nii kortletäis piima päeviti. Utles, et ei saavat, et iga tilk läheb linna, et nüüd nisuke kord, et peab kõik ära andma, normideks. Kortletäitki ei annud. Sellepärast ei annud, et metsapäevade eest oli mul jahu käes, ja ta ei teadand, kas minu abi suvel tarvis on — ehk võetakse talu ära, siis põle heinategi-jaid vaja.“

„Ja talu — ära ei võetud?“

„Eh — kes sellelt midagi võtab? Käis ja õiendas linnas küll ja oli hirmul. Aga jäeti, sest ega tal üle kolmekümne hektaari põld.“

„Nii. Aga tänavu — olete Mihkliga jälle sõbrad — viid kuuski.“

„Mis sõbrad nüüd. Utles, noh, et too. Ma jo iga aasta viind. Lubas anda lambieli, seda vallapoes tihti pole.“

„Soo. Mis sa aga nüüd arvad, kui ma sulle nende kuuskede eest protokollid teen, mis?“

„Mesä . . . protokolli?“

„Jah, sest see, mis sa teed, on metsavargus.“

Vanamees jäi sõnatult seisma. Siis turtsus vihaselt teisele:

„Mes sa siis nii õel tahad olla! See paar kuuske — ega need sinu ole! — Mets kasvab isi . . .“

„Selles see viga ongi, et pole üksi minu — ainult enda omaga käiks ehk lahkemalt ümber, kuigi sinu peremehele ei annaks isegi lambiõli eest mitte!“

„Ei noh, ega mulgi seda lambieli nii hädasti vaja põld. Aga ma neile ikke alati, jo vanast ajast, kuuski viind . . .“ pomises taat. Jätkas siis meelitavalt: „Ole nüüd kulla mees, ära nende kuuskede pärast tüli tee. Eks ma suvel, kui saab lesta, pean sind ka meeles. Ega need ju sinu ole, need kuuseputked . . .“

„No, kas sa ise aru ei saa, et need kuused on sinu omad!“ kääritas metsavaht. „Ja kui sa tõesti niisugune oled, et ei oska oma asja hoida, vead mitte millegi eest kulakule kuuski meelega, tuleb sulle aru pähe panna. Kui sa aga oma lestadest veel piukstad, siis pea meeles, et sul läheb hoopis pahasti!“

„Tõesti ikke?“ kratsis taat kukalt.

„Mets on meie, kogu rahva oma, ja seda pead sa hoidma, aru said? Ka sinu oma on ta!“

„Nojaa, seda nad räägivad, aga . . . Aga mes siis nüüd nende kuuskedega? Ma . . . ma ikke pidin viima.“

„Pidid viima „sõbrale“, et see sinu ja su pereliste eest hästi hoolitses, et see haigele tütrele iga päev sooja piima andis ja tütre terveks tegi!“ ütles metsavaht lõikavalt.

Kaarel jäi äkki otse sammu pealt, jalad harkis, seisma, nagu oleks teda löödud. Mehe vimmas kogu pikkamisi kuidagi sirgus ja ta silmad muutusid uduseks.

„Tüdruk . . . tüdruk suri ära . . . Kurat — ei vii, ei vii talle neid kuuski, tema tütardele!“ kiristas ta äkki ja paiskas kuused seljast kaugele lumme.

„Nii — hea küll, mine nüüd koju. Ma sulle seekord protokolli ei tee. Ma usun, et oled jõudnud arusaamisele, kellele oma metsa kinkida, kellele mitte.“

Vanamees uudistas metsavahti nagu unestärganu.

„Kuule . . . sa, sa nagu oled päris õige mees selle koha peal.“

Tõmbas siis käpikud kätte ja vajus rühikalt läbi lumise metsa minema. Temas oli midagi ärganud, mingi protest, kuid see segunes veel aastatepikkuse harjumusega. Temas heitlesid tõe tajumine ja kartus, et ta on hakanud siiski vastu mingile ürgsele seadusele. Ja talle näis, et see oli siiski seadus, kuigi . . . kuigi ülekohtune.

Järgmisel nädalal kutsuti Kaarel Pärnamägi valda.

Kaarlile oli see kutse suureks üllatuseks ja, tõtt öelda, tõi isegi

halbu mõtteid. Milleks teda valda kutsutakse? Põllunorme tal pole, sest põldugi pole. Oma metsaraienorm on tal tehtud, isegi mõne teise mehe eest on metsa raiutud. Nii et ka see ei tohiks põhjuseks olla. Valda kutsumisest on aga Kaarlil kodanlikust ajast mõnigi halb mälestus, nagu see, kui kord konstaabel teda kimbutas, et ta polnud oma paati registreerinud. Tahtis protokolli teha paadi eest, mis vaevu suurem kui kulaku seaküna. Seepärast ebaleski.

Lugu läks veel keerulisemaks, kui Kaarel teel valda kohtus teistegi rannakülameestega. Seal olid purjepaadimehed Lõuka Kristjan, Pullu Tiudur, Prantsu lesk Liisa ja veel mõned teisedki. Teel valda olid ka küla neli kõige kehvemat meest nagu temagi, Pärnamäe Kaarel, — mehed, kes vaevu võrguonnist suuremat hütiäbarikku võisid omaks nimetada, kes oma väheste võrkudega kalureil-kulakuil „mestis“ käisid ja selle eest heina- ja metsapäevi tegid.

See viimane, päevade tegemine, kuigi see elavalt tuletas meelde teoorjust, ei omanud Pärnasaare kehvikute meelest teab mis tähtsust. Nii oli ikka oldud-elatud. Kuidas siis nüüdki teisiti. Rannaolu oli juba kord raske ja teiselaadne kui mujal, seepärast need rannatavadki püsisid ja näisid nagu seadused, mis sellest raskest elust välja on koorunud.

Vallamaja suurde tuppa, kus vanasti ka kohut peeti, oli inimesi kogunenud. Seal oli laua taga valla täitevkomitee esimees Prinstal, parteiorganisaator Turvas, agronoom, ja, nagu Kaarel mingi kõhelustundega kurgus märkas, ka uus Pärnasaare metsavaht. Seesama, kellega tal metsas õiendamist oli.

„Kas, kas viimati tema üle mingi kohus...“ käis küsimus läbi Kaarli aju ja temas süvenes süütunne.

Mehed olid koos, üks teise ruumi suleti.

„Eks istuge siia lauale lähemale, seltsimehed, siin nagu kodusem olla,“ lausus habemik valla täitevkomitee esimees Prinstal. Teda tunti kui kõigiti tublit meest. Eesrindlik inimene ja vabal ajal kange muusikameeski.

Teisi vallajuhte tunti vähem, sest Pärnasaare küla asus vallamajast kaugel — ajanappus ei andnud mahti siia alati tulla. Ning parteiorganisaator Turvas, nagu agronoom ja metsnikki, olid „ued“ mehed, hiljuti kohale asunud.

Natuke tagasihoidlikult täideti täitevkomitee esimehe ettepanek lähemale istuda. Aga siis, kui ümber laua oldi, muutus see võoras- tus väiksemaks ja kadus lõpuks hoopiski.

Sõna võttis parteiorganisaator Turvas, pikk, valgete juustega, aga muidu veel päris noor mees.

„Seltsimehed. Mina ja mõned teised siin vallamajas oleme uued inimesed siinkandis. Vald on suur ja piirid kauged. Seepärast võt-

sime valla parteiorganisatsioonis nõuks oma rahvaga tutvuda. Pärnasaare on vallamajast kõige kaugem küla. Teie elu-olu on meie parteilastest käinud vaatamas agronoom ja metsavaht Kaera, ka täitevkomitee esimees tunneb ja teab seda. See elu-olu teie rannas on veel mõnevõrra teistsugune, kui me seda Nõukogudemaal eluks nimetame. Sellepärast siis kutsusimegi teid siia, et natuke nõu pidada. Eriti, et pidada nõu teiega, kes te veel uue Pärnasaare Koidu kaluriartelli liikmed ei ole."

"Mes meil sealt artellist otsida — meil põle jo mootoripaati," urises kehvik Kännu Andres.

"Vot, vot, sellest just arutamegi, kas teil on sinna artelli asja või mitte. Sõna on seltsimees Kaeral."

Metsavaht Kaera tõusis püsti. Mõtliku pilguga vaatas ta enda ees istuvaid raskeilmelisi randlasi, nende lauale asetatud, noodaveost ja paadisõudmisest konksus sõrmi ja valda tuleku puhuks habemenoaga läikima kaabitud parkunud nägusid, siis rääkis:

"Mina olen metsamees. Teate, täna hakkan valda tulema, juba joppki selga aetud, korraga viskan pilgu peeglisse — habe kui luud ees. Vaadake, iga päev praegu kibedal tööajal pole mahti — jätab ajamata. Katsud küll käega, et kare, aga peeglisse pole aega vaadata. No — harjudki selle karvase lõuaga, ja pole ime, kui hunt sind metsas vennaks peab. Inimene pole aga hunt, seepärast ei tee paha vahel peeglisse vaadata. Näed, ütleb kohe ära, mis nägu sul peas.

Nii on näoga, aga vaadake, teine lugu on kogu inimese ja tema tegudega. Kes meile ütleb, mis nägu neil on, kas on inimesemoodi teod ja olemine või hoopiski mitte? Vaat niisugust peeglit pole veel leitud. Siin peavad teised appi tulema ja ütlema, kas teod ja olemine on inimesemoodi või mitte. Eriti peavad teised seltsimehed appi tulema, kui on tarvis ütelda, kas me oleme nõukogude inimesed või mitte. Või oleme endised kapitalisti orjad. Sest võitlus, raske võitlus kestab edasi. Siin, meie endi keskel, käib võitlus võimu pärast, kapitali või töönimeste võimu pärast."

"Ei noh, mis võitlust meie külas nüüd või . . . Püüame kalu, nagu oleme seda teinud isadest saati. Enne müüsimise ülesostjale, nüüd riigile — see vahe, muud kedagist," põristas Kännu Andres vahele.

"Niisiis arvate, et võitlust pole. Miks teie, seltsimees Känd, tunaeile metsa raietööle tulite, kui teie raienorm on juba kaks korda ületatud?"

"Ega, ega ma oma normi siis, ma ju Lõuka Kulapi normi eest raiun."

"Soo, raiute teisele, kulak Kulapile. Kas teil endal kodus muud tegemist pole?"

„Ei noh, tegemist on meil rohkem kui vaja, aga . . . aga mul oli talle kümme metsapäeva teha.“

„Kümme metsapäeva — tore. Ja Pärnamäe Kaarlil on Lepa Mihkile neid päevi kakskümmend teha, eks ole?“

„Kuusteistkümmend, neli tegin sügisel ära.“

„Mis eest te neile päevi teete? Kulakud magavad kodus ja teie raiute nende eest metsa, nii et higipull pealael. Endal teil aga võrgud ja paadid vajavad kodus parandamist. Vaadake, kui lööb märtsis mere lahti — mis te siis teete?“

Mehed vaikivad. Metsavaht jätkab:

„Palju teile maksab Lepa Mihkel või Lõuka Kulap?“

„Mis ta maksab — maksa midagi. Aga tal on mootor ja viib ka meie võrgud merele. Mootor vajab eli, eks siis selle tasuks tuleb päevi teha.“

„Aga miks teil endal pole mootorpaati?“

„No, kus me selle raha . . .“ kostis meestesummast.

„Kust aga võttis oma raha näiteks Lepa Mihkel?“

Mehed ei oska vastata.

„Teie taskust võttis. Oma heina- ja metsapäevadega kandsite talle kokku. Isegi kokku varastama saadab see kulak teid, kui vaja, nagu saatis Pärnamäe Kaarli — et too talle riigimetsast jõulukuuski. Ja teie muudkui kannate nagu kratid peremehele kokku, endal pole õiget ürpi ees ega tallukat taga.“

Mehed vaikivad. See, mida metsavaht räägib, on ju tõsi . . . kuid nii on ju ikka olnud siin rannas. Siis lausub Pärnamäe Kaarel raskelt:

„Aga mis me peame siis tegema? Peame ikke jo elama. Lepa Mihklel on mootor, nüüd on tal ka artell, see neil päevil asutatakse, ja . . . meil põle midagi.“

„Kes valib Lepa Mihkli artelli esimeheks?“

„Eks nad ise viiekesi vali, need artelli asutajad.“

„Aga miks teie ise artelli ei asuta?“ küsis parteiorganisaator Turvas vahele.

„Ei tea, kellega me asutame. Neil on kapitali, on kolm mootorpaati — aga mis meil?“ ütles keegi meestest.

„Ei noh, ega me päris pupud ka ole, minu purjepaat kannatab ka kümne mehe võrgud välja,“ lausus vahele Kristjan Aabert.

„Ja teie hakkasite nende paadita meestega kampa?“ küsis Turvas.

„Miks ma's ei akka. Ega's ma üksi ikke oma paadiga — ikke kambas,“ lausus Kristjan.

„No, seal te siis, mehed, õlete. Kõik tugevad ja turjakad töömehed, paategi on — mis te siis kõhklete!“

„Ega kõhklemist põlegi, aga põlnd algatust,“ ütles keegi.
„No vot — see siin ongi algatus,“ lausub Turvas.

*

„Kõnnid, teevad ka artelli. Ei tea, millega nad püüdma hakkavad, kas Pärnamäe Kaarli auguste pükstega või,“ turtsus Lepa pere-mees ja lõi toaukse jalaga kõmatades kinni. Ta oli näinud Pärnamäe Kaarlit toa poole tulemas ja otsustas mehe vastu võtta kogu oma peremehelikus aus ja uhkuses kirjutuslaua ääres ja „raadiumiga“ käe kõrval.

Koputus.

„Sisse,“ urises Lepa Mihkel.

Kaarel astus tuppa.

„Näe, näe, kõrgeid külalisi tuleb — puha esimehed nüüd kohe omavahel. Eks sa siis istu ja pajata ka valla uudisi, sa ju jõngud nüüd iga päev vallamaja vahet.“

„Esiteks — artelli esimees ma põle, olen ainult brigadiir. Aga mis uudistesse puutub, siis eks ole neidki,“ vastas tulnuk.

„Kuda teil siis selle artelliga ka läheb — kas tulid oma kampa meile suveks räimerookimisele kauplema või? Teil ju räimepüügiks mootorit põle. Või olete nii kanged mehed ja sõuate see parkümmend kilumeetrit Malusile iga päev maha,“ tigetses Mihkel.

Paugatas siis terava küsimuse:

„Palju sul veel metsas teha on — täna tuli mulle juba vallast meeldetuletus?“

„Selle metsaraie pärast oli mul ka asja. Sellega on nii, et sul tuleb nüüd see kuuskümmend tihu ise välja raiuda.“

„Ohoo — kui kangesti. Ei tea, kas siis sinu pere enam leiba ei söögi, või on sul omal jahuladu kodus, millest leiba keerata? Ehk sööte koguni saia?“

„Jäägu see minu mureks.“

Mihkel Lepp tõsines ja tõmbas oma rünnaku tagasi.

„Olgu peale, mis me riidleme. Pea siis natuke pausi, kui seda nii vaja on. Eks sa oled end ka üle rühkind ja sul nüüd palju tege-mist, oled nüüd ju prikatiiir, või kuda nad hüüavad. Küll nad seal vallas ootavad. Eks sa siis tuleva nädal teed ära?“

„Ei tee nüüd ega tuleva nädal. Ja Ella ka sulle enam võrku edasi ei saa kududa, sest tal nüüd käed oma tööd täis.“

„Ah, ka esimehe proua ei saa mulle enam tööd teha. Kas siis sul võrguniiti minult enam tarvis põlegi?“

„Ei ole tarvis — saame riigilt.“

„Või põle tarvis — saate riigilt! Kurat — mida sa siis siit üldse otsid, tulid mind nüüd omale võrguparandajaks kutsuma või — äh!“ mõirgas kulak äkki.

Kaarlit see enam ei kohutanud, temas oli sündinud murrang. See protsess algas õieti siis, kui metsavaht ta kuuskede viimisel tabas. See süvenes, süvenes ja murdus esile vallas, kui kolhoosi esimehe asetäitjaks valitud Kristjan Aabert tegi ettepaneku valida teda uue kaluriartelli brigadiiriks — esimese püügibrigaadi organiseerijaks ja juhiks! Tema, kalur-kehvik Pärnamäe Kaarli!

„Ma arvan, et kes võikski tunda merd ja püügiasju paremini, kui Kaarel, kes üle neljakümne aasta siin meresopis kulakute võrke merele välja viinud ja tagasi toonud, nende eest iga töö, ka kõige mustema ära teinud. Ja töö on suur õpetaja,“ oli lausunud parteiorganisaator Turvas. Sellele panid veel punkti metsavahi tugev käesurumine ja sõnad: „Nüüd aga julgesti edasi, ja olgu edu!“

Kaarel oli hakanud tundma oma eluõigust, oma üleolekut sellest märatsevast mehest enda ees, kelle kogu rahavõim on tema ja temasuguste poolt kokku kantud. Ta tundis end siin isegi otsekuu peremehena, seepärast oli ta rahulikkus ise, kui ulatas Mihklile ühe dokumendi.

Mihkel Lepp pani prillid ninale ja luges:

„... Et tegemist on teie venna Arnold Lepa mahajäänud varandusega ja et sama Arnold Lepp kui kohalik fašistlik juhtiv tegelane oma kodumaalt on põgenenud, kuulub mootorpaat riigistamisele ja antakse kasutada uuele Juuni Võidu kalurikolhoosile. Käesoleva põhjal käsime paat täies korras üle anda Juuni Võidu artelli esinudajale seltsimees Kaarel Pärnamäele...“

Allkirjad.

Kulaku silmad läksid pungi, nagu oleksid tahtnud pealuust välja tulla. Siis aga võttis mees kõik endas kokku viha mahasurumiseks, kui lausus:

„Närud, — ühe mootori võtate ära! Lihtne, üks, lihtsalt võtate ja „röövlid“ teile öelda ei saa. Aga pole viga: teine mootor jääb mulle veel järele. Ja pea sa meeles, Kaarel,“ jätkas ta sisistades, „kord tood sa mulle ka selle mootori oma käega tagasi. Ja siis...“

Ta käsi tegi ähvardava liigutuse.

See ähvardus aga, mis oli mõeldud kehvik Kaarlile, pörkas tagasi ja kutsus esile vaid muige brigadiir Kaarel Pärnamäes, kes oli kiskunud end jäädavalt lahti kulakluse võigastest ämblikuvõrkudest. Ta vastas selle peale vaid lühidalt:

„Noh, anna aga siis paat üle.“

*

Kui aprillituul Kolga lahe lobjakast puhtaks puhus, popsutas uue laudadest võrgukuuri eest kaks mootorpaati merele. Esimene, uhiuus paat, mille vastne kalurikolhoos riigi abiga juurde muret-

ses, ees, ja teine, Lepa Mihklilt ülevõetu, järel. Aga sealt, paremal pool asetsevast lahesopist, kus kalurikulakud iga aasta merele sõitsid, ei kuuldu tänavu enam mootoripõrinat. „Vanad suurkalurid“ Lepa Mihkel ja Lõuka Kulap olid ilma jäänud meestest, kes neile olid iga aasta varem tööd teha rüganud. Ja artell oli neil lõhki läinud. Rannarahvas oli kulakud üksi jätnud.

Rand kaugenes ja merel sinav Malusi saar võttis oma üksiku suure pihlakaga selgemad kontuurid.

Ja äkki vallandus ühest paadist vana rannalaul, kstes üle mootoripodina ja leides kohe teises paadis kaasalauljaid:

„Horei, me noored meripojad,
meri meid ei kohuta...“

Mänd suures metsas

1

Suur mets peab tormile alati rohkem vastu kui üksik puu. See on ilus tõde ja nüüd oskan ma seda tõesti tõeks pidada. Sest lõpude-lõpuks peab heasse mulda istutatud taim ikkagi taipama, et tema kohus on võrsuda päikese poole — rõõmuks inimestele, aga mitte närbuda, nii et igapähele oleks temast kahju. Ja mul on hea meel, et ma tunnetan juba nii palju elutõde. Väike algus on tihtigi suur lõpp...

Aga ometi saatsin ma poolteist kuud tagasi seltsimees Vanatalu põrgusse kogu ta komsomoli-jutuga. Tema ütleb mulle: „Astu komnooreks ja sülgä oma sulasepõvele, sest meie riik ei kasvata mitte harimatuid sulaseid, vaid iseseisvaid kultuurseid kodanikke. Jääd sulaseks, takerdud üha enam orjameelsusevõrkudesse, ja siis, kui on paras aeg, imeb ämblik su verest tühjaks. Siis kahetsed!”

Ämbliku all mõtleb ta muidugi minu peremeest. Ja oma sõnad puistab ta välja seesuguse kindlusega, et ma esialgu ei tea, kas pöörata talle kohe selg, või ennem vihastada. Sest mida ta lõpuks mõtleb! Kõrvutab mind, kes ma ometi olen käinud üks aasta kesk-kooliski, mingisuguse harimatu sulasega...! Ja tema ise, jumal teab kas ongi pärast algkooli mõne õppeasutuse ukselinki puudutanud? Ning siis veel nimetada Okkamardi Toomast ämblikuks. Mina iga-tahes jätaaksin seesugused väljendid hammaste taha.

Ma ei tahagi selle tõmmupeaga kõnelda, rääkimata mingisugusest vaidlusest, mida tema kindlasti taotleb, kuid sõnan siiski: „Usun, et mina ise tean paremini, kes ma olen, mis ma teen ja mis minust saab tulevikus. Teie ärge raisake oma aega ja sõnu, sest olen käinud seitse aastat koolis ja oskan ise enda eest hoolit-seda.”

„Seda halvem,” võtab ta minu sõnadest kinni. „Kui juurelda sinu praegust juttu, siis oled kindlasti sellest seitsmest aastast kuus aastat ainult istunud. Mõttele järele, varsti räägime edasi.”

Rohkem ei lausu ta midagi. Pöörab selja, hüppab jalgrattale ja kaob peagi silmist. Aga mina jään nagu Tobu-Jüri talle järele vah-tima, võimetu seedima seesugust solvamist. Ah tont, kuidas ta sõnad põletavad! Annaksin talle seesuguse jutu eest kindlasti ühe tulise, aga on juba hilja. Kui tunnen õiget solvumisleeki, on tema kadu-nud juba Rabasilla metsa.

Hüppan tagasi vankrile ja pillun teele kruusa säärase vihaga, et kivid lendavad kaugele üle maanteekraavi. Ja kui vana ruun sellest kokkub ning tõmbab vankrit nii tugevasti, et ma — vähe puudub — oleksin kaotanud tasakaalu, täidab mu sisemust säärane viha, et lööksin meelsasti puruks kõik, mis ette juhtub. Hea on aga, et tuleb Kärkna Felix, olgugi et ma tedagi algul põrnitsen alt-kulmu nagu tige sõnn. Ta pole mind ealeski vihasena näinud ja ei oska seepärast seda nähtust minu juures ka hinnata. Ta istub maan-teepervele ja, tõmmates taskust suitsukarbi, kutsub mindki enda juurde.

„Säh, tõmba! Käisin Tallinnas, sain paki vanaaegset „Orienti“. On suits!“

Oma vihas olen unustanud aitähki ütelda ja alles siis, kui suits juba tolmab, meenub mulle, kui taktitu ma olin. Täna on hilja, ja et asja vähegi parandada, hakkan kiitma ta uut ülikonda. Ent see tuleb välja kuidagi veidralt. Alles vihane ja kohe kiitma. Ja seepärast Felix ei kuulagi mu kiidulaulu lõpuni, vaid ütleb:

„Sa oled täna kuidagi naljakas?“

„Pole mul midagi,“ vastan mina ja vaatan ise Rabasilla metsa poole. Ma ei taha talle lausuda poolt sõnagi jutuajamisest Vana-taluga, sest kui Felix sellest teab, siis teab sellest kohe kogu küla, ja mind ristitaks kommunistiks, sellest hoolimata et ma komso-moli maakonnakomitee sekretäri praegusel hetkel mitte ei paitaks, vaid üsna meelsasti tuuseldaksin. Kuid Felix on vist Kastre küünist me jutuajamist kuulatanud: kuidas ta muidu teab küsida:

„Kas lasid ennast niisugusest vihastada või?“

Ma ei oska talle midagi vastata ja hakkan keerutama plotskit, lootuses, et ta pakub mulle veel veidi hallitanud, kuid siiski 1939. aasta „Orienti“. Kuid Felix ei paku ja mina hakkan juba kartma, et olen kaotanud enda parima sõbra. Õnneks kardan ma ilmaaegu.

„Ära kuulagi kuradeid! Tahavad meelitada sind oma lõõga. Kuid sina jääd meiega. Me neile veel näitame, kuidas eesti poiss lööb kommunistid kildudeks. Tule, võtame selle peale üks lõuatäis viina.“

Seon hobuse Kastre õueväravasse ja mul on pärast niisugust pahandust hea meel pakutud viinast. Hakkam isegi vilet puhuma. Felix ei saa sellest vist õieti aru ja seepärast ütleb ta: „Vaata ni-

sugused peavad olema meie mehed. Kui räägitakse kommunistide löömisest, siis kohe vile lahti ja tuju hea.“

Kuid minul on hea meel hoopis viinast, mitte aga kommunistide peksmisest. Las elavad! Igaüks elagu oma elu ja ärgu kellelgi tekki tahtmist teist puruks lüüa.

Kastre Felix paneb mind sellel õhtul nii purju, et ma ei oska õieti kojugi minna. Kardan, et Toomas järgmisel hommikul võtab mind käsile, kuid tema ütleb ainult:

„Kastre poiss on tore poiss. Ei ma pane pahaks ühtigi, kui sa seal vahel võtad napsi. Ainult ärgu need korrad liiga tihedaks mingi.“

Hea on Toomas. Muidugi ei hakka ma tihti seal käima, sest viin pole minule mingisugune õnneläte. Ja Kotka Joosepi ega Manguse Arturi juurde pole vajagi jooma minna, kuigi seal kuuleks ka tõsisemat juttu. Aitab sellestki, kui saab harva Kastrele. Pole hea astuda peremehe keelust üle. Kotka Joosepi külastamise eest võib saada kergesti söimata ja on's seda vaja! Tõesti, Toomas on hea peremees. Võtku tont seda Vanatalu, kes tahab minu päris head elu nahka panna.

2

Päevad lähevad ja ei juhtu midagi erilist. Ainult et kolhoosijutt hakkab võtma tõsisemat pinda ja minusse siseneb pikkamisi pahameel vana Tooma vastu. Mis pagan on temal sellest, mida teised teevad?! Igaüks teeb ju seda, mis enda arvates parem. Las lähevad kolhoosi, ega's temal pruugi sellepärast minna. Lehed kirjutavad selge sõnaga, et kolhoosimine on vabatahtlik, pealegi rangelt vabatahtlik. Ja milleks siis Toomas segab end teiste asjusse? Manguse Artur tahab kolhoosi — mingi! Kotka Joosep tahab kolhoosi — las läheb! Neile muidugi on Tooma jutt ükspuha. Aga Rootsi Villem, Kingu Herman ja Lemmi Kai alles kaalutlevad ja niisugusel toimingul ei tohi teist tülitada. Toomas aga sellest ei hooli. Muudkui nii ja naa. Räägib jumal teab mingisugustest ühistest vooditest ja ühistest naistest, nagu ei teakski, et sõna „tsivilisatsioon“ käib ka Nõukogude riigi kohta.

Ja kuigi ma Toomast väga austan ja samapalju hindan, ütleksin ma talle nüüd tõesti üsna heal meelel, et jätku teised rahule. Kuid minus pole nii palju julgust ja see on väga hea. Sest muidu algaks tingimata tüli ja tülitsema niivõrd toreda mehega, kui Toomas, ei taha ma ühegi hinna eest.

Agas tüli tuleb ikkagi.

Ühel hommikul, kui ma parandan puuriida juures katkist aisa, astub õueväravast sisse Kingu Herman ja istub minu juurde kivile.

Ta räägib maast ja ilmast, ning jõuab viimati jälle kolhoosini välja. Et mis mina ka, nagu haritud noormees, arvan. Tasub või ei tasu?

Ma ei puuduta seda küsimust meelsasti, ja lihtsalt selleks, et kolhoosijutust vabaneda, ütlen talle:

„Igaüks talitagu enda äranägemise järgi.“

„Ma mõtlen, et tuleks ikka astuda. Jumal teab, ehk saab ühiselt tõesti kergemini.“

„Eks astu siis, võib-olla saab tõesti kergemini,“ vastan ja tunnen juba headmeelt, et sellega jõuab see jutt ometi lõpule. Kuid Herman on nagu kohtuuriija.

„Mis sina, ütleme, teeksid, kui oleksid minu seisukorras?“

Tema seisukorras? Jah, see on raske küll, — mis ma teeksin. Uks on aga kindel: mina otsustaksin ise, mis ma teen — astun kolhoosi või ei. Tõsi, Hermanil pole õigeid põllutööriistugi — võib-olla on temal tõesti parem kolhoosis. Ja niisiis lausun:

„Ma vist astuks . . .“

Hermanil on nüüd hea meel. Ta olevat ka ise seda mõelnud. Ja veel küna kirjutavat ta avalduse valmis. Kuidagi hoopis sirgema kui kunagi varem, väljub ta õueväravast.

Ma olen päris keeletu, kui Toomas väljub puuriida tagant. Mis on ometi inimestele sisse läinud, et kuulavad su juttu salaja! Algul Felix, nüüd Toomas. Kõik nagu kahtlustaksid mind. Ja juba see ajab mind vihale.

„Kas oled ka hakanud kommunistiks või, et agiteerid kolhoosi poolt?“ ütleb tema ja seda niisuguse tooniga, et isegi kõige külma-verelisem inimene võiks pahanduda. „Ma tahaks näha, mida sa, näljakonn, kolhoosis sööks-jooks. Aga muudkui susib . . .“

Nüüd saab mulle villand. Ma pole kunagi Toomale vastu hakanud, aga praegu ei saa teisiti. Mõistus nagu käsib.

„Teate mis, peremees,“ ütlen mina. „Igaüks teeb, mis ise tahab. Mina pole kedagi susinud, ütlen ainult, mis arvan. Aga susite teie. Milleks rääkida kõigist neist ühisvooditest ja kümnemeetrilistest tekkidest, mida traktoritega peale veetakse! Kui teie ei taha kolhoosi astuda, siis ütelgegi nii. Ja võib-olla on nendel kolhoosis tõesti parem. Teil on jõukas talu, aga nemad virelevad päevast päeva. Üksikult nad ehk lagunevad, aga koos — ma ei usu. Sest üksik mänd murdub tormiga ikka kergemini kui terve männimets.“

„Kuula aga, kuula!“ kissitab Toomas vihaselt silmi. „Ma ei osanud mitte arvatagi, et soojendan oma pesas madu.“

Mina ja madu! Toomas on ju mind ennemgi nii võrrelnud, aga ikka enam või vähem põhjendatult. Kuid see käib mulle nüüd südamesse. Viskan aisa, nagu ta mul käes, vastu puuriita ja marsin suurele teele. Lahutan oma viha Toomast võimalikult kaugel, sest muidu — jumal teab mis . . . Ei taha sellele mõeldagi.

Aga kui olen pöördunud aia äärde ja jõudmas juba võsastikku, hakkab mul halb. Kas oli ikka nii kurjasti vaja? Oleks võinud ära kuulata ja asi jäänuks ehk niisama. Ent teisest küljest — on nagu kergem. Vahest jätab Toomas nüüd oma haugutamise?!

Leban ligemale õhtuni kasevõsastikus, mis lõhnab kevadiselt. Pilved sõeluvad, aetuna mahedast kevadtuulest, ning eemal mühiseb noor männik. Ikka ja uuesti mõtlen ma huupilausunud sõnadele suurest metsast ja üksikust männist. Ning üha enam hakkann ma aru saama, et ütlesin tõtt. Halb on ainult see, et mina olen üksik mänd, tuulte ja tormide sasida.

3

Laupäeva õhtul kogunevad kõik ümbruskonna talupidajad rahvamajasse, kus toimub kolhoosi asutamiskoosolek. Mina pole Toomaga ei riius ega ka leppinud ja selle viimase pärast otsustan minagi minna vaatama, kuidas Kingu Herman, Manguse Artur ja teised lasevad endid lõõga panna, nagu ütleb Toomas. Sammun mööda teed ja just rahvamaja eel jõuab mulle järele Kastre Felix. Oi aeg, kuidas ta ennast on ehtinud! Tumeroheline linnaülikond, hele triiksärk ja lakkkingad. Nagu härra.

„Noh,“ lööb ta mulle valusasti õlale. „kas lähme tsirkust vaatama?“

Minule pole see mingisugune tsirkus, ja et õlg ikka veel saadud löögist õhetab, vastan: „Kuidas võtta. Omast kohast muidugi tsirkus. Pealtvaatajaid koguneb liiga palju.“

Ei tea, miks Felix naerab. Aga ta naerab nii innukalt ja hoogsalt, et viinalehk kõrvetab mu sõormeid.

„Seda ütlesid sa pagana hästi. Ilmaaegu peab Toomas loll sind kommunistiks. Päris meie pois, läbinisti.“

Aga mind see kiitus ei rõõmusta põrmugi. Ma mõtlen suurest metsast. Ja kui Felix näeb, et mind tema jutt ei huvita, hüppab ta rattale ja kihutab edasi. Parem ongi, et läks. Mul on üksi palju parem. Pealegi tüütab Felixi jutt, kuigi ta on mu parim sõber, pika-peale päris ära.

Rahvamaja saal on tulvil. Poetan end tagumise seina äärde ja silmitsen kokkutulnuid. Siin on nagu kaks leeri. Uhel pool tulevased kolhoosnikud, teisel pool käputäis kõhklejaid ja Okkamardi Tooma taolisi. Otsin teiste vahelt Kingu Hermani kuju ja leiangi selle. Ta naerab, hoides tugevasti enda Emmi kätt. Ja ma tunnen, et lõõgaminemiseks on neil liiga ülemäära rõõmsad näod.

Koosolek on elav. Mina ei oska ainult mõista, kust on Kingu Herman võtnud niisuguseid tuliseid sõnu. Ta räägib kolhoosi paremustest sellise veenvusega, nagu oleks ise eluaeg olnud kolhoosnik.

Siis saab Okkamardi Toomas sõna ja esimest korda tunnen ma häbi oma aruka peremehe pärast.

„Mina ei tea,“ räägib Toomas, „kuidas te saate siia kolhoosi teha. Ise teate ju, missugused viletsad kivihunnikud me põllud on. Ja kiviaiad risti-rästi. Mis sa siin traktoriga teed või oled. Ning kuhu te karjamaa saate? Alla Kiruna soo äärde; sinna aga on kaugematest peredest neli-viis kilomeetrit.“ Ja niisugust segast juttu julgeb ta rääkida! Ma olen ise mitu korda vaadanud, et siin ümbuses saab väga hästi kända traktoriga. Aga lehma pole vaja sugugi Kiruna rabasse ajada: Aalu reservmaa seisab ju täiesti kasutamata. Ma ootan ja tean, et keegi annab Toomale niikuinii vastu löögi. Ja niipea, kui peremees lõpetab, tõusebki esireast tuttav tõmmupea ning astub kõnepulti.

Ma ei taha sugugi näha Vanatalu, kuid jään siiski kuulama. Nagu ma arvasin, lükkabki Vanatalu kõik Tooma väited hoopis uppi, ning ta kõne lõppemist saadab maruline käteplagin. Ent tõmmupea ei tule veel kõnepuldist.

„Seltsimehed,“ alustab ta uuesti, „sel kombel ei jõua me kaugemale. Tulevaste kolhoosnikute nimel palun saalist lahkuda neid, keda kolhoos ei huvita. Eeskätt käib see äsjase oraatori kohta.“

Uuesti plaksutatakse.

Neli-viis peremeest, sealhulgas ka Toomas, tõusevadki. Naerukihin saadab nad ukseni.

Ainult mina olen kahevahel, kas minna või jääda. Kuid siiski otsustan esimese kasuks. Hiilin vargsi ukseni ja libistun eeskotta. Ära ma siiski ei lähe, vaid jään ukse taha kuulama.

Need on suured plaanid, mida saalis arutatakse. Ja nad kütkestavad mind sedavõrd, et ma ei märkagi, millal koosolek lõpeb.

Seisan eeskojas ja lasen kõiki endast mööda. Keegi nagu ei märkagi mind. Siis tuleb Vanatalu ja mul on kahju, et ma siiski ära ei läinud. Vahest märkab viimaks? ... Märkabki.

„Oled ikka kahevahel, ei toas ega õues. Usu, kopitadki eeskotta — kahe vahele,“ lausub ta mulle ja mul pole vastata midagi mõistlikku. Ent tema nagu loeb mu mõtteid. Hoopis sõbralikumalt kui Kastre Felix asetab ta käe mu õlale ja jätkab: „Pole viga, noormees. Oled astunud toast eeskotta, eeskojast viib aga lühim tee meie juurde!“

Ta mõtiskleb hetke, siis küsib: „Tahad ikka veel sulane olla?“

Tänu taevale, et ma olen mõtelnud suurest metsast. Muidu ma ütleksin „ikka tahan“. Aga nüüd purskan ägedalt: „Ma ei tea isegi,“ ja kaon õue, nägemata seda, missuguse rõõmsa pilguga saadab mind Vanatalu.

Ma ei käi enam, lausa jooksen. Ja alles siis, kui jõuan Laanekuru suure laudani, mis tänasest õhtust peale on uus kolhoosi-

laut, viskun kasteniiskele murule. Mul on halb, sest ma tunnen, et minu õige sõber on Vanatalu, mitte aga Kastre Felix.

Mõtlen, kuni mind tülitab krabin lauda nurga taga. See kordub ja siis kuulen sosinat, tasast ja surutut. Keegi kallab midagi põhkudele ja siis tunnen ära Tooma käskiva hääle: „Anna tikud!”

... Nagu kaks peni jooksevad Toomas ja Felix minu eest. Viimasel hetkel sain jaole, muidu lõomaks praegu kogu laut, ja siis taban Tooma. Ta ei jõua oma paksu kogu enam vedada.

... Kunagi pole ma nii peksnud kui praegu. Peksan järelemõtlematult, kuna Toomas kukub ja mu käed kleepuvad verest. Siis seisan hingeldades, kuulates Tooma nuuksumist. Ja nagu prokurör langetan sõnad: „Mina olen nüüd määnd suures metsas, sina aga üksik määnd. Sind juuritakse välja, kui torm sind küllalt ei purustanud.”

Tee viib mind Kingule, sest Okkamardi pole mu kodu. Ja mul on kerge olla.

4

Hoplaa! Millise hooga ma nüüd künnan! Mul on uus kodu ja ma tean, milleks ma töötan. Nüüd töötan ma selleks, et meie suur mets aina kasvaks, aiva tugevneks, et puud oleksid leheroheluses ka südatalvel ja torm pörkaks meist tagasi nagu müürist.

Ag a ühel päeval tuleb minu juurde põllule Vanatalu ja tervitab nagu vana sõpra.

„Künnad?”

„Künnan!”

„Ämblikust said lahti?”

„Sain.”

Ja me naerame mõlemad.

Siis ütleb Vanatalu: „Kui tuled linna, astu ka minu poole sisse, Vahtra tänavat tead?”

„Tean. Koidu juurest pöörab.”

„Õige! Vaat siis, maja 32. Aga nüüd — jõudu!”

„Tarvis ja hüva nägemist!”

Künnan uue hooga ja kahetsen, et ei ütelnud seda. Ma nimelt andsin eile avalduse komsomoli algorganisatsiooni komiteele, et mind võetaks vastu kommunistlikuks nooreks. Nii et võib-olla näen maakonnakomitee bürool Vanatalu juba üsna pea.

Nii elan ma nüüd. Sest lõppude-lõpuks peab heasse mulda istutatud taim ikkagi taipama, et tema kohus on võrsuda päikese poole — rõõmuks inimestele, aga mitte närbuda, nii et häil inimesil oleks temast kahju. Ja see on hea, et ma tunnen tõde juba niipalju.

Virgumine

1

Muuluka Äрни l  b vikati l  ttpidi m  ttasse — pihasooned on sest igavesest vihtumisest nii kanged, et kuidagi ei tahaks enam edasi niita. Ta   gab käisega üle leemendava lauba ja tõstab pilgu üles.

Päike kiiskab juba suure kase ladvas, mille lühikeseks tõmbunud vari riivab parajasti tahumata palkidest laotud seintega heinak  uni pehkinud nurka. On viimane aeg lõunale minna. Muidu Salme peab jälle ise sigadele s  ia viima — kuidas ta, poolhaige inimene, vinnab raskeid pangesid üle kõrge aia! Pealegi peab   rni varsti heinamaal tagasi olema, vana loog ootab kokkupanemist. Jah, ja Päraniidu taga on heinaliste h  iked ning niidumasina l  gin ka ammu aja eest lakanud ... See muidugi ärgu teda segagu — nendel seal kolhoosis käib ju kõik korra ja kella järgi, tema aga on seni veel ise enda peremees, kes elab ja teeb oma tahtmist mööda: tahab — t  otab, ei taha — ...

Ta võtab siiski k  vasi taskust, luiskab, katsub p  idlagaga tera vahedust — aruhein on kuivaga pagana sitke, siin olgu vikat alati nagu habemenuga — ja alustab tuimalt uut kaart.

Seal purustab keskpäeva vaikuse tume k  rgatus, millele järgneb teine, kolmas, neljas. Metsatuka tagant, mis Muuluka heinamaad P  raniidust lahutab, kerkib vastu s  ravsinist taevast kollakaid suitsusambaid, kust nagu tillukestest pilvedest hakkab alla sadama kivi- ja mullapuru musta vihma ... Küllap see Kassi Valtu kasutab aega, kui muu kolhoosipere peab lõunat ... Neil, jah, kuulukse olevat kavatsusel Päraniidu kultuurheinamaaks teha.   ige kah! P  raniidus samuti kivi kivis ja põõsas põõsas kinni nagu temal,   rnil, siin. Tee siis heina! — masinaid kasutada ei saa, iga peot  it kaabi võsast lagedale, et ta sul üldse kuivaks ... Eks   rnil oli samasugune kavatsus, kui ta talu enda kätte sai. Kuid sinna on

kaheksa aastat tagasi, ja — mitte midagi. Need aga võtavad kätte ja kohe esimesel suvel! ... Mõtiskleja lööb vihaga kõva kaare. Vikat jookseb otsapidi maasse. Kostab nõrk raksatus. Katki!

Nii! Nüüd võib ta ometi lõunale minna.

Kuid mees ei lähe veel. Ta urgitseb murdunud teraotsa mättast välja, uurib seda üksisilmi, nagu teeks see teda targemaks, siis istub nõrdinult lähemale kivile ja paneb suitsu ette.

Oli seda veel vaja!

Kas inimesel niigi muret vähe?! Siin pole veel pooltki heina koos, aga rukis on kohe kukil. Kodus tahab ristik hädasti sisse vedada, kuiv teine nagu pipar. Vea, kui pole ei korvi, ei abilist! Ja need on teise järgu mured, aga kui hakkad üldse elust kui niisugusest mõtlema, siis ... Kaua sa rabeled üksi oma perega, liiati nüüd, kus Salmest pole teist kuud enam õiget asja. Varem oli hõlpsam: kui ei tulnud oma tööjõuga toime, palusid Helgast õe appi, või selle mehe — Jalukse Jaani, kellega omal ajal koos Simsul orjati, kui Muulukal oli peremeheks veel Äрни vend. Nad siis ikka tulid. Tõsi küll, viimasel ajal polnud Äرنil Jalukse rahvaga enam nii kuldset läbisaamist, nagu algul, Jaani ja Äрни tutvuse esimestel aastatel. Jaan kippus ikka teda õpetama, et olgu ta Mihkli Juula abipakkumisega ettevaatlikum, ja Helga hurjutas lausa avalikult — Äрни olevat pehme loomuga ning laskvat end lihtsalt ekspluateerida. Seda nad muidugi ei ütelnud, kuidas oleks Äрни teisiti saanudki kodurahu säilitada, kui ta poleks mõnes asjas ämmale järele andnud ... Mis ämm talle see Mihkli Juula küll ongi — üsna kauget äärt pidi Salme sugulane, aga noh, Salme ikkagi tema majas üles kasvanud: Mihklil endal lapsi polnud, siis jäidki kümneaastane tüdruk-orb ja temast noorem vend Kalju jõukasse perre — ja nüüd ei kõiguta ükski Juulat usus, et Salme ja Kalju on „tema omad“ ...

Agaga kevadest saati, kui Uueküla mehed kolhoosi asutasid, on Äрни jäänud päris üksi, nagu karu laande. Helga veel vahel tuleb Salmet külastama, aga seda ka paljalt naiste asja pärast — tal endal tänini väikest pole, noh, üks siis ole armas teiseegi oma vaadata. Kui jälle teistpidi võtta, miks peakski keegi Äرنit abistama. Kevadel pakuti talle kätt koostööks, aga tema keeldus. Tema tahtis ise enda peremeheks jääda — nagu Mihkli Juula talle ka soojalt soovitas.

Äрни rohmab käega — hakka heast-paremast vastu päeva tuju rikkumal!

„Mis parmusid sina siin vehid?“ kostab nõrdinu selja tagant hele hääl. Hõigatu käänab pead. Kümnekond sammu temast eemal seisab Jalukse Helga — tema õde. Enne kui mees jõuab esimesele küsimusele vastata, kõlab teine, eelmisest märksa heledam:

„Millal sa mõtled end koju ajada, Salme ootab sind, et ...“
Sellest Äрни järeldab, et õde on neil käinud.

„Pidin just hakkama ...“

„Pidid, sul on kõik ikka „pidin just“ ja „eks ma hakkas“.“

Mis küll selle Helga nii ära on pahandanud, ega ometi Juula pole end Muulukale ajanud? ...

„Ja tööriistast oled ka ilma.“

„Kivi ...“

Helga paneb käed puusa. Vaatab istujat pikemat aega hella pilguga, otsides lohutavaid sõnu, ja paraku ei leia muud kui:

„Oled sina, mis oled, aga poiss on sul tubli!“

Meelitatu nagu kisub muigele — esmakordselt tänase päeva jooksul. Jah, tal ju nüüd poeg majas.

„Ei tea nii järsku otsustada ...“ ütleb tagasihoidud rõõmuga.

„Mida sa üldse tead otsustada!“ sähvab Helga. Temaga oled alati nagu saunas — antakse kuuma ja külma vaheldumisi.

Helga taipab ise ka, et läks natuke liiale. Seepärast teeb teist juttu:

„Sul ristik vedamata.“

„Mõtlesin täna-homme ...“

„Kuidas sa üksi? Oota pühapäevani, tulen aitan koormat teha.“

Sõnadega on Helga terav, aga süda asub tal õiges kohas. Äрни teab seda.

„Ole sa tänatud,“ ütleb ta. Siis vaatab silmapiiril põuavinas sinendava Vanakõnnu suunas, mille kohal raudlattidena pikki ning raskeid pilvi lamab. „Kui aga sadu niikaua kannatab?“

„Mõtled Salme jälle tööle panna?“ küsib Helga kähku.

Äрни kägardab ammukustunud suitsuotsa. Oli õel nüüd vaja seda meelde tuletada! Teab hästi, kuidas Äрни juhtunu pärast kannatab.

„Arvad, et ma tookord meelega?“ küsib kibedalt.

Helga taganeb: „Mis sa rumalusi! Kui Salme ei märganud end hoida, kus siis sina ... Ma ainult seepärast, et ... Nüüd, kui kord juhtunud, peab eriti valvas olema. Sest kui nüüd midagi — mis sa lapsega peale hakkad?“

„Eks ma hoidnud, nagu ma osand.“

Selles Helga ei kahtle. Ta ütleb mõistvalt:

„Hoiad jah, ma ainult seda, et naise elu üksiktalus on juba kord ränk, emadel eriti.“

Ränk? Muidugi ränk! Kes seda ei teaks.

„Mis sinna parata,“ laotab käsi.

„Aitasin tal seapangi tõsta ...“ läheb Helga oma mõtetega Muulukale tagasi, „ma terve inimene ja ka andis venitada — üle rinna ...“

„Aeda ei või madalamaks teha, vana orikas on kange ronima, kas või lae alla...“

„Mitte sea-aiast pole siin jutt!“ ägestub Helga jälle. „Ma räägin, et sa peaksid oma elu üle kord otsustavalt järele mõtlema... Meil ka naised teevad tööd ja ka sünnitavad. Aga meil on sea-dus, mis meid kaitseb...“

Kas Äрни vähe on oma elu üle järele mõtelnud?! Kuid, ei, ei! Tema niipea kolhoosi ei astu. Lastagu tal enne kõike seda head-paremat oma silmaga näha, millest nad nii suuresuuliselt räägi-vad. Pealegi tahab Äрни enne veel peremeheks-olemise mõnu maitsta. Nüüd, kus tal uus maja püsti, hobune ja lehm muretsetud ja mis kõige tähtsam — pärija ka majas. Nüüd, kus esimesed mured murtud ja elu töötab lahendamaks minna... Teistpidi vaa-dates — kas ta läheb lahendamaks? Hakka laste eest muretsema — kuipalju selle ühega vaeva! Ja millal neist kord abilised saavad? Ja palju ta ikka siit talust suudab rohkem välja pigistada? Uudse-maad saaks ju teha, aga see tegemine nihkub aastast aastasse edasi. Mitte nii, nagu neil seal — kohe korraga... Kuid ei, ei! Äрни teab, mis tähendab olla enda peremees. Tema on võõraid orjanud, tema teab, mitte nii nagu Helga, kes enne oli Kaarlist venna juures isatalus ja siis läks kohe Jaluksele perenaiseks... Sedasi ta ka õele ütleb:

„Sina pole võõral põllul orjanud. Sina ei oska hinnata neid sõnu, mida õnnis isa ikka ütles: „Oma tuba, oma luba“.“

„Leidis nüüd!“ Helga ümarad põsed tõmbuvad punaseks ja ta suured silmad löövad kilama. „Kas ei murdunud häbi oksjoni pärast isa tema omas toas maha! Ja mikspärast Kaarel omast toast linna põgenes? Seepärast, et Muuluka ei toitnud tema peret ära. Oma tuba — oma luba! Kelle luba sinu arvates Jaluksel maksab? Mina olen seal niisama kaua tööd rüganud nagu sina siin, aga alles nüüd ma hakkam taipama, mis oma luba üldse tähendab, nüüd, kus meil pole seda igavest rahmeldamist ja hirmu homse päeva eest. Sina aga oled vanas kinni nagu vasikas lehmas nisas, sinust ei saa saamagi oma elu peremeest!“

Helga pöördub kannapealt ringi, nii et kirev seelik keerdus. Hõiskab veel üle õla:

„Ma siis pühapäeval!“

Astub juba paar sammu. Näib midagi kaaluvat. Keerab uuesti ringi. Lausub rahunenult:

„Esmaspäeva õhtul on Kivitoal koosolek — Silla Märt tahab kolhoosiga ühineda, ja Külvi Kustas... Vahest astud ka korraks läbi... Kui sa ise tahadki kangust ajada, võiksid vähemalt oma naise pärast.“

Naise pärast? On's Äрни tõesti nii paha mees olnud, et juba tei-

sed peavad Salme eest kostma hakkama? Ei, pagan võtku! Salme ise kinnitab kogu aeg vastupidist. Ärgu Helga hakaku end nende vahele toppima. Mehe lai, heasüdamlik nägu on üsna pilves ja ta hääle tõre, kui ta vastab:

„Esialgul mõtlen veel ise oma elu seada.“

„Ah siis Juula ikka ei luba?“ sähvab Helga ja hakkab vastust ootamata Jalukse poole astuma.

Ega ta saanudki mingisugust vastust. Ükski õige mees niisugusele otsesele tõgamisele ei mõhka.

2

Väravast astudes näeb Äрни Salmet koja uksepakul istumas. Tema kõrval — Mihkli Juula, Äрни läheb riputab vikati aida räästasse: kui Juula juhtub selle katkist otsa märkama — kelle kõrval jõuavad tänitamist vastu võtta! — siis läheneb aeglaselt naistele. Parajas kauguses seisatab. Ootab — ei tea, mis tähtsad asjad Juulal jälle?

Juula kitsas nina tõmbleb, nagu vaevaks naist aevastus:

„Mis kolhoosi pool uudist?“

„Kus mina seda...“

„Noh, endal palvekirjad kõik sees...“

„Mis palvekirjad?“

„Et sind sinna vastu võetaks. Esmaspäeval ju seepärast Kivitoal koosolekki.“

„Jälle jutt ja jalad all!“ Äрни tahaks öelda midagi krõbedamat, kuid kohtab Salme paluvat vaadet ja vaikib.

„Ah ei ole sedasi või?“ pärib Juula rahustunult ja vaatab Äرنist mööda. Tal on kohe niisugune mood inimestega kõneldes kuhugi kaugusse vaadata. See tekitab veidi kõheda tunde, nagu vestleks ta teistele nähtamatuga.

„Ma ütlesin sulle — Liine loba,“ julgeb Salme suud paotada.

„Kui loba, siis on hästi, siis ma räägin sinuga edasi, väimeespoeg,“ heldib Juula. „Kuula nüüd hoolega...“

Väimeespoeg kuulab niigi hoolega.

Juula kuulutab:

„Me ristime su Peetri ära.“

Äрни kulm lööb kurdu — taga paremaks! Keset kõige kibedamat tööaega hakka inimesi kokku ajama — ja ega neid kõlba tühja laua taha koogutama kutsuda — keeda õlut, valmistada toitu. Kes keedab? Kes valmistab?... Äрни on kannatlik inimene, aga temagi kannatus pole otsata.

„Ei sest tule midagi välja,“ lausub kurjalt.

„Sinu pärast võib siis maimuke patusena siit kurjast ilmast lah-
kuda?“

„Miks sa kohe sedasi, ema,“ kohkub Salme.

Ärnigi ei jää päris rahulikuks:

„On poisil viga midagi?“ vaatab Salme otsa.

„Ei-ei...“ kogeleb see vastu.

„Pea need vead ja hädad ei tule. Jumala käes on kõik võima-
lik,“ kohendab Juula oma mitut-setut halli rätikut kõhna keha
ümber koomale. Ta alati külmetab, ka keset suve.

„Olgu,“ trotsib Ärni jumala kõikvõimsust, „enne sügist ei tule
kõne alla.“

„Jumal teab,“ hüpitab Juula end lävepakul, „mis katsumised
meist sügiseks üle käinud!“

Ärnile on suureks katsumiseks rahulikuks jääda. Salme näeb
seda:

„Emal vasikas tapetud...“ ütleb lepitavalt, „ja õlu käimas...“

„Saiad-sepikud kõik valmis. Homme keedame süldid ja vorstid,“
täiendab Juula iseteadvalt. „Sul endal pole vaja midagi... Sõidate
poisiga koos Mihklile, meil ikka uhkemad ruumid...“

Vastu ootust ei rõõmusta need teated puiklejat põrmugi. Või nii
on lood! Kui lapsele oli vaja üht-teist muretseda ja temal, Ärnil,
ei juhtunud parajasti raha olema, mis vingus näoga Juula siis talle
hädapärased rublad pihku ladus. Nüüd aga tapetakse vasikad ja te-
hakse õlled... Jah, jumala käes on kõik võimalik — isegi viimane
mammonaori läheb heldeks.

„Kuidas siis jääb?“ küsib Juula kelleltki, keda teised ei näe.

Ärni vaikib. Milleks üldse temalt küsitakse, kui kõik nagunii
ilma temata otsustatud.

„Ega liha kuumaga seisa...“ tüürib Salme kokkuleppele.

„Aga kuidas õpetajaga?“

„Milleks siin õpetaja? Meil laupäevast saadik vend majas.
Linnast.“

„Ja millal?“

„Pühapäeval, kuidas teisiti?!“

See veel puudus!

„Pühapäeval vean ristikut. Helga lubas abiks tulla.“

Salme võpatab. Ta ise ei julgenud seda Juulale ütelda, ehkki
teadis — Helga oli talle sellest kavatsusest rääkinud.

Juula suu tõmbub kitsaks, nagu sulega veetud.

„Eks see mõni koorem heina ole tähtsam, kui lapse hingeõn-
nistus?!“

„Kui teeks laupäeva õhtul...“ katsub Salme kokkupõrget väl-
tida.

„Sina ole vait, ma räägin Ärniga...“

Salme jääbki vait.

„Laupäeval teine asi,“ võtab Ärnigi leplikuma tooni. Tal pole mõistlik lausa tülli minna — ta ju Juulale võlgu.

„Kuidas siis laupäeval, kui Heinrich ütles — pühapäeval,“ imestab Juula teiste sõgedust.

„Mis Heinrich?“

„Palvevend,“ selgitab Salme.

„Ega tema võinud mu heinavedu teada.“

„Tema on tark inimene,“ ütleb Juula kõhklemist mittedesallival häälel.

„Äkki teab siis ka seda juhatada, kes mul koormat aitab teha? Või tuleb koguni ise?“ tõgab Ärni, teades ette, et Juula sellest nagunii aru ei saa.

„Tema!“ katsub Juula naeratada, ehkki tal pole sellest kunagi midagi välja tulnud peale näomoonutuse. „Kes siis inimeste õndsuse eest hoolitseks, kui tema hakkaks meie, matsikeste, tööd tegema? Ma saadan Kalju hommikul vedruvankriga teile järele,“ tuleb alguse juurde tagasi... „Mis siin nii pikalt arutada.“

Kuid Ärni jääb kõigutamatuks. Juula on päris nõutu, mis tema leplikule väimehele küll sisse on läinud?! Viimaks on Liine jutt õige? Seal, kolhoosis, minevat inimesed käest ülbeks. Ta tahab hakata küsimust otsast uurima, kuid peab siiski targemaks kahtlustatavat mitte ärritada. Vihastab äkki — pea siis ristseid — ilma lapseta! Nii ei jää Juulal muud üle kui asuda teele, mida ta oma elus vaid harukordadel ja siis ka tõsise häda sunnil on kasutanud. Ta hakkab kokkulepet sobitama.

Pärast pikka, teravat kauplemist nõustub Ärni pühapäevaga — tingimusel, et Kalju tuleb talle esmaspäeval appi — kauemaks ta oma heinavedu edasi lükata ei julge.

Juula lahkub rahuldatult. Oma pere läheb kööki. Salme katab laua. Istutakse sööma. Ärni neelab vastutahtmist mõned suutäied kõrti. Hea kõrt on täna — hapupiimatükid kõik sees ja, aga... Mis südamega ta läheb Helgale ära ütlema?! On ikka inimene see Juula. Oleks varem sõnagagi nimetanud. Ei. Talitab, nagu oleks peremees majas. Kes siis Ärni on?...

Ärni vaatab Salmele näkku ja märkab järsku nagu esimest korda alles, kuivõrd naine on viimase kolme nädalaga muutunud. Tema niigi tütarlapselikud õlad paistavad siitskleidi alt päris nukulistena, kaelal tungivad sooned esile ja näos pole enam puna varjugi. Ainult suured silmad mustade kulmude all säravad endiselt rõõmsalt.

„Helga käis siin, rääkis ta sulle?“ tunneb naine mehe pilku oma näol.

„Jah. Oli tal midagi uudist kah?“

„Ei ... ei midagi.“

Salme salgab. Helga ometi rääkis, et Kassi Leida ootavat ka väikest. Juba teist nädalat olevat puhkusel. Aga — kuidas ta, Salme, seda mehele praegu ütleks, see võtab viimaks juttu etteheitena — et miks pole nemad kolhoosi astunud, kus naiste eest nii hoolitsetakse. Küsib jälle, et kas Salme pole temaga rahul, nagu talvel kord küsis, kui Salme hakkas ääri-veeri kõnelema, kas ei peaks nemad ka teistega koos ... Ja Salme ometi on mehega rahul, jumal hoidku, ja kuidas veel! Kui ta võrdleb oma elu Mihklil ja Muulukal, siis on see vahe nagu põrgu ja taeva vahel. Seal alaline irisemine, sundimine, halin, siin vastastikune mõistmine, heatahtlikkus, rõõm tööst. Kui seda tööd ainult veidi vähem oleks, et ei tarvitseks valgest pimedani ... Kuid on see siis kurjast, kui inimene, saanud parema järje peale, veelgi paremat püüab? Kas see pole koguni igäihe kohus, nagu Helga tänagi alles kõneles?

„Õigusi jah,“ tuleb Salmele meelde, „Helga palus sulle edasi öelda, et ... aga eks ta rääkis sulle nüüd ise ...?“

„Mida siis?“

„Et esmaspäeval võetakse uusi liikmeid vastu.“

„Jah, ta rääkis ...“

Ärnile ei näigi täna see jutt väga vastumeelt olevat. Salme kogub juba julgust, et seda edasi arendama hakata. Kuid just nüüd kostab toast lapse häälitsemist. Salme tõuseb rutates lauast.

3

Ärni lükkab Jaluksele-mineku korrast korda edasi. Neljapäeva päraslõuna kulub tal poes käimiseks. Reedel niidab ta lõunani, ehkki aruheinamaadel pärast keskhommikut, kui päike on kuivanud viimase kui kastetilga, on käsitsiniitmine enda vaevamine ja vikati asjata kulutamine. Päraslõuna läheb loovõtmiseks. Laupäeval vihub jälle lõunani niita.

Salme on teda mitmel korral vargsi kõrvalt jälginud, kas ei hakka juba minema? Ei. Ärni läheb lauast tõustes hoopis aita ja tuleb sealt rangidega tagasi — need tahtvat ammust ajast parandada, muidu hõõruvat viimaks Laugu kaela ära, kui vedamiseks läheb. Nüüd ei kannata naine enam välja. Nagu muuseas astub mehe juurde, küsib:

„Ega sa ei ole unustanud?“

„Ei-jah, pidin just minema, kui rangid ...“ vastab see kiirustades.

„Kui sa neid tagasi tulles? ... Muidu, mine tea, kas teised õhtul kodus. Täna laupäev.“

„See õige ...“ paneb Äрни töö käest. „Otsi mu must kuub ... ja müts ka.“

Salme on varsti kuue ja mütsiga tagasi. Ja harjaga. Äрни peab enne mitu keeru ära tegema, kui ta viimaks minna lastakse.

Või ta selle minekuga nii kiirustabki. Teel seisatab siin-seal ... Kartulil pole tänavu viga, pealtnäha vaadates. Ja toatagusel lapil on teisi all ka ... Nisu see-eest pole kiita — kõrs hõikab kõrt taga. Hea, kui siit niipalju saab, et Juulale laenu tagasi maksta ... Lollisti tegi mees — oleks ikka Jaani sõna kuulda võtnud ja soovhoosist seemne toonud, aga tema uskus Juula — „oma inimese“ — juttu ... Oder on samuti nigel. Viletsa rammuga ei taha vili kasvada. Aga kust seda rammu võtta, et igale põllule küll saab.

Kolhoosi rajaheinamaast — Päraniidust — möödudes hoomab Äрни, et siin on kõvasti tööd tehtud. Võsa raiutud, suuremad puud lahti kaevatud. Kivid samuti — mõned neist on lõhkigi lastud. Seda see Valtu kõmmutas!

Ja mis vägev suvinisu meestel! On ka kõva lataka teist täis teinud. Muidugi, mis viga mängida, kui riistad ja maad käes ... Aga häilib, pagan, ilusti küll! Nagu järv äikese eel — hallikas-roheline, tihedalaineline — ja teist kallast annab vaadata.

Muulukalt Jaluksele on kõige rohkem veerand-tunni tee. Äрни kõmbib seda täna vähemalt kolmveerand.

Lõpuks on ta siiski päral.

Tema tulekut vististi märgati. Enne kui ta lõbusate saialillepeenarde vahelt ukseni jõuab, astub Jaan talle toa nurga tagant vastu — palja jalu, särk eest lahti, põskedel näoli rohus magamise vorbid — olevat just lõunauinakult tõusnud. Jaan pistab oma laia käelaba külalisele pihku ja lausub nii sõbraliku tere, nagu polekski nende vahel midagi paha.

Tõtt-õelda, mis paha nende vahel on olnudki? Mehed lihtsalt võõrdusid teineteisest viimase pooleaasta jooksul.

„Lähme sisse või?“ küsib peremees pilguga mõistatades, mis asi tulijal südamel. Et midagi ebameeldivat, selles pole kahtlust, mis ta muidu nii ebaleb.

Äрни omakorda kaalutleb, kus oleks segamatum vestelda.

Jaan juhatab ta sirelipuhmast piiratud pingile. Siin on jahe ning mõnus. Suitsud pannakse ette. Jaan pärib Salme ja poisi tervise üle. Äрни lükkab mütsi kuklasse. Tal on korraga kangesti kodune tunne. Mis siin imestada! Kas nad vähe sellel pingil istunud, õllekannu kummutanud, maailma asjade üle aru pidanud, laulugi jorutanud. Sellel pingil jõid nad oma esimese asuniku pärast nelja-aastast lahusolu, päeval, kui Jaan kuskilt sealt Lätimaa poolt kandist koju ilmus, näos kurrud, mida minnes ei olnud, ja — pea kan-geid mõtteid täis. Eh! Tuleksid need ajad tagasi, kui nad järjest

teineteise pool käisid, kui kõik raskemad tööd tehti ühiselt ja pidusteti ühiselt. Ärnil vilksatab korraga mõte — mis oleks, kui kutsuks õige Jaani ja Helga ka varrudele?! Kuid see mõte kaob niisama kähku kui ilmus. Need on teised inimesed, kelle keskel Jaan end hästi tunneb, ja omakorda on laulud, mida Mihklil lauldakse, siinsetest kõvasti erinevad. Tööd tehakse seal nagu piitsa all ja pidustustelgi on kõigel matuste maik juures. Pealegi, mis õigust Ärnil üldse on kedagi kutsuda?! ... Vaat kui kaugele on mees „enda peremeheks jäämisega“ jõudnud! Lihase poja varrudele ei tohi oma meelt mööda külalisi valida!

„Oli sul asja ka?“ tõmbab Jaan püksivärvli vahelt kella. Tal nähtavasti on midagi ees. Siis ei sobi küll teda kauem kinni pidada. Nii prahvatabki Äрни tuleku põhjuse korraga välja.

Jaan kuulab ta rahulikult ära, ütleb: „Eks sa ise tead,“ ja vaatab teist korda kella.

„On sul kuhugi minemist?“ tõuseb Äрни pingilt.

„Tahame õhtuks Päraniidu puhtaks saada ... Meil ühine tee.“

Minek nagu kaotab jutuotsa käest. Alles põldude vahel saab Jaan järjele. Ta kõneleb tööst, mis tehtud, ja sellest, mis kavatsusel. Ei kiida midagi eriti, aga laitmiseks polevat ka põhjust, kõneleb nii, nagu asjad on. Nad jõuavad parajasti nisuvälja äärde, mida Äрни ennist imetles.

„Võrdle nüüd ise,“ aeglustab Jaan sammu, „siin on meie esimehe ühiskülv — kõigi agrotehniliste nõuete kohaselt, ja kõrval üksikud lapid, mis igaüks sügisel omaette külvas. Teadupärast peaks talinisu pikemat kõrt andma, aga mööda! ... ja võta nüüd huupi kaks pead — ühe siit, teise sealt ...“

„See silmaga näha ...“

„Ei, loeme ...“ tõmbab Jaan käigult kaasa kaks kõrt, rebistab pead otsast ja hõõrub need peovahel tühjaks.

Suvinisupeas on kakskümmend kuus, talinisu omas neliteistkümmend iva.

„Poole rohkem,“ noogutab Äрни.

Nii töotavat kõigega — jätkab Jaan. Lehmade piimaand olevat järsult tõusnud. Tema oma Malle andvat kolhoosi laudas viisteistkümmend liitrit, Helga olevat huvi pärast vaadanud — mullu ei olevat ta üle kümne saanud. Samuti kartulid — igas pesas paarikümmend mugulat, poole rusika suurused juba praegu, mis siis sügiseks! Seepärast pole imestada, et iga õige kolhoosnik saab tasu, mida tema põld pole talle kunagi varem andnud.

„Ma ütlesin — õige kolhoosnik,“ rõhutab Jaan sõna „õige“. „Sest paraku mitte kõik, kes sinna kipuvad, ei vääri kolhoosniku nime. See, muide, on kogu asja võti — õiged inimesed! Masinad ja väetis ja ... valitsus abistab, annab lahedad võimalused kätte —

töötage, rajage endile õnneliku elu alused! Aga kes töötavad? Meie, inimesed ... Vaata ..." sirutab kõneleja viljapea teisele näo ette. „Uhe kõrre otsas kasvanud — ja mis see on?“ nopib terade hulgast ühe mustaks tõmbunu. „Kõlu! Meil ka istub üks niisugune sees. Tööd teha ei viitsi, siis jookseb Simsu-Mihkli ja Taaveli vahet sosistama: „Kolhoosis jää nälga! Kolhoos on inimeste nõokimiseks välja mõeldud!“ Seal hõõrutakse käsi, pööratakse silmi — ja mööda küla ringi laskma.“

„Mis laterdajatest hoolida ...“ lööb Arni käega.

„Kes neist hoolikski, kui nende jutt mõistlikke inimesi ei nakataks. Me vajame peresid juurde. Praegu on — vedasime sõnnikut — sõida iga koormaga ümber Silla Märdi põllusiilu. Naine tahtis tal juba kevadel kangesti, ja Märti ennast sa tunned — töömees läbi ja läbi. Ainuke viga — hammastega vana küljes kinni. Näitad talle must valgel ühistöö paremused. Saab aru. „Homme annan palvekirja sisse!“ taob rusikaga vastu lauda. Homme aga — nagu herilasest nõelatud: ei ja ei! Hakkad kuulama — Taaveli Liine neil käinud ... Nii on „süütute lobisejatega“, vennas!“

Arni ei tunne end kuigi mugavalt. Mine sa teist tea! Äkki kahtlustab Jaan tedagi lobajuttude uskumises.

„Miks te siis niisuguse õõnestaja hulka võtsite?“ ütleb, et midagi öelda. Öieti tahtis ta küsida, kes see niisugune on, kuid jättis nõuks. Viimaks hakkab Jaan teda veel uudishimulikukski pidama.

„Miks? ... Või talle näkku oli kirjutatud?! Töö on see sõel, mis jämedad terad peale jätab ... Esmaspäeval ta igatahes lendab — esmaspäeva õhtul on koosolek.“

Arni tahab toredat, sõbralikkusest kinnitatud enesetunnet tagasi saada, mis teda jutu algul nii kosutas. Ta otsib meeletult sobivaid sõnu ja ei leia mitte. Siis äkki kerkivad need nagu iseenesest huultele:

„Sa, Jaan, oled siis oma eluga rahul?“

„Rahul kaugeltki mitte, aga õnnelik olen küll, et minu võimalustel elujärge parandada pole piire ... Ja mis kõige tähtsam — mul on niisugune kindlusetunne sees, et ... Mis sina teeks, kui sul hobune kevadkünnil jala vigastaks?“

Arni ei tea vastata? Jah, mis ta teeks?

„Jäta või põld seemendamata?“

„Kas just seda ...“

„Seda muidugi mitte — sa küsid Juula oma ...“

„Teist teed pole.“

„Saad sa selle aga kord kunagi, kui õige külviaeg ammugi möödas, ja sügisel võid sõrmedel lugeda. Sellest me ei räägigi, et ämm sult vastutasuks kõige kibedamal tööajal päevi nõuab. Aga

Kassi peremehel jäi mullu oder külvamata. Temal juhtus see, millest kõnelesin. Masinajaamaga lepingut muidugi polnud teadnud sõlmida, teiste käest ei saanud enne, kui neil omal valmis, siis aga ei tasanud enam seemet raisata. Tänavu tal seda muret pole. Juh- tub üks hobune end vigastama, pannakse ravile, kaksikümmend veavad edasi."

"See õige..."

"Või kui haigus?"

"Mis haigusest," nakatub Äрни teise jutuhuost, "see, nagu arstid teavad rääkida — keha ebaloomulik seisund, aga võta niisugune loomulik olemine, nagu nüüd Salmega... Pool rõõmu läheb kaotsi... Ei tohi raskeid asju tõsta! Noh, aga või sul talus ainult sulgpatju kohendada..."

"Näed ise... Meil oleks ta saanud tasulist puhkust."

Siis Helga rääkis ikka tõtt!

"Talus on juba kord nii," jätkab Jaan, "kas tapa teisi või tapa ennast. Vaata meie küla vanu! Üks pihast kange, teine kätest, sellel sooned venind, tollel sooled kubemes. Aitüma niisuguse välja- vaate eest!... Mihkli Juula on ümbruskonna ainus puruterve kuuekümnepäevane, ja oli Simsu Kaaru, kuni ta endale kuuli rindu kihutas — sest nende eest on teised end tapnud!"

"Mis kuuli? Rindu?" imestab Äрни.

"Sa's pole kuulnudki?"

"Ei sõnakestki."

"Nii nagu ta viimasel ajal jõi suurest murest, et ei lubata enam teise inimese vaevast vara koguda, et igaüks peab ise töö- tama, kui tahab süüa saada, nii ta purjus päi — oli see teisipäeval või kolmapäeval? ... kolmapäeval jah! — otsind kuskilt peiduur- kast püssi, luband kolhoosi juhatust kõmmutama minna; naine hakanud teist takistama, ta siis haarand torust kinni, et naisele virutada; noh, ja siis — kuidas see õieti juhtus, kes seda nii täp- selt teab! — käinud pauk ja — valmis! Täna pandavat kirstu."

"Kas õpetaja tuleb?" välgatab Äрни peas mingi aimus.

"Kus mina niisuguseid asju!" puhkeb Jaan algul naerma, kuid teise tõsine nägu paneb teda mälu pingutama, "keegi justkui tähendas, et mingisugune palvevend linnast."

Äрни mõistab, et ta on viinud jutu Jaanile ebahuvitavale pin- nale, seepärast võtab endise arutleva tooni. "Mis sa Kaaru kohta kõnelesid, see tõsi: ta ei viitsinud end ise pestagi, tüdrukud pidid sunnikut vihtlema käima... Aga Juula? Mihklil pole eluilmaski ühtki sulast ega tüdrukut olnud. Kui peremees elas, see võttis vahel päilise, Juula pole sedagi raatsind. Mis kurnaja tema?"

Jaan tõmbab silmad kissi. Ta ikka teeb nii, kui päris ägedaks läheb:

„Tema see päriskurnaja ongi! Võta heaks või pane pahaks!”

Nad on otsaga Päraniidu serval. Niidu taganurgast kostab traktori turtsumist. Jaan kiirustab lahkuma.

Ärni vaatab talle järele. Jaan mis Jaan. Sama kärke samm, sama kanged sõnad, nagu kaheksagi aasta eest, kui läks vallamajja endale uue seaduse järgi maad nõudma... Ega Ärnigi polnud tollal niisugune, nagu nüüd. Neljakümne neljandal oli valmis isegi isalt päritud seitsmele hektaarile Simsu krundist mõne juurde lõigata laskma. Aga siis tuli see abiellumine ja Mihkli Juula laitis nõu maha. Ja hoolimata rõõmust, mis Salme majja tõi, on pärast seda hakanud tema elus midagi nagu tagasi kiskuma. Viimastel kuudel eriti.

Ärni astub rajale, mis viib läbi Päraniiduga külgneva raiesmiku. Käinud sadakond sammu, hakkab teda uudishimu vaevama. Oleks kena näha, kuidas nad traktoriga... Ta kaldub rajalt. Lahmib läbi põdrakanepi, hobumadara ja karuohakate kirevate puhmaste. Raiesmiku serval peatub tiheda kibuvitsapõõsa varjus. Pinnas laskub Päraniidu suunas, nii paistab heinamaa siit nagu peopesalt.

Jaan on teiste juurde jõudnud ja töö käib juba täie hooga. Traktor ajab end tagurpidi augu juurde, kivile tõmmatakse vaierits ümber, hoovad lüüakse alla, et tee oleks lausjam, ja lippabki hall mürakas üle niidu, nagu varss mära kannul. — Uks meestest läheb maanteeni kaasa, kuhu kivid kokku veetakse, vaierit lahti päästma. Kui traktor tagasi, teine kivi juba ootab! Kõik läheb kui ludinal. Meestel enestel näikse ka sellest hea meel olevat. On nii rahulolevate nägudega. See, kes kaasas käib, hüüab iga suurema kivi puhul pukisistujale — Kassi Valtule:

„Ära sa oma täkku ära katkesta!”

Ja pukisistuja vastab iga kord iseteadvalt:

„Hüppa ise lisaks kaksiraksi otsa, vean kõik risu minema!”

See teada! — mis hulgakesi töötades viga lõbus olla! Liiasi, kui kõik tuttavad inimesed. Alles aasta tagasi oli Ärni nende kõigiga koos Jaluksel heinatalgul!... Ja nüüd? Vahib kui hunt kibuvitsapõõsast, ei söanda jõudugi soovima minna... Või mis jõudu-soovijat temast enam — teised kõristavad tuleval suvel siin masinaga, tema vihtugu ikka kivide ja põõsaste vahelt vikatiga.

Niidult kostab raksumist — seekord lohiseb suur kask maantee poole... Ära ütle — saavad õhtuks maa puhtaks! Aga millal Ärni oma heinamaaga niikaugele jõuab? Kui Peeter kord suureks sirgub? Jah?

*

Pühapäeval ollakse Muulukal ei tea mis ajast juba minekuval-mis. Salme muudkui käib väravas vaatamas. Kahel korral on ta teatanudki: „Nüüd tulevad!“ Aga esimene tulija osutub Silla Märdiks, kes oma naisega sõitis liigne kord kolhoosiga põhjalikult tutvuma, teine kaugema kandi meheks — ei Äрни ega Salme ei tundnud teda.

Salmel on raske mehe üha süngemaks tõmbuvat nägu näha, ta läheb tuppä. Hiilib hälli juurde, kus peategelane ning -süüdlane kõige magusamat und puhkab. Pole tema mure, kes mööda maanteed sõidab või mis päeval keegi mees, kes tema vastu sama vähe huvi tunneb kui tema selle mehe vastu, talle külma vett pähe piserdab ja kas üldse piserdab. Ta ainult naeratab vahetevahel... Selistel puhkudel peab ema end sundima, et naeratajat mitte sülle kahmata, nii armas on see siis. Aus olles, pole Salme vahel suutnud kiusatusele vastu panna, ehkki ta väga hästi teab, et laps vajab esmajoones rahu. Alles üks päev pidas Helga talle selle kohta pika loengu ja raamatus, mis ta juba talvel Salmele tõi, seisab sama kirjas. Kuid ta võtab väikese ju nii õrnalt, ta isegi ei hingas siis kõvasti.

„Pää-ää...“ ajab imeteldav huuled prunni.

„Süüa tahab pisikene, süüa...“ naeratab ema õnnelikuna. Nüüd on tal täielik õigus pääksujat sülle võtta.

„Imelik,“ mõtleb naine, „mõned kurdavad vaeva lapse pärast. Muret ju teisega on, ja tegemist, aga vaeva? Mis nende arvates siis rõõm on?! Ei saa aru. Mõned koguni võtavad võõra inimese ammeks, ise täis terved inimesed, nagu Simsu Kaaru esimene naine oli... Laps rikkuvat rinnad ära!...“ Salme raputab pead — mitte ei saa aru!... Või on see niisugune haigus kohe? Kui ta oli laps, läks neil üks hobune tormakaks kätte: hirnus päevad läbi, raius latriposte, joomapanged ajas ümber — see ka ei lasknud varssa ligi...

Salme kuulatab vankripõrinat. Läheneb. Nüüd peaks värava kohal olema. Kas?... Ei vist. Ei — mööda sõitis.

Pettunu ohkab. Ta oleks pidanud kindlalt Ärni toetama, aga mitte teda nõustumisele kallutama. Mis oli tal karta? Riidu, mis oleks Muuluka rahva suhtlemise Juulaga lõplikult katkestanud. Või seda, et Juula siis Kalju elu veelgi kibedamaks teeb? Kuid ega poiss pole sinna naelutatud, nüüd noortel ju kõik teed lahti, igasugused koolid ja kursused. Ja riid tuleb kord nagunii — Salme ometi tunneb oma kasuema — see oleks ammu tulnudki, poleks Äрни nii lepliku meelega. Tema tahab vägisi igas inimeses head näha ja igaühega rahu elada.

Naine mõtleb rohketele seikadele, kus mees heatahtlikkuses tema vastu oma arvamustestki lahti ütles, et tülinat ja pahandust eemal hoida. Kohe pulmadest alates — Juula ähvardas kasutütre ära needa, kui noored ainult ilmaliku talituse järgi paari heidavad.

Ärni naeris papisõnad narruseks — ja laskis ometi endale peale lugeda. Või kui Ärnil oli võimalus Simsult koos maaga saada hobune ja lehmamullikas, jättis ta need Juula keelitamisel toomata. Seda tegi ta tõesti lollisti. Lasknud Juulal karjuda: „Võõra vara võtja!“ Kelle kätega Kaaru selle vara korjas? Kas mitte ka Ärni omadega, kes üle kahe aasta teda teenis? Seega polnud see ju Kaaru, vaid Ärni vara — nagu Jalukse Jaan täiesti õieti ütles. Uldse peaks Ärni rohkem Jaani sõnu tähele panema. Kas või selle kolhoosiasustumisegagi! Mis Helga ja Jaani elul praegu viga? Ja kui nemadki oleksid läinud, poleks Ärni töökoormus sellega tõusnud, et Salme teda nüüd aidata ei saa ja Salmel endal poleks olnud vaja kohe teisel nädalal põllule minna ristikut kokku panema. Oleks saanud enne korralikult terveks, siis... Aga nüüd ei teagi, kunas kord paraneb — valud ei taha ega taha kaduda. Oleks! See on, kui mees tahab kogu maailmaga hästi läbi saada, mida nangun ei saa. Aitab sellest, kui sa nendega sõber oled, kes sinu vastu samuti on. Juula-taolistega sõbrutseda? Algul muidugi on kõik kena, antakse hobune ja lehm, et aga „võõra vara rahule jääks“, siis öeldakse: „Sa, väimeespoeg, võiksid meile paariks päevaks appi tulla!“ ja lõpuks väimeespoeg muudkui tehku päevi, nagu muiste moonakas. Häbi, et Salme kasuemas nii mõtleb, aga nii see on. Nagu tänagi — lubati kõik korraldada hästi-paremini — mitte midagi! Nemad oodaku nagu narrid.

Salme kummardub kõögist kella vaatama. Pool kaks! Kas ta tõesti nii kaua enda istuma unustas? Jah, teinekord tulevad igasugused mõtted pähe... Kui neid veel kellegagi jagada saaks!... Kellega? Helgaga? Helga on küll tema vastu lahke, aga... kui talle seda rääkida, hakkab ka viimaks arvama, et Salme pole mehega rahul. Ei, niisugust arvamist ei tohi kellelegi jääda. See oleks tänamatus Ärni vastu. Kuid miks mitte Ärnile endale kõnelda? Ja miks mitte kohe? Kuidas Helga ja Jaan kõik ühiselt otsustavad!

Salme tõuseb otsustavalt. Asetab sülle uinunud lapse hellalt hälli. Kohendab pluusi ja juukseid. Nüüd ta läheb, istub mehe kõrvale lävepakule, võtab tema käe, siis on kindel ning rahulik olla, ja räägib.

Paraku ei istu Ärni lävepakul, vaid tuleb hoopis lüpsikuga koplist. Ettearvestamata asjaolu kõigutab otsustanu kindlust. Tema põsed kattuvad punaga — seda ta mõlgutas toas nii kaua...

„Miks sina... ma oleksin ju ise...“ tõttab lüpsikut vastu võtma.

„Mis see minulgi, viisin Laugule juua nangun, üks talitus.“

„Näed, oled uue kuue ära määrinud,“ märkab Salme mehe hõlmal plekki. Kui ta hakkab seda käega ära lööma — õnneks on see harilik tolm — võtab Ärni tema küünarnukist kinni:

„Ehk on Mihklil midagi juhtunud?“

Salme avab suu. Mitte vastamiseks. Ei. Küsimuseks, mida Äрни arvab neist mõtteist, mis Salme seni on endas kandnud. Siiski ei ütle ta muud kui:

„Keegi oleks teatama tulnud.“

Maast madalast sisendatud suhtumine naisesse kui olevusse, kellel oma mõtlemine on liigne ja kelle osavõtt „meeste asjadest“ — aga sinna kuulub kõik peale lehmade, pottide ja mähkmete — on lausa kurjast, see aastatega kivinenud suhtumine lõmastab viljastavad sõnad eos. Nii jäävad järele vaid argipäevased, kulunud, hädavajalikud, ja nende kandja on jälle kõigega leppiv, mehe ebaedus ja muredes end süüditundev naine.

„Kui sõidaksime ise Mihklile?“ otsib ta väljapääsu.

„Siis peaks surmahäda olema! Kaks versta sind ja poissi kõvas vankris logistada.“

„Poissi kanname vaheldumisi kätel... Talle see meeldib...“

„Lähme nagu sandid! Pole neil häda, pole minul ammugi.“

„Ootame veel veidi...“

„Mis meil muud!“

Salme läheb piima jahutama. Äرنil pole midagi teha. Teha oleks ju rohkem kui teha suudab, aga... See on see kõige kuradim, kui sa pead kallist tööaega tühjalt raiskama. See otse piinab sind! Pooled ristikud oleksid praegu sees, sina aga uita mööda õue ringi. Iga päev ähvardab sadu üles tulla — ja kes ei tunneks äikesevihma! Kui kord hakkab, on heinategu paariks nädalaks läbi — iga päev kindlal ajal — sea või kella selle järgi — laseb paraja sagara tulla. Mullu oli — kes õigeks ajaks tehtud ei saanud, jäi heinast ilma. Sõnnikuks määndas, et ei kõlvanud loomale allagi panna, veel vähem ette anda.

Kell köögis tiliseb kaks.

Huvitav oleks Juulalt küsida, mis kellast neil pühapäeviti hommikut arvestatakse. Argipäevade kohta on Äرنil teada — pead olema päikesega platsis.

Kell kolm tuleb Salme sööma kutsuma.

„Ei ole söögitahtmist.“

„Mul laud kaetud.“

„Eks ma pärast...“

Kell tiliseb neli. Ega nüüd enam tule. Võtaks reha ja läheks tõmbaks eilse niidu kokku? Kuid kui äkki siiski...

Viis.

Salme pole enam väravas vaatamas käinud. Vist istub hälli juures.

Kuus.

Kas tõesti kõigest kuus! Millal see päev nii õhtule saab?

Seitse.

Arni on kõik võimalikud istekohad õues ära proovinud. Kõikjal on ühteviisi ebamugav istuda. Isegi suure kase all kummelist lõhnaval murul, kus ta vahel endale pool tundi lõunauinakut lubab.

Kaheksa.

Salme ilmub lüpsikuga. Seekord ei lase ta meest endast ette jõuda. Arni võtab vikati ja hargi — vaja lehmale kraavi servalt õhtuks rohtu niita. Nad saabuvad üheaegselt õue tagasi.

„Ma ei mõista?“ tunnistab Salme.

Arni toetub hargipõrgale. Ta ei mõista isegi midagi tähendada.

„Vahest Heinrich pidi ära sõitma?“

„Teatama oleks võind keegi ikkagi tulla.“

Pärast õhtueinet — Arni sõi ainult viilu võileiba kruusi piima juurde, ja sedagi poolvägisi — astub ta uuesti õue. Mitte et ta nüüd enam ootaks, vaid niisama. Täna on toas kuidagi eriti umbne. Just nagu saju eel. Vaata, et homme...

Arni nõjatub väravale... Õhtuvaikusel kostavad hääled küla poolt eriti selgesti. Kuskil mängib lõõts — küllap need on isetegevuslased Kivitoal; teisel jorutatakse laulu, millest lõikava teravusega tungib esile kilav naisehää — kas see pole mitte Taaveli Liine tiiskant — Simsu poolt see jorin tuleb. Muidugi, seal ju matused... Ja kas mitte? Kas pole seesamane Heinrich täna mitte seal pisaraid välja pigistamas, kes pidi... Mihkli pole ka popsitalu, aga Simsu kõrval, seal makstakse alati kõvemate rahadega... Kui see asi nii on, siis... Noh, eks homme kuuleb... Kuid igal juhul — päeva narrisid ära. Käi vikatit toomas, abipakkujat ära ütlemas, aita Salmet kodus, nüüd veel terve päev takka otsa! Kurat võtku! Hinge ajab täis. Tema, Arni, on leplik inimene, tema kellegagi riidu ei taha. Kuid kui temaga mängima hakatakse, siis... Kas temale oli neid ristseid tarvis! Tema pärast kas silmapööritajaid on maailmas või mitte, tema saab oma elu nendetagi elatud. Ja elab tema poeg ka. Juula ise tahtis!... Teistpidi arutada — mis tahtja see Juula siis Muulukal on?... Aga, näe, on. Uhe käega hõõrub nina alla: „Kuni sa veel kolhoosis pole, oled vähemalt ise peremees!“ — teisega tõmbab seda peremeest, kuidas tuju. Ruma lasti laskis Arni end mässida. Kellele sa kurdad? Teda hoiatati ometi. Oma nainegi hoiatas. Rabele nüüd ise välja! Kuidas? Rahavõla saaks ju tasutud, seda pole palju; nisu annaks ka sügisel tagasi; lehm, ütleme, on päevadega tasa tehtud. Aga hobune? Säärast summat pole Ärnilt kuskilt võtta... Hobune ära anda? Siis on ta niisama kaugel kui nelja aasta eest. Hee, on alles lõõg, mis mees endale kaela laskis panna! Ja nii panna, et alles nüüd seda täie selgusega märkab. Mis mesimagusa näoga Juula teda esimestel aegadel poputas! Vaat see on juba oskus, niimoodi teist

pigistada. Kaaru juurest võis Äрни päevapealt ära tulla: see mees ei armastanud lepinguid sõlmida, — kui jäigi palka sisse, pidada teda keegi ei saanud. Aga nüüd? Selge, miks Mihklil sulaseid ja tüdrukuid ei palgatud, seal tegid võlgnikud töö ära ja kasulapsed! Kas Salme pole Ärnile rääkinud, mismoodi neid peksu ja jumala-sõnaga pooleks taga sunniti? Kuidas Jaan eile Juula kohta ütleski? Päriskurnaja? Just, see on ainus õige nimi tema kohta!

Äрни kuuleb vaikseid samme maja poolt lähenevat. Salme siis ka veel ei maga? ... Ei. Ta tuleb ja toetub mehe kõrvale värvale. Eks tal ole paha tänase loo pärast. Peaks teda kuidagi lohutama. Mees liigutab juba korraks huuli, siis surub need kõvasti kokku. Närune olukord — pea nii risti-rästi mõtteid ja muresid täis, et ei oska naiselegi head sõna öelda, kuidas ka ei tahaks!

„Äрни?“

„Jah?“

„Mul oleks sult midagi küsida? ... Ära sa aga pahaks pane.“

„Jah?“

„Ega sa kuri ei ole, et ...“

„Olen, olen hirmus kuri,“ tunneb mees korraga, kuidas raevu-vahk tema südant läbib, „kuid mitte sulle, ei! Isegi ei tea, kel-lele! Ju vist endale, et pole osanud meie elu paremini seada ...“

„Mis sa, Äрни ...“ võtab naine mehe karukäpa oma käte vahele. „Aga mulle siis ei ole kuri? Ei?“

Lõõmavast ehast kollakas videvikus on raske mehe nägu näha, kuid naine on kindel, et ta naeratab praegu nii, nagu ta ikka lapsele naeratab.

Ei. Salme pole laps! Tema oskab koguni mehele vastata, miks nende elu tagurpidi kisub, ja ta teeb seda. Ta ütleb, et kui mees tõsiselt tahab talle ja pojale paremat põlve, siis peab ta karm olema selle takistajate vastu, peab julgema astuda otsustava sammu, ühinema nendega, kes ... kes annavad niisuguseid seadusi, et naisel poleks hirmu lapse ja enda tervise pärast.

„Tead mis, Äрни ...“ alustab tõrkuvi keeli.

„Jah?“

„Me elame ... elame omaette liiga ...“

„Sa räägid nagu Helga ...“

Salmel on tunne, nagu oleks teda valusasti näkku löödud.

„Nojah, aga ... kuhu me sedasi? ...“ hoiab nuttu tagasi.

„Hakka sina ka nüüd muretsema!“ võtab mees naise käed oma karukäppade vahele. „See rohkem meeste asi ... Või pole ma sulle ...“

„Oled, oled ...“ kordab Salme pisarate voolates.

Äрни on tõesti hea mees, nii hea koguni, et ta naine ei sõanda talt nõuda õigust oma mõtetele.

Magamatuna, pahurana astub Äрни õue. On alles varane tund. Hommikupäikese längulangevad kiired heidavad murule õue piiravaist nõtkeist pihlakaist pikki, kahvatuid varje ning majaseina tahatud palkidele vaevaltroosaka läike. Lauda ees lärmitseb varblasi, seest kostab veniv ammumine — Tõmmu kuulis toaukse kääksatust, nüüd kiirustab tulijat laudaust avama.

Agaga tulija ei kuule tema märguannet. Tema vaatab Vanakõnnu kaugete mändide poole. Vaatab ja lööb näost üha tumedamaks. Pilvelasu ei puhka enam puie ladvul — on kõva tükk maad ülespoole nihkunud. Õhk tundub olevat ka liiga lämb selle tunni kohta. Ja kastet pole maas. Lõunaks hakkab valama! Jah, ega vihm pole lõpmatuseni aega oodata. Kord tuleb ta ikka — on siis Äрни ristikehin veetud või mitte, pole tema asi.

Mis südamega sa jätad kuiva heina välja, kui sadu käega katsuda?! Ei saa. Lihtsalt ei saa. Vaja või poolte kärbiste kaupa ära tuua. On ennegi üksi heinu veetud. Äрни kargib Tõmmuga, et see oma tammumisega lüpsmist venitab. Kõide viib teise pooljoostes. Pooljoostes valmistab sigudikkudele söögi ja virutab kummalegi kõva laksu vastu turja, kui need hüpates ning tuhnides lörbi mollivalamist takistavad. Lauku aiste vahele ajades ütleb sellelegi paar paha sõna. Lauk tõmbab kõrvad lingu ja jääb kõõrdi vaatama — mis peremehega lahti? Peremees sellal on juba aita kadunud — koormakõit otsima. Ta jääb sinna kauaks — nähtavasti ei leia kohe üles.

Kui ta viimaks uuesti õuele ilmub, kõiepundar ühes, hang teises käes, ootab teda vankri juures Salme.

„Ma saan kaasa tulla,“ ütleb tasaselt, „poiss jäigi just magama. Sõi kõhu täis ja jäi magama. Nüüd on temaga paariks tunniks hooletu.“

Ütleb seda nii loomulikult, et Äрни ei märkagi vastu vaidlema hakata. Alles siis, kui nad on juba põllul ja hobune viimase kärbise juures peatatud, tähendab kahtlevalt:

„Teed endale viimaks viga.“

„Mis viga ma enam, terve inimene ...“ salgab Salme ja oma sõnadele kaalu andmiseks hüppab vankris püsti, haarab hargi kätte.

Äрни lükkab kärbiseharja maha, võtab paraja hangutäie, kangutab selle varre najale püsti ja — laseb sel sedasi seista.

„Kas naine äkki ei vigurda?“ liigatab tema peas täna esmakordselt mõte, mil pole saju ja heintega otseselt tegu ... Alles tunaeile oli teise samm veel tõnts ja täna — terve inimene?! Kui seekord jälle!

Selgusele jõudmiseks tõstab pea naise poole, kuid enne kui ta pilk kiindub selle näkku, hoomab ta tintjaid pilvi, mis keerdu- kistud villatuustidena vankrisseisja kohal silmnähtavalt kerkivad. Aega pole kaotada. Eks Salme pea ise teadma.

Salme teab vaid seda, et tema kõhklemise tõttu ähvardab nende hein rikneda.

Niipalju Äрни siiski ütleb:

„Viska hark maha, ma panen ise täied õigesse paika.“

„Ega ma tõstagi, kohendan ainult.“

Hangutäis langeb kahisesed redelite vahele. Järgneb teisi, väik- semaid küll, see-eest tihedamini. Koorem kerkib. Lai ja ühtlane — nagu koorem kunagi. Tallaja leemendab higist. Tema kahvatult näolt langeb soolaseid piisku ristiku piparkuivadele lehtedele. Loomulik — eks kiire töö võta igäühel naha kuumaks.

Viimane täis.

„Tambi see hästi kõvasti keskele,“ õpetab Äрни.

Salme nagu vastaks midagi. Siis pillab hargi . . . teeb paar tui- kuvat sammu . . . Äрни viskab hangu eemale, sirutab käed püüdmi- seks. Hang langeb vastu väravaid, põrkab kõlinal tagasi. Lauk ehmub ja tõmbab korraks. Hääletult, nagu pahmakas heinu, pude- neb naise keha koormalt alla. Mees kahmab ta lennult. Tuigub. Saab tasakaalu kätte. Seisab kaua meeletuna, lõtv kandam käteil. Alles siis, kui märkab punast niret mööda käevart alla langemas, tuleb temasse elu tagasi. Asetab naise maha. Lükab pingutusest ägisedes paari tõukega koorma vankrilt, jättes vaid niipalju heinu põhja, et oleks pehme. Tõstab kõverasse tõmbunud keha kahise- vale asemele. Haarab ohjad.

Põlluvaheteel avab Salme silmad ja suu.

„Pole midagi,“ ütleb, „ainult veidi valus.“

Äрни nägu tõmbub imelikult krimpsu.

Maanteele jõudes tõstab lamaja pead. Päril ligidalt kostab kii- ret rattapõrinat. Ka mees vaatab sinnapoole. Kalju kihutab vankris püsti seistes neile järele.

Äрни tõstab käe. Kalju tasandab vahus kõrvi sammu.

„Ristsetele!“ pasundab täiest kõrist.

„Tagasi!“ karjub Äрни talle vastu. „Kihuta tagasi ja ütle Juu- lalle, et . . . Salme . . . Salme . . .“

Poiss ei saa sõnadest aru, kuid nende kõla sunnib teda hobust peatama, vankrilt maha hüppama ja teiste juurde jooksmas.

„Kihuta tagasi!“ kordab Äрни edasi sõites.

Kuid poiss on juba vankri kõrval, vahib kokkunud ilmel õde ja pomiseb endamisi: „Ah et . . . ah et haige . . .“

„Ütle Juulale, et saatku arsti . . .“

„Pole midagi ...“ püüab Salme tedagi lohutada ... ja puhkeb nutma.

Kalju kahmab miskipärast mütsi peast ... „Ma ... ma siis ... Ta, kurat, ajas enda alles ööseks koju,“ vibutab rusikat, on mõne hüppega hobuse juures tagasi, pöörab selle mõttetuid sajatusi paisates ringi ja varsti kaob kiire rattavurin suunda, kust tuli.

Tuppa viib Äрни naise kikivarbail. Tema pead lõhub hirmus mõte — kui Peeter ärkab, mis siis?

Salme palub juua. Ta teeb seda sosinal. Küllap kardab temagi sama, mis mees. Toas pole vett. Äрни läheb kaevust tooma. Ta on nii mure võimuses, et astudes õue ei pane tähele võõrast, kes Laugu juures midagi askeldab. See peab talle enne ütleva: „Lased ohjad rattaste vahele, kuidas me nii heinad koju saame,“ — siis alles hakkavad kõnetatu silmad midagi seletama.

„Räägi tasem, poiss muidu ärkab,“ ütleb ta Jaanile.

Jaan nimelt ongi võõras. Pärast pikki arutlusi Helgaga olid nad otsustanud ikkagi Muulukale abi saata. Olgu kuidas on, ega see-pärast veel või lasta Salmel tervist rikkuda. Jaan siis võttiski poole päeva vabaks ja tuli. Nüüd, kus Äрни talle nii ütleb, taipab ta, et on tulnud hilja.

„Kas Salmega midagi?“ küsib.

„Kukkus koormast alla.“

Jaan rohkem ei päri.

„Peab vaatama, ehk saab arsti ...“ ütleb ja lahkub.

Külm vesi kosutab Salmet. Ta ajab end istukilegi. Laseb mehel tuua üht-teist vajalikku, siis saadab ta toast välja.

Äрни jääb keset õue taevasse vahtima. Ekslik on arvata, et ta pilvede käiku vahib. Ei — ta ei vahj enam midagi, ainult — kuhugi peab silmad panema.

Seisab mees ja pomiseb endamisi: „Poleks tohtinud ikka tal lubada ... Kuidagimoodi poleks tohtinud.“ Ilme endal niisugune, et pisut veel, ja puhkeb nutma.

Miks ta seisab? Kaua seisab? Kui isegi teaks, Lihtsalt seisab, kuni tema tardumuse purustab kolm peaaegu üheaegselt saabuvat sündmust: raskete vihmapiiskade rabin hoonete katustel, väravas peatuv auto ja kohe selle kannul õue vurisev vanker.

Autost väljub Helga ja keegi vanem sarvprille kandev meesterahvas, mingisugune imelik kohvritaoline asjandus käes. Arst.

Arst kergitab Äرنile mütsi ja ruttab Helga järel tuppa. Helga seevastu ei vaata vennast möödudes tema poolegi, nagu oleks sinna kohta lihtsalt hark maa sisse pistetud. Äрни ei pane seda õele kuidagi pahaks — miks too peakski tervitama meest, kes oma pehme meelega laseb naisel ennast tappa ... Ah, kõik annaks ennast parandada, kui aga Salmega midagi tõsist ... Kuid mis siis,

kui on? Salme, Salme... ja mida hakkab Arni pisikese Peetriga peale? ... Omad vitsad, Arni, omad vitsad! ...

Toas kostab Salme tagasihoitud oigamist.

Kahetsuse- ja raevuhood laastavad meest nii, et tal silmade ees lööb mustaks. Vahepeal on auto kannul saabunud vankrist roninud Mihkli Juula, Taaveli Liine ja keegi tõsise ilmega vanemapoolne mees, kes maha astudes hoolega vaatab, et ta oma läikivaid saapaid poriga ei määriks. Viimasena hüppab vankrilt Kalju. Ta ajab hobuse kärmelt aida räästa varju, seob selle rõngasse kinni, sööstab toa poole, Ärnist möödudes hõikab: „Ma ütlesin küll, et arsti, aga nemad ...“ ja kaob kotta. Vahepeal on Liine Juula kisa saatel mingisuguseid kompsusid vankrilt aida trepile ladunud, kus vihmavarjus seisev võõras mees altkulmu pahuralt ikka veel keset õue seisvat Ärnit põrmitseb. Kohe, kui Liine omadega valmis, hüüab Juula võõrale: „Eks tulge tuppa!“ — nagu oleks oma talu õues — ja kõik kolm suunduvad maja poole.

Nüüd tuleb Ärnisse elu tagasi. Ta jookseb teistele ette ja peatab nad kojast: „Ärge te kuhugi! Arst on ees, segate.“

„Hoidku arm!“ lehvitab Juula oma rätte, niipalju kui kitsas ruum lubab. „Ega's ometi? Hingeõnnistusega läheb Jessukese palge ette.“

Ta on elanud kindlas veendumuses, et arsti tohib kutsuda ainult surija juurde.

„Ei tea veel midagi ...“ ütleb Arni võõral häälel.

Tädi Liine hakkab silmi vesistama. Pomiseb kurjadest aegadest, kurjadest inimestest ja patust. Võõras mees venitab kaela Juula poole. Juula kuulab ilmel, nagu kõneleks temaga peaingel ise. Koogutab hardalt ja lausub:

„Eks sa pead nüüd ruttama, kallid väimeespoeg ... inimese elu seisab jumala kätes ...“

„Millega ruttama?“

„Ristsetega, noh ... vend Heinrich toimetaks otsekohe ... Söögi-joogipoolise võtsime ka igaks juhuks kaasa ...“

Arni ainult küsib:

„Miks te eile ...?“

Sellele ei oska ükski tulijaist vastata. Küll aga toob selgust küsimusse kõogiuksele ilmuv Helga. Märganud vend Heinrichi, tähendab ta salvavalt:

„Palju teile Simsul rohkem makseti?“

Ka sellele ei vasta tulijad algul midagi, kuni Juula end lõpuks kogub:

„Ei laimajate suud saa lukku panna... aga ükskord mõistetakse kohut kõikide üle!“ Sõnadele kaalu andmiseks paiskab need hästi kõvasti välja.

„Tasa!“ saab Helga kurjaks. „Haige on majas ja magav laps...“

„Jeesumaarjake, püha ristike, mis pattu küll see väike laps on teinud...“ nuuksub Liine.

Teised vaikivad. Ärni jõllitab üksisilmi vend Heinrichi... Või siis nii?! Tema, aus töömees, raisaku kallist aega ootamisega, mil-lal üks posija võtab heaks tema taret „austada“. Niisugust asja pole!

Ärni vaates on midagi, mis sunnib Juulat „venda“ kaitsvat lauset kordama ja Helgat venda varrukast hoidma:

„Salme kutsus sind.“

Ärni nagu ärkab.

„Ah Salme?“

Helga jääb tulijaid vaos hoidma.

Ärni avab toaukse nii vaikselt kui vähegi võimalik. Ta näeb arsti akna all istumas ja märkmikulehele kirjutamas. Salme toetub patjadele. Ta nägu on nendega ühte värvi. Voodi kõrval seisab mütsi käes mudides Kalju.

Salme viipab Ärni lähemale, ise pöördub sosinal Kalju poole — neil näikse jutt pooleli jäänud olevat:

„Ja kui sa teda teist korda kutsuma läksid?“

„Samad sõnad — Kaaru olevat auväärt ristikoguduse liige ja selge — talle makseti seal rohkem...“ vastab Kalju samuti vaik-selt, kuivõrd sisemine ärevus seda lubab.

„Ja miks nad nüüd arsti ei...?“

„Kartsid, et viimaks äkki enne... ilma ristimata...“

Salme suu tuksatab. Komet. Neile on tähtis ainult nende komet! Nii oli see tema leeritamisel, nii laulatamisel. Aga tema heolu, tema lapse heolu, tema venna, tema mehe? Pole nende asi. Kui tema vajab arsti, tuuakse kohale, mingi... mingi... On inimesi, kes kõnelevad magusaid sõnu selleks, et teiste pealt seda rohkem teenida, ja teisi, kes sind tegudega abistavad... Küllalt on lastud end esimestest petta, küllalt!

Salme tõstab käe silmade ette. Kui ta selle lõpuks taas vaibale langetab, on ta selgunud kui taevas pärast äikest. Ta ütleb kind-lal häälel, millist pole seni keegi tema juures kuulnud:

„Sa, Kalju, jääd esiotsa siia, Muulukale...“

Kalju nagu kokkub, ja võtab tükk aega, enne kui märkab jah-hetada:

„Jajah, ma jään Muulukale, jajah!“

„Sina, Ärni,“ jätkab Salme, „lähed ja saadad need minema.“

Ärni nägu kisub laiale naerule... Ah, minema? See on mõtel Ainuõige! Ja selle torkas talle pähe tema oma tasane naine... Või kuulis ta äkki valesti...

„Mis sa ütled?“

„Saada nad minema...“

Ärni läheb kähku kotta. On ka viimne aeg. Helga suudab vaevalt Juulat tagasi hoida, kes kurjalt nõuab:

„Ah ma ei või omaenda tütart!? Ah või nii metsaliseks on inimesed läinud...“

„Sa ära karju... Kui sa mul lapse äratad...“ surub Ärni tänitaja kotta tagasi ja tõmbab ukse enda järel kinni. Palvevennale ütleb: „Võite hakata minema!“

See paotab siin esimest korda oma suu ja hakkab kähedal häälel tingima:

„Mis te, peremees, kohe sedasi. Väljas valab kui pangest...“

Ärnil jäi koormafäis piparkuivi heinu põllule laokile — ja see hädavares siin muretseb oma hilpude pärast!

„Sinu oma jumal laseb seda vihma valada!... Noh, rutemini, rutemini!“ tõstab Ärni käe. Siis tuleb talle Kalju meelde:

„Ja poiss enam Mihklile ei tule, Muulukale jääb. Selge?“

Juula on kui endast ära. Ta ei saa sõnagi suust. Rätikute lehvides komberdab teiste järel kojast välja, trepist alla, üle loikudega kaetud õue — nagu lastud vares. Tal on ohjad otsapidi käes, kui korraga tulevad meelde aida räästa all vedelevad kompsud. Nüüd pääsevad ta keelepaelad lahti:

„Aga oma sülti ja saia ma patuste õgida ei jäta. Mitte ei jäta! Liine, Liine, kas lähed juba tooma! Mina oma jalga roojase maa peale ei tõsta!“

Karjumine on äratanud väikese Peetri. Ärni, kes on askeldust seni trepilt vaadanud, tõmbab käed rusikasse. Äratasid, saadanad, lapse üles!... Jookseb vankri juurde ja kähiseb:

„Et te kaote! Rutem! Või muidu...“

„Ah sa tahad mu varandust riisuda!“ vehib Juula aida suunas. Liinel, vanainimesel, edeneb tassimine vaevaliselt ja „vend“ muidugi ei või oma jalgu poriseks teha. Istub teine kui pupe vankril, sõidutekk üle pea.

Ärni taipab alles nüüd viivituse põhjust. Toast kostev lapse häälitsemine riisub tema viimase rahunatukese. Ta unustab Juulalt laenatud raha ja nisu, arsti toas ja iseenda. On hüppega aida juures ja lennutab kompsud üksteise järel vankrile. Iga viske juures hõikab: „Et te kaoksite!“ Uhest pambust hüppab maabumisel sepik välja. Teine tabab „venda“ turja pihta — kui see äkki süldikauss polnud! Viimaseks jääb õllemannerg. Ärni võtab juba hoogu, kuid vankrilt kostev ulgumine peatab tema hoo. Olgu!... Nii läheb ja torkab selle lennutiivul kohalejõudnud vara vahele.

„Aga et te nüüd!“

Veel poole versta tagant kostab sajatusi, palveid ja halinat.

Sõnadest on eraldatavad ainult „patt“, „laenasin“, „viimne kohtupäev“ ja „nisuseeme“.

Kaua aega Äрни ei taipa, mis õieti juhtunud, silub ainult heastmeelest lõuga. Läksid! Ta on nüüd siis vaba? Viimaks ometi! Võlg? Annab seegi korraldada! Kuidas Jaan oma elu on korraldanud?! Kõik, kõik annab korraldada, kui aga niisugustest lahti saad ja... ja niisuguste mõtetest iseendas.

Arst tuleb Helgaga toast. Tähendab Äرنile:

„Õnn, et nii läks. Võib jääda kodusele ravile. Vaadake ainult, et...“

Kuni arst auto juures askeldab, kõneleb Helga vennale:

„Ma sõidan alevikku kaasa, võtan apteegist rohud. Kui enne ei saa, toimetan õhtul kohale. Tal seni ühed on.“

„Õhtul ma vist tulen teilt läbi,“ arvab Äрни.

„Meil lähevad kõik koosolekule.“

„Ma tulen siis varem, et saaks ühes...“

„Ah nii!“ mõistab Helga.

Nende pilgud kohtuvad ja mõlemal on hea meel.

Suigu Jaani soovitaja

Vana Suigu Jaan, passi järgi ja muus ametlikus keeles Jaan Suik, tundis oma sisimas, et see ei tähenda head. Kolhoosi esimees Kurvits küsis ju küllalt selgesti, et kes sooviks sõna Jaan Suigu suhtes... iseloomustuseks.

Vaikus. Imelik, halb vaikus. Jaani peopesad löövad leemen-dama, meeukohtades tuikab miski ja vanas südames saab tuim ning tume vaev. Nad ei võta teda vastu, ei võta! Ja ometi — kulak ta ei ole, eluilmaski pole olnud. Eks nendetaolisi paluti üks väljastpoolt sulgeda veel enne päevakorra hääletamist. Ja üks teinud seda mõlemad — nii Suure-Ranna Einri kui Kotkaveski Juuljus — ning nii ägedasti, et koolimaja uksepiidad ägasid. Ei ole vana Jaan kulak, kuidagimoodi ei ole! Mitte üksnes sellepärast, et tema nime ei leidu valla kulakute nimekirjas, aga just sellepärast, et seda sinna kirjutada ei saa. Läbi ja läbi töötav ta.upoeg, juurde-lõikesaaja, nagu nüüd öeldakse. Ei ial pole Suigul sulase lõhnagi leidunud, sõjavangidest kõnelemata.

Selles suhtes on Jaani südametunnistus puhas kui toiduteravili, mida ta igal sügisel riigile on viinud normijao ja ülenormigi. Aga mis see kõik aitab, kui oma küla inimesed teda ei salli. Ei meeldi üleaedseile vana Jaan, ei ütle Altpere Priidu head sõna ega hakka Võrgumäe Madis, va hea mees, kostma, et — mehed, kuhu me vana Jaani jätame. Ja ometi kuulsid kõik, kui Kurvits valju häälega ette luges tema avalduse — seal oli punktipealt kirjas kogu Suigu maine vara, koorelahutajagi kaasa arvatud. Aga Maidla mehed ja naised on vait, kes näppides suurrätiku serva, kes urgit-sedes piibu-uurmes. Jaangi ei oota enam... See, mis siin sündis, oli ju nii selge — kohe algusest peale, ja kui süüdistada kedagi, siis ainult iseennast.

Linnamees juhatuselauast tõstis käe. Kurvits noogutas, sest on tõesti aeg lõpetada piinlikku vaikust, mis valitseb klassiruumis. Suigu peremees tunneb seda linnameest, maakonna parteikomitee esindajat, linnamees tunneb Jaani. Oh, kuidas Jaan praegu tahaks, et nad poleks ialgi kohtunud!

„Kui lubate, siis ütleksin paar sõna teile kõigile tuntud Suigu peremehe iseloomustuseks. Minul tuli temaga tegemist teha möödunud sügisel viljavarumise kampaania käigus...” alustas linnamees, suunates vaate ainiti sinna, kus küürutõmbununa pinginurgal istus mitte midagi kuuldes ega nähes asjaosaline, kelle mõtted olid kaugele ette jooksnud kõneleja sõnadest undava rehepeksumasina juurde, Suigu õuele, kuhu möödunud sügisel oli sisse astunud võõras linnamees.

Ta oli tulnud otsemaid rehetolmupilve sisse oma helehallis mantlis ja küsinud peremeest, karjudes üle masina undamise. Jaan oli lasknud teda oodata, kuni vahetas kolm kotti kolu all, ja alles siis küsinud ta soovi. Silmaotsaski ei võinud ta sallida sedalaadi võõraid — abi polnud linna untsantsakatest iial, taga targemaks — tülitegijad. Noormees oli küsinud, kas ta viib oma normi täna ära, kui oleks homme viimnepäev, ja palunud siis, et tema, Jaan, peksugarnituuri oma hobustega edasi toimetaks naabertallu, Reesalude poole. Sellest oligi lahti läinud sõnelus.

„Või teie, noorsand, tulete meitele reakima, mis meite kohus olla. Meite pool on ilmast-ilma sedasi olnd, et masina jauks olgu hoosed platsis sialt perest, kus peks akkab, ja põle teitel miskit õigust uute siadustega käsiki.” Nõnda oli Jaan õli tulle valanud. Poleks tulnud seda linnameest, iseenesestki mõista oleks ta masina Reesalule viinud, juba sellepärast, et Reesalude mära oli tiine ja hobulaenutuspunkt kilomeetrit kaheksa kaugel. Aga linnamees ei võtnud tuld ega koduõlle kappagi, mida Jaan pakkus, aina seletas vaid, et ta ei käsuta, vaid annab nõu, lihtsalt annab nõu. Siis oli Jaan uue tembuga hakkama saanud, öeldes: „Põle sie esime ega viimane kord, kui kandja mära masinat viab,” ja see oli lõpuks pannud linnamehe silmad vihast sätendama. Ta oli näost löönud õhetama ja lausunud: „Ma küsin teie käest viimast korda, kodanik Suik, kas viite masina naabri juurde või ei vii?” Jaanil oli pagana hea meel olnud linnamehe vihast, et ta lausa mõnuga küsis: „Aga kui ei anna, mis sa siis teed, noorsand?” Ta oli pikisilmi oodanud — nüüd kukub kärkima või ähvardab, ent mees oli korraga naerma puhkenud ja juba täiesti rahuliku tooniga teatanud: „Mis ma ikka teen. Toon hobulaenutuspunktist ja ongi klaar. Noh, kas nüüd annate?” Õigust-öelda oli Jaan ootamatust vastusest seevõrra rabatud, et peaaegu oleks keelelt libisenud jah-sõna, aga siis oli Jaan leidnud kuldse kesktee: „Eks näe. Lõpetan peksu, võib-olla annan kah.” Aga võõras oli vaid kahetsedes pead vangutanud ja hakanud üle nurme Lepistu laenutuspunkti poole astuma. Nii oli Jaan linnamehega tuttavaks saanud. Õhtu poole, kui linnamees tagasi tuli, kaks hobust oheliku otsas, undas masin juba teist tundi Reesalu õues ja Jaan rakendas hobuseid normivilja koorma ette.

Järgmisel päeval oli võõras hea näoga Jaani juurde öömajale tulnud, ega polnud tõrkunud isegi kalja-taarikese kibust, nagu eelmine kord. Siis oligi võõras seadnud jutu sennapoole — mikspärast Jaan maailmaga tülis olevat? Ja oli seadnud jutuniied nii, et Jaan rääkis talle oma elu kurbadest keerdkäikudest rohkemgi kui võhivõõrale kõnelda kõlbab. Pikkamööda hakkas Jaan aru saama, et võõras linnamees on partei esindaja, ja tal hakkas häbi oma viguri pärast rehepeksumasinaga. Aga vajadus võõrale oma südant puistata kasvas sellest arusaamisest veelgi.

Kolm aastakümnet oli Jaanil turjal kui ta sai Suigu maad koos võlakoormaga endale. Kaks talve kulus enne, kui ulualuse valmis sai, siis tõi nooriku majja ja siis tuli poisinähvits, haruldaselt tugev poiss — justament Jaani suust kukkunud. Kolmekümne kuuendal aastal läks noor Jaan merd kündma, kirjutas koju kaheksa kirja ja siis saabus kiri, et noort Jaani ei olevat enam. Vedasid relvi Hispaaniasse — pole teada hauakohtagi.

Oma maja ega voodit pole Jaan kauemaks kui kaheks päevaks kunagi hüljanud — see oli veel siis, kui Haapsalus kõneldi puha saksa ja eesti keelt kuulis harva, — ja laevakontoris öeldi noore Jaani kohta sedasama, millest kõneles kirigi. Kuid õnnetused tulevad ka koju. Kolmekümne seitsmendal võttis omaenda naisevend, kes Noarootsis pidas poodi, vekslile allkirja ja see oli samahästi kui Jaani surm. Vana ruuna ja mullika päästis vaevaga priistavite küüsis, hea oli seegi, et Suigu jäi järele. Aga elu läks omasoodu edasi ja Jaan hakkas vihkama kõike, mis oli piiripeenra taga — inimesi, ametnikke ja jumalat. Isegi omaenda eite, kui see tüütas taevast palvetega. „Ära usalda oma ligimest,“ — kõlas Jaani kirjutamata seadus ja ta kihutas hoovist setud ja harjuskid ning kunagi ei leidnud kraavihallid Suigu saunaski ööaset. Ent ikka juhtus, et Jaani peteti või varastati. Kord ostis alevikust superfosvaadi pähe puhast mulda, teinekord tulemasinakivide asemel raudtraadi-jupikesi. Vahel hakka või isegi naerma, kui osavalt sind peteti.

Niisugused olid ajad, niisugused inimesed. Nagu hundid üksteise vastu. Ja Jaan lõi aastast aastasse ikka enam lahku ilmast ja inimestest. Ja inimesed Jaanist.

Ei või ütelda, et see oleks toonud kergendust — oli olnud hulleml kui kirikuvanne. Ei enam naabreid laupäeva õhtul laua taga, ei sõbralikku tervitust piiripeenral — nagu hunt metsas omaette. Toona tuli uus häda just külvitöö künnisel. Jaan tõstis enda sandiks, sooled songi. Ees oli uus hirm — kes külvab põllud. Ja siis tuli see, mida Jaan eluilmaski poleks uskunud. Küla külvas, head inimesed tegid — aga tasu ei nõudnudki. See oli niisama imelik kui olid arusaamatud kõik need viimased aastad pärast

sakslasi. Mõelda, kolm hektaari karjamaad anti muidu, maksud võeti poole väiksemaks, sest seadus ütleb nõnda — oled vana, hoqlitseb sinu eest riik. See kõik kippus kõigutama Jaani tõekspidamisi ilmast ja inimestest. Jah, ajad muutusid, seda oli Jaangi sunnitud tunnistama, kuid ta kangekaelsus, elu enda poolt kasvatatud kangekaelsus oli visa kaduma. Kõigest sellest oli vana Jaan jutustanud linnamehele enne öö algust, aga hommikul olid nad võõraga uuesti vaielnud, kuigi Jaan juba tundis, et võõra õigus tugevam oli. Linnamees oli läinud ning ka elu oli omasoodu edasi läinud ja talvel tegid Maidla mehed kolhoosi, kutsudes ka Jaani kaasa. „Minu talu on neile tarvis, mitte mind ennast,“ — oli Jaan kiusumeeles kõnelnud Priidule ning sealt kogunesid üle küla need jutudki, et Suigu Jaan olevat kolhoosi vastu. Talle pakuti tallimehekohta. Aga Jaan oli isemeelsusest ogar olnud, kuigi oma sisimas tundis, et kolhoositee on õige, kuni aprilikuu, kui ta tõstis atra ulualt õue, tuli sooltesong tagasi. Toona tulid küla noored, kündsid ja külvasid Suigu põllule seemne — tänavu on teised ajad. Jaanile jutustati, kuidas kolhoosiväljad veel tänavu viiakse uudismaa arvel jõe äärde välja — pole enam külarahval mahti Suigule tulla. Aga põllud, Jaani põllud, kunstväetisekotid kuuri all ja esimese sordi seemnevili aidas — kas tõesti sama Suigu põld, mille kohal Jaani selg on kooldunud kumeraks, peab jääma söödiks. „Tule taevas appi!“ ohkas eit, aga Jaan siunas enne jumalat, siis iseennast eriti kurjasti ja kõndis Kurvitsa poole avaldusega põues, paludes juba järgmisel koosolekul asja otsustada.

Nüüd ongi see otsustatud. Jaani ei peetud vääriliseks. Tume nüri vaev närib vanas südames ja ta tunneb, et see pole kahetsus enda pärast. Kui paluda koosolekut, kas nad võtaksid põllud, ainult põllud ilma Jaanita ja külvaksid? See lootusesädemeke virgutaski Suigu peremehe mõtiskluste vallast, viies teda tagasi tõsiellu endisele kohale täiskiilutud klassiruumis. Linnamees kõneles ikka veel ja nüüd kostsid tema sõnad Suigu Jaanini, imelikult õiglased ja targad sõnad: „Kurjad ajad ja olukorrad on jätnud raskeid jälgi inimeste hinges,“ kõneles linnamees. „Mida vanemad on need jäljed, seda raskem on neist vabaneda. Aga meie kohus on ja me oskame vabastada inimesi neist jälgedest, isegi nii vanu, kui Suigu peremees. Ma arvan, et Jaan Suigu kirjutamata seadused, millest ma teile jutustasin, on juba kõikuma löönud. Kolhoosis langevad need jäädavalt põrmu. Mina arvan, et teda võib võtta kolhoosi ja panna tallimeheks, aga seda, kas ta õigustab teie usaldust, näitab elu ise,“ lõpetas ta hääle vaibudes, kuid vana Jaani hinge jõudsid ta viimased sõnad võimuka akordina suure kevade hümnist, mida tunnevad tänapäeva põllumehed, külvates esimest külvi ühise õnne nimel.

Esimene vagu

1

„Tea, kumba nüüd võtta, kas selle siniste lilledega või jälle selle ruudulise?“

Miili seisis kummargil avatud riidekirstu kohal, lappas kordamööda kaht kirendavat vaipa, ega jõudnud otsusele. Õuest aga kostis juba Andrese kiirustavaid hõikeid ja noore raudja rahutut puristamist.

Kiiresti kahmas Miili ruudulise, naftaliinist tugevasti lõhnava vankriteki käsivarrele ja laskis kirstukaane kolksatades kinni langetada. Õues laotas ta kaasavõetud vaiba hoolikalt vankrisse kõvasti täistopitud heinavõrgule ega vastanud midagi Andresele, kes pisut eemal piibukaha vastu noore õunapuu tüve tühjaks koputades torises:

„Neid eitede helbitamisi küll! Kas see põle ükskõik, on sul istme all heinavõrk või see kirju lapakas? Varsti võib-olla pole hobustki ette panna... sina aga muudkui heputad, nagu noor tüdruk, kes sõidab ei tea kuhu...“

Miili vaikis ja laskis vanameest toriseda. Ta oli sellega juba harjunud. Mäepalu Andrese meelest pidi nii noor kui vana mõtlema esmajoones Mäepalu talule, tema järjeletõstmisele. Ühtegi kopikat talust saadavast sissetulekust ei raatsitud kulutada rõivastele, mööblile ega muule taolisele „tühjale-tähjale“.

Seepärast oli ka arusaadav, et Miili, Mäepalu talu perenaine, täna külla sõites kandis viieteistkümne aasta eest moes olnud musta plüüskraega pruuni maavillast palitut. See oli niisama nagu Andrese must villane pühapäevaülikondki seisnud aidas lina all enamiku aastast. Selga pandi neid rõivaid ainult harukordadel ja siis nad „käisid küll“, nagu Andres arvas. Või millal oligi taluiniimestel, Andresel ja Miilil, aega pühapäevarõivais pillerkaaritamiseks?

„Püüame ikka talu joonde seada, et lastel oleks juba kergem,“ oli Andrese elu põhimõtteks, siis kui nad Miiliga kahekümne viie aasta eest alustasid ühist elu. Kui sageli oli Andres siis õhtuti, pärast raske päevatöö lõppu, oma noore naisega unistanud sellest Mäepalust, milline see nende ühise töö tulemusena pidi olema kahekümne aasta pärast.

„Siis pole meil põldu enam kolm, vaid kolmteist hektaari,“ mõlutas Andres mõtteid, „viljapõllud ulatuvad krundi piirikivideni. Soo — selle oleme siis juba kultuurmaaks harinud, seal kasvab vili rinnuni. Põllud on kividest puhtad. Saame rohkem vilja ja head heina, võime kasvatada ka rohkem loomi. Laudas on meil siis viis-kuus lehma. Elumaja ehitame suure ja valge. Meie lastel pole siis vaja enam meie kombel lehma kungaste vahelt soost kuivale tirida ega põldudel adratera kivi vastu nürimist karta.“

Andres oli olnud väga kindel selles, et nemad Miiliga näevad Mäepalu oma vanaduspäevadel just sellisena. Kui inimene on noor ning tal on kaks tervet kätt ja teotahteline hing — siis unistab igaüks, miks siis mitte Andres!

Unistus aga — seesama oligi, mis ei tahtnud ega tahtnud täituda. Andrese meelest tundus viimastel aastatel isegi, nagu taganeks see õnnelik elu, mille pärast Mäepalul sageli ei raatsitud tukastada söögivahedelgi, iga järgneva aastaga nagu kaugemale. Nüüd oli Andres juba viiskümmend viis aastat vana ja Miili käis viiekümne kolmandat, kuid Mäepalus oli aastakümnete jooksul muutunud õieti vähe.

Sellele kõigele libisesid Andrese mõtted nüüd jälle tagasi, kui ta eide kõrval kireva vaibaga kaetud heinavõrgul istus ja raudjas sörkides maanteele pöördus.

Selja taha jäid vanad, sammaldanud katustega hooned. Siinsamas, paremal, laius piki maanteeveert kaheksateistkümmend hektari sood. Seesama soo oligi, mis ei tahtnud Andrese tahtele alla vanduda ja kippus tema unistusi ohjas hoidma.

Missuguse agarusega oli ta kahekümne aasta eest asunud seda sood kuivendama ja põluks harima. Seda pidi, seda oli hädasti tarvis, sest suvel juhtus tihti, et lehma tuli tühast kõitega välja tirida.

„Kuidas oleks, naabrimees,“ rääkis Andres siis kord üleaedsele, Pärmatu Villemile, „kui lööksime õige ühte ja hakkaksime ühiselt mõtlema soo kuivatamise ja harimise peale? Sul ju ka ligi kümme hektaari mätaste all ja... kahekesi oleks kergem.“

Villem, laiade õlgadega jässakas isaisade kombeisse juurdunud mees, kellele iga uuendus talus tundus lausa patuteona, oli siis omaette habemesse pomisenud:

„Julge mõte, julge mõte sul, naabrimees. Aga tegu, naaber,

tegu nõuab kapitali. Peab ettevaatlik olema. Uuendused on kardeta-
vad asjad, need on mitmegi mehe talu haamri alla viinud. Ulejõu
ei maksa, ei maksa. Oleme elanud seni, elame ka edaspidi. Sedasi,
vanaviisi, on kindlam."

Andres pidi tühjalt koju pöörduma. Naabermehest ei olnud soo
kallale asumisel mõttekaaslast.

Uksi oli ta siiski suutnud sohu mõned kraavid sisse lüüa ja
paar hektaari isegi põlluks juurida. Miili, tema muidugi oli iga
päev Andrese kõrval ja väike Endel, kes siis oli alles paariaastane,
võttiski oma esimesed mälestused kaasa mängumaalt, mis asus
kahisevate sookasekeste all.

Missugust rõõmu tundis Andres siis, kui vaevaga haritud uudis-
maal kaer sinetas ja mühas. Viimased kevadised piimarahad olid
kulunud väetise ostmiseks ja sügisel tasus soo tegija vaeva enam
kui rikkalikult. Salv sai vilja täis. Kuid selle-eest oli järgmisel
aastal tugev viljaikaldus ja seemne ega väetise ostmisele uudis-
maa jaoks polnud enam mõteldagi. Järgmisel suvel kasvas „kul-
tuurmaal“, nagu Andres seda nimetas, jälle lühikesevõitu soojuss
ja heina pandi siit kuhja ainult mõni koorem. Sõja-aastatel oli soo
hoopis unustusse jäänud ja nüüd hakkasid põllud juba tasapisi „kul-
tuurmaad“ võsale tagasi andma.

„Ptüi, kurat,“ sülitas Andres nõrdinult üle vankriserva ja tema
pikk kogu vajus veel enam ettepoole vimma, „ela või ole.“ Ema
õpetas ikka, et „vara tööle, hilja voodi; nõnda jõukus tuppa toodi“,
kuid see vanasõna ei pea paika. See on tehtud rohkem inimeste ta-
gasundimiseks. Minagi siin, rabele ja rabele nagu viimane ori, aga
ikka kisub sind keegi käsist-jalust tagasi, nagu soo seda põldu...
Missugust vaeva sai selle sooga nähtud, tema aga naerab ikka su
üle... Neelas tervise, aastad, jõu, kuid ikka naerab ja meie oleme
sealsamas, kust algasime. Vanduma võtab kohe..."

Väike ja kõhnake Miili, kes kogu aja vankril oli kõssitanud
suurrätikusse mässituna, paotas nüüd vaikselt:

„Paljuks meile enam vaja. Kaks vanainimest. Leivakese ja pii-
matilga saame Mäepalust ikka. Oleks Endel elanud, siis teine
asi..."

Pehme villase rätiku nurk libises nagu kogemata üle silmade ja
viis kaasa sinna helkima löönud pisarad.

Ka Andrese nägu muutus järsku morniks. Kannatamatult rapsas
ta raudjale paar korda ohjavarudega ja pomises vastumeelselt:

„Mis sa Endlist... teda ei ole enam. Oli tubli poiss ja armastas
Mäepalu. Oleks siin minu elutööd jätkanud, saatus aga tahtis tei-
siti, pidi sõjateele jääma. Kui Endel oleks kodus olnud, küllap siis
oleks siin nii mõnigi asi teisiti.“

Mõlema silme ette kerkis Endel mälestusis nii, nagu ta nelja-

kümne esimesel aastal kodust hävituspataljoni läks. Pruun, päevitunud, pikk nagu isagi, roheline põllutöökoolimüts peas ja sama värvi seljakott õlal. Niiviisi oli ta ühel hommikul kodust lahkunud. „Hoidke Mäepalu, peksan sakslased välja ja siis, siis alles paneme siin kõik õitsema...“

Nii oli ta veel maanteelt isale ja emale hüüdnud ning reipalt lehvitanud.

Ta ei tulnud. Sõbrad, kes töid emale ta taskuraamatu ja mõned järelejäänud pildid, jutustasid ta kangelassurmast Velikije-Luki all. Miili nuttis, kuni silmist pisaraid enam ei tulnud. Andres vaikis. Võõras ei oleks võinud sellest midagi järeldada, kuid naine nägi, kuidas mehes poja surmateate saamisel midagi nagu murdus. Tõepoolest, oma südames tundis Andres, nagu oleks Endli surm järjekordne tõendus saatuse tujukast vägikaikavedamisest tema, Mäepalu Andresega. Nüüd pole, kellele Mäepalu pärandadagi. Liia, seitsmeteistkümne-aastane tütar astus nõukogude korra ajal ülikooli, temast saab arst. Ei Liiast ole Mäepalule jääjat. Andresel enesel aga on juba jooksva ristluis ja Miili kaebab valude üle rindade all.

Unistused on tühja jooksnud. Mäepalu Andres seisab kahekümne viie aasta pärast just sealsamas, kust alustas. Ning mitte ainult tema. Andrese-taolisi on Kurenurme külas mitu, vaata, keda tahad. Võta Aaspalu Juhan, Annimäe Kaarel, Oti Kustav — kõigi nende tulevikuplaanid on põrganud sellesama müüri vastu, mille nimeks on raha, kapital. Oleks raha, siis kaevaks kraave, hariks uudismaad, nüüd peab vaatama, et saab kuidagi kõhu täis ja seemet järgmiseks külviks. Rohkem nagunii ei jõua, selles on need vananevad mehed üksmeelselt veendunud. Eks elu ise ole näidanud. Unistused aga peidavad nad nagu kokkuräägitult südame sügavaimasse soppi. Seepärast see Andreski nii mornitses, kui Miili kogemata hella kohta puudutama kippus.

Elu Kurenurme külas veeres pärast Isamaasõda tasapisi. Kindlam tunne küll külvata ja lõigata oli, kuid ikkagi olid nagu kammitsad jalus. Igal sügisel viskas Andres paar kotti ülenormivilja vankrile, kasvatas aastas üleplaaniilise vasika. Ulenormivilja eest aga tõi ta koju koti väetist. Laskis sõmeral läbi peo libiseda ja mõtles ise, et kui soo oleks nüüd uudismaa, küll oleks siis tore seda sinna külvata. Soo aga hakkas juba kinni kasvama, kraavid ummistuma.

Pärastsõjaaegse tormilise ülesehitustöö hoog ulatus siia, Kurenurme külla, mis asus raudteejaamast ja linnast kaugel, esialgu ainult kajana. Õhtuti luges Andres lambivalgel „Rahva Häälest“ vabrikutööliste tublist tööst, koolivaheajale tulles jutustas Liia Tartus toimuvast koolielust. Vahest harva läks Andres viie kilo-

meetri kaugusele rahvamajja mõnd kaugemalt tulnud kõnelejat kuulama ja arutas siis kodus eidega kuuldut-nähtut kaua aega.

Mullu sügisel aga lõi Kurenurmes järsku käärima. Kalda Jaagup, kes oli demobiliseerituna kodukülla pöördunud ja siin uusmaakohta pidama hakanud, hakkas mööda talusid käima ja kolhoosi asutamisest juttu tegema.

„Kesse teab, tubli ja tõsine mees see Kalda Jaagup,“ pajatas Andresele kord meierei juures Kuusiku August. „Kolhoosist räägib nii arukalt, et hakka kas või uskuma. Oskab niisuguseid tulevikupilte ette maalida, et ime...“

Andres ei osanud selle jutu peale midagi vastata.

Kalda Jaagupi käigud ulatusid peatselt Mäepalulegi.

„Jaa, Jaagup,“ rääkis talle siis õhtuses videvikus laua ääres istudes Mäepalu Andres, „kerge on sul, sõber, kolhoosist ja sinnaminemisest rääkida. Hakkasid koha peale alles hiljuti, pole veel tema külge kasvanud. Juured ei ole veel mullas. Sa pole oma elu ja tervist talusse matnud, sellepärast pole ka kahju, kui kolhoosi lähed.“

Mina aga...“ Andres takerdus ja äkki oli tal kangesti oma piibuga tegemist, „mina mõtlesin eluaja sellest, kuidas Mäepalu õitseb ja...“ peatus, tõmbas sügava suutäie piibusuitsu ja lõpetas:

„Minul on siia, Mäepalu mulda, maetud kogu elutöö, kaugemale ei ole aega vaadatagi olnud. Mäepalu on mulle ja minu perele ikka kõigeiks olnud...“

Mehed vaikisid tüki aega. Kalda Jaagup, noor, erksate pruunide silmadega mees mõistis Andrest imehästi, ainult ei osanud äkki midagi sobivat ütelda. Eks olnud Mäepalu Andrese lugu jälle järjekordne näide üksiktalu-tragöödiast, nagu Jaagup neid Kurenurmes mitmeid teadis. „Minu maa“, selle sõna pärast on niisugused vanad talumehed valmis ei tea mis tegema, kuigi seesama maa neid kogu eluaeg ninapidi veab. Igasugust uut kardavad kui tuld. Aga eks ole see täpselt nii, nagu Jaagup valla poliitkoolis õppis, et üksiktalu on paigaltammumine, kolhoos aga edasiminekuks.

„Oled sa, Andres, kunagi mõelnud ka sellest, miks su elu ei edene?“ asetaski ta viimaks pikkamisi vastasistuvale vimmas turjaga mehele küsimuse.

„Miks ei ole. Jaksu pole, sellepärast. Sood on vaja harida, traktor sisse tuua — aga ei jõua. Tammu nagu lõas loom paigal. Hea, kui saan oma leiva ja riidehilbu selga, rohkem Mäepalu ei luba, rohkemale pole mõteldagi...“

„Õige, Andres. Rohkemale pole üksiktalus mõelda. Kaugemale sa ka ei jõua, rabele niipalju kui tahad. Üksiktalu — see on paratamatu paigaltammumine. Nii ütleb seda õieti partei. On hea aasta,

tuled oma viljaga välja, ikaldub, ostad juurde. Nii see on. Seda olen minagi, enne sulaseelu elades ja praegu peremehena tööd rügades, aastaga ära näinud. Sellepärast ma arvangi, et kui me kõik kampa lööksime..."

"Sul hea ütelda — lööme," katkestas teda Andres, "aga kes see teise põllul ja üheskoos enam tahab rassida. Igaühel ikka küüned oma poole..."

"Ei, vennas, lugu on hoopis teisiti. Ega see ole endine mõisamoonaka elu, et üks lullitab ja teine peab orjama. Kolhoosis on kõik ühevõrra peremehed ja kõik peavad tööd tegema. Tulu aga jagatakse selle järgi, kuipalju keegi on teinud. Loodreid seal ei sallita. Ühiselt — mis sa arvad — saame viimaks sinu soostki jagu?"

Palju ja veenvalt oli Jaagup sellel õhtul Mäepalu omadele kõnelnud. Kui ta aga hilja öösel lahkus, saatsid Miili ja Andrese pilgud minejat ilmse umbusuga.

"Rääkida ju võib," arvas Andres, "aga ei siin, soomaadel, tule kolhoosist välja midagi. Need kolhoosid, mis mullu edasi jõudsid, olid ikka sulapõllumaadel, seal teine asi. Võib traktori sisse lasta. Siin on kivid, üksikud lapid ja soped..."

Kolhoosijutt jäi seks korraks sinnapaika. Tulid talvised toimeused. Paljuks see talus talvelgi aega, vankrid-adrad vaja parandada, metsanorm vedada.

Alles kevade poole löi Kurenurmes taas kihama. Uhel hommikul kuulis Andres meierei juures uudist. Paari päeva eest oli külas moodustatud kolhoosi loomise initsiatiivgrupp. Esimeheks olevat Kalda Jaagup. Kolhoosiloomisega olid juba ühinenud niisugused mõistlikud ja targu sammu seadvad talupojad, nagu Aaspalu Juhan, Saare Jaan ja Kingu Joosep.

"Või siis ikka ajavad kolhoosile jalad alla," ümises Andres koduteel ja see pani teda mõtlema.

Paar korda käisid Jaagup ja külavolinik, Kaasiku Meelita, kes nüüd oli initsiatiivgrupi sekretäriks, ka Andresele kolhoosi astumisest rääkimas, aga temalt ei saadud ikka veel kindlat otsust. Napisõnaliselt andis Andres mõista, et mõtleb ja kaalub seda asja veel põhjalikult.

"Noh, mõtle, mõtle, kevadeni on ju veel aega. Aga seda ma ütlen küll, et kui tuled, ei kahetse."

Pärast neid käike toimus Andresega kummaline muudatus, mida Miiligi tähele pani. Mees, kes eluajal polnud raatsinud raamatute peale raha kulutada, hakkas järsku kooperatiivi juurest tooma raamatuid, kohe mitmekaupa. Nende juures ta siis istus vahel hilise ööni. Miili oli ka mõnda pealiskaudselt vaadanud. Püha kolhoosiasjadest rääkisid need raamatud. Tema sest hästi aru ei saanud.

„Normipäev, normipäev,“ arutas Andres vahel endamisi ja ootas nagu Miililt toetust. „Hea küll, teen oma normi ära, aga teine logeleb, mis siis?“

Miili ei osanud niisugustele küsimustele vastata. Temal olid omad mured. Eluaja unistas Miili sellest, et lauta saada vähemalt viis lehma, kuid kunagi polnud neid olnud üle kolme. Kui nüüd tuleb kolhoos, kuidas siis anda ära kaks noort piimalehma, Lehti ja Mustik... Laut jääb tühjaks, pole oma loomigi enam. Ei, Miili küll seda ei mõista, miks kolhoosis talunaise elu paremaks muutub kui omas talus, olgugi et nad ajalehtedes ja raamatutes sellest palju kirjutavad.

Nii nad arutasid, kumbki omamoodi. Õiget otsust ei saanud kumbki kätte. Kolhoosiastujate rühm külas suurenes iga päevaga. Juba oli sinna liitunud seitse talu. Näis, et kolhoos on sel kevadel Kurenurme külas teoks saamas.

2

Sõit oli kestnud juba üle paari tunni. Helendavas kevadõhus helises lõokeste lõbus triller. Koduvald oli jäänud ammu selja taha.

„Lase tasemini,“ soovitas Miili viimaks, „näe, raudja sapsud juba niisked.“

Andres laskis hobust sammu käia ja süütas uue piibutäie. Nurmedelt puhus päikesest hoolimata vinge tuul, mis nõelus läbi riiete. Miili tõmbas suurräti kõvemini ümber.

„Kevadine tuul küll, aga nõelub, nii et...“ lausus ta omaette rätinurki seades. Andres ei vastanud midagi, tal oli omadegi mõtetega tegemist. Täna oli ju käsil tähtis sõit, see pidi otsustama. Kolhoosi astumise küsimus oli küll juba kodus peaaegu otsustatud, kuid Andrese süda polnud millegipärast rahul. Eluaja oli ta harjunud pikkamööda mõtlema ja kaua kaaluma, ning põrsast kotis osta ei tahtnud ta mingil juhul. Nii juurdlevana polnud Miili oma vana-meest veel kunagi näinud, kui just nüüd, viimaseil päevil.

Ja eile õhtul oli Andres viimaks magama minnes tähendanud:

„Peame nüüd ikka seda kolhoosiastumise plaani ja... Mis sa õige arvad, kui sõidaksime homme korra Sombi omade poole. Sealt saab ehk ka õigemad nõu. Sugulased, nemad ju aasta otsa kolhoosis olnud ja teavad seletada. Siinkandis on küll palju raamatutarku, aga tegeliku töö vilja pole keski ise näind. See kõik on mulle üsna segane värk. Ei oska kudagi õiget otsa leida...“

Oli juba lõuna, kui raudjas maanteelt Sombi tallu pöördus. Kuna Andres läks hobust küünivärava juurde kinni siduma, kobis Miili vankrilt maha, rapsis palitult pepri ja vaatas siis uudistavalt ringi.

Sombi, nagu ikka, pole siin märgata midagi erilist. Karvane muri oma putka ees haukus ägedalt, muidu levis igal pool pühapäevane vaikus.

Kambri pruunile uksele koputades kostis toast heledahäälne „sisse“. Tulejaile tõusis akna alt vastu Maire, Sombi omade kahekümneaastane tütar, heledad juuksed päikeses sädelemas.

„Oi heldeke!“ lipsas ta huulilt üllatushüüd ja juba järgmisel hetkel oli ta nende juures teretamas ja vadistamas.

„Nii kaugelt külalised! Oi kui tore! Nüüd ruttu palitud maha, külmanud olete nagunii. Pliidil on veel üht-teist sooja, toon kohe... Küll on ikka vahva! Isa alles ükspäev rääkis, et mis need Mäepalu rahvas peaks küll müttama, ei näe ega kuule. Nüüd korraga siin,“ sädistas Maire külaliste ümber, võttis neil palitud seljast ja jooksis kööki. Varsti kostis sealt tasside klõbistamist.

Istunud toolile, hõõrus Miili külmast pisut kohmetanud käsi. Andres silmitses toas ringi. Siin oli kõik korralik ja nägus. Ta silmad jäid peatuma uuele puhvetikapile tagaseinas.

„Elavad priskelt, puhveti ostnud ja...“

Andrese imestust märgates seletas aurava teega köögist tulev Maire õhinal:

„Onu vaatab meie uut kappi. See ju ema sünnipäevakink. Sai veebruaris viiekümne nelja aastaseks, meie siis isaga kinkisime.“

„Vaata, kui kanged tegelased, kohe puhvetikapp sünnipäevaks. Aga kus siis isa ja ema ise on?“ küsis ta tüdrukult.

„Isa on tallide juures, ema läks hommikul klubisse naiskomisjoni koosolekule. Peaksid mõlemad varsti tulema.“

„Nii, nii, või ema läks naiskomisjoni koosolekule... Kolhoosis siis kohe aega mööda komisjone tõmmata, kes selle töö teil teeb? Ei meie Miilil ole pühapäevalgi vaba minutit, ikka ühesugune ümmargune.“

„Küll sa, onu, räägid ikka naljakalt,“ imestas Maire silmi suureks ajades ja oma heledaid lokke raputades. „Töö teeme me kõik, kolhoosnikud. Klubis, laulukooris ja naiskomisjonis, seal me käime õhtuti ja pühapäeval, tööst vabal ajal. Ega selleks tööpäevi raisata tohi. Ema on kolhoosis ka tragi, tal mullu oli üle neljasaja normipäeva kirjas. Näe, sealt ta ise tulebki, küllap tema oskab sulle kõigest veelgi paremini pajatada.“

Miili vaatas aknast välja. Eemalt aida nurga juurest tuligi Sombi Liisa, astudes ettevaatlikult üle poriste loikude. Seljas oli tal uus, moodsa lõikega kevadpalitu, peas heledakirju rätik. Ta pöördus aida poole ja kadus selle ukse taha.

Andres küsis Mairelt jutu jätkuks:

„Mis töö peal siis sina ise kolhoosis ka oled?“

„Mina olen komnoorte põllutöölulis. Lülivanemaks on meil tubli tüdruk, Oru Senni, sõjas olnud ja puha. Sina, tädi, ju tunned teda. Oo, meil on kange lüli, mullu tegime teistele võistluses ninanipsu, et hoia alt, kasvatasime kõige kõrgemad saagid ja ...”

Maire oleks ehk veelgi vadistanud, kuid samal hetkel astus Liisa tuppa. Varsti jõudis koju ka Sombi Juhan ja siis polnud küsimustel ega vastustel otsa-äärt.

„Lugu on nüüd niiviisi, kallid sugulane,“ tuli Andres lõunalauas pärisjutuga välja, „et tulin sinu käest nõu saama.”

„Nõu?“ tõstis Sombi Juhan oma rasked puhmaskulmud kõrgele ja vaatas Andresele küsivalt otsa.

„Nojah, nõu,“ raius see kindlalt, „kolhoosiastumise nõu. Meie külas peavad ka niisukest plaani. Ei tea, mis teha, kas lüüa kampa või? Segane ja uus värk, harjumata. Kahju nagu ka hobust ära anda ja ... Ma ei kujuta endale praegu seda kolhoosielu hästi ette. Oien küll üht-teist kuulnud ja lugenud, aga ... Vaat ei ole kohe selge, kas on parem või ei. Tulingi siis, sugulane, sinu poole. Aru pärima. Et sina juba aasta kolhoosis old ja — tead.”

„Või nii!“ Juhani nägu tõmbus naerule, kulmunurkadesse tekkisid lõbusad kurrud. „Ei tuld nagu hästi ette, et sa alles üksiku talu peal. Mis siis muud, anna aga avaldus sisse.”

„Avaldus sisse?”

„Nojah, anna avaldus, et mina, Mäepalu talu pidaja see ja see soovin kolhoosi astuda.”

„Narrid või?”

Andrese nägu hakkas kergelt punetama. Juhan mõistis ja püüdis nüüd pikemalt seletada:

„Muidugi, anna avaldus. See on minu soovitus. Ma olen aasta kolhoosis old. On mul siin midagi tagurpidi läind? Ah? Ei ole. Vaat, vennas, see tõus tulebki kolhoosist. Oled sa varem siin majas uut mööblitükki näind, ah? Ei? Näe, seal on uus kapp. Kolhoosist teenitud rahaga ostetud.

Aga mis ma sulle ikka seletan. Sellest sa targemaks ei saa. Pead ise nägema. Tule, pane jope selga, ma ei armasta targutada tühja, lähme vaatame Ühenduse kolhoosi. Miili ka. Siis on minu jutt hoopis selgem.”

Väljas lõhnas kevadest ja mullast. Ees Andres ja Juhan, nende kannul Miili ja Liisa, nii läksid nad kõigepealt aita.

„Siin oli vilja salve servani,“ näitas Juhan. „Kolmekesi saime kolhoosist üle kuue tonni, seitse kilo iga normipäeva eest.”

Praegugi oli vilja aidas poolest salvest saadik. Andres laskis ilusaid, jämedaid nisuteri läbi peo libiseda.

„Diamant“,“ märkis Juhan, „sordinisu.”

„Peab ütlema, et tasu olete kolhoosist üsna tublisti saanud,“ muheles Andres, kui nad jälle õuel seisid.

„Noh, suurema osa vilja müüsin juba linnarahvale,“ seletas siis Juhan. „Jätkub söögiks, jätkub müügiks.“ Ta kõneles sellest endastmõistetavuse ja uhkusega hääles. Juhani jutust võis järeldada, et see pole üldse teisiti võimalik, kui nii nagu Ühenduse kolhoosis. Andresel keerlesid mõtted peas ratasringi, temale polnud see kõik sugugi nii selge.

„Siin on minu kuningriik,“ avas Liisa laudaukse, kui nad üle mustava põllu kolhoositallide juurde läksid. Latrites mäletses kolmeist rammusat tumepunast lehma.

„Noh, Miili,“ seletas Liisa uhkelt ja kasvas nagu peajagu kõrgemaks, „oleks sa neid loomi näinud mullu kevadel kokkutoomise ajal. Köhnad, korbased — mis see lehm siis sooheinast ja veest rammusaks pidi minema. Nüüd nad saavad iga päev oma normi jahu ja õlikooke heintele lisaks. Piimaand on tõusnud enam kui poole võrra. Mul huvi asja vastu ka, kui lehmad kosuvad ja piimaand tõuseb, saan jälle normipäevi lisaks.“

Miili vaatas ja vaatas ega osanud midagi ütelda. Tähendab, kolhoosis ei muutugi lehmad luukeredeks, nagu Kurenurme jutuveskid jahvatasid . . .

Kui nad ringkäigul hobusetallide juurde jõudsid, tõi keegi pruunis jopis mees parajasti hobuseriistu ja valmistus hobust vankri ette rakendama.

„Tere, Kaarel,“ tervitas teda Juhan, „kuhu sõit läheb?“

„Onupoja pulma, naabervalda.“

Mindi edasi. Andres ei sõandanud küsimata jätta:

„Kas see ka kolhoosi hobune või?“

„Muidugi. Mees on kolhoosi sepp, Madara Kaarel. Tubli mees. Hobune aga — mäletad minu endist Mikut? Kas oli sedamoodi?“

„Sinu Miku? Sa ju nii rahuliku näoga. Võõras läheb su hobust pulmas kronuks kihutama?“

„Mitte minu, vaid kolhoosi Miku, ühisvara. Mis aga kihutamisse puutub, siis seda ma ei karda. Igaüks võib tööst vabal ajal kolhoosist asjasõiduks hobust saada, aga peab selle eest vastuutama. Muidu karistatakse. Ühisvara tuleb hoolega hoida.“

„Minu süda küll vaiutaks oma hobuse pärast,“ arvas Andres.

„Pole viga. Mul esteks valutab ka. Kas annavad korralikult süüa, kas puhastavad? Juhtus ka esimese ropsuga tallimeheks pisut lohakat kanti mees. Hobused kippusid sõnnikuseks jääma, kaeru andis korratult. Juhatas pani siis talli korraliku mehe. Nüüd on asi teisiti. Ega nisukese koha peal logelda saagi, kohe paistab silma. Kolhoosiliikmed teevad märkuse.“

Käidi ringi peaaegu kogu Ühenduse kolhoosi piirkond, astuti

sisse klubissegi. Igal pool oli Andresel ja Miilil midagi uut vaadata ja imestada. Elu siin, Joonase külas, erines sootuks Kurenurme omast. Inimesedki olid harjunud käituma ja mõtlema teisiti, rääkisid ja tegid palju niisugust, millest Andres ja Miili esimesel hetkel vähe taipasid.

Nagu ko'hoosikontoris, kus nad järgmist kahekõnet esimehe ja ühe lüli liikme vahel pealt kuulsid.

Tõsine keskealine naine, keda teised hüüdsid Lille Hildaks, kaebas, et kaks naist nende lülist puuduvat töölt põhjusetult juba mitmendat päeva. Nõudis, et asi üldkoosolekul arutusele võetaks.

„Niiviisi ikka ei saa. Külv tuleb kätte, praegu on taliviljade pealtväetamine käsil, nemad muudkui viilivad. Kisuvad lüli töötulemused ja kogu kolhoosi tulu alla. Tarvis neid korrale kutsuda. Kuidas me niiiviisi võistelda saame?“

Esimees lubas asja paari päeva pärast toimuval üldkoosolekul arutusele võtta.

Andresele aga tundus naise käre olek üllatavana ja väljas tähendas ta Juhanile:

„Äge eit. Tuleb kohe kärinal teise peale kaebama. Minu oma püüab naabrinaistega ikka rahus elada...“

Juhanile näis asi lihtsana.

„Need sul üksiktalupoja mõtted, sõber. Kolhoosis nii ei ole. Hildal on õigus: iga lüli liige peab töödistsipliini eest võitlema. Kui mõni seanahka veab, jääb ju kolhoosi kogutulu väiksemaks. See kriitika on õigel kohal.“

Kui nad jälle Sombile tagasi läksid, ütles Juhan järsku:

„Tulge, Miili ja Andres, ma näitan teile midagi.“

Ta viis külalised küüni taha, sinna, kus algasid Sombi endised heinamaad. Maalahmakal, millel Andrese mäletuse järgi veel mõne aasta eest olid kasvanud lepapõõsad, looklesid nüüd pikad, märjad künnivaod.

„Viisteist hektaari uudismaad,“ ütles Juhan uhkelt. „Mullu kevadel puhastasime. Sügisel pööras traktor ringi. Tänavu juba külvame. Mina sest maast jagu ei saanud, aga nüüd, kolhoosis, saab lepavõsast viljakandev maa.“

Andres nägi Juhani terashalle silmi kulmupuhmaste all säramas. Ta mõistis teise rõõmu põhjust ja vaatas üksisilmi looklevaile vagudele. Miili seisis tema kõrval. Andres märkas, et nainegi nagu imes endasse aegamööda seda uut, mis hoovas Sombi endisele maale aetud künnivagudest.

Ning äkki tundis Andres, et Sombi Juhan, kellega nad olid aastate viisi võrdselt elanud, oli nüüd ühe aastaga temast kaugele ette läinud. Andrese südames hakkas nagu midagi sulama.

Hiljem, kambris oli palju juttu kolhoosielust. Juhan rääkis kõigest pikalt ja laialt. Ei varjanud ka raskusi, mis kolhoosielus ette tulid. Alguse asi. Aga neist saab kõigest mehise tööga üle. Mitte nii kui talus: murra tööd niipalju kui tahad, aga edasi ei jõua. Eks Andres seda ise oma soo juures nägi.

Edasi kandus jutt sellele, kuidas parteikomiteest ja täitevkomiteest saab pealegi head nõu ja abi. Liisa käis Tallinnas kolhoosnikute esimesel kongressil.

„Ja sina julgesid seal, peenete linnainimeste hulgas kõnetooli astuda ja rääkida?“ imestas Miili. „Mind võiks maha lüüa, siis ka ei julgeks.“

„Ega seal olnudki linnainimesed, suurem osa olid kolhoosnikud,“ selgitas Liisa. „Külalisi oli linnast, need aga olid kõik tööinimesed vabrikutest ja mujalt. Mis neist häbeneda! Mina näiteks rääkisin Karotammegagi. Kuulas minu kõnet, pärast koridoris tuli juurde ja päris veel üksikasjaliselt meie kolhoosi tööst ja naiskomisjoni tegevusest. Ütles, et naised kolhoosides on suur jõud ja et nendest oleneb väga palju, kas kolhoosid hakkavad arenema. Rääkisin talle siis meie kolhoosist. Hulk inimesi seisis ümberringi, kõik tahtsid seltsimees Karotammega rääkida ja talle oma tööst jutustada.“

Aga Miili meelest näis otse kujutlematu, et seesama Liisa, keda ta aastaid oli tundnud endataoliselt talus rühkivana, võiks järsku nii muutuda. Naiskomisjonid, kolhoosi eesrindlane, käib Tallinnas kongressil. Ja ise nad kõnelesid sellest kõigest nagu tavalisest igapäevasest elust.

„Eile õhtul oli klubis naiskomisjoni korraldatud koosolek,“ jutustas Liisa. „Arutasime Grini raamatut „Viimane heinakuhi“. Allika Linda pidas ettekande ja pärast olid vaidlused. See meil juba kolmas niisuke koosolek, kus kolhoosi raamatukogust võetud raamatuid arutame. Otsustasime eile Kirjanike Liidule kirja saata, et kirjutagu need draamakirjanikud ka näidendeid kolhoosi jaoks. Pole siin õieti midagi päevakohast mängida, noored aga kangesti hakkamas — tahavad näiteringi asutada.“

„Üksipäev poliitkoolis oli...“

„Kas sina käid veel koolis ka?“ üllatus Miili.

„Muidugi. Kaks korda nädalas. Seal veel minust vanemaidki. Kaare Liisa üle kuuekümne, aga alati täpselt kohal. Tead sa näiteks, mis on taastootmine? Vaata, meie juba õpime neid asju.“

„Ja meie teeme rahvarõivaid laulupeo jaoks,“ tõi lennujalgne Maire tädile oma poolelioleva kirju seeliku näha. „Kommunistlikud noored käivad kõik laulukooris ja...“

„Ah, mis sa vatrads, tädit ehk ei huvitagi, mis te seal õiendate,“ arvas Liisa. „Nii need tüdrukud on, muudkui näiteringid ja laulu-

koorid peas. Nüüd tahavad veel kevadel spordikollektiivigi asutada. Las teevad, võib-olla läheb meie vanagi sinna rammu katsuma, oli ju vanasti suur tõstja," õrritas Liisa oma teistpoolt.

„Äkki lähengi, ma veel mees täies jõus," andis Juhan vastu ja kõik pahvatasid naerma.

Oli juba hiline õhtu, kui Andres ja Miili koduteele asusid. Hämaruses olid kolhoosi poolelioleva elektriliini postid maanteelt vaevu näha. Raudjas laskis kiiret sõitu, vanker hüples konarlisel teel. Andres ja Miili vaikisid. Alles siis, kui Mäepalu hooned juba paistsid, tähendas Andres naisele vaikselt:

„Noh, mis sa arvad, Miili?"

„Sedasama, mis sinagi."

Mõlemad mõistsid teineteist.

Teisel hommikul tõusis Andres varakult ja läks külla. Miili ei küsinud midagi. Paari tunni pärast tagasi tulles asus Andres võrdlemisi ükskõikse näoga hõõvelpingi ääres hobuserange parandama. Kuid Miili, kes tundis oma meest hästi, nägi Andrese silmis helkimas vaikset rahulolu. Niisugune nägu on inimesel siis, kui ta on otsustanud midagi väga tähtsat ja teinud õige otsuse.

Miili ei imestanud. Ta teadis, kust Andres tuli. Ta ei teadnud aga seda, et see soe sära oli mehe silmis helkima löönud siis, kui ta pärast kolhoosi astumise avalduse viimist koduteel viivuks soo ääres seisatas. Andres oli siis tundnud, nagu oleks alles sellel hommikul Mäepalu soolahmakasse aetud esimene vagu. Niisugune vagu, mille kõrvale aetakse juba varsti rida teisi ja kus peatselt haljendab erkroheline oras. Andres oli kujutluses näinud vaevakasekete asemel õõtsumas raskeid kuldseid viljapäid ja see oligi ta meele korruga teinud nii kergeks ja kevadiselt rõõmsaks.

Minu naabrid

Olen oma elus palju ameteid pidanud. Olen olnud karjapoiss, sulane, puusepp, masinisti abi ja mõisamoonakas. Olin 1941. aastal maakorralduskomisjoni esimees. Aitasin siis maad mõõta endale ja teistele kehvikutele ning tundsin end tähtsa mehena. Kui tulid sakslased, saatsid needsamad kulakud, kellede maast mõõtsime välja oma jao, minu koonduslaagrisse sooviga, et mina kunagi enam ei näeks päevavalgust ja ei tuleks enam rikkuma nende püha ja puutumatu eraomandit. Olin kolm aastat vang. Nälgisin, vaevlesin, aga pidasin siiski vastu. Tulin tagasi ja mõõtsin jälle maad. Harisin jälle põldu, ehitasin maja, kasvasin karja ja tundsin end peremehena. Poeg Arnold tuli tagasi Puna-väest — oli ainult kergelt haavata saanud. Ütles, et oli õnne, kuid vapruste eest oli ta saanud mitu medalit. Tütar Maie oli vahepeal sirgunud meheleminekuealiseks. Seega oli meil jõudu palju ja kõik edenes hästi. Poeg läks varsti ametisse valla täitevkomiteesse, kuid korterisse jäi ta ikka minu juurde.

See oli möödunud aasta talvel, kui meiegi vallas hakkas liikuma kolhoosimõtte. Algul oli selle mõtte pooldajaid küll vähe, kuid ta siiski liikus ja leidis pooldajaid. Minule oli küll poeg Arnold varemgi öelnud: „Kaua sa, taat, ikka sedasi üksi rabeled? Vaat lööge naabritega kampa ja tehke üks vägev kolhoos, nagu mina neid nägin!“ — „Aga mis mul siis praegugi viga elada?“ küsisin. „Maa on, maja on, hobune on — pealegi veel varsaga, laudas on neli lehma, lambad-sead, kuked-kanad, on vilja, on raha. Võin ikka riides käia ja pidupäeval sõpradega koos napsigi võtta.“ Aga poiss ei jätnud nii kergesti järele. Võttis abiks paberi ja pliiatsi, võttis ajalehed ja raamatud. Tegi mulle selgeks, et praegu, üksiktalupojana, töötan ma siiski liiga palju aega põllul, ei jää aega kultuuriliseks eluks, ei oska põllult võtta siiski seda, mis sealt võib saada, ei saa kasutada oma põllul eesrindlikku tehnikat ja lõppude-lõpuks — selline väikepõllupidamine jäävat jalgu

meie järjest kasvavale tööstusele. Tegi asja mulle ikka algusest lõpuni selgeks. Utlesin siis, et räägi ka naabritele sedasama ja tee neile ka selgeks, et kolhoosis on siiski õigem ja parem. Lubaski. Käskis ainult mul kohe kirjutada sooviavaldus ja viia valla täitevkomiteesse. Siis nagu algus ikka olemas ja teised võtavad eeskuju.

Algasidki siis meie valla külades õhtuti koosolekud, kus arutati, räägiti, vaieldi ja isegi vihastati mõnikord. Oli neid, kes nõustusid kohe kolhoosi astuma, kuid rohkem oli neid, kes arvasid, et ootame ikka veel kas või aastagi — las teised teevad enne kolhoosi. Meie vaatame, kuidas nad elama hakkavad, eks siis näe. Aga Arnold oli ka kange seletama, et kes need teised siis peavad olema? „Ega te ometi arva, et kolhoos tekib ei-tea-kust või et kolhoosnikud tuuakse kuskilt kaugelt? Teil ise tuleb kolhoos asutada ja ise valite endile esimehe ja otsustate muud tähtsad asjad.“

Ei möödunud kuud aegagi, kui valla täitevkomiteesse oli toodud meie küla piirkonnast üheksa kolhoosiastumise-avaldist. Tuli siis meile ühel päeval ka seltsimees linnast appi ja hakkasime vallamajas avaldise läbi vaatama ja kaarte uurima. Talud, kust avaldised olid esitatud, olid enamasti kõik üheskoos, ainult kahe talu vahele tungis kiiluna Rõikamäe — kulak Soolepi talu. Õigust-öelda, Soolep polnud ametlikult veel miilegipärast kulakuks tunnistatud, kuid meie külas teadsid kõik, et ta on kulak. Oli neidki, kes arvasid koguni, et tuleks minna ka Soolepit veenma kolhoosi astuma, kuid teised olid selle vastu. Teda meie oma kolhoosi küll ei tahtnud.

Loodi initsiatiivgrupp.

Mingisugust onupojapoliitikat meil ei aetud ja ma ei tea, millega ma naabritele meeldisin või kust nad selle mõtte võtsid, aga mind valiti initsiatiivgrupi esimeheks. Vastuajamine ei aidanud. Täna sin siis naabreid suure usalduse eest, kuid seletasin, et mul pole ju mingisuguseid kogemusi kolhoosielust. „Aga kellel meist neid on?“ küsisid nemad. Õigus see ju oli, et polnud kellelgi. Poeg Arnold ja linnamees lubasid igati abi ja julgustasid pealegi: „Pole viga! Tuleb tore kolhoos. Iga algus on raske, aga külap saate kõigest üle. Pidage ainult rangelt kinni põhikirjast.“

Muidugi, raskusi ju oli, aga tuli ka selliseid asju, mida ma ei osanud uneski näha. Ja neist tahan ka siin kirjutada.

Nii läksin siis koosolekult koju, endal pea plaane ja küsimusi täis. Vaevalt märkas, et lumi oli peaaegu kadumas ja päike küttis kuumaks minu jopiselja. Tunds, end nagu nooremana, täis jõudu ja kõva tahet — teha kõik nüüd hästi, et ükski naaber ei saaks öelda, et olen midagi valesti toiminud. Kodus võtsin jopi seljast, süütasin paberossi ja hakkasin nüüd oma Liinele rääkima koosolekul kuuldust-nähtust.

Minu naine Liine on — ausalt öelda — tubli elukaaslane. Saab asjast aru ja kolhoosimineku vastu ta ei olnud, kuigi talle võib-olla iga asi ei olnud nii selge kui mulle. Aga seekord rabas ta mind siiski uudisega, mis ta nüüd lagedale tõi — meie Maie läheb mehele. Muidugi pole see ka mingi eriline uudis, kuid asi seisis selles, et ta läheb mehele kulak Soolepi pojale Arvole, kes oli tarbijate kooperatiivis kokkuostjaks. Ja minu Liine siis toobki esile selle küsimuse: millise lehma me anname Maiele kaasavaraks? Hoopis ilma kaasavarata ikka ei sobivat last kodust ära saata. Ega's minagi pole olnud oma laste vastu kade, aga asi seisis selles, et mul oli kolhoosiastumise-avaldisele kirjutatud, et toon kolhoosi kaasa kolm lehma, kuna üks oleks jäänud endale kohvipiima jaoks. Aga nüüd äkki — anna üks lehm ära! Ja veel kuhu? Kulaku majapidamisse! Ütlesingi siis eidele, et kas Soolepil kuuest kirjasolevast ja lisaks veel kirjapanemata loomadest ei jätku, et ka meie peame tema karja suurendama? Ei noh, saagu ma ikka aru — küsimus seisvat ju kaasavaras ja meie aus. Tegin siis otsuse — andku eit see lehm Maiele, või õigemini — Soolepeile, mille kavatsesime endile jätta ja las jääb meile endile selle lehma vasikas. Kolhoosi aga viin ikka kolm lehma. Selles seisab siiski minu au ja mehesõna naabrite ees.

Liine küll kokkus pisut sellest otsusest, aga ei öelnud midagi. Rääkisin ka ise Maiega, et ta on siiski veel noor, oodaku veel pisut selle meheleminekuga ja pealegi pole Soolepi Arvo jumal-teabmis kullatükk. Hoopis vastupidi. Oli okupatsiooniajal siit nurgast kadunud, ütles küll, et oli tööteenistuses, aga kes teab, kui õige seegi on. Pealegi elab ta oma isa juures ja Maiel tuleb hakata siis kulaku talus palgata orjama hommikust õhtuni, nagu peab seda tegema tema juures praegu Halli Eeri, keele vana Soolep kunagi lapsendas. Selgituseks peab lisama, et Halli Eeri oli varakult ilma vanemateta jäänud ja et ta oli pisut nõrgalt arenenud. Naised teadsid rääkida, et lapsena oli Soolepi perenaine Eerit tihti pähe peksnud, sellest ta siis jäänudki pisut puudulikuks. Kartis võõraid inimesi ja armastas olla rohkem loomade seltsis. Aga tööd murdis kõvasti. Teda siis vana Soolep oma talus armutult ekspluateeriski, kuna ettevaatuse ja kokkuhoiu mõttes ta palgalisi sulaseid enam ei pidanud. Rääkisin sellest kõigest oma Maiele, aga tema ainult vahtis maha ja ütles, et asi olevat juba otsustatud. Eit lisas veel, et ega's sina, vanamees, ikka jõua kangem olla kui armastus.

Ega midagi, kui armastus, siis armastus. Paari päeva pärast oli Maie ära kolinud. Kasutas aega, kui viibisin vallamajas. Tundsin kibedust, kuid ühtlasi ka veel suuremat viha Soolepite vastu. „Ei ole osanud oma tütart kasvatada, vaat selles on kogu viga,“ pahvatasin oma eidele. Tema aga vastas vaikselt: „Eks ta olnud sinule samuti tütar, kui minulegi — miks sa siis teda ei kasvatanud?“ Ja tõesti,

hakkasin ka ise mõtlema, tütre elumured olid mind seni vähe huvitanud. Hoopis iseasi oli poeg Arnold. Kuid oleks pidanud ka Maie vastu suuremat huvi tundma.

Mul polnud siiski palju aega mõtelda oma tütre peale. Initsiatiivgrupist pidi saama kiiresti kolhoos, sest kevad lähenes iga päevaga. Õiendamist oli palju. Korraldasime veel mitu nõupidamist, kuhu kutsusime ka oma naabreid. Mitmed neist andsid sooviavaldused kolhoosi astumiseks. Laanekuru ja Kõdari talude peremehed lubasid siiski veel vaadata ja tulla kolhoosi sügisel. Nurgeliste tähtedega kirjutas Karl Mälkson avaldise: „Palun mind vastu võtta Kahru küla kolhoosi...“ kuid tema, vaene mees, unustas ära ühe tähtsa asja ja sellest tuli tal veel sekeldusi.

Kokku oli meil juba neliteistkümme taluperet, nii keskmikke kui kehvikuid, kes soovisid astuda kolhoosi. Kahe päeva pärast pidi toimuma esimene üldkoosolek kolhoosi põhikirja vastuvõtmiseks, kolhoosile nime valimiseks ja juhatuse valimiseks. Aga teise päeva õhtul pärast avaldise esitamist ilmus minu poole Karl Mälkson. Oli kuidagi natuke rahutu ja ei rääkinud algul suuremat midagi. Kiskunud tühjaks piibu, alustas ilma sissejuhatuseta: „Tuleb ikka nii välja, nagu mul kadunud isa ütles, et koduväikoht on vanakuradi enda välja mõeldud, ja kui sa tahad oma kõige suuremale vihamehele kätte maksta, siis soovita talle koduväikoht.“

„Miks sa sellest räägid? Nüüd teeme kolhoosi ja unustame ära igasugused koduväi- ja muud sellised kohad,“ ütlesin.

„Asi ei ole siiski nii lihtne, kui sina arvad. Kuula nüüd! Mina läksin ka omal ajal ju koduväiks, seda sa tead. Olin seitse aastat Kõrgesaarel sulane ja noh, siis juhtus, et peretütar hakkas juba vanaks jääma ja kosis minu. Mõned võib-olla kadestasid, kui sain äkki jõuka Kõrgesaare Juhani väimeheks. Aga ausalt öelda — olin nüüd veel hullem ori kui enne. Nüüd oli mul kaks käsutajat — peremees ise ja veel suurem käsutaja peretütar — minu ametlik naine. Ja siis veel — nüüd ei saanud ma enam sedagi palka, mis varem — anti mõnikord natuke tubakaraha pühapäevaks. Neljakümnendal aastal kolis minu äi ära linna teise tütre juurde. Mõtlesin, et nüüd saan siis ometi ise lõpuks peremeheks. Aga tuhka sulle keele peale — talu kirjutati tütre, see tähendab küll minu ametliku naise nimele, kuid tegelikult kamandas ta ka edasi. Nõukogude kord ei toonud meie majja mingit märkimisväärset muudatust. Talu suurus on kakskümme seitse hektaari, nii et maareform teda ei puudutanud. Nojah, kui nüüd hakkasite siin kolhoosi tegema ja kutsusite mindki kampa, siis lootsin, et pagan võtku, saan ka mina ükskord ometi peremeheks, kui astun kolhoosi. Olen vähemalt teistega võrdne. Aga vaat jälle unustasin ära, et maa põlispidamise akt on naise nimele. Kui ta siis kuulis, et olen ka andnud

sooviavalduse kolhoosiastumiseks, sadas minu kaela paarsada sellist sõimuõna, milliseid olin kuulnud harva isegi oma sulasepäevil, ja lõpuks range otsus: oled ikka kaltsakas ja ori, kellest kunagi pole saanud peremeest ja kes ei oska hinnata seda suurt au, mis on talle osaks saanud Kõrgesaarel. Ja lõppude-lõpuks — mis õigus oli mul anda avaldist kolhoosiastumiseks, kui talu on tema isalt pärandatud, ja nõnda edasi. Mingu ma kolhoosi, aga tema ei luba mul oma katuse alla jääda isegi üheks ööks enam. Ja hakka nüüd temaga kaklema! Magasin öö küünis. Und küll ei tulnud. Mõtlesin ja mõtlesin, aga midagi korralikku ei jõudnud välja mõelda. Nüüd tulin siia ja ütle, kallid naaber — mis ma pean tegema?”

Asi oli tõesti halb. Tähendab, mitte üksnes küla ei lõhene lõplikult kulakuiks, keskmikeks ja kehvikuiks, vaid isegi perekonnad. Mul läks tütar ära kulaku poja naiseks, temal naine ei tule kolhoosi ja ei anna isegi öömaja. Ning pagan teab, mis veel kõik võib tulla. Igatahes oli saabunud aeg, kus igaüks pidi esitama endale küsimuse: kes ma olen ja kuhu pean kuuluma? Aga kindlasti olid need vahed olemas juba varem, ka kodanliku korra ajal, ainult neid maskeeriti, peideti üldise talupojaseisuse ja rahvusühtsuse sildi alla. Kuid see silt oli ainult vilets klassivõitluse kinnimätsimise viis.

„Ja mis veel,“ ütles pärast vaikimist Mälkson. „Minu naine on heas läbikäimises Soolepitega ja sealt keeratakse teda veel rohkem üles nii minu kui ka kolhoosi vastu. Kiidetakse isegi sinu tütart, et vaat kus arukas — ei läinud kolhoosi.“

Tütrel mainimine torkas mind küll valusasti, aga ma tegin, nagu poleks seda kuulnudki. Ütlesin: „Meie võtame, Karl, sinu kolhoosi ka ilma taluta, hobuseta ja kõigeta. Tule aga kolhoosi! Las naine jääb üksi oma tallu.“

Karl mõtles. „Jah, aga siiski kuidagi nagu imelik. Hakka nüüd lahutama ja kõik... Üldse on see üks keeruline lugu.“

Võtsin võib-olla endale küll liiga suure vastutuse, aga seletasin: „Pole midagi. Tule kolhoosi. Naine jääb tallu. Üksi ta seda ei jõua pidada. Aga põldu sööti jätta ei tohi. Ja loomi müüa ka ei tohi. Ning kui ta sind ikka vähegi meheks tunnistab, pöördub ta lõpuks sinu juurde tagasi, ja kui ei pöördu, siis pole ta ka sind väärt. Sina oled tubli töömees ja saad hakkama ka ilma temata. Ja kui asja sisuliselt võtta, siis mis õigus tal üldse sellele talule suurem on kui sul. Nõukogude seadusega ei ole maa müüdav ega ostetav ja kindlasti ei loe siin ka pärandamine sel juhul midagi. Maa kuulub sellele, kes teda harib, ja sina oled seal oma higi valanud vist juba kuusteist aastat. Seega on ainult sinul õigus sellele maale ja talule. Kui oled kange mees, pane oma õigused maksma ja tule kõige inventariga kolhoosi.“

Agaga kui arvad, tule ka ilma kõigeta. Ainult ära siis pahanda, kui mõni naaber ütleb, et sul on püksid eide jalas."

Nähtavasti olin rääkinud enam-vähem õieti, sest Karl ütles otsustavalt: „Jah, aitab mullegi sellest närutamisest. Ei ole sulane, ei ole peremees. Tulen kolhoosi kõige inventariga. Kui kaua pean ma olema ori? Kui kaua? Vaat ei ole tänasest päevast alates enam sulane! Nägemiseni! Kui naine sisse ei lase, lõhun akna maha ja lähen ikkagi tuppa."

Nii ta ütles ja läks.

Järgmisel päeval oli mul palju tegemist koosoleku ettevalmistamisega. Alles õhtupoolikul sain aega koju lõunale tulla. Toas istus kulunud riietes keskealine naisterahvas. Tõusis püsti, kui tuppa astusin, ja teretas argikult. Seletas, et tema nimi on Marie Kurd ja et ta on tulnud siia naaberkülalt Sirvaku talust. On Sirvakul juba kolmas aasta korteris, kuid mujal pole ka tööl saanud käia kui ainult Sirvakul. Olevat lesk. Mehe tapnud sakslased. Ta jäi maha kolmeaastase tütrega. Nüüd kuulnud, et meie külas on loomisel kolhoos ja kas ma ei võiks seletada: kuidas saaks ka tema kolhoosi? Varandust tal ei olevat. Küsinud peremehe käest nõu, aga see naernud välja ja öelnud, et ilma varanduseta kedagi kolhoosi ei võeta. Ja lõpuks jäävat kolhoosis ikkagi nälga. Seletagu aga mina nüüd, kuidas lugu tegelikult on! Vastasin, et kolhoosi võetakse heameelega just kehvikuid ja taluteenijaid. Keegi kolhoosis nälga ei jää. Vastupidi, just kolhoos toob jõuka järje majja. Tulgu aga julgesti homme koosolekule ja kirjutagu avaldis valmis. Lubas kindlasti tulla.

Agaga ometi ei tulnud. „Vist tegi kulakust peremees talle rohkem agitatsiooni kui mina ja seepärast ei tulnudki," mõtlesin. Asutamiskoosolek kestis meil hilisõhtuni ja kui tuli päevakorda kolhoosi esimehe valimine, tegin veel juttu sellest, et mõeldagu ikka ja kaalutagu seda asja veel kord tõsiselt. Kolhoosi esimees peab olema energiline, taibukas ja teadlik inimene. Energiat on aga palju just noortel. Mina aga olen juba vanem inimene ja aeglane. Kuid seegi kord ei võetud minu väiteid kuulda ja mind valiti ühel häälel (välja arvatud mina ise) kolhoosi esimeheks. Kolhoosile pandi nimeks Murrang, kuna kolhoos oli vallas esimene ja pidi saama meie valla talupoegade elus pööret tähistavaks kolhoosiks. Kui Karl Mälkson, see õnnetu koduväi, hääletamisel võeti vastu kolhoosiperre, ütles ta: „Tahan ausalt töötada kolhoosis, ainult ärge, te kallid seltsimehed, sellepärast minu suhtes järeldusi tehke, et minu teinepool, see tähendab — naine, ei ole andnud avaldist kolhoosi astumiseks. Ta on praegu kolhoosi vastu, kuid ootame ja vaatame veel pisut, mis temast saab."

Ka Marie Kurd tuli kolhoosi. Tuli paar päeva pärast esimest

üldkoosolekut, väike tüdrukuke käekõrval ja riidekomps näpu otsas. Jutustas pooleldi nuuksudes ka oma loo, miks ta koosolekule ei saanud tulla. Peremees kutsunud ta keskpäeval aida juurde vilja kotti panema ja läinud siis ilma sõna lausumata ise aidast välja ning keeranud ukse lukku. Teisel päeval ähvardanud, et kui Marie veel kord läheb nende külalõhkujate (see pidi tähendama meie — kolhoosiasutajate) juurde, siis kihutab ta tema päevapealt korterist välja. Aga korteriüüri kolme aasta eest lubanud kohtuteel puhtas rahas sisse nõuda. Nüüd tuli ta siiski siia, ainult kui saaks kusa-gilt peavarju. Kraami tal palju ei olevat. Ainult üks kummut riie-tega ja mõned sööginõud.

Rääkisin siis oma eidega ja tegin Mariele ettepaneku: jäägu minu majja, kui meeldib, niikauaks, kuni ehitame majad kõigile kolhoosnikutele, kel neid veel ei ole. Kraami järele aga soovitasin tal minna koos külavolinikuga, sest mine sa hullu kulakut tea, mis veel teha võib.

Kuidas meie esimest ühiskülvi läbi viisime, loomi ühistasime ja muid tähtsaid asju korda ajasime, sellest ma siin pikalt ei kirjuta. Ütlen ainult niipalju, et töö läks meil ladusamini kui varem. Kündsime ja külvasime endisest rohkem. Pikemalt jutustan edasi oma naabreist.

Karl Mälksoni naine Pauliine oli käinud mitmed korrad linnas ja seal oli isa teda veel rohkem julgustanud ja ässitanud oma mehe ja kolhoosi vastu. Oli neil valminud plaan, et müüa maha loomad, põllutööriistad ja isegi elumaja ära vedamiseks. Kuid nüüd oli ka Karlile selge, et temal elust selle naisega midagi välja ei tule, ning astus otsustavalt vastu nende kurjale kavatsusele. Andis loomad ja inventari kolhoosi ja tundis end paremini kui kunagi varem. Pauliine koliski ära linna, ähvardas veel aegade muutumise ja muuga. Varsti pärast seda hakkas Karl tihti meil käima, kuid rohkem rääkis ta ikka Mariega kui minuga. Ning ühel päeval teataski Marie viimaks häbelikult, et ta läheb korterisse Mälksoni juurde. Aitab tal lehma talitada ja kas või tubagi koristada, mida naised oskavat kindlasti paremini kui mehed. Muidugi polnud mul selle vastu midagi. Mõlemad olid tublid tööinimesed kolhoosis ja on seda ka praegu.

Ka mina tegin oma naisega kolhoosis kõvasti tööd. Kui mõnikord tuligi minna linna asjaajamise pärast, kiirustasin aga rutem tagasi koju ning pahandasin mõnikord ametnikega, kes minu arva-tes liiga aeglase-t asju ajasid. Jah, kuidas oleneb töö juures kõik sellest, kas on sul töö vastu huvi või ei ole. Mäletan, kuidas koon-duslaagris paistis iga päev nädalana, nii pikk oli ta. Kuid nüüd — märkamatu-t saabub õhtu, ja kuigi oled kaks päevanormi välja tei-nud, paistab sulle ikkagi, et seda on veel vähe.

Tütar Maie oli paar korda ema juures käinud, ja nagu võis järeldada kuuldust, polnud ta eluga Rõikamäel sugugi rahul. Arvo oli arvanud, et registreerida pole vaja, aitab õpetaja juures käimisest. Omaette elamise asutamisest ei teinud juttugi. Käis maad mööda ringi loomi kokku ostes ja igasugust muud äri ajades. Seejuures kulus tal paiju aega joominguiks. Maie aga pidi talitama talus loomad, tegema söögi ja käima ka põllul tööl. Kuid kõige halvem olevat see, et peremees ennustab iga päev kadu kolhoosile ja selle esimehele — tema isale.

Aga siis tuli ühel päeval — see oli vist juulikuu algul — Arvo Soolep minu juurde ja hakkas rääkima, et kas ma ei võtaks ka teda kolhoosi. Põllutöödest ta küll suurt ei hoolivat, kuid kui oma tütremehele võiks ma anda kas arvepidaja või veel parem — aidamehe koha. Temal olevat tutvusi laialt, hankivat kolhoosile kõike vajalikku. Asi oli mulle muidugi üllatuseks. Vastasin, et kolhoosi vastuvõtmine toimub ainult üldkoosolekul ja et mina pole selle otsustaja. Teiseks on meil arvepidaja ja aidamees olemas ja pole hea, kui need ametimehed on kolhoosi esimehega sugulusvahekorras. Pealegi võtavad meil põllutöödest osa ka arvepidaja, aidamees, brigaadir ja samuti mina ise. Nii väike kolhoos ei võimalda kehelgi ära elada ainult kantseleis istudes. Aga noh, kui arvab, esitagu avaldis, eks koosolek otsusta.

Andiski avaldise kolhoosi astumiseks, kuid mind hakkas väga huvitama küsimus: miks kulak Soolepi poeg tahtis astuda kolhoosi? Midagi pidi selle taga peituma. Ja ei olnudki midagi keerulist — Arvo oli teinud suured puudujäägid kooperatiivis ja revisjonikomisjon oli saanud juba asja jälile. Nüüd lootis see kelm, et kui astub kolhoosi, siis ei tohi teda enam keegi puutuda. Varsti teadsid sellest kõik kolhoosnikud ja kui Arvo ilmus koosolekule, sadas ta le kaela nii palju igasuguseid küsimusi ja iroonilisi märkusi, et enne kui pandi tema avaldis hääletamisele, arvas ta paremaks koosolekult lahkuda. Utles veel, et teil on siin oma kamp koos, kes on kõik tema vastu, ja lubas seda asja vaadata mujal. Muidugi valitses meil kolhoosi põhiküsimustes üksmeel ja selles oli tal õigus. Mis ta veel õiendas, seda ma ei tea, aga nädala pärast viidi ta kinni ühiskonna vara kõrvaldamise ja raiskamise pärast.

Tütar Maie ei jagenud otseselt minu juurde tulla, aga ema kaudu laskis ta küsida, et kas ta võib koju tagasi tulla. Ootas seda juba ammu. Pisut väriseva häälega vastas ta teiste kolhoosnikute küsimustele vastuvõtu ajal, kuid olin kindel, et ta oli saanud nüüd õppetunni, mida mäletab eluaeg, ja ei lahku kunagi kolhoosist. Töötas hoolega sügiseni kolhoosis ja läks siis talvel traktoristide kursusele, et järgmisel kevadel künda omas kolhoosis põldu traktoriga.

Agaga vana Soolepi mõisas hakkasid puhuma külmad tuuled. Valla aktiivi koosolekul võeti teravalt üles küsimus — miks teda pole veel kulakuks tunnistatud ja määratud vastavad maksud ja normid sellele majapidamisele? Ja kui kaua lastakse tal ekspluateerida võõrast töajõudu ka nõukogude korra ajal? Kui sellest kuulis vana Soolep, arvas ta omakorda aja olevat tulnud teha katset pageda kolhoosi varju. Tema plaan oli kavalam ja keerulisem kui poja oma. Tuli ühel hilisõhtul meile. Pidin kohe ütleva, et mul pole temaga midagi rääkida, kuid otsustasin siiski teda ära kuulata. Tahtis teine taskust kõigepealt puskaripudelit välja tõmmata, aga kui keelasin seda oma majja üldse toomast, laskis ta selle ruttu taskusse tagasi. Veeretas siis niisama mütsi näppude vahel, endal silmad kiikamas kui vanal hundil, ja pomises: „Oleme ikka naabrimehed olnud ja ühed ja samad eestlased — tuleks ikka ühte hoida. Unustame need väikesed pahandused, mis on olnud, ja teeme nii, et võtke mind ka kolhoosi liikmeks. Teeme nii, et tegelikult tulen kolhoosi, noh, ütleva, tuleval kevadel, aga nimekirja võtke juba praegu. Siis ei tule neid suuri norme ja makse tasuda ja ma tahan olla aumees — annan sulle lisavilja võib-olla rohkemgi kui saad kolhoosist. See vili on mul oma maa pealt saadud ja ega's seda ole vaja kolhoosiga ühte ajada. Mõttele selle üle — meie elame siis niitoredasti, et... Milleks üksteisele kaela peale käia? Anna käsi, naabrimees, et oled nõus.“ Ja tõukas oma lihava käpa ette.

Kuid rohkem ma ei oleks suutnudki taluda tema juttu. Valitsin end vaevu, et temale mitte vastu nagu virutada, kuid käratasin: „Välja kasi! Keda sa lõppude-lõpuks tahad petta? Sinu aeg on läbi. Kui sul tulevad ainult kulakunormid ja -maksud maksta, on hästi, aga kardan, et sul tuleb veel tasuda ka palgad oma orjadele. Kolhoosi poole aga ära üldse vaatagi ega katsu ka minule enam oma nägu näidata. Mine kohe minema, et ma sinu varjugi enam ei näeks!“

Tahtis vist veel midagi ütelda, kuid heitis siis käega ja läks.

Suve jooksul liitus meiega veel paar kesktalupoega ja sügisel lõikasime kõigilt põldudelt suuremad saagid kui tootmisplaanis ette nähtud. Kuid kolhoos oli ikka veel väike — kõigest kaksikümmend üks peret pisut üle kolmesajahektaarilisel maa-alal. Revisjoni komisjoni esimees manitses järjest, et kantselei- ja asjaajamiskulud kipuvad üle põhikirjas ettenähtud protsendi minema, kuid ettenähtud kuludega ei tahtnud kuidagi välja tulla. Oli selge, et kolhoosi tuli suurendada, aga meie olime väga vähe sidet pidanud üksiktalupoegadega, kes küll jälgisid pidevalt meie tööd ja tegevust, kuid kellede vastu meie oime jäänud lubamatult üksikõikseks.

Pärast viljalõikuse ja rehepeksutööde lõppu kutsusin kokku väikese kolhoosnikute nõupidamise küsimuse arutamiseks: kas

meie ei korraldaks lõikuspeo, millest kutsuksime osa võtma kõiki oma naabreid, kes pole veel kolhoosi astunud? Kutsume rahvamajast orkestri ja teeme ühe toreда peo, kuid kindla eesmärgiga — tutvustada oma naabreid-üksiktalupoegi meie saavutustega ja näidata neile, et meie paneme igaüks oma aita-desse rohkem vilja kui nemad ja elame üldse paremini. Kõik olid sellega nõus. Kolhoosi naiskomisjon võttis enda peale lauakatmise mured, kommunistlikud noored, nende hulgas nüüd ka minu Maie, asusid valmistama diagramme plaanis ettenähtud ja tegelikult saadud saakide võrdlemiseks. Koostati võrdlustabelid isegi üksikute kolhoosnike kohta — kuipalju sai ta vilja varem ja kuipalju saab nüüd. Mina leotasin üles mõne puuda otri oma möödunud aasta ülejäägist õlle jaoks. Pidu pidi saama igatepidi tore ja kolhoosi vääriline.

Karl Mälkson tuli minu juurde ja küsis, et kas ei saaks selle peoga koos pidada ka tema uut pulmapäeva. Endise naisega olevat tal nüüd asjad lõplikult klaarid ja Marielt on nõusolek olemas. Aga miks siis mitte — peame Karlile pulmad ka ära.

Kutsusime peale kolhoosnike peole külalistena üle kolmekümne üksiktalupoja oma kolhoosi ümbrusest. Septembrikuu viimane pühapäev juhtus ilus ilm olema ja külalised tulid kõik, keda kutsusime. Lauad olid kaetud aeda. Orkester mängis. Kõik olid pidulikus meeleolus.

Minule oli ülesandeks tehtud pidada avakõne, mida ma ka tegin. Mul oli, millest rääkida ja kelledele rääkida. Selgitasin neid saavutusi, mis kolhoosil olid juba esimesel suvel, ja kutsusin kõiki naabreid ühinema meie eeskujul. „Kes ei usu veel neid tabeleid ja diagramme, küsige oma tuttavailt kolhoosnikuilt, kuipalju saavad nad oma tööpäevade eest, ja küsige, kas nad oleksid nõus tagasi pöörduma üksiktalupoja-elu juurde. Olen kindel, et selles viimases küsimuses saate eitava vastuse. Tänane lõikuspidu oli mõeldud väikese kokkuvõtte tegemiseks meie kolhoosi pooleaastastest tegevusest ja esimesest lõikusest ning selleks, kalid naabrid, et ka teie võiksite tutvuda meie kolhoosiga. Veendugem siis, et meie valitsuse ja partei poolt talurahvale kättenäidatud tee — kolhoositee — on ainuõige, ja asugem kindlalt sellele teele,“ lõpetasin oma kõne.

Veel rääkisid üksikud kolhoosnikud oma tööst ja teenistusest ja sellest, et nad on rahul kolhoosieluga ning et nad ei uskunud kolhoosi astudes, et võivad niipalju saavutada. Külalistele näidati karja, hobuseid, seafarmi ja kanalat. Tuli vastata paljudele küsimustele, mis meile olid ammu selged, kuid mida üksiktalupojad veel ei teadnud.

Eriti heas meeleolus oli Karl Mälkson. Ta kinnitas kõigile, et

tema tegelik elu on alanud alles käesoleval suvel. Ta ei ole enam sulane, ei ole käsualune ja on leidnud oma eluõnne.

Pidu kestis hilisõhtuni. Mitmed tahtsid kohe anda avaldise kolhoosiastumiseks, kuid meie käskisime seda teha homme. Muidu mõni leiab veel teisel päeval, et tegi seda õlleaurus peaga, ja äkki kahetseb. Uks päev viivitust siin ei tähenda enam midagi.

Nagu kevadine vihm koristab talve jooksul kogunud saasta ja viib ära viimased lumeriismed, nii puhastas ka kolhooside astutamine meie piirkonnast välja kulakud ja rahvavaenlased. Käesoleval kevadel on meie kolhoosis peresid kolm korda rohkem kui möödunud aastal ja peale selle on vallas veel viis kolhoosi. Kõigis neis on ühinenud ausad talupojad. Kõikjal tuli paljastada ja eemale tõrjuda kulakuid ja isegi perekondades tekkis ägedaid vaidlusi. Kuid nagu ütles meie seltsimees Karotamm, et „Meie taurahva suur eesmärk, ta uus sadam — sotsialism-kommunism — kerkib järjest selgemini ta silmade ette. Laevniku merekaart on õige, kurss kindel ja kompass täpne. Need on andnud talle kätte Lenin ja Stalin. See kõik kindlustab õnnelikult eesmärgile jõudmise.“

Ja see on ka täiesti õige. Meie sammume julgelt seda teed mööda.

Ennelik päev

Juba teel, siis kui Varese mäelt hakkasid paistma suitsevad korstnad ja kõrged majamügerikud, pidas Pikaantsu Juhan endamisi aru, et ajab hobuse Tarbijate Kooperatiivi peakaupluse hoovi. Seal hoonete varjus on Võigul hea tuulevaikne, ja peaasi — sinna on alati mindud. Nagu Juhan mäletas, peatus linnas käies kooperatiivi hoovis juba tema isa, pikakasvuline ja pikahabemeline, järsusõnaline Pikaantsu Madis, peatus seal temagi, Juhan, ja peatus seal alati ka kolmanda põlve ainus meesesindaja noor Juhan, samuti pikakasvuline ja järsusõnaline nagu kadunud vanaisagi. Küllap peatusid seal teisedki Vahenurme kandi mehed, kui linnas oli üht-teist toimetamist. Seal näsisid hobused niikaua heinamärsi kallal, kui asju aeti ja kaupu kaeti; seal oli hea enne tagasisõitu vankripäral lõunaoodet võtta ja mõne siit- või sealtkandi sõbramehe või muidututtavaga sõna-paar juttu vesta.

Oli seal kooperatiivis üks omanurga mehigi: Sillandi Taavi, Juhani koolivend, kes pärast vallakooli läks linna kergemat leiba otsima, ja kes nüüd juba oma parkümmend aastat oli kaupluse aidameheks. Mõõdab maameestele pastlanahka ja köienööri, kaalub kunstväetist ja soola. Oi, mõnus mees on too Sillandi Taavi. Juhani küll vaevalt õlgadeni, aga kaks korda kärmem. Terava pilgu ja terava sõnaga. Vahenurme mehi nähes tuleb juba kaugelt vastu, ei pea ennast võõraks ega upsakaks. Kutsub sisse, seletab, küsib uudiseid. Seepärast siis sinna on ka harjutud minema.

Linna jõudnud, keeraski Juhan Võigu Riia maanteele.

Üle kahe aasta polnud Pikaantsu Juhan linna saanud ja nüüd oli tal vaatamist ja uurimist ülearu.

„Kae, turuplatsiäärse om tühjas tennu,“ vangutas Juhan pead. Ta mäletas selgesti sealseisnud varemeid: nii endise suure kaubamaja, muuseumihoone, turuhoone, võõrastemaja kui ka endise jalaväepataljoni lao — kõik olid fašistid enne jalgalaskmist muutnud tuhaks ja tukkideks. Nüüd laius seal aga ilus tasane väljak, mingi

nägusa paviljoniga keskel. Ja ilupuud ja põõsadki sirutusid õhukese lumekorralt ülespoole. Ruttu oldi siin varematega valmis saadud, puud-põõsadki olid kiiresti kasvama pandud.

Ja — tohoo pime! Teatrimajagi varsti valmis. Juhan oli lehest küll lugenud, et ehitatakse ja ehitatakse, ja et varsti saab valmiski, kuid et nad nii vägeva teevad, seda ei teadnud mitte uneski näha.

Maja oli tõepoolest suur: kahetiivaline. Üks tiibadest kolme-, teine kahekordne. Ja kus aknaid, ära parem loegi! Uste kohal rõdud, nurkades kujud. Ilus teine küll ja endisest hoopis etem. Juhan peatas isegi hobuse ja kaalutles: kui õige kõrvutaks vana, fašistide poolt põletatud teatrihoonet praegusega? Kolm korda lööb endise üle. Teist külge aga veel ehitavad. Kui lõplikult valmis saavad, ära mitte enam räägigi.

Kus oli juba ärisid! Aknad aina kirendasid kaupadest. Nii palju oli uut, et Juhanil hakkas nagu kahju, et polnud viimastele aastatele linnas käinud. Nüüd ei jõua korraga kõike näha.

Kooperatiivihoonegi oli uuesti üle krohvitud. Esiküljel laius suur roheline silt.

Juhan keeras Võigu hoovivärvast sisse, kuid pidi ta paari sammu pärast peatama: hoov tundus imelikult võõrana ja kitsana. Siin seisis uue bensiinipaagi kõrval automürakas. Aia ääres olid reas tumehallid rehepeksumasinad, nende kõrval heinaniitjad. Edasi nägi Juhan loorehasid, kultivaatoreid, atru ja äkkeid. Kogu õu oli masinaid täis.

„Tohoo pime!“ pidi Juhan järjekordselt imestama. „Mes aastalaata siin sis peetas?“ Ta tõmbas Võigu ninapidi lähema kartulivõtja juurde ja läks ise tahapoole maad kuulama. Tõesõna, aitade ees oli veidi ruumi. Hobuse sidumisest sinna aga ei tuleks midagi välja, jääb jalgu.

Juhan otsustas Taavi üles otsida. Ta leidiski viimase aidast. Taavi märkis kriidiga petrooleumivaatidele mingisuguseid tähti ja numbreid.

„Ära valge ette jää,“ ütles Taavi Juhanile pärast teresõnu, „toeta siia kottidele.“

„Ma'p sis üksi põle,“ venitas Juhan ja viipas Võigule, „sul hoov nigu soodom ja komorra, saa mitte änam ligigi.“

Taavi seletas, et see on nüüd alati nii. Uusi põllutööriistu ja masinaid tuleb kogu aeg juurde, sildid küljes: Stalingrad, Moskva, Harkov. Viivad siit kolhoosid ja sovhoosid, ühistud ja traktorijamad, saadetakse laiaili maakauplustesse. Aga tuleb muudkui juurde. Kolme-nelja aastaga on tööstus, näe, nii tugevatele jalgadele saadud, et masinatest ei ole enam puudus. Ja vaadaku Pikaantsu, kus on

superfosfaadiladu ja kus soolasalved. Seal kottides on tsement, siin aga jahu, puhas ja peenike nisujahu.

„Ja-ah,“ kiitis Juhan piipu toppides, „kaupa om!“ Kuid lisas siis torisedes: „Aga hobest põle kuskile kõita.“

„Vaat kus probleem,“ muheles Taavi Juhani kõrvale aset võttes. Ajagu Pikaantsu hobune siit veidi maad edasi, paremat kätt ümber nurga on uus võõrastemaja „Talurahva Kodu“. Seal võib hobuse isegi varju alla panna. Nüüd olgu Pikaantsu aga meheks ja jutustagu, kuidas Vahenurmel elatakse ja mida ta seal kodukandis on teinud, et linna pole saanud. Näe, tema, Taavi, arvanud juba korra, et vana koolivenda äkki polegi enam. Oli siis mõne sealtkandi mehe käest küsinudki. Meier käib Vahenurmelt tihti linnas ja... No kõik ikka kiitsid, et Pikaantsul polevat häda kedagi, elavat ja tegevat kolhoosi.

Juhan oli algul veidi sõnaaher. Niipalju korraga uut näha-kuulda, tajuda elu võimsat edasiminekut — see tegi muidu üsna jutuka Juhani vaikseks. Tema näis millegi üle järele mõtlevat ja vastas sellepärast napolisõnaliselt. Alles siis, kui jutt kaldus kolhoositeemale, elavnes ta sedamaid.

„Kõnele, kuidas te säääl päris elate ja olete?“ küsis Taavi.

Juhan arvas, et pole häda, läheb. Aga kui Taavi lisas: „Siin linnas ajab mõni kulakukummardaja kolhoosielust sellist juttu, et võtab pead vangutama,“ Juhan otsekui ägestus. Ja jutustaski siis.

Algul oli kõhklejaid olnud palju, sest mine tea, uus asi. Kuuldud oli, aga näinud polenud keegi. Peeti koosolekuid, loeti ajalehti. Pikade arutelude ja kaalutluste järgi otsustati siiski ühte heita. Senisesse ellu oli vaja murrangut, sest mis elamine seal Vahenurmes seni ära oli. Põllud madalad ja kevaditi alati liigvee all, heinamaad mättalised ja taludest kaugel. Kuresoo rõhus paremalt peale. Teisalt napsas põlluservi Tõntsujaani raba. Rabele ja murra tööd teha, leivaga on ikka nappus. Ja palju sa's üksi suudad. Kunstväetist ei saanud, masinaid ei jõudnud osta.

Uhinetigi. Algul oli peresid kõigest kolm, siis neli. Veidi hiljem juba kuus, enne kevadet aga kaheksateist. Märtsis kolhoos kinnitati, anti nimi.

„Kuidas?“ segas Taavi.

„Õige Tee,“ kostis Juhan. Kõik tööjõulised olid jaotatud brigaadidesse ja lülidesse. Neilt, Pikaantsult, oli minejaid neli: tema ise, naine Anu, noor Juhan ja minia Reet. Noorest Juhani sai lüli vanem, Anust karjatalitaja. Temast taheti teha aidameest. Ei olnud aga ise päri. Kogu eluaeg põidudel rühmatud. Ei läbe tubastele töödele, ütles. Laskis ennast kirjutada põllutöölise brigaadi.

Loomad ühistati. Tema, Juhan, viis Raudja ja Võigu. Noor Juhan sugumära Miira. Naised ajasid nelja lüpsilehma ja paari seapõrsast.

Algul oli nagu kahjugi, et anna ära. Südame külge teised kasvanud. Aga kolhoosis hoolitseti loomade eest hästi: Anu poputas lehma sulbi ja õlikookidega; Uuetoa Priidik kammis ja harjas hobuseid iga päev. Paari-kolme nädalaga sai mõni kehvemini peetud loom hoopis teise välimuse.

Siis läks künni- ja külvitöödeks. Esimest korda elus nähti Vaहनurme maadel traktorit. Linnast toodi autokoorem kunstväetist. Uusna sovhoosist vahetati sordiseemet. Kõrgemäelt toodi kartuleid. Viimasel aprillil külvati varast kaera. Mõned arvasid küll, et jumalamuidu pilluti kallist seemet mulda, ei see sealt enam tõuse. Aga näe, nädala pärast juba lокkas. Kümnendaks maiks oli külviga kõik korras.

Suvel oli põldude eest hästi hoolt kantud. Juuni lõpul rabeleti paar nädalat Kuresoos. Kaevati magistraalkraav, raiuti võsa ja juuriti kände. Juulis — ei, mis ta nüüd räägib, see oli ikkagi juba augusti esimestel päevadel — tõid elektriliini sisse.

„Ja sügis tulli toekam ku kunagi varem,“ koputas Juhan piibukaha vastu saapakanda tühjaks. Plaanid, kui palju teha ja saada, olid suured. Rohkem aga tehti ja veel enam saadi.

Keegi võõras katkestas nende jutu. Astus Taavi ette, kassatšekk näpus, ja küsis soola. Taavi asus kaaluma. Juhan võttis nõuks juba ära minna, ent siis meenus, et Anu ka oli muretsenud soola pärast. Kui juba kord siin, eks siis või võtta ja viia. Ja Juhan istus uuesti, et oodata.

Niikaua kui Taavi Juhani soovi täitis, pidi viimane poolelijäänud jutustust jätkama.

„Mes sääil ikka,“ kohmas Juhan. Tööd oli tublisti tehtud ja tasu oli tulnud ka tubli. Tuhat üheksasada kilogrammi toiduteravilja tõi ta juba ise koju, Anu ja Reeda ning noore Juhani oma peale selle. Üle saja vaka rukist ja nisu, kahekümne ümber kaera. Pikaantsu aidad said maast laeni vilja täis. Kes seda varem oli näinud!

„Mitu tööpäeva sa tegid?“ oli Taavi huvitatud.

Eks neid tuli mõnevõrra üle kolmesaja. Paremuselt hinnati teda kolhoosis neljandaks töömeheks. Noor Juhan oli teine. Kõige rohkem tööpäevi tegi Milveki Toomas. Taavi vahest mäletab, oli teine popsiks Prüüsi suurtalu ääremail.

Taavi noogutas. Einoh, miks ta's Milveki Toomast ei mäleta. Toomas oli tulnud teinekord talle seltsiks, kui ta kunagi Prüüsil karja hoidis.

Nojah, ja nüüd tema, Juhan, linnas oste tegemas. Eit tahab suurrätikut, poeg säärikuid. Reedale on vaja kleidiriiet ja laudlinu; pojapojale aga ranitsat: käib teine juba teist talve koolis.

„Aga omale?“ päris Taavi.

„Näis,“ arvas Juhan, „ehk võtan ka midagi. Säärikud või...“

„Aga rahad, kust need?“

No mis Taavi arvab, et varastatud või. Olgu ta meheks ja ütelgu, mis nad selle saja vaka viljaga seal Pikaantsul tegema hakkasid. Neile kulub aastas, üt. eme, kakskümmend viis, kõige rohkem kolmkümmend vakka, mitte rohkem. Lehma ja seapõrsa jagu juurde — nelikümmend. Ligi kuuskümmend vakka nad müüsid, sealt see rahagi. Ja tööpäevade eest sai ka. Juba tema üksi tõi poolteist tuhat.

Taavi noogutas. Nii oli temagi siin rehkendanud, et ega's nõukogude võim talurahvale halba taha, kui soovitab kolhoosi astuda. Uhiselt ju ikka etem — see vana tõde. Ja ütelgu nüüd kallis koolivend Juhan, kas ta kahetseb, et kolhoosi astus.

„Ei,“ kinnitas Juhan, „õieti sai tehtus!“

Taavi uskus teda.

„Sellesama aidavõtmega väänan igapähele, kes minu kuuldes julgeb veel kolhoose laimata,“ ütles Taavi ägedalt, aidates Juhanil soolakotti reepäralt upitada. Olgu Pikaantsu tänatud, et tuli. Nüüd kuulis temagi siin linnas üle hulga aja kodunurga uudiseid.

Juhan liipas kindaseljaga korraks üle ninaaluse ja ulatas siis Taavile tugeva, pakasest punaseks tõmbunud käe. Olgu meheks.

Taavi tuli kitlihõlmu hoides väravani ja näitas Juhanile nurka, mille taga pidi too „Talurahva Kodu“ olemagi. Ajagu aga sinna ja torgaku Võik tunniks-paariks sooja talli, siis koduteel teine minek.

Hobuse ulualla paigutanud, läks Pikaantsu Juhan maakonna täitevkomitee põllumajandusosakonda. Siin olid peaaegu kõik talle tuttavad. Osakonna juhataja, noor heledapäine sõduripluusis mees käis mullu kolmel-neljal korral Vahenurmes, samuti agronoomid ja veterinaararst. Nüüd esitasid nad Juhanile mitmesuguseid küsimusi ja olid väga huvitatud kolhoosnikute elust-olust, käsilolevaist töödest ja muust. Aruannet kevadkülviks ettevalmistamise kohta, mille Juhan ulatas osakonnajuhatajale, vaatasid ja kiitsid kõik. Ütlesid, et hästi koostatud, tubli arveametnik neil. Ja et veel tublimad kolhoosnikud: juba Nõukogude Armee aastapäevaks raporteerivad kevadtöödeks täielikust valmisolekust. Agronoom Sanglepp lubas varsti neid jälle vaatama tulla, kuid soovitas seemnevilja idanemisproovide tegemisega ka mitte enam viivitada. Et siis, kui tuleb, teevad kokkuvõtte. Oelgu Juhan esimehele edasi, kui koju jõuab.

„Ütlemine põle raske,“ arvas Juhan, „aga proovi omgi juba tettu.“

„Mis? Juba tehtud?“ imestas Sanglepp.

Nojah. Mis siis seltsimees Sanglepp arvab, et kas seemnevilja idanemise kindlaksmääramine ei kuuugi kevadkülviks ettevalmistustööde hulka või? Kui on muu tehtud, on tehtud ka proovid. Juhan peast hästi ei mäleta, olid teised üheksakümne viie ja ühek-

sakümne seitsme vahel. Aga vaadaku seltsimees Sanglepp paberilt, seal peaks puha ülal olema.

Sanglepp vaatas aruannet veel kord ja leidiski vastavad arvud. Lahkumisel surus ta tugevasti Juhani kätt ja palus tervitada kogu tublit kollektiivi.

Veerand tundi hiljem leidis Juhan end liiklemisrohkest peatavalt. Uht jalga teise vastu kopsides ja käsi hõõrudes, et külm ei hakkaks, kõndis ta ühe äri juurest teise juurde ja muudkui vaatas. Ta silmad olid kaupade küljes otsekui kinni, nii et pörkas mitmel korral vastutulijatega kokku.

„Vabandust, palun,“ andsid nooremad talle lahkesti teed. Keegi vanem naine kurjustaski. Juhan aga liikus aiva edasi. Siis jäi ta tükiks ajaks seisma riidekaupluse juurde. Siin olid aknal suured rullid kalevit, ülikonnariiet, tekke. Teisel aknal laiusid siid- ja linase riide kangad; kolmandal seisid valmisrõivad.

„Kui õige,“ tahtis Juhan veidi aru pidada, aga juba tõukas teda keegi rahvavoolu ja järgmisel hetkel oligi ta kaupluses. Tükk aega andis suures poolhämäras ruumis seletada, enne kui Juhan märkas leti äärde minna.

„Teie soov, palun,“ pöördus noor müüjanna Juhani poole.

„Ma'p nii äkki tiia,“ kohmetas Juhan kohesest tähelepanust. Siis silmas aga riivil juba aknalt tuttavaid ülikonnariide mahukaid rulle, noogutas neile nagu vanadele tuttavatele ja küsis kähku:

„Kas teil ülikonnariiet om?“

„Palun!“

Ja Juhani ette tõsteti virm mitmesuguseid riideid: küll halle, küll pruune, küll tumesiniseid, triipudega ja triipudeta.

Juhan vaatas ja valis. Pruun oli üsna meele järgi ja sihuke tihe, kui katsusid. Paistis olevat väärt riie. Juhan tegi pöidla salaja märjaks ja harutas kanga küljest lõngakese. Proovis tugevust. Ei olnud laita!

Jah, ega sel pruunil viga ole. Aga kui võtaks sinise, selle tumeda, peenikeste valgete triipudega? Kas läheks?

„Leidsite midagi?“ päris näitsik.

„Ei veel,“ pomises Juhan. Ta pilk peatus juba nägusal hallil. Kui õige halli? Mõte ei ole halb, aga vana on juba hall...

„Ülikonnatäis, mehele,“ otsustas Juhan äkki ja osutas pruunile.

„Palun.“

„Kaits,“ lisas Juhan veidi hiljem.

„Kuidas, palun?“ peatus müüja mõõtmisel.

„Kaits võis,“ kordas Juhan valjemalt.

„Kaks meetrit?“

„Ei, mitte kaks meetrit, vaid kaks ülikonnatäit,“ seletas Juhan kannatlikult. Kuidas ta ennastki ilma jätab.

Näitsik laskis metallist mõõduriistal kiirelt käia. Kaks, kolm, neli, viis, kuus ja pool.

„Veel midagi?“

„Ku õige võtas Jaanusele kah?“ mõtles Juhan poolvaljult.

„Võtke, võtke,“ naerutati.

„Poisile näh,“ seletas Juhan, „käib teine koolin, püksipõlve naksi narmendame. Pange kaits meetrit otsa!“

Soov täideti. Nüüd valis Juhan veel voodri- ja vaheriit, nõöpe ja niiti. Müüjanna abiga sai Anu ilusa ruudulise suurräti, Reet kleidiriide. Jaanuse jaoks võttis Juhan veel valget siidriiet, pioneripluusiks nimelt.

Väljudes olid Juhanil käed ja kaenlaalused pakke täis. Nüüd oli hoopis raskem liikuda. Ta käis veel paaris-kolmes äris, ostis naisetele süldirohtu ja rosinaid, paki oakohvi ja noorele Juhanile säärrikud ning Jaanusele kalossid. Endale ta säärrikuid ei võtnud, arvas, et vanad peavad veel ausalt aasta vastu.

Nii ta liikus edasi, rohked pakid kaenas.

Siis leidis ta end taas äkki ärist ja veel missugusest — muusikaärist. Kuidas ta sedaviisi siis?

„Tohoo pime!“ imestas Juhan, nähes maast laeni ulatuvail riiuleil hulgaviisi akordeone, bajaane, raadioaparaate, viiuleid. Noh, kui ta kord siia sattus, siis ostab ühe pilli ära kah. Ja Juhan trügis südilt leti juurde. Mõtles, rehkendas.

Olgu! Jälle midagi Jaanusele — suupill! Juhan pistis selle helialt tasku. Pöördus siis, et väljuda. Ent ei saanud. Teise seina ääres seisid reas nägusad läikivad klaverid ja otsekuu kutsusid end imetlema.

Juhan seisis ja uuris tükk aega suurt „pillide pilli“, nagu Vahe-
nurme kooliõpetaja armastas klaverit nimetada. Oli ikka mänguriist küll! Kui sihuke oleks, ütleme nende kolhoosi punanurgas, oleks noortel laupäevaõhtuti teine olek. Õpiksid mängima, laulaksid, tantsiks.

„Kas soovite proovida?“ astus vanem prillidega meesmüüja leti tagant Juhani kõrvaie.

„Mes nüüd mina,“ ühmas Juhan.

„Kui soovite, võib!“ tõstis müüja kaane klaviatuurilt ja lõi lumivalgetele klahvidele. Kostis paar tuttavat heli. Need olid esimesed taktid hästituntud laulust „Seal, kus rukkiväli“.

Juhanil oli mõnus. Selline tunne, et pane pakid tõepoolest kõrvaie ja proovi ise ka. Aga noh, mis proovija tema nüüd! Iseasi, et müüja.

„Palun,“ viitas müüja veelkord klaverile ja naeratas, „proovige, proovige! Kaup peab ennast ise kiitma.“

Einoh, kus sa! Mingu oma jutuga. Eluaeg pole tema, Juhan, kla-

verit kas või sõrmegagi puudutanud. Nüüd tule korraga siia ja proovi. Ei, ei!

Juhan tegi kähku minekut. Ta viis pakid „Talurahva Kodusse“ ja tuli siis uuesti kesklinna, et sööklas keha kinnitada.

Istuski kusagile vaiksesse nurgakesse, tellis üht-teist söögipoolist ja kannu õlut. Oodates läitis piibu ja laskis silmadel üle seinte käia.

„Tööline, sina oled oma tehase peremees,“ luges ta ühelt plakatilt, kuhu oli maalitud noor tunkides tööline, käes vasar, ees alas hõõguva rauaga.

Teisel plakatil oli palju arve: 50 000, 25 000, 10 000 ...

„Loosimine toimub ...“ luges Juhan. Ja siis äkki meenus! Ta lõi laksatades vastu otsaesist: kuidas sellist asja võib ometi unustada. Anu ja Reet kinnitasid ikka kohe mitu korda, et Juhan tingimata läheks ja vaataks, ehk on võitnud.

Nad olid Pikaantsul kunagi lugenud, et linnas võetakse hoiule ka riigilaenu obligatsioonid, kontrollitakse iga loosimise korral ja teatatakse, kui mõni hoiuleantud obligatsioonidest on võitnud. Siis rehkendasid nad omavahel, et tõsi, ega siin maal alati vaadata, kui peetakse järjekordset loosimist. Vaja viia obligatsioonid linna hoiule. Viidigi. Eks seal vaadata. Ja nüüd pidigi tema, Juhan, minema küsima sinna ... sinna ... mis ta'nd oligi?

Kül Juhan mõtles, aga ei tulnud meelde. Vana pea, unub teinekord. Vaatas abiotsivalt ringi, küsis viimaks ettekandjalt.

„Tsentraal Töö-Hoiukassast,“ vastas viimane.

Väljas küsis Juhan ühelt vastutulijalt, kus „sentraal-hoiukassa“ asub. Lahke kodanik juhatas Juhanit pruunika maja juurde, mille peasissekäigu kohalt võis lugeda: „Hoidke oma raha hoiukassas!“

Juhan kraapas jalad lumest puhtaks ja astus sisse. See oli avar ruum pika leti ja klaasvõredega, nagu mingi pangamaja kohe. Juhan pöördus hetkelise kõhklemise järel kõige lähema naisametniku poole ja seletas, mis asjus ta tuli. Ulatas ametnikule paberi obligatsiooninumbritega ja ütles nime ning aadressi.

„Kas te siis juba teate kätte saite?“ küsis ametnik, heitnud pilgu paberilolevatele numbritele.

„Mes asja?“ õiendas Juhan pea lähemale, jättes piibutoppimise pooleli.

„Teate!“ rõhutas ametnik kuidagi eriliselt.

Juhan kehtis arusaamatuses õlgu.

„Saatsime teile just eile teate,“ seletas ametnik teisel pool klaasi. „Võitsite ju! Selle numbriga siin. Näete, kolmas ülalt.“

„See ongi ammuoodatud suurvõidu võitja,“ tutvustas ametnik kaastöötajaile Juhanit, lisades viimase poole pöördudes: „Kas te lehest tabelit ei leidnud? Ootasime siin võitjat juba mitu päeva.“

Eile siis teatasime...“ Ta kummardus üle leti ja haaras Juhani käe ning raputas seda nii tugevasti, et Juhanil piip sõrmede vahelt pudenenes ja põrandale kukkus.

„Soovin südamest õnne!“

Õnnitlema ruttasid teisedki. Hoiukassa juhataja kinnitas imestanud Juhanile omakorda, et ta on tõepoolest võitnud. Nad on selle põhjalikult järele kontrollinud. Nüüd pole muud kui maksa välja.

„Pallu sis?“ sõandas Juhan viimaks küsida.

„Kakskümmend viis tuhat rubla!“

Talle näidati tabelit. Vaadaku ise!

Siis küsiti, kuidas ta raha soovib. Kas kohe või hiljem, kogu summa või vähem?

Juhan arvas küll, et ei tea, pole rahaga praegu midagi teha. Aga noh, olgu pealegi: ta võtab esialgu poole.

Laotigi Juhani ette sada kakskümmend viis tuluut sajalist, olgu lahke!

Juhan oli ikka veel hämmastunud ega märganud piipugi üles võtta. Alles tänaval meenus, et piip jäi põrandale, kuid lõi käega. Eks ostab uue. Oligi teine poolpõlenud kahaga.

Läks siis piki tänavat. Pooljoostes, nagu oleks kuhugi kiire. Kasukahõlmad lahti, läki-läki kuklas.

Kakskümmend viis tuhat rubla! Ja eit nurises, et mis sa neist „obligaatsiatest“ iga aasta nii palju koju vead. Olevat mahavisatud raha. Näed nüüd! Vaat sulle mahavisatud raha!

Viimaks märkas Juhan, et ta niiviisi... Möödakäijad juba silmitsesid. Ta aeglustas sammu, nõõpis kasuka korralikult kinni ja kohendas läki-läki õieti pähe. Nägu õhetas. Juhan tundis, et oli imelikult kerge olla.

„Hüppa nigu linavästriki,“ muheles ta.

Tea, mis nüüd peaks tegema. Uue piibu ostab kõigepealt. Siis võtaks aga ehk veel paar potti õlut või... Juhan naeratas. Või läheks jah, ja katsuks korra klaveritki proovida.

Kuid mis see siis nüüd oli? Juhan leidiski ennast jälle muusika-äri eest.

„Noh, kas sisse või mitte? Kas sisse või mitte?“ käis mõte läbi pea. Ikka sisse!

„Jälle tagasi,“ naeratas tuttav müüja, „nüüd tulite kindlasti klaverit proovima.“

„Einoh,“ oli Juhan äkki jälle kohmetu, „mes nüüd proovima, ma niisama.“

„Pa'un, palun,“ tõstis müüja musta kaane taas üles.

„Kaheksa tuhat,“ luges Juhan hinnasildilt.

Ta astus klaverile üsna ligi. Pani suure krobelse käe valgetele klahvidele. Vajutas ühe sõrme alla: klimm, vajutas teise: klimm!

„Kaheksa tuhat,“ seisid mustad numbrid valgel sedelil.

„Kahessa tuhat,“ pidas Juhan endamisi aru, „ega põlegi kuigi kallis.“

Klimm-klimm-klimm!

Jah. Hea pill ja ainult kaheksa tuhat...

„Kas teil televoni om?“ pöördus Juhan äkki müüja poole.

„Kuidas? Ah telefon? On küll!“

„Sis,“ Juhan võttis läki-läki peast, nagu valmistuks mingiks pühaks toiminguks, „ma osta selle klaveri.“

Nüüd oli ametniku käes kord imestada. Tähendab, et kui telefoni on, ostab; kui ei — ei osta! Imelik?

„Pole midagi, et imelik,“ seletas Juhan. Telefoni on nimelt vaja. Kas seltsimees arvab, et tema, vana mees ostab klaveri endale? Oh ei! Mis tema selle suure pilliga peale hakkab. Ta ostab klaveri Õige Tee kolhoosi klubile, ja kolhoosi on vaja helistada, et nad autoga järele tuleksid. Ta on täna hobusega linnas ja millal siit ükskord minema saab. Tee on libedavõitu ja Võik nüris rauas. Telefoniga saab kiiresti edasi öelda. Tulevad ehk siis täna veel...

Ja ostiski Pikaantsu Juhan võidetud raha eest kolhoosile klaveri.

Järgmisel õhtul korraldati Õige Tee kolhoosis üldkoosolek.

Avar ruum oli tulvil inimesi. Neid tuli siia naaberküladestki: Lohult, Pöörakult ja mujaltki. Püsti seistes kuulati, kuidas kolhoosi arveametnik Helmi Talv mängis klaveril Nõukogude Liidu hümmi. Kolhoosi noored laulsid kaasa.

Pikaantsu Juhan pandi istuma aukohale: punase siidiga kaetud laua taha valla parteiorganisaatori Hendrik Jalaka ja kolhoosi esimehe Andres Tohu vahele. Talle plaksutati.

Andres Toht ütles Juhanile kogu kolhoosipere nimel südamlikke tänusõnu ja surus tugevasti ta kätt. Jaanus luges ette ilusa luuletuse. Siis võttis sõna parteiorganisaator.

Ta kõneles lihtsalt ja veenvalt.

„Õige Tee kolhoosnikud on õnnelikud, et said oma klubile klaveri. Kõige õnnelikum on aga kolhoosnik Juhan Kangur. Kas sellepärast, et ta võitis suure summa? Ei! Kindlasti mitte! Juhan Kangur on õnnelik sellepärast, et ta sai osutada teene kodukolhoosi kollektiivile. Oma rahva teenimises on meie, nõukogude inimeste õnne pant!“

Juhan tundis, et Hendrik Jalakas kõneles tõtt.

Siis kõlasid taas paeluvad helid. Helmi mängis Moskva valssi...

See oli Pikaantsu Juhani kuuekümnendaastases elus õnnelikem ja ilusaim päev.

Helisev aeg

Oo, naljakas on jutustada iseendast. Aga südames on tahtmine rääkida sellest, mida oled juba läbi elanud. Võib-olla ei ole mul üteldagi midagi tähtsat, kuid ometi tahaks sellestki kõnelda, mis on. Ma ei mõelnud kunagi varem kirjutada midagi, jutustada oma tööst ja elust teistele. Mida võiski olla enne öelda teenijatüdrukul, kellel oli vaja teda kuulata?

Kord, sellest on palju aastaid tagasi, sattus mu kätte raamat, mille pealkirjaks oli „Toatüdruku päevik“. Lugesin selle läbi ja mul hakkas külm, peaaegu hirm. Iga lehekülg masendas mind. Koletu kuristikuna näis kogu see maailm, millesse olid tõugatud noored, koduta, teenijatüdruku saatust taluma sunnitud inimesed. Talumata oma kannatusi, muutusid nad lõpuks ka ise moraalituiks, kõlblusetusse ja laostusse langenuiks. Ent ärgem meenutagem seda rohkem! Tahaksin täna naerda ja öelda: mu ümber heliseb midagi. Kas see on ainult kevad?

Kakskümmend kevadet on möödunud mu elus. Aga ühestki neist, niipalju kui ma mäletan, ei saaks ma kõnelda. Tõinama peaksin siis. Sest iga kevade, jüripäeva paiku, tuli alustada elu nagu otsast peale. Olen pisut turtsakas, ninatark, nagu ütlevad mõned. See ei meeldi aga peremeestele. Nad otsivad alati vagusaid, sõnakuulelikke tüdrukuid. Nad, need teiste inimeste kurnajad, nõuavad, et sa rühiksid teha vaid tööd, lepiksid pakutud toidu ning tagasihoidliku voodikohaga kuskil pimedamas nurgas.

Aga külalt sellest. Need ajad on nüüd möödas. Ja mina elan oma elu. Teenijatüdruk Elvi on nüüd ise peremees majas. Ning mõtelge mu perele! See on, kuidas ma ütlesin ilusamate sõnadega... see on... on midagi kolossaalset. Võib-olla ei sobi seegi sõna hästi, aga ma olen harjunud mõtlema, et see tähendab midagi suurt, kõikehaaravat. Ja niisugune on nüüd minu elu. Te vist juba teate, et e. an ja töötan kolhoosis. Olen karjatalitaja. Mul on kakskümmend neli looma. Paljudes kolhoosides on kindlasti

veelgi rohkem. Kuid meil on alles algus. Aga mõne päeva, parem nädala-paari pärast, palun, astuge sisse minu karjatalli. Varsti peab poegima Viuu, siis tuleb järg Elmiku kätte ja siis . . . Oot, peaksin vaatama kalendrit, mul ei seisa kõik veel hästi meeles. Ent tuleval kevadel tean ma kõike juba täpselt peast, siis ma võiksin juba jutustada kõike igast oma hoolealusest. Näen neid nüüdki juba peaaegu läbi. Kirjak, too suur friis, mis toodi Altoalt, oli algul pahur. Puhastada oli teda raske: tammus aina paigast paika, peksis sabaga, jõllitas tagedalt silmadega, nagu püüaks ma tal nahka maha kiskuda.

„Oota aga,“ mõtlesin ma siis. „Sa pole harjunud, et sind puhas-tatakse. Aga kari meie laudas peab ometi olema puhas. Kas ma peaksin punastama sinu pärast, Kirjak? Ei, seda ma ei tee. Vaata, varsti oled sa mul mõistlik, ootad igal hommikul, kui ma jälle tulen lauta harja ja lapiga.

Ega ta mul kaua ei tõrkunudki. Ta on lõpuks ju hea loomuga lehm, ainult teda peab oskama kohelda. Ja teate, kuidas ma ta „taltsutasin“. Enne puhastamist tõin talle ämbrikesega pisut jahu (see ei ole küll hea, sest see teeb teised loomad rahutuks, kadedaks) ning sügasin siis tükk aega tal kaela ja turja. Sellega ta leppis hästi. Ning siis asusin tasapisi puhastama. Algul ta küll pööras kaela, vaatas tagasi, raputas peadki, kuid oli peaaegu juba rahulik. Taipas nüüd vist isegi, et mul pole halbu kavatsusi.

„Oh sind Kirjakut küll,“ naersin ma endamisi. „Pole sa mul halb ühtigi, ainult teeskled pahurust. Ega ma ei tea, kes su vastu oli halb, kas vanaperenaine või keegi teine, minutaoline teenija-tüdruk. Noh, lõpp sellega, Kirjak! Täna olen ma mõlgutanud oma mõtteid sinust, jätkub sellest. Olen ka ise juba unine.“

Nii hämar on väljas. Pean avama õhuakna ja laskma tuppä kevadet. Rõske on küll veel, kuid siiski on hea, kui tunned värsket õhku. Hingan avatud akna all ja ma ei tunnegi enam väsimust. Aga enne, kui lähen magama, pean minema korraks lauta. Ei, ma ei pea, vaid tahan sinna minna. Ega ma ei häiri nende und, avan vaid tasahiljukesi värava ja astun lauta vaikselt. Ja kui kõik on korras, siis tulen tuppä tagasi, heidan voodisse ning mõtlen pisut. Ei saa kohe uinuda. Täna õhtul ei loe ma enam midagi, sest olen kirjutanud täis hulk paberilehti. Nad on praegu siin minu ees laual laiali nagu mõnel suurel kirjanikul. Naljakas, eks ole. Mina ja kirjanik! Aga mikspärast ei või ma seda olla. Kui mitte just kirjanik, siis ikkagi üks üsna pisike paberimäärija. Kas Karotamm ei öelnud, et kirjutage üles kõik, mis sünnib teie kolhoosis, kohe, algusest peale. Ja see kõik on ju nii uudne, huvitav. Ja ma ei kirjuta ju iseendast, mul on mu laut ja kari.

• Kipun mõtlema rumalasti — minu laut, minu kari! Aga ma ei

paranda seda siiski ümber. Las olla nii — see on ka minu, nagu teistegi. Ühine, see on ju ka oma. Ega keegi ei pahandagi sellepärast. Eile, teate, kui tuli esimees, ütlesin talle õuel:

„Tulge vaadake kah minu lauta!“

Naeris, tuli ja ütles siis, just keset talli: „Tore laut on sul. Sa oled peaaegu kullatükk.“ Noh, mis te ütlete selle kohta?

Ma ei saanud talle midagi vastata. Peaaegu pidid tulema pisarad. Tähtsin öelda küll, et oodaku veel, see on alles kolm nädalat. Vaat paari kuu pärast, kui on juba vasikad ja kari käib väljas...

Kui kaugel on juba aeg! Vaja joosta lauta!

*

Kaisutada tahaksin täna kogu maailma. Oo, kui toredasti algas päev! Ärkasin vara. Ma ei tea, kunas varemil kevadeil oleksin ühegi päeval olnud nii reibas, tulvil südamesoojust, nagu kirjutatakse raamatuis. Ärkasin... ja päike sihtis otse minu aknasse. Läbi puhta klaasi helkis ta nagu kuld. Keskpäeval ei ole nii ilus kui varahommikul. Minu aknast paistab vaade üle põldude kaske-dega heinamaale. Nüüd ma ootan, millal need kased tõmbuvad helerohelisile hiirekõrvule. See on kõige kaunim aeg.

Ning varahommikul, kui läksin õue — milline muusika! Must-rästad aina siristavad. Näib, nagu rõõmutseksid nemadki kaasa kogu meie uue eluga. Ühe puurikese ees, vahtraoksal, istub isalind ja aina laksutab. Tunnen linde juba nende „kasuka“ järgi. Isalind on uhkem ja toredam, hommikupäikeses on ta rüü otse nagu kulla ja sameti tikand. Kellele ta laulab, sest emalindu poegi näha? Ju ta vist on oma pesas ootamas munakest uue linnupõlve sigitamiseks.

Vaatlesin tükk aega seda rõõmust vilistajat. Ei märganudki, kui minu kohale jõudis meie noor tallimees. Niisugune „kövera“ jutuga mees, nagu ta on (aga eemaletõukav pole ta sugugi!), veab suu naerule ja ütleb:

„Noh, Elvikene vist on hakanud unistama?...”

Ning rohkem mitte sõnakestki. Vaatab ja ootab, hobusepäitsed käes. Mis ma pidin talle sel hetkel ütleva? Kas seda, et aeg oleks sul minna oma hobusetalli, mitte aga vahtida siin. Ei, seda ei saanud ma talle ütelda, sest õigupoolest oleks ta siis asunud mind tõsiselt narrima. Tean, et ta ei salli hurjutamist, sest ta oskab ise kõike teha õigel ajal. Ütlesin talle siis, vaatamata mitte hoopiski tema poole:

„Pole kellelegi keelatud unistada.“

See näis mulle siiski poolikuna. Polnud põhjust hommikul vara minna tülli, pealegi kui päev oli alanud nii rõõmsalt. Tõtt-öelda, mul oli peaaegu hea meel, et nägin teda hommikul esimesena. Oel-

dakse, et kui näed meest, läheb päeval kõik hästi. Ma ei ole küll veel vanatante ega tee väljagi nende ebausust, aga mõnikord juhtub, et usudki... Musta kassi ma enam siiski ei karda. Kord juhtus, et jooksis hommikul üle tee, keera kas või koju tagasi, kuid ma ei keeranud. Pidin minema postile ja — mis te ütlete — minu viiekümnerublane loosipilet oli võitnud viissada rubla. Sel päeval läks kõik hästi. Musta kassi ma seepärast endale ikkagi ei muretsenud. Eks ole lõbu seegi, kui saad naerda ja jutustada sellest, kuidas must kasski võib tuua õnne, mõtelgu teised piigad seejuures, mida tahes.

Ma ei tahaks kirjutada sellest, mis juhtus edasi minu ja Ilmari, meie tallimehe vahel. Lisasin talle peaaegu huupi:

„Oleks hea, kui võiks ka kellestki unistada. Ega see pole rumalus...“

Korruga oli ta minu kõrval. Vaatasin vilksti! talle näkku. Seal polnud enam endist ironiat märgata. Kuulsin nagu läbi une, kui ta ütles:

„Unistada tohib. Ka mina unistan...“

Siis ta peatus mitu hetke ja lisas, minu arvates pisut rumalalt:

„Ei tea, kui unistaksime koos...“

Lendasin seepeale otsemaid lauda poole. Koos unistada! Kui niipalju on tegemist muugagi! Ei ole lihtsalt aega, kui tahakski...

Laudas ootas mind juba Marie, meie lüpsja. Vananimene ta juba on, aga teiste inimeste asjusse ei saa jätta end segamata. Nii ta mulle nüüd ütleski:

„Teist saaks tore paar...“

Ma ei vastanud talle midagi, keerasin vaid näo kõrvale, sest muidu oleks ta märganud mu palgete puna. Kole lugu, kui teised inimesed mõtlevad ei-tea-mida. Siiski, ma ei salga, et Ilmar mulle meeldib. Mitte sellepärast, et ta on Ilmar, vaid sellepärast, et ka temal on oma tall. Ühke on vaadata, kuidas ta kolhoosis, juba esimesest päevast peale hullab hobustega. Toob tallist välja, talutab ja sõidutab neid. Hobused läigivad, karv on puhas. Olen talle peaaegu kade — minu laudas ei ole kõik veel nii heas korras. Tarvis on temaltki õppida. Aga kuidas? Vahest jälle teised naeravad? Ei, ma ei tee seda niipea. Ja jätan omateada, mis ma nüüd mõtlen. Me elame ju veel!

Karjatallis ei olnud täna midagi erakorralist. Viiuga on nii, et homme peaks ta juba poegima. Kas saan ma täna öösel magada? Pean küll juba keskööl tulema lauta ja tegema talle uue aseme. Viiu — see on meie uhkus. Ta on puhastverd ja peaks lüpsma vähemalt kakskümmend liitrit päevas. Ning milline see vasikas võiks küll olla? On ta ehk härgvasikas, siis saaks temast kasvatada tõupulli?

Mu süda kibeleb ja on ühtlasi rõõmus. Milline helisev aeg ja elu! Kunas varem ma julgesin unistada sellest, et olen nii suure karja perenaine! Ja keegi ei sõima mind, koguni kiidavad. Piinlik hakkab, et suudan nii vähe. Tahaksin teha hoopis rohkem, näidata, et meie kolhoosi kari — vaat see on vabariigi esimene . . .

Olen siiski rumal tüdruk. Pean unistama vähem ja töötama ning õppima rohkem. Ning nende asjade jaoks, millest mõtles Ilmar, ei jätku praegu lihtsalt aega.

Oleks kogu meie kari puhtatõuline, oleks kergem. Lüps on ikka veel vilets, tõuseb vaid pisut.

Keskhommiku paiku tähendas küll piimavedaja, too vana Jaak:

„Elvi, sa teed mulle varsti vist liiga. Iga päev ikka pool nõutäit piima rohkem. Venita kas või oma naba piimanõude tõstmisega paigast.“

Las see vanamees räägib, ega ta halvasti ei mõtle. Tõmbab piipu ja toriseb, kuid süda näib tal olevat hea. Ei tunne ju veel neid kõiki. Kõõritab vahel ja sülitab — oli ju enne üksik peremees — aga taipama vist hakkab. Ning oma endist looma käib igal piimaveopäeva hommikul laudas vaatamas.

„Noh, minu Punik peab ikka veel vastu . . .“ narritab ta mind.

Täna ütlesin talle, et pidagu kord moka maas sihukese jutuga. Pole see üksi s i n u Punik, vaid m e i e Punik. Ja kui ei ole rahul minu tööga, vii minema. Ei vii teda kuhugi, toriseb ainult. Suunurgis isegi vahel naeratab, nagu võiks arvata, et lepib. Minu tänane jutt just väga ei meeldinud talle, kuid vastas sellele siiski:

„Ega ma sinule . . . Sulle pean ütleva aitäh! Oled hoolas ja . . .“ Ta ei lõpetanud lauset, seda pidin tegema ise.

„Punik, vaat mis, saab veel meie karja uhkuseks, nagu too Viigi.“ Rohkem mul polnud tarvis talle seletada. Jaak ei seletanud ka midagi, tõstis piimanõud nii kergelt vankrile, nagu oleks tal olnud Ilmari jõud, ja kihutas minema. Vaat sulle vanamees! Nohiseb ja toriseb, aga ikka taipab.

Aga meie ju alustame alles!

*

Kaks päeva ei ole ma saanud oma päevikut kirjutada. Palju sündmusi on juhtunud nende helgete päevade kestel. Viiu tõi kaksikud. Mõtlege, milline rõõm — kaks ilusat ja tervet vasikat! Hoolitsen nüüd nende eest, nagu oleksid nad mu omad lapsed. Üks neist on härg-, teine lehmvasikas. Mulle sooviti õnne — kõik on toimunud hästi. Isegi vana Jaak tähendas:

„Oled nagu hea ämmaemand!“ Noh, mis ta nüüd räägib. Vaatame veel, kuigi Punikuga on aega. Meie kari on niisiis kakskümmend kuus pead suur! Omaenda kätega tegin uue sõime, sest meil

pole ju veel oma puuseppa. Sepp tahtis abi pakkuda, ent enne olin ma juba oma tööga lõpul. Aitäh hea tahtmise eest, küllap tuleme toime, kallid Mart!

Ja siis veel. Eile oli meie kolhoosis üldkoosolek kevadkülviks valmisoleku kontrollimiseks. Paluti, et võtaksin ka sõna. No, mis mul on rääkida. Tean, et külvavad ilma minutagi. Mul on omad mured — see on minu laut. Rääkisin siis, et oleks vaja välja tõsta sõnnikut, muretseda turvast, ehitada uued ja otstarbekohasemad sõimed. Ning lõpuks — meie karjatallis puudub seni elektrivalgustus. See on halb. Ometi jookseb elektriliin külast läbi. Pole ju erilist raskust tõmmata paar traati ka meie karjalauda poole. Paljud kolhoosnikud noogutasid. Mind toetas kohe Ilmar, see meie tallimees. Ka tema igatseb valguse järele. Ei ole küllalt, et päevad praegu on pikad ja pikenevad veelgi. Me ei ela ometi tänasele. Meie kolhoos — see on tulevik.

Ja nii juhtuski, et võeti üheks lähemaks ülesandeks ka kolhoosi karjalauda ja hobusetalli elektrifitseerimine — kuigi see otseselt päevakorras ei seisnudki.

On põhjust juubeldada, kuid ma ei näitagi seda välja. Ootame veel.

Täna ei läbe peaaegu magadagi. Aga kellele sa sellest kõneled. Oleks Ilmargi nüüd siin ... Näib, et ta on uhke, isegi minu suhtes. Seda veel vaatame!

Kas on halb unistada? Ei, see on ju lubatud. Unistan veel paljustki, millest ma eile ei mõelnud. Aga kõigest sellest pean jututama hoopis hiljem, võib-olla järgmisel kevadel, siis, kui unelmast on saanud reaalsus. Unistajad ja teostajad — need oleme nüüd ise, terve töörahva vägi — eks kõla see uhkelt.

Suuve jäänd

1

Vaevalt oli kolhoosi esimees asunud päevakorras uue punkti juurde, kui koosolekuruumis jäi kõik vaikseks. Sumin ja vaidlused kolhoosnike vahel, mis eriti valjuks oli muutunud eelmise küsimuse arutamise lõpul, katkesid täiesti.

„Kommunistlike noorte algorganisatsioon tegi kolhoosi juhatusele ettepaneku võtta üldkoosolekul arutlusele kolhoosi veski küsimus,“ teatas Sangari kolhoosi esimees Jaan Jõgi.

Veski küsimus. Aga mis selle veskiga siis lahti on?

„Veski sild on na mädavõitu ... Eilegi — läksin haakoormaga üle, naksub ja praksub ... ja vaata, et hobune jalgu ära ei murra ... Parandamist ta tahaks küll ...“ arvas Antsuvälja Andres.

„Asi ei ole veski sillas,“ seletas nüüd esimees lähemalt. „Kommunistlikud noored arutasid veski küsimust oma koosolekul ja arvasid, et peaksime vana veski asemele ehitama uue, panema veskisse turbiini ja ehitama oma elektriijaama.“

Nende esimehe sõnade järgi saabuski vaikus. Kunstväetise ostmine, karjalauda ehitamine, isegi kolhoosi klubiruumi ehitamine — need olid kah uudsed asjad, mida omal ajal koosolekul arutati. Kuid see ettepanek — kolhoosile oma elektriijaam, oli liiga uudne.

Kolhoosis oli kõik uus. Hiljuti ehitatud karjalaut, valendava katusega ait, värskelt värvitud kolhoosikontorihoone ja sellel rõõmsalt lehviv punane lipp. Isegi nagu inimesed oleksid uued olnud — mitte enam endised Antsuvälja Andresed, Tagametsa Jaanid või Altsauna Aadud! Neist olid saanud kolhoosnikud Andres Kivi, Jaan Jõgi ja Aadu Remmeigas.

Ainult vana veski all jõekäärus lõgises endiselt. Pool päeva kogus vett ja siis veeresid pool päevakest jälle veskikivid, hõõrudes valtside vahel peeneks kaera ja otra ning hädakorral, kui vesi oli küllalt kõrgeks paisunud ja veskikivi kiiremini veerema hakkasid, tegid rukkiteradestki üsna kena leivajahu.

Nii oli ta lõgisenud juba aastakümneid — ikka pool päeva tööd ja pool päeva puhkust. Madala tammi taha ei kogunud nii palju vett, et veski võinuks töötada terve päeva.

„Või kohe elektriijaam!“ kostis Rebase Leenult.

Siis kohendas ennast paremini istuma Andres Kivi. Kõhatas korra ja kui nägi, et temast etteruttajat ei ole, alustas aeglaselt, rohkem omaette kui koosolekule.

„Näe kuhu kohe lendasid ... Elektriijaama ... Aga kust see raha peaks välja võetama ...“ Andrese sõnades kuulus ilmset umbusklikkust.

„Raha, küllap peaks hakkama saama sellegagi,“ võttis esimees sõna. „Oleme mõelnud juhatuses ka selle peale.“ Ehitamine tuleb meil odav — palgid omast käest. Vedu siitsamast omade hobustega. Ainult turbiin ja dünamo ... Nii tuhandet parkümmend. Arutasime, et piimast saame tuleval aastal tublisti rohkem kui tänavu, sigadepidamisel on kah jalad all.“

„Ega muud kui sügisel jääb tööpäeva peale rahakraami napi-võitu,“ kehtitas Andres õlgu ja vaatas ootavalt naabritele, mida need mõtlevad.

„Mida sina selle rahaga, ajalehtigi ei telli,“ kiusas Leenu Andrest. Iseloom on Andresel niisugune kitsivõitu. Ood kui päevad tööd tehes ja pooleldi nälgides, korralikust riidest ei maksa rääkida, jõudis ta omal ajal niikaugele, et ostis endale Antsuvälja. Kraapis kümme aastaid sealgi. Antsuväljalt see ihnus talle jäigi verre.

„Mis neist telli, kui silm lugeda ei seleta,“ vaidles Andres.

Pingiotsalt krapsas püsti Endel Salumaa. Tema see oligi, kolhoosi kommunistlike noorte sekretär, kes esimehele tegi ettepaneku elektriijaama ehitamiseks. Ärritusest tekkisid tal punased laigud põskedele, üks käsi nokitses pintsakunööbi kallal, teine kõvasti rusikasse pigistatult püksitaskus. Ega ole kerge taatidega vaidlema minna. Mitugi korda oli Endel endamisi südames kirunud seda ühte õnnetut aastat, mis tal kahekümnest puudu oli ja mille pärast teda ikkagi peeti veel poisikeseks.

„Seltsimehed!“ hüüdis ta valjult, kuid jäi kohe toppama, leidmata edasirääkimiseks kohaseid sõnu. Tuletades meelde, kuidas oli elektriijaamadest kirjutatud ajalehtedes, jätkas siis: „Igal pool kolhoosides ehitatakse elektriijaamu. Isegi seal, kus ei ole veejõudu. Mootorijõul pannakse tööle. Kuid meie istume siin veel pimedas. Jõgi on külje all, veski on olemas, mida me ootame! Toome valguse külla, nii et ka Andres Kivi näeks lehti lugeda.“

Endel istus veelgi rohkem närvi. Asi ei võtnud vedu. Liiga vara hakkasid selle asjaga koosolekul peale. Vaja oluks iga taadiga enne üksikult rääkida, asi selgeks teha. Ja tema sõna-

võtt ... Hüppab püsti ja hakkab karjuma, nagu räägiks mitte paarikümnele, vaid paarisajale inimesele.

Siin ei aita peokõne, siin tuleks arutada, kaaluda, vaielda. Kuid tema — loll, laskis juhuse mööda. Katsu veel taatidega rääkida, kui need kord on sinu üle juba habemesse muianud.

„Mida sina, Leena, asjast arvad?“ pöördus esimees nüüd Leena poole.

„Ütlete ikka, et mees on naise pea, eks te siis nüüd olge,“ põikles ka Leena esialgu otsesest vastusest kõrvale.

Kuid aegamööda hakkas jutt jälle vedu võtma.

„Kas ei koorma liiga palju kolhoosi?“ arvasid ühed.

„Alles ehitasime lauda ja aida, palju sa korraga jõuad,“ toetasid teised.

Oleks üle saadud neistki kahtlustest. Juhatus ja kolhoosi kommunistlikud noored olid kindlalt elektriijaama ehitamise poolt. Ja ikka rohkem sõnavõtjaid tuli ülejäänud kolhoosnike hulgast, kes olid nõus ehitamisega. „Teeme kolhoosi kohe linna moodi,“ muhelesid needki, kes alguses olid päris kõvasti vastu ja kartsid, et tasu tööpäevade eest jääb napiks.

Vana mölder ise, hallipäine Aasepa Mihkel, istus kõige tagumises reas ahjunurgas. Kuigi poolt- ja vastuhäälsed vaidlused päris ägedaks läksid, ei lausunud ta sõnagi. Ainult piip suus lurises vahel kõvemini ja siis jälle tasemini, reetes sellega oma peremehe tundeid.

Ja mis ongi temal — Mihklil — siin kaasa rääkida! Tema on eluea selle praeguse vesiratta juures istunud ja vaikselt lõgistanud. Mida teab tema uutest asjadest? Aga nagu kahju oleks, et võõrad käed tahavad asuda tema veski kallale, lõhuvad maha katuse, igivanad jahutolmuga kaetud seinad, vana vesiratas jääb jõe äärde vedelema, nagu polekski ta olnud Mihkli lähim kaaslane pikkade aastate jooksul. Jah, kui juttu oleks olnud Mihkli veskist — sellest vanast, iidse vesiratta ja ühe paari kividega, küllap siis Mihkel oleks rääkinud. Kuid uus veski ühes jõujaamaga — see on Mihklile võõras. Sinna tulevad uued inimesed, kes oskavad kõigi nende värkidega ümber käia. Küllap tema — Mihkel — leiab uue töö!

Mihkli vaikimist märkas esimeeski.

„Mida mölder ise arvab?“

Kõigi näod pöördusid Mihkli poole, nagu tagantjärgi imestades, kuidas nad tema jätsid kahe silma vahele. Oelgu tema oma otsustav sõna, tema ju teab ja tunneb seda veski asja kõige paremini.

Nüüd ei saanud Mihkel enam vaikida. Tõusis aeglaselt, koputas piibu vastu põlve tühjaks, vaatas veel korraks, kas pole tulesädet kahasse jäänud ja alles siis toppis piibu taskusse.

„Mis nüüd mina või ... Aga eks sellest ümberehitamisest on varemgi juttu olnud. Veel Pätsu ajal, kui vana Hoff siin peremeheks oli. Rääkisid ju kah talumehed talle, et uus veski ja elektri-jaam ja puha ... Aga ei Hoff alustanud, ei tasuvat ära ... ja vett olevat vähe ... Küllap ta ikka seda asja igatekanti vaatas. Ega mina, vananimene, tea, aga nii see jutt oli tookord ja jutuks jäigi.“

Nüüd mäletasid paljud teisedki, et Hoff, praeguse kolhoosisüdamiku, mitme veski ja äri endine omanik, kellele varem kuulus ka praegune kolhoosiveski, oli veski ja elektrijaama ehitamisest kategooriliselt ära öelnud, kuigi ümbruskonna talumehed hulgakesi käisid teda palumas.

„Kui ehitamisel jumet juures oleks olnud, ei Hoff poleks ehitamata jätnud,“ arvati. „See kiskus kopika ka sealt välja, kus teised undki ei näinud.“

„Mis häda Hoffil ehitada oli!“ segas Endel jälle vahele. „Ehitada siia suurveski — siis oleks Saksamõisast osa veskilisi siia tulnud. Aga kelle see Saksamõisa veski oli — ikka Hoffi pärisomandus. Mis see tema asi, et Saksamõisa kümme kilomeetrit kaugel ... Ja mis häda tal elektrigagi? Ise elas linnas. Aga pane taludesse elekter, kes siis Hoffi poest oleks petrooleumi ostnud.“

Endli jutt mõjus — jäadi uskuma ... kuid ... sellest sai Endel nüüd väga hästi aru — asi oli liiga uudne. Valla parteikomitee sekretäriaga oleks pidanud enne rääkima, teda siia kutsuma. Sel mehel oleks juba rohkem kaalu kui Endlil.

Asi venis pikale. Kellaosutid liikusid kaheteistkümne peale ja mõni ei püüdnudki enam oma haigutamist varjata.

„Eks me kevade poole või seda asja uuesti arutada ...“

„Juhatuse arvamine oli niisugune, et kui teha, siis nüüd kohe“ ... võttis abiesimees sõna.

„Talv ju ukse ees ...“

„Just sellepärast, et talvel rohkem aega. Saaks hoone kevadeks katuse alla.“

„Minge nüüd ikka ...“ ägestus selle jutu peale Lepiku Juhan. „Pole seda eluilmas nähtud, et talvel ehitada ... Kah meil juhatuse ... lasknud poiste lorast pea soojaks ajada.“

„Ja-jah, kallid juhatuse liikmed, ei talvel ehitamisest head nahka tule. Ei saa külmaga palkigi seina, mis sa veel müüriehitamisest räägid!“ toetati Juhanit.

„Kui suvel ehitame, kes siis uudismaa üles harib!“ viskas Endel küsimuse. „See „poisikeste lora“ oli ikka läbi kah mõeldud.“

„Eks jäägu esialgu ehitamata,“ vastati. Ja nii jäigi koosoleku otsus. Ehitamisele vastu ei oldud, kuid eks edaspidi näe.

Endel lahkus esimesena koosolekult. Kobas pimedas teed üle õue kodu poole, sinna, kus enne oli asunud Hoffi sulastetare.

Pärast seda, kui Endel valiti kolhoosi kommunistlike noorte sekretäriks, kolis Endel ligi kilomeetri kaugusel elavate vanemate juurest siia, et olla lähemal kolhoosi juhatusele. Pimedas pörkas ta valusasti vastu aianurka. See tegi meele veel kibedamaks. Nii nad kobistavad kõik täna õhtul pimedas. Kuid võiks tuua valguse...

Juba homme lähen ja räägin sekretäriaga ...

Mõtlikult kuulas valla parteiorganisatsiooni sekretär Erik Randmaa tusaseilmelise Endli jutustust. Kutsus kohale ka valla komsomoli sekretäri, välimuselt Endlile vastandi, kuid keevaverelisuses ja mõnikord ülepeakaela-rabamises Endlile vägagi sarnase noormehe.

Endel jutustas kõigest sellest, kuidas paar nädalat tagasi, istudes õhtul pimedas, tekkis tal mõte, seada sisse kolhoosi elektrivalgus. Kohe järgmisel päeval kutsus kokku algorganisatsiooni koosoleku, tegid oma otsuse, rääkisid juhatusega ja palusid, et nende ettepanek nii kiiresti kui vähegi võimalik läbi arutataks.

Valla komsomoli komitee sekretär Arnold Kurg segas vahetevahel juttu täiendavate küsimustega. Randmaa aga vaatas ünskõikselt aknast välja, nagu ei puutuks asi üldse temasse. Endel oli veidi pettunud sekretäri külmast suhtumisest. Komsomoli sekretär Arnold Kurg teadis aga varematest kogemustest, et just siis, kui Randmaa näol on niisugune ükskõiksuse ilme, mõtleb ta kõige pingelisemalt.

Vaikus kestis veel tükk aega pärast Endli jutustust. Endel pühkis palitukäisega üle higiseksläninud otsaesise. Punastas veidi, tundes, kuidas juuksesalgud korratult kõrvadele vajusid. Erik Randmaa oli niisugune mees, kes ei sallinud korratust, eriti veel siis, kui tegemist oli kommunistlike noortega. Lõpuks ometi pööras ta näo aknalt ja suunas tuhmide, kuid läbitungivate silmade vaate Endlile ja Arnole. Järsu käeliigutusega vabastas ta pluusi kraenööbi, nagu oleks toas äärmiselt palav.

„Ummikusse jooksite ... Eks ole?“ pöördus ta Endli poole.

„Seda küll!“

„Nõu oleks pidanud varem küsima,“ lausus ta etteheitvalt.

„Ega ma ... saame ehk ise kah hakkama,“ pöördus Endel juba minekule, pidades Randmaa ükskõiksuse põhjuseks teisi, kiiremaid ülesandeid.

„Pea nüüd ... kui oled juba siin!“ takistas Randmaa ta minekut ja lisas peaaegu vihaselt: „Jälle tahad tormama hakata!“ Kuid siis juba leplikumalt: „Mõnikord ei saagi tormamata.“ Veidi aega mõelnud, lisas ta juba otsustavalt:

„Kui tahate asja lõpule viia, tuleb endil peale hakata. Kolhoosnikud on teie tormamisega umbusklikuks muutunud. Sõnadega

veenda on raske ... Asute ise tööle ... Palju on kolhoosis kommunistlikke noori?"

„Kuus.“

„Vähevõitu. Kui palju suudate veel organiseerimata noori kaasa tõmmata?"

„Kolm.“

„Pole viga. Sina, Arnold, organiseerid vallast veel noori abiks. Ja võtate kogu organiseerimise eneste peale kahekesi. Komsomolid hakkavad omal initsiatiivil kolhoosile elektriijaama ehitama. Nii-sugune on praegu asi. Pärast, ärge kartke, tulevad teisedki teiega kaasa.“

„Kuid sisseseaded ja dünamo?" tuli Arnoldil just praegu meelde. Oli ju nende hind üheks põhjuseks, miks jaama ehitamine kaugema aja peale edasi lükati.

„Sõidan täna linna, eks räägin siis teiegi asjast maakonnakomitee sekretäriaga. Otsime teile šefi, kes saab sisseseaded valmistada veidi odavamalt ja asetab need kohale oma tööjuga.“

Jutt oli lühike ja selge.

„Kõik?" vaatas Randmaa küsivalt.

„Kõik!“

„Niisiis, homme asu tööle. Täna räägi esimehega, noortega. Ja mida varem pihta hakata, seda parem. Head edu!“ Sekretär surus lühidalt, kuid soojalt poiste kätt.

2

Juba kolmandat päeva liikus kolhoosi noortebrigaad varahommikuses hämaruses üle jõe kuusikusse. Hommikul läksid, õhtul pimedas tulid. Nii ei teadnudki suurem osa kolhoosnikuid, mis poisitel parajasti käsil. Ainult Andres Kivi hakkas hommikul virisema, kui ei näinud hommikul poisse tööle tulevat.

„Meie, vanainimesed, mingi heinu vedama ja linnast rauda tooma, aga nemad vedelevad.“

Need, kes teadsidki poiste esialgu veel salajasest töökohast, muigasid omaette, kuid ei lausunud mitteteadjaile sõnakestki sellest, et juba kolmandat päeva langevad metsas jämedad puud, männipõrakad ja üle kuuekümnenaastased kuused kolhoosi elektriijaama ehitamiseks. Nii oli kokku räägitud. Las saavad hiljem teada, et poisid läksid tööle omal algatusel, et nende tööpäevi ei pandagi kirja kolhoosi tööraamatus. Kui kuulda saavad, küllap tulevad kõik appi. Kolmanda päeva õhtupoolikul teadis siiski kogu Sangari kolhoos, et kolhoosinoored olid võtnud otsuseks elektriijaama ikkagi ehitada.

Kõige veidram oli aga olukord selletõttu, et uudisest kuuldi väljastpoolt kolhoosi. Rebase Leenu oli see, kes täitevkomitees asju õiendades ühe kõrvaga pealt kuulis, kuidas Arnold Kurg välja kommunistlikke noori organiseeris Sangari kolhoosile abiks elekt-rijaama ehitama.

„Mis jaam ... Ei meil ehitata ühtegi jaama,“ ruttas Leenu Arnoldile tema eksitust selgeks tegema. Kuid täitevkomitees olev rahvahulk sai üsna tublisti naerda, kui lõpuks selgus, et Leenu isegi ei tea, mis tema kolhoosis sünnib.

Pahameelega ruttas ta kolhoosi esimehelt aru pärima.

„Mis kord sul siin on ... Vallarahvas kõik kõma täis, et Sangari kolhoosi inimesed ehitavad suurt elektrijaama. Organiseerivad juba igasuguseid abibrigaade. Oma inimesed aga ei tea midagi.“

„Te ei tahtnud ju teada ...“

„Kuidas ei tahtnud ... Me ainult tahtsime veel kord läbi aru-
tada ... See pole kah sünnis, et esimees omavoliga hakkab selja-
taga mehkeldama ...“

„Kuidas omavoliga ...?“

„Aga kes sul lubas kolhoosnikuid metsa saata ja neil tööpäevi arvestada?“

„Pole saatnud ja tööpäevi ei arvesta.“

Leenu jäi täna teistkordselt hätta. Paari tunni jooksul oli juba kogu kolhoos teadlik Salumaa Endli „vembust“. Mõni taatidest noogutas kiitvalt pead, nagu tahtes öelda — jajah, üks sai omagi nooruses mässatud, kui ilma isa teadmata enda kogutud raha eest osteti linnast raudader senise harkadra asemel.

Kuid oli ka neid, kes pahandasid veidi esimehe ja kogu juhatuse peale. „Liiga vabad käed annate poistele. Mine tea, kuhu niisuguse kihutamisega välja jõuab? ...“

Päris paksu sõimu võttis suu täis Antsuvälja Andres. Mõlder veskikojas ei lausunud midagi, istus kolu juures järjekorda oota-
vale terakotile ja nii ta jäigi istuma sinna ka pärast Leenu äramine-
kut, vahtides üksisilmi, kuidas kaerad pisikese kuldse joana voola-
sid kivide vahele.

„Nüüd on paras aeg teistkordselt asi arutusele võtta,“ otsustas esimees.

*

Järgmisel hommikul kihas mets puulõikajast. Ligi pool kolhoosi oli kohal. Ikka nii, nagu õhtul koosolekul oli otsustatud. Tööpäevi ei ole tarvis arvestada metsatöö eest kellelegi.

Mõnel mehel, eriti Kivi Andresel, kipitas küll selle otsuse vas-
tuvõtmise juures süda õige kõvasti. Aga kuidas sa ütled kogu koos-
oleku kuuldes, et vaja iga tööpäeva eest arvestada viljakilogram-

mid, kui just enne seda valla täitevkomitee esimees ja parteiorganisator kinnitasid, et ühistöö korras tulevat kolhoosile appi ka täitevkomitee töötajad ja kooperatiivi müüjad. Kes neile tööpäevi arvestab! Tulevad ainult sellepärast, et saavad valguse majja. Nii tõstis Andreski käe ettepaneku poolt, kui küsimus oli lõplikult hääletamisel.

Käsi küll tõusis, kuid järgmisel päeval oli Andresel kodus nii palju tööd ja tegemist, et kuidagi ei saanud aega metsa minna. Just nüüd oli lehmal vasikas oodata; kuidas sa jätaid naise niisugusel ajal üksipäini koju! Põrssa sulg tahtis veidi kohendamist ja üldse — tööd oli kogunenud ülepeakaela.

Andrese mõtteosa isi kogunes veel kümme-kond. Ja nii tuligi, et kuigi koosolekul oli arvestatud, et kohe hakatakse palke ka välja vedama, töötati esialgu ainult metsalõikamisel. Hobused ootasid tallis, kuni tuleb nende järjekord palkide vedamiseks. Inimesi ei jätkunud.

Aasepa Mihkel jätkas igapäevaseid töid ja toiminguid. Pool päeva, kui veski töötas, kobistas vesiratta ja veskikivide ümber ja ei väljunud veskikojast isegi ülejäänud päeva teisel poolel. Ega talle võinudki pahaks panna — läheb niisugune vanainimene metsa, ei jõua oma tõntside jalgadega isegi langeva puu ääri joosta!

Kuid kauaks ei jäänud ta üksi veskisse. Saabus linnast lubatud abi. Tööstuskombinaadi insener ja elektrikud ja jahuveski tehniline juhataja olid ühel heal päeval kohal. Käisid algul koos esimehega tiiru ümber veski, mõõtsid tammi, tõmbasid nõõri oru ühelt kaldalt teisele, mis pidi tähistama uue ehitatava tammi kõrgust. Ladusid veoautost maha suured kerad traati, isolaatoreid, plekki, ja lõpuks astusid ka veskikotta.

Talitasid ja askeldasid siin peremeestena. Mõõtsid ja arvestasid. Kuigi Mihkel ennast üsna kõrvale hoidis, kuulis ta niipalju, et juba lähematel päevadel tuleb alustada uue veskitammi ehitamisega, lõhkuda veskihoone vaheseinu, ehitada turbiiniruum. Ei jäänud linnameestelgi kahe silma vahele, et Mihkel oli oma veski eest hästi hoolitsenud. Veidi kahjurõõmus muie ronis vana möldri vurrudesse. Ehitate küll uut ja paremat, kuid eks me näe, kuidas need uued hoolitsejad . . .

„Vesiratast alles paar päeva tagasi parandatud,“ ei saanud jätta imestamata veski tehniline juhataja linnast. „Asjata oled veel vaeva näinud, papi . . . Paari päeva pärast viskame niikuinii välja.“

„Ei maksa enne vanasse kaevu sülitada, kui uus pole valmis,“ torkas Mihkel vahele ja kadus veski kõrval asuvasse ootetuppa. Viimasel ajal ta ooteruumis elaski, siia oli ta toonud oma voodi, seadnud puuliistude abil õigesse asendisse kulunud pruunivärvilise

laua ja paar tooli. Mihkel ei olnud seni veel juttu teinud, kuhu ta siis e ama asub, kui vana veski maha lõhutakse.

Kuid täna ei jäetud Mihklit rahule ka tema toauberikus. Linna-
mehed kuuldusid veskist välja minevat, kui Mihkli juurde sisenes esimees.

„Noh, ehitame siis uue veski...“ alustas esimees, vaadeldes uudishimulikult Mihkli toauberikku ja end süüdistades, et ta juba varem pole märganud, missuguses viletsas urkas Mihkel elab. Ometi on juhatuseruumi kõrval üks tuba vaba. Valge ja värvitud põrandaga.

„Kül ap te ikka ehitate,“ lausus Mihkel voodilt tõusmata.

„Ehitame... ehitame...“ kordas esimees, tundes vaistlikult vanamehe vaenulikkust uue veski vastu.

„Võin siit hommepäev välja kolida, kui jalgu jään. Juba täna vaatam koha valmis ja homme lähen...“ torises Mihkel.

„Väljakolimisega on aega... noh, eks me seda vaata kah. Aga täna tahtsin teist juttu ajada...“

„Nüüd pakub mõnda muud kohta,“ vilksatas mõte Mihkli peas. Ei, tema jääb möldriks elu lõpuni. Sõidab kas või sada kilomeetrit eemale mõnda teise valda, kus veel niisuguseid veskeid leidub, millega tema jõud ja mõistus hakkama saab.

„Tulevad meile uued värgid, turbiin ja dünamo... ja veski-kivegi paneme kaks paari.“

„Mis ta sellest minule peaks rääkima,“ oli Mihkel esimehele vihane, sest iga uue sõnaga, mida esimees ütles, tundis ta, et õhk toas läheb ikka umbsemaks ja umbsemaks.

„Arutasime juhatuses seda asja ja kolhoosnikutega rääkisime... e. uae g oled küll mölder olnud, aga turbiini- ja dünamo-asjandust sa veel ei tunne...“

„Ütle juba välja, et ma enam möldriks ei kõlba, mis sa keerutad. Leidsid lapse, keda tuleb trööstida,“ paiskas Mihkel meelepahaga.

„Kuula ikka jutt lõpuni. Vaat meie otsustasime niimoodi, et lähed kuuks ajaks linna. Vaatad seal tööstuskombinaadi veski ringi ja õpid asja. Mida varem sõidad, seda parem. Jõuad ehituse-ajaks tagasi ja sead siingi oma käe järgi, nagu tarvis,“ rääkis esimees nüüd juba kiiresti, laskmata Mihklil, kes juba esimeste sõnade ajal end ärritatult jalule oli ajanud, katkestada.

„Siis — siis... mina jään ikka edasi,“ kogeles ta.

„Kust sa selle mõtte üldse võtsid, et sinust lahti tahame saada?“

„Kas ma ei ole kogu selle uue jaoks liiga vana?“ küsis Mihkel kahtlevalt, nagu kartes, et esimees võib oma sõnad veel ümber mõelda. „On ju nooremaid... Mis mina, vana mees, veel õppima!“

„Leidub õppimist noorematelegi. Või arvad, et ei tule toime?“ päris esimees uurivalt.

Mihkel vaikis hetke...

„Tulen!“ sirutas ta oma kämbla esimehele. „Saan hakkama.“

Andres oli jõudnud lõpuks niikaugemale, et koduõues enam midagi nokitseda ei leidnud. Brigadiir aga, nagu Andrese kiuste, ei leidnud neil päevil temale ka kolhoosis tööd. Igavaks läks. Andres ei osanud ilma tööta istuda.

Seepärast rõõmustaski Endel, kui ta Andrest ühel keskhommikul nägi metsas. Tööle too veel ei asunud. Istus kännu otsa ja kaebas luuvalu üle, mis halbade ilmade tagajärjel talle rahu ei anna, kuigi pilvitus talvetaevas säras päike.

Nurises meestega, kui leidis pisut kõrgema kännu, päris pahanuseks läks lahti, kui leidis paar puud, mille tüved suure tuulega lõhki olid läinud. Põhjuseid pahaks meeleoluks oli palju.

Naabrite kaudu oli Andres kogu tööga kursis. Teadis täpselt, palju on tarvis saepakke ja kui pikad peavad olema laetalad. Päevade ja ööde kaupa oli ta pead vaevanud — kas ei tule ehitusest kolhoosile ainult kahju. Nii oli ka Kase Hendrik öelnud, et ehitusest tuleb kolhoosile aina kahju. Olgugi et Andres ei võtnud Hendriku sõnu puhta kullana — teda kui kulakut ei võetud ju kolhoosi vastu, kuid mõtlema pani Hendriku jutt teda siiski.

Ja niikaua, kuni tal ei olnud küsimuses veel selget vastust, ei sõandanud ta töölegi minna. Kuidas sa aitad kaasa asjale, mis võib kolhoosile ja ühes sellega ka temale endale ainult kahju tuua. Ärgu mässaku oma elektriga, harigu maad. Maa oli Andrese arva-tes ikkagi niisugune salakaval olevus, kellele ei meeldi masinad ega igasugused muud kõrvalised sekeldused.

Neid mõtteid haudus ta praegugi ühel talapalgil istudes. „Näe, missuguse külmaga ajab puu veel vaiku välja,“ urgitses ta kuivanud kuuseoksaga palgi kallal. Läbipaistvad vaigutükid ümbritsesid võruna kuuse pruunikat koort. Raiumise ja saagimise juures olid vaigupärlid laiali vajutatud ja saepuruga segunenud.

Mida ägedamini Andres mõtles, seda kiiremini toksis ta kepi-kesega vastu palki. Hea meelega oleks haaranud kirve Rebase Leenu käest, kes ei tulnud hästi toime äsja langetatud puu laasimisega. Andresel poleks olnud vast enam midagi ehituse vastu, kui asja eesotsas oleks olnud Mihkel. Kuid Endel — endal vaevata vurrudemed nina all — aga tahab siin ei tea mis Ameerikat ehitada.

„Tea, kas oskavad õige pikkusega palkegi saagida. Kui õige prooviks?“ mõtles ja võttis taskust kokkukäänatava tollipulga, asetas selle kõrvalolevale palgile. Mõõtis veel teist korda. Mõõdu-ppu ei petnud. Talapalk oli üle poole meetri lühem... Mis teha! Kas kutsuda kohe kõik inimesed kokku, näidata ja öelda: „Vaada-ke, mis välja tuleb, kui poisikesi omapead lasete mässata.“ Kuid

äkki Andres ei tundnudki headmeelt sellest, et ehitus võib-olla seisma jääb, et toime ei tulda. Ta viskas pilgu üle raielangi. Tükk tööd on tehtud. Võib-olla on siiski eksitus...

Tasakesi astus ta langi teise serva — sinna, kus töötas Endel oma brigaadiga. Seal näis seisvat ka esimees. Kutsus nad mõlemad kõrvale ja viis sõna lausumata sinna, kus ta oli mõõtmist toimetanud. Ikkagi veel vaikides asetaski ta mõõdupuu uuesti palgile. Pool meetrit...

Endel tundis, kuidas hoolimata pakasest ja õhukesest tööpluussist kogu keha hakkas hõõguma. Tema ise ju lõi selle puu. Mäletab veel hästi — oli tegemist selle vastutuult langetamisega. Kuidas võis eksida...

„Hea puu on raisatud...“ vaatas esimees etteheitvalt Endlile. Endel vaikus. Mida tal oligi öelda? Ka esimees vaikus. Ta ei hakanud kohe karjuma, Endit noomima, nagu ootas Andres.

„Niisugune töö pole kah töö,“ virutas Andres vihaselt vastu kõrvalseisvat palki. Hoop oli nii tugev, et see lõi minema vaigukamaka ja tüki koortki. Andres kummardus, et tõsta üles maha kukkunud mõõdupuud. Kummardus ja nii jäigi tükiks ajaks küürakile, vahtides üksisi mi kohta, kust jalahoop oli kõrvaldanud vaigutüki. Käed hakkasid värisema... kurgus nagu oleks midagi pigistanud.

„Tulge, vaadake!“ kähistas ta kõrvalolijaile.

„Risti üle tala, seal, kus ta oli koore alt paljastanud kuuse valge ihu, läks vaevumärgatav triip. Isegi lähemal vaatlusel oli seda raske märgata. See löikejoon oli hoolikalt täis topitud vaiku ja saepuru. Kuid sae teravad hambad olid jõudnud välja peaaegu puu südameni. Palk oli peaaegu pooleks saetud.

„Niimoodi,“ venitas esimees.

Andres ei suutnud ikka veel uskuda, et kõik nähtu on tõsi. Kas siis leidub inimesi, kellel on südant käsi külge panna juba valmis materjalile? Kuid aeglaselt, sedamööda, kuidas talle meelde tuli kooperatiivis Kase Hendriku poolt kaljukindlalt öeldud lause: „Mitte midagi ei tule teie elektriijaamast välja,“ jäi ta uskuma, et nähtu on tõsi. See oli siiski inimene, kes pani oma käe külge puule, mis oli kolhooši ühisvarandus, kes tahtis, et veski lagi kukuks sisse. See oli Hendrik, kes nägi, et juttudest üksi on vähe ehituse nurjaajamiseks ja nüüd käe külge pani.

„Hei!“ hüüdis Andres lähemalolijaile. „Vaadake, mis siin on tehtud.“

Andrese jalg puutus millegi kõva vastu lume all. Kännu kõrvale lumme oli peidetud poolemeetiline palgijupp. See pool meetrit, mis jäi puudu tala parajast pikkusest.

Nagu kurjast vaimust vaevatud jooksis Andres metsast tulema.

Ta ei läinud koju. Jooksis esimesse ettejuhtuvasse tarre, kus teadis olevat inimesi.

„Meie varandust tahetakse hävitada!“ Ja Andres jutustas kõigile kodusolijaile, et kolhoosnikute vahel peab olema täielik üksmeel, võitluses nende vastu, kes on ära teeninud kulaku nime ja kelle vastu iga aus kolhoosnik peab võitlema.

Vaevalt oli möödunud tund, kui kolhoosist sõitis metsa kümme-kond rege... Kõik vabad inimesed ja hobused sõitsid metsaveole.

„Viimane kui palgijupp kiiresti koju, oma silma alla,“ kiirustas Andres vedajaid.

Ja õhtul töö lõppedes tõmbas Andres selga suure maaniulatava kasuka, sidus kaela villase salli ja pea hommikuvalgeni kõndis edasi-tagasi veski juures, et vaenlase käsi ei pääseks kahjustama kolhoosi ühisvarandust.

3

„Oled sa näinud kevadist suurvett? Millest saab ta alguse? Kust võtab ta jõu, mis purustab tõkked, viib minema kõntsa teelt?“

Tuhanded nirekesed põldude künnivagude vahel ja kraavisõrdes otsivad endale väljapääsu. Seda leidmata haihtuvad nad seal-samas mudas, kattuvad kõntsakorraga. Kuid leidnud kord tee, ühineb üks veenire teisega, teine kolmandaga ja ikka nii edasi, kuni vuliseb juba rõõmus ojake. Ja varsti muutub oja vahutavaks jõeks. Kuid ainult siis, kui ta leiab tee ühinemiseks.“

Niisuguseid sõnu rääkis parteiorganisaator Randmaa kolhoosi esimese mai pidustustel.

„Näe, kuidas ütles,“ kuulatas vana mölder. „Noor mees, aga missugused targad sõnad suus.“

Sangari kolhoosi liikmed leidsid endale õige tee, nende jõud muutus tugevaks nagu vahutava jõe oma. Selle jõuga ehitati uus veski, pandi tööle dünamo. See jõud pühkis minema ka kõntsa, mis asus veel mõne inimese südames vanade aegade pärandina. Pühkis minema ka kõntsa, mis asus kolhoosi piiridel — Kase Hendriku ja veel mõne temasuguse.

Eks see olnud nagu ühinenud kevadvee jõud, mis kandis kümneid mullakoormaid ja suuri kivilahmakaid veski uue tammi ehitamiseks. See jõud hoidis inimesi kõrgetel tellingutel vingetulele käes. Ja nagu jääkatte alt vabanenud, tormava ja vahutava jõe mühinana kostis kolhoosnikute üksmeelne otsus: „Me ehitame esimeseks maiks elektriijaama valmis.“

Nii nagu suurde jõkke voolavad üksikud veenirekesed, nii rutatasid kolhoosnikutele appi aleviinimesed.

Mõnikord jõgi ummistub, ei leia enam endale väljapääsu. Jääkamakad takistavad teed. Siis võetakse appi kangid ja pootshaagid ja vabastatakse tee. Eks tulid kolhoosile niisama appi linnamehed oma mõõduriistadega, panid koha.e dünamo ja aitasid ehitada elektriliine.

Niisuguseid ja palju muidki mõtteid mõlgutas Mihkel tänasel päeval.

Juba hämaidub. Kord siin, kord seal mäeküngastel süttivad maituled. Kuid keegi kolhoosis ei mõtle praegu neile maituledele. Need vilguvad tuhmidena, kord tõustes, siis jälle peaaegu kustudes. Kolhoosnikud mõtlevad nendele uutele tuledele, mis süttivad varsti siinsamas kolhoosis.

Mihkel astub aeglase sammuga veskimäest alla. Avab vesivärava. Kohisedes jookseb vesi turbiinile. Algul aeglasemalt, siis ikka kiiremini, kiiremini hakkab pöörlema turbiin. Nüüd on aeg käima panna dünamo. Rahulik mürin täidab kogu ruumi. Veel mõni minut ja Mihkel vajutab lülitile.

„Näed, missugune suur jõud meie jõel,“ sosistavad kolhoosnikud üksteisele.

Endel kuuleb seda, naeratab endamisi. Ojadest ühinenud jõgi — see on tõesti suur jõud. Kuid veel suurem jõud on inimestel, kes on ühinenud üksmeelseks kollektiiviks.

Kolmas lüli

Mullu oli meie kolhoosi põllutööbrigaadis kaks lüli. Raske oli, aga tööga tulime toime. Sügisel kündis traktor nelikümmend kaks hektaari uudismaad ja siis otsustasime moodustada kolmanda lüli. Kolhoosi aasta tootmisplaani koostamisel arutlesime ja vaidlesime. Tööd on kolhoosis palju, töotajaid aga vähevõitu. Muidugi, kui aastat paar kasvame, lähme jõukamaks, elektrifitseerime oma kolhoosi, mehhaniseerime põllunduse ja karjanduse, on meil tööjõudu üleliia. Ent kevad tikub juba tänavu põllule ja mis teha? Kui jätta heinamaale kraavid kaevamata, ära mine suvel heinale vikatiga ligigi, mis veel rääkida niidumasinast. Kui jätta sigala ehitamata, kuhu panna siis sead. Seemnevili on varutud, kas võib jätta külvamata ilusaid kollaseid teri!

Vanasti ehitati hooneid ikka südasuvel, meie otsustasime ehitustööga alustada südatalvel. Heinamaa kraavitamist aga kavatsesime alustada kohe pärast kevadkülvi.

Põllutöö planeerimist see palju ei kergendanud. Kevadkülvi- ja lõikustööde-perioodi pikaks venitada ei saa. Kevadist külviaega kalendrist ära vaatagi — nagu veed-lumed läinud, hakka aga pihta ja mida kiiremini lõpetad, seda parem viljale. Veel kiirem on viljakoristamisega. Ei tule tööga õigel ajal toime, saavad varesed ja põldhiired suurema saagi kui meie.

Kutsusime agronoomi. Rehkendas paberil ja sehkendas kaardil. Noh muidugi — vaja moodustada kolmas lüli. Selle vastu me pole olnud. Kui küsisime, kas masinad ja hobused põllul omapead töötavad, vastas agronoom, et ei tööta. Temal oli õlgu kehitades lihtne lahkuda, aga kolhoosi tootmisplaan vahtis meile oma numbritega näkku ja iga ta lehekülg sähvas: „Sünnitasite mind, sõbrakesed, aga kas meheikka kasvatate?”

Sõelusime veel kord tootmisplaani — leheküljehaaval. Oeldakse ju, et seitse korda mõõda, üks kord lõika. Kui tootmisplaan

on halb, kasvab heinakõrs ikka seal, kus ta on lausa nuhtluseks, aga seal, kus ta peaks kasvama, kiuste ei kasva. Kui aga terades aganaid ei ole, sõelu niipalju kui jaksad, ega neid ei leia. Nii oli ka meie kolhoosi tootmisplaaniga.

Helistasime valia parteisekretärile: „Ole meheks, tule appi!”

Tuligi. Lehitses korra tootmisplaani läbi ja hakkas uurima kolhoosi liikmete nimekirja. Küsitles meid, tegi märkmeid paberile ja käskis kutsuda Lauga Eeri.

Sellele ütles: „Mul on aega vähe. Lähme. Teel räägin.”

Hakkasidki minema kõrvu läbi küla ja mõtlesin: „Küllap poiss tegi mõne rumaluse.”

Õhtul ütles Eeri esimehele: „Seltsimees esimees, me moodustasime kolmanda lüli.”

„Kes meie?” küsis esimees.

„Siin on nimekiri.”

Esimees luges, vaatas Eerile ja luges uuesti.

„Istu!” lausus ta siis.

„Meeta Salu. Tema on ju lüpsja.”

„Karjatalitajaid on seitse. Saavad ilma Meetata hakkama. Juba ma rääkisin karjabrigadiiriga,” vastas Eeri.

„Lembit Raja. Ta pole veel kuuttekümnet aastatki.”

„Kevadel saab. Tugev poiss ja niidumasinat tunneb hästi.”

„Paul Kuusik. Tema ju kolhoosi aidamees. Ka alles seitsmetekümneaastane.”

„Pauli vanaisa on kõbus vanamees. Ainult seitsekümmend üks aastat vana. Kõ bab aidameheks. Kui sügisel on kottide tõstmine ja viljakaalumine, küllap aitame.”

„Eeva Kuusik. See on paar aastat vanem. Aga ta töötab ju valla täitevkomitees.”

„Kevadel hakkab töötama meie lüliis.”

„Ise oled viies?”

„Ise olen seitsmes. Kevadel tulevad koolist Vaher Antonina ja Mänd Salme. Nemad ka hakkavad töötama meie lüliis. Siis on veel Mänd Elmar ja Kuusik Lembit. Nad ei ole veel kuueteiskümneaastased, aga kergematel töödel aitavad. Nemad on meie reserv.”

„Lülivanemaks hakkad ise või?”

„Arvan, et tulen toime.”

Kaadrite kohta kirjutas kunagi seltsimees Stalin: neid on tarvis hoolikalt valida, tunda, õpetada, edutada. Kui Eeri oli läinud, ütlesin esimehele:

„See on ju noorte lüli. Eeri on tubli poiss, kui aitame, tuleb toime.”

Veel samal õhtul juhatus kinnitas kolmanda lüli koosseisu, lülivanemaks määras Eeri.

Paar päeva polnud uuest lülist kuuldagi. Siis aga ilmus pea-aegu kogu isiklikus koosseisus koos oma reserviga põllutööbrigadiiri juurde. Korraga tahtsid nad kõike teada. Missugused põllud, heinamaad ja masinad on neil, kuidas on olukord seemneviljaga, mineraalväetisega ja põllutööriistade remondiga. Põllutööbrigadiiril oli kibe päev, aga noortelüluga lahendasid küsimuse korralikult.

Järgmisel päeval alustas kolmas lüli energiliselt tegevust. Hulgana tormasid nad seemnevilja-aita, sealt mineraalväetiste lattu, sorisid sepašüsi ja jagelesid tallimehega.

Meie, vanad, läheme vaikides, kui noorus astub, küla rõkkab. Mõtlesin, et vaatan, kaua nad esimeses hoos rabelevad, aga seda ei juhtunud. Laupäeval pistis Eeri mulle paberilehe pihku. Lugesin suurte tähtedega pealkirja: „Sotsialistliku võistluse leping“.

„Sina oled kõige vanem lüli vanem, aga mina kõige noorem,“ ütles Eeri kavalalt naeratades.

„Kelm. Sa vist arvad, et mida minusugune jooksvahaigete jalgadega vanamees ikka suudab. Vaata, kui jooksen sinust ettegi,“ mõtlesin. Eerile aga ütlesin: „Ja-jaa. Aastaid mul on. Nende pärast ei häbene. Kuuskümmend kaks tükki olen läbi kulutanud. Kodus loen su jutu läbi. Kui kõlbab, võtame väljakutse vastu.“

Kaval ja terane poiss. Ühtegi pilu ma lepingus ei leidnud. Isegi laulukoorist ja spordivõistlustest tahtis ta kogu lüluga osa võtta, mis veel rääkida varasest kevadkülvist või kõrgetest saakidest. Laulumees olen minagi ja üle aegade olen omal ajal ka hüpnud, aga e-eh...

Meie punume kevadeks paarkümmend uut korvi, heinaajaks voolime teist niipalju heinarehasid. Kui nemad võtavad oma reservi viieteistkümnendaastaseid, siis meie võtame oma reservi seitsmekümnendaastaseid. Las laulavad oma reserviga koolimajas, meie punume kodus korve, teeme rehavarssi.

Pühapäeva hommikul — kiskusin just saapaid jalga — vurises mööda tänavat auto. Ruttasin akna juurde.

Kolhoosikantselei õues auto peatus ja kohe hüppasid mustades palitutes ja nokkmütsides poisid nagu parašütistid õuele. Neile hakkasid midagi seletama Eeri ja valla parteikomitee sekretär.

Vaat mis ilmnes: Eeri oli kavalalt sideme loonud linna ja oma lüli vahel. Hilisõhtuni tagusid tulevased masinistid ja tehnikud meie sepikojas rauda, puurisid, needisid, teritasid, laulsid ja hõiskasid. Helisid oli meie vaiksuses külas nii palju, et varesedki ei kärsinud puul istuda. Aina lendlesid ja kraaksusid.

Kavalasti küll! Eile pistis mulle lepingu pihku, täna aga hakkab oma lüli masinaid-riistu remontima. Seda ta nimetab muidugi taktikaks ja tempoks.

Veel esmaspäeva hommikulgi kostis sepikojast: kilks-kolks, kilks-kolks. Esimees rääkis, et neli tööstuskooli poissi oli mõneks päevaks jäänud Eerile abiks põllutöömasinaid remontima. Mina aga ei läinud sepikoja poolegi. Süda valutab. Mitte Eeri lüli masinate pärast, vaid oma lüli masinate-riistade pärast.

Ega ma läbenud külas püsida. Kihutasin kaheksal veokil oma lüluga kooperatiivi mineraalväetise järele. Oli meil laos seda juba vähevõitu.

Mõtlesin: kui sina oskad vanameest narrida, oskan mina sindki veidi hurjutada.

Neli päeva vedasime mineraalväetist. Vedasime niipalju, et jätkuks kogu kolhoosi põldudele, ka Eeri lüli põldudele.

Kuulsin, et linna sepad olid juba läinud. Väsinud olin, ent põllutöömasinate-kuur kiskus enda poole.

Noh, muidugi! Eeri lüli masinad ja põllutööriistad aina läikisid värskest värvist ja õlist. Aga minu omad nurgas...

Vahel võib vihastada nii, et õiget viha ei tekigi.

Ta, kelm, oli oma masinistidega ja mehaanikutega kõik kolhoosi põllutööriistad ja -masinad remontinud, värvinud ja õlitanud. Tundsind end korraga väga väsinuna ja istusin mitu head minutit kuurilävel.

Kui Eeri minult järgmisel hommikul küsis: „Noh, vana, kas asume võistlema?“, vastasin: „Juba ma andsin oma tingimused esimehe kätte.“

Ta ruttas sedamaid esimehe juurde. Ma hakkasin kohe minema. Oli põhjust. Tema pani lepingusse hektaarilt rukkisaagi 17 tsentnerit, mina 17,7, suvinisu-saagi 15, mina 17, odrasaagi 19, mina 20, kartulisaagi 160, mina 165. Mõtlesin, et nüüd oleme tasa, vanameest ära tule tõgama.

Veidi ta tõgas mind ikkagi. Kusagilt hankis Eeri heinaseemet ja sellises koguses, et rahuldab kogu meie kolhoosi vajaduse. Esimees ja brigadiir olid kuudeviisi asjatult nõudnud heinaseemet, küll kooperatiividest, küll põllumajandusühistutest. Aga teada ju: need asutused oskavad sulle müüa külvimasinaid ja viljalõikajaid, atru ja heinaniitjaid, aga parajat poldikest või rihmajuppi sa neilt ei osta.

Kui juhatuses olid arutusel lülide aasta tootmisülesanded, selgus, et Eeri oli juba jõudnud koostada oma lülile täpse kevadtööde plaani. Vaja sinna kirjutada ainult kuupäevad ning lüli iga liige teab, missugust atra haarata ja kuhu seda atra torgata.

„Paberil on kõik hea,“ lausus esimees, vaadates mõtlikult Eerile, „aga kas numbrid viljateradeks teed?“

„Teen. Meil on palju sõpru. Need on raamatud. Kevadeks on veel veidike aega. Õpime,“ vastas Eeri kindlalt.

„Jah, tuleb õppida. Põld pole lihtne pruunikas maa, nagu silmale näib. Silm ei näe, mis kõrgete saakide saamiseks on oluline. Inimesed on nüüd targad, nad teavad ka seda, mida silm ei näe. Mullas on lugematuid loomakesi ja taimekesi. Silmaga me neid ei näe, aga kõrs ja tera neid oma kasvuaas tunnevad. Vaja on meil neid tunda juba enne, kui külvame,“ rääkis esimees, ning mul tekkis huvi nende pisikeste loomakeste ja taimekeste vastu. Korra nädalas õpetas agronoom meie noortele kolhoosnikutele põlluharimist juhatuse toas. Meie, vanemad kolhoosnikud, selle raamatutarga jutust varem palju ei hoolinud. Künnda ja külvata oskame, ning kui suvi hea, sahib raske tera salve, et lust vaadata. Need pisikesed loomakesed-taimekesed tirisid mu, vanamehe, raamatutarga loengule. Küsisin: „Palju sihukesti putukaid või bakterisi hektaaril pesitseb?“ Ta vastas, et kuni kakskümmend tonni. Ma naersin: „See on ligemale sada hobusekoormat. Kas te ei tee nalja, seltsimees agronoom?“ Ta aga oli tõsine. Ka mina muutusin tõsiseks, kuuldes, mis sorti elukad me omal põllul viljajuurte ümber pidutsevad, neid närivad või nendega sõbrutsevad.

Kodus puhastasin suure petrooleumilambi puhtaks ja sättisin ta pidulikult lauale. Eit kukkus tõgama: „Hakkad piiblit uurima! Kas surmatunnike ligineb?“

Vastasin targalt: „Muidugi ligineb surmatunnike. Aga kellele? Orastenärijatele, viljateradeõgijaile.“

Eit vahtis juhmilt otsa, mina aga mõtlesin upsakalt: „Uhesõnaga: kehvale saagile teeme lõpu. Kaua me sellist sigadust sallime, et orasepõld tihti aina mustendab, või et mehekõrguse kõrre otsas pole tera ollagi.“

Järgmise päeva õhtuks kutsusin oma lüli koosseisu tootmisnõupidamisele.

„Meie, seltsimehed, oleme rumalad,“ alustasin. „Mitte tuhkagi ei tea. Vaja aga teada. Teada, see tähendab õppida.“

Mõned jorisesid: „Mis sa nüüd, lülivanem! Elasime ennegi raamatuta, elame nüüdki.“

Mina vastasin: „Elasime. Aga kuidas elasime? Kehvalt, nagu kerjused kunagi. Kerjasime maalt, noorelt kuult ja vanalt kuult. Vaja noored ja vanad kuud saata kus seda ja teist, maale aga anda ning maalt võtta. Kas te teate, mitu koormat baktoreid on ühes hektaaris põllus? Ei tea. Noh, mis te siis räägite, et elame aga edasi ilma raamatuta.“

Tõtt ütelda, ega mullegi raamatutuhnimine algul ei meeldinud. Uhel õhtul aga läksin Eeri poole jutlema ja ei saanudki temaga jutelda. Kogu kolmas lüli oli tagatoas laua ümber, laud aga ägas raamatute ja vihikute all.

Vaatlesin noori nägusid ja mõtlesin: „Noored ja rumalad olete,

mida mina ammu unustanud, seda teie alles õpite." Ega ei lasknud mind kaua mõelda, küsisid: „Viljams kirjutab nii, kuidas sina arvad? Lõesenko ütleb nii, kas on õige?“

Enne arvasin, et palju aastaid tunneme teineteist, mina põldu ja põld mind. Koduteel aga mõtlesin: „Põld mind tundis, mina põldu ei tundnud!“

Veebruari- ja märtsipäevad möödusid kiirelt. Ikka julgemalt ja julgemalt astub päike nüüd aprillis sügisel küntud põllu tagant üles ning lepiku taha kadumisega pole tal kiiret. Minu pihud aga sügelevad: ihaldavad ohje ja künniatra haarata. Puhastatud ja puhitud seemnevili ootab salvedes kärsitult, põld aga pakub oma avarat rüppe: „Tulge, terakesed, kaisutan ja paisutan teid. Sirutan teid üles, hõiskate lõputa viljaväljana, inimesed aga rõõmustavad.“

Ja meie kolhoosi nurmed saavad võitlusväljadeks. Eerit ma juba tunnen. Ka ennast tunnen. Võistlus tuleb õige. Otsustavad inimesed, teadus, tehnika ja veel kord inimesed. Las nemad seal kusagil ookeanide taga kiristavad hambaid, meie kasvatame rukist ja nisu, aretame produktiivloomi, ehitame ilusaid kodusid.

Meie kolhoosi nimi on Edasi. Kas leidub kuskil ketti, millega ankurdada meid vana, rämpase ja viletsa elu külge? Ei leidu. Otsigu teda tänapäeva samuraid Reini voogudest või Fudžijama kraatrist — nad ei leia. Neile kasvab sammal selga, aga meie lähme edasi.

Metsmaade küsimus

„Mis siis nüüd jälle on nende Metsmaadega? Kas ikka veel ei saada nendega hakkama?“ küsis kolhoosi kommunistlike noorte sekretär arveametnik Maret Raudaru teel lüüvanemale Anu Uue-toale järele jõudes.

Anu vaatles viivu Maret'i noort, kuid tõsist, peaaegu karmi nägu ega leidnud kohe vastust.

„Ega midagi uut ei ole, ikka sama häda — ei ole nende töö-õiget minekut. Nad on hooletud ka tööriistadega... eks see lugu külvimasinaga vihastas lõplikult ära kogu brigaadi.“

„Raske on neist Metsmaadest aru saada. Näiteringis on nad eeskujulikud, ei puudu kunagi. Tulevad aegsasti kohale, õpivad osad selgeks...“

„Ja teine häda on selles, et puuduvad töölt tihti.“

„Miks siis?“ küsis Maret.

„Niipalju kui mina neid kodus kontrollimas käisin, oli alati see põhjus, et nad olid öösel püüdnud jões vähki ja kala ja tulnud alles hommiku eeli koju. Nende vanaema hädaldab, et tulevad teised hommikutu jöest — läbimärjad ja külmast sinised. Ta kardab, et jätavad veel sinna jökke oma terviseги...“

Pisut aega mindi vaikides.

„Metsmaadega on asi üsna keeruline. Kogu nende suhtumine kolhoosisse on vale — nad ei pea kolhoosi asja omaks asjaks,“ ütles Anu, kelle südamele Metsmaade asi rahu ei andnud.

„Kuna see on Metsmaadel esimene kolhoosiaasta, siis võib tõesti olla, et nad ei suuda veel kolhoosis näha oma ja tunda end siin peremehena,“ arvas Maret.

Anu vaatles kolhoosi uut veoautot, mis sõitis haljassöödakoormaga karjalauda ette, vaatles karja, mida aeti koju — kari venis nagu pikk musta-valge-kirju ahel mööda tänavat uue karjalauda poole, mille valge laastukatus helendas õhtupäikeses. „Tõesti, inimesel, kellel ei ole seni olnud peale sammaldanud osmiku ja paari

kana midagi, on raske uskuda, et kõik see siin kuulub temale. Ma isegi veel vahel jahmun sellest mõttest, kuigi tean seda juba kaks aastat."

Kui Anu ja Maret jõudsid kohale, oli koos peaaegu terve esimene põllutööbrigaad. Laua taga istus brigadiir Mäekuru. Ta näis tusane ja väsinud.

Varsti tulid ka Metsmaad suure kamba noortega ja ruum oli korraga laia juttu ja naeru täis. Kuid Maret läks ja tõi nad teiste seast ära ja pani istuma ette juhatuse laua lähedale. Algul poisid katsusid tõrkuda, aga alistusid siiski komsomoli sekretäri tõsisele, rahulikule ettepanekule.

Metsmaade istmed ei erinenud millegagi teistest toolidest, kuid Metsmaadele enestele tundusid need juhatuse laua lähedale eraldatud toolid kuidagi süüpinkidena. Kalju tusastus ja muutus tõsi-seks, ning ei teinud enam välja Tiidu naljatuskatseist. Tõsines ka Tiit. Ilmselt tundsid nad end puudutatuna, et brigadiir ja lülivanemad istusid siin ainult nende, Metsmaade, pärast ja et ka kõik need tööst väsinud kolhoosnikud kogunesid siia vaid nende pärast. Nad nägid, kuidas iga uustulnuka pilk otsis esmajoones neid. Ja nemad istusid nüüd siin ees kogu brigaadi pilkude all.

Brigadiir Mäekuru jutustas, kuidas kolhoos oli võtnud Metsmaad vastu sooja sõprusega ja avakäsi. Kuid Metsmaad ei taha omalt poolt vastata kolhoosile samaga, ei taha ausa tööga täita oma kohust kolhoosi vastu. Nad hilinevad tööle ja puuduvad kibedalt tööajal, töötavad hooletult ja kohtlevad halvasti kolhoosi vara.

Kui kõneleja hetkeks vaikis, ütles Tiit Metsmaa:

„Meie süü läbi tulnud remondikulud tasume ära.“

Brigadiir ägestus.

„Kas keset kibedat külvitööd rikki-aetud külvaja juures saab asja heaks teha ainult remondikulude katmisega?! Ise oled sa maa-noor ja peaksid teadma, et külviajal on mitte ainult päevad, vaid tunnidki otsustava tähtsusega.“

„Jõudsime ju niigi külviga enne tähtaega valmis,“ vaidles Tiit.

„Keda kuradit me jõudsime,“ vihastas Jalaka Juhan. „Kaotasime teie pärast sotsialistliku võistluse.“

Mujaltki kuuldus hukkamõistvaid sõnu ja Tiit vaikis.

„Selleks me ju tegime südatalvel tööriistade remondi ära, et nüüd, suvel, ei läheks kaduma ühtegi töötundi,“ jätkas brigadiir. „Iga töömehe kohus on kogu jõuga hoida, et ükski masin ega tööriist ei langeks rivist välja.“

Brigaad vaikis ja ootas. Kõikide pilgud olid sihitud vendadele Metsmaadele. Ja Tiit, noorem neist, tõusis.

„Meelega ei ole meie ühtegi tööriista lõhkunud...“

„Aga lohakusega küll!“ hüüti.

„... ja kuigi meie puudume vahel töölt... Teeme vähem päevi — saame vähem vilja. Puudume omade taskute arvel.“

„Astud välja väga uhkelt, Tiit Metsmaa,“ arvas Mäekuru, kui Tiit oli vaikinud. „Tuleb välja, nagu oleksite oma töölolekupäeva-del teinud ka päris tublisti tööd. Tahtsid sa nii öelda?“

Tiidu nägu omandas piinliku ilme.

„Võib-olla ei ole teinud, kuid arvestage siis meile teistega võrreldes ühe normipäeva asemel pool normipäeva. Ega see bri-gaadi puuduta.“

„Kuidas ei puuduta brigaadi!“ pahandas brigadiir Tiidu viimase lause üle. „Teie ju teate, et igale lülile on kinnitatud vastav hulk tööd. Ja kui teie puudute, siis tuleb teistel ära teha ka teile arves-tatud tööhulk. Aga teie töökatte puudumise tõttu ei jõua nad töid ära teha ettenähtud ajal ja niihästi kui vaja. Selle all aga kannat-ab saak. See vähendab ka teiste töötasu, vähendab kogu kolhoosi jõukust. Näete! Nii et see, kuidas teie töötate, on vägagi brigaadi ja kogu kolhoosi asi.“

Küsimusele, kas on Metsmaadel veel midagi ütelda oma käi-tumise selgitamiseks, vastasid nad eitavalt. Siis soovitas Mäe-kuru võtta brigaadil Metsmaade suhtes seisukoht.

Sõna võttis kommunistlik noor Paul Rajasoo, kelle suured töömehekäed olid naljakas vastuolus tema veel üsna koolipoisi-liku saledusega.

„Mina ütlen teile, Metsmaad, et nõukogude inimesele on häbi-asjaks suhtuda nii oma töösse, nagu teete seda teie. Kolhoos ei ole ometi mõni kulakutalu ja meie tema sulased, et teeme kas või eluaja tööd, kuid peale oma palganatukese meie ikkagi midagi ei saa. Kolhoos on meie suur ühine kodu, mis tuleb muuta võima-likult ruttu jõukaks. Mõelge järele, mis saaks siis meie kolhoo-sist, kui ka meie, teised, hakkaksime andma talle ainult mõnda ülejäänud viletsat töötundi, nagu teete teie?“

Pooldan siiski Metsmaade brigaadi edasijätmist,“ lisas Paul, „sest arvan, et neist lõpuks siiski saavad tublid nõukogude noo-red. Panen ette teha neile viimane hoiatus.“

Ka Anu võttis sõna. Ta tahtis tänases erilises õhkkonnas püüda vennakseid mõjutada, järelemõtlemisele sundida. Kuid mida neile ütelda? Anu seisis hetke üsna nõutuna. Kuid siis otsustas ta jutus-tada neile enesest.

„Ka mina suhtusin enne kolhoosi tulemist töösse samuti kui teie, Metsmaad. Katsusin teha võimalikult vähe ja lipsata raskus-test mööda, sest olin ju talu suiline ja töö oli peremehe oma. Sain sügisel kätte oma palga ja läksin väravast välja. Kõik see, mida olin suve jooksul teinud, jäi peremehele, selle peale ei olnud minul mingit õigust. Töö tundus mulle siis raske ja vasti-

ku koormana. Alles siin, kolhoosis, õppisin tundma, et töö võib olla ka kõige suurema rõõmu ja õnne allikaks. Oleksite teie näinud meie pioneere, kui nad eile lõpetasid kaskede puiestee istutamise, kuidas nende silmad särasid, vaadates üle endi poolt istutatud puiesteed . . .”

Anu erutus oma sõnadest ja otsustas siis ägedalt:

„Ma kohe ei mõista, kuidas teie, Metsmaad, ei näe seda suurt vahet, mis on endise töö ja nüüdse töö vahel!”

Lõpetades soovitas ka Anu, et brigaad piirduks seekord veel hoiatusega ja püüaks Metsmaasid kasvatada.

Anu järel võttis sõna Jalaka Juhan. Ta tõusis ja laiutas käsi.

„Mis see siis on, seltsimehed? Kas tahetakse hiilata oma õrna südamega? Brigaad on ju sotsialistlikus võistluses ja kaotas külvi-töös esikoha ainult sellepärast, et Metsmaade lohakuse pärast üks külvaja seisis mitu päeva remondis. Meid ootab ees kibe heinatöö ja meil ei ole tõesti aega mängida koolmeistrit ja jännata kahe ninatargaga. Niidumasinaid on meil vähe. Brigaadil tuleb hakata osaliselt töötama kahes vahetuses, et niidumasinad saaksid töötada ööd kui päevad. Seejuures on väga tähtis, et iga brigaadi liige oleks mehe eest väljas ja teeks täie vastutustundega talle ettenähtud töö. Metsmaadega aga ei saa arvestada — äkki ei tulegi tööle ja töögi on neil nii . . . kuidas juhtub. Mina panen ette pöörduda kolhoosi juhatuse poole, et Metsmaa meie brigaadist ära viidaks. Antagu neile tööd vähemotsustavas lülis.”

Teda toetas ka brigaadi parim liige Vahtrik ja ütles:

„Siin soovitati, et püüaksime veel kord Metsmaasid kasvatada, teha neile viimane hoiatus ja nii edasi. Aga siin ei ole ju ometi tegemist mingite rumalakestega ja raske arusaamisega inimestega. Umberpöörduvalt, need noormehed on liigagi taibukad ja targad, aga kahjuks ainult vempudele. Nad lihtsalt ei viitsi vaeva näha, et teha tööd nii nagu kord ja kohus . . . No ütelge siis ise, kuidas selliseid inimesi õpetada? Ka mina usun, et kõige õigem tegu on nad brigaadist minema saata.”

„Mingu juurviljaaeda naiste juurde, las need neid kantseldavad!” hüüdis Ohaka Mart.

Tõnuri Eeva ja Loigu Ann püüdsid seista Metsmaade eest, kuid see ei andnud tulemusi. Kõigil oli mure kiirete ja vastutusrikaste tööde pärast, mis ootasid brigaadi heinamail ja viljaväljadel. Ja nii tõusiski üksteise järele nii vanu kui noori, kes nõudsid Metsmaade brigaadist ärasaatmist.

Need endiste töökaaslaste sõnad, kes nõudsid nende endi kes-kelt ärasaatmist, mõjusid Metsmaadesse tugevasti. Kalju käsi, mis lebas toolitoel, värises närviliselt ja Tiit püüdis asjata manada näole ükskõikset ja üleolevat ilmet. Maret mõistis, et Metsmaad

vajasid just sellist sügavat elamust, et virguda ja mõelda oma käitumise üle põhjalikult järele.

Brigaad otsustas kolhoosi juhatust paluda viia Metsmaad üle teisele tööle.

*

Rahva lahkudes jäid kommunistlike noorte sekretär Maret ja brigadiir laua äärde istuma.

„Oleme küll mõne kulakukäsilase brigaadist välja löönud, kuid sellist asja, et brigaad ei saa hakkama paari tulipäise võrukaelaga, ei ole meil veel olnud,“ hakkas brigadiir kõnelema.

„Mida sa siis õieti taotled, Jaak?“ küsis Maret. „Ma ei usu minutikski, et sina ei tule nende poistega toime.“

Nüüd valgus naeratus Jaagu päikesest ja tuulest pargitud näole.

„Kas ma veel vähe olen sellistega maadelnud?“ küsis ta. „Kõige vintskemad väänkaelad sokutati alati minu brigaadi.“

„Ja sina tegid kõigist neist lööktöölised. Nüüd aga heidate kaks noormeest brigaadist välja...“

Jaak muutus tõsiseks.

„Valmistasime tublisti suve vastu ja brigaad pingutab kogu jõuga, et sotsialistlikus võistluses esikohale tulla. Ja vili valmib põuaga kiiresti. Brigaadil on õigus karm olla. Metsmaasid võite väga hästi kasvatada kusagil meie töörinde tagalas.“

„Siiski, ära alahinda neid poisse,“ jätkas Jaak. „Nad on nagu lutsukalad: võta kinni ükskõik kustkohalt, ikka libisevad peost ära. Kardan küll, et paljalt südamlike vestlustega nende juures suurt ei saavuta.“

„Ja mida sa siis soovid?“ küsis Maret.

„Tegime neile täna kõrvad parajasti tuliseks, see avaldab kindlasti omajagu mõju. Katsu õige riputada need poisid meie esimehele Andresele südame külge, tema oskab tõmmata selliste keeruliste punktide vahele otsejooni. Kui teil õnnestuks panna neid järele mõtlema ja oma senistes veendumustes kahtlema, siis oleks lahing võidetud.“

*

Kolhoosi esimees püüdis korraldada Metsmaade tööasja, kuid sellest ei tahtnud tulla midagi. Kolhoosis oli kõikjal käsil hoogne sotsialistlik võistlus ja kardeti, et Metsmaad viivad töötulemused alla. Ka olid tööd juba igas lülis üksikisikuile ära arvestatud. Ainult karjafarmides vajati veel töökäsi, kuid sinna keeldusid Metsmaad minemast.

„Vasikaid lutitama ja naereid kükitama?“ solvus Tiit ja lahkus kantseleist brigadiiri lõpuni kuulamata.

Juhatuses vihastati Metsmaadele tõsiselt ja, koostades kava lähemal ajal toimuva üldkoosoleku jaoks, võeti sinna sisse ka Metsmaade küsimus. Oli karta kõige halvemat, sest juba talvel oli üldkoosolek teinud Metsmaadele hoiatuse vähese metsas töötamise pärast.

Maret otsustas siiski veel kord segada sündmuste käigu vahele ja otsis üles esimehe, et vestelda temaga Metsmaadest. See oli kaunis ühepoolne vestlus, sest ilmselt olid Andresel asja kohta teistsugused mõtted, kuid ta vaikis ja kuulas Maretit rahulikult.

„...Need on siiski ju töölisnoored, kulaku karjased ja äkkepoisid. Ja mis peaasi, kõik ütlevad nagu ühest suust, et nad on väga taibukad ja leidlikud. Tähendab, kui neid ümber kasvatada ja õieti suunata, saavad neist mitte ainult osavad töölised, vaid ka töö ratsionaliseerijad,“ lõpetas Maret oma pika jutu.

Andres ei leidnud ikka veel sõnu.

„Õöd läbi rassivad liiviga jääkülmas jõevees kalapoegi püüdes, ei hooli väsimusest, unest ega külmast...“

„Kalu püüavad?“ elavnes järsku Andres ja lisis siis naeratades:

„Miks sa siis ei suuna neid poisse ratsionaliseerima ja suuremaid üritusi läbi viima, kui sa nii väga neisse usud?“

„Ega see nii korraga lähe,“ naeratas Maret.

„Ega lähe jah,“ kinnitas Andres, aga Maret märkas, nagu mõtleks teine juba millelegi.

Nüüd Andres juba muheles.

*

Kalju Metsmaa käis neil üldkoosolekueelseil päevil ringi, suured hallid silmad täis hajameelsust. Talle tundus, nagu oleks ta seitsmeteistkümnepäevasest muutunud üleöö kahekümne seitsme aastaseks. Algul oli ta väga jahmunud ja solvunud brigaadi karmist nõudest. Ta tundis, et midagi hoopis uut ja seninägematut oli ilmunud nende ette. Ja esmakordselt vaatles Kalju neil päevil kolhoosielu täiesti tõsiselt ja uurivalt. Esmakordselt püüdis ta lahti mõtestada uusi sõnu, mida ta siin kolhoosis oli nii palju kuulnud, kuid milledele ta ei olnud seniajani pööranud mingit tähelepanu. Sest kas okupatsiooniajal vähe suuri sõnu tehti! Nii ajalehed kui ka Raidi luksusraadio aina helisesid neist suurtest ja kaunitest sõnadest, nii et vastu kajas terve kulaku häärber ja sulastetubagi. Kuid tegelik elu oli hoopis teine, sellel ei olnud nende kaunite sõnadega midagi ühist ja sellepärast ei võtnud keegi neid tõsiselt. Isegi kulak Raid ei hakanud ootama ega nõudma, et tema sulased ja karjased elaksid nende sõnade järgi.

Temal olid omad peremehesõnad ja omad tangid, millega ta suunas ja pigistas oma alluvaid. Ja nüüd äkki taheti elada nende raadios ja ajalehtedes helisevate sõnade järgi! Kõik rääkisid neist tõsiselt ja nõudsid, et ka nemad, Metsmaad, võtaksid neid tõsiselt. Neid sõnu arutati koosolekuil ja lõunatundidel lülis ja töödki taheti teha nende järgi. Ja kui nemad, Metsmaad, olid siiski püüdnud neist mööda minna, siis suleti neile karmilt tee...

Ja Kalju käis ja mõtles, õngitses kalu ja mõtles, luges esmakordselt elus hoolikalt ajalehtigi. Ja ta solvumistunne hajus ning ta hakkas paljusid asju nägema teises valguses. Kuid siis hakkas teda ängistama hirm, et üldkoosolek võiks nad kolhoosist välja visata.

Tollel päeval kantseleist koju tulles oli Tiit otsustavalt öelnud: „Lauta meie ei lähe. Las viskavad, kui tahavad, meid kolhoosist välja. Kus veel asi! Sai enne elatud ilma kolhoosita ja küll elame nüüdki. Lööme oma kolm asja kokku ja läheme!”

Kuid nüüd selgus Kaljule iga tunniga ikka rohkem, et see äraminek ei ole talle enam sugugi tühine asi. Vana elu oli kuidagi imeliselt luitunud, nii kitsaks ja halliks läinud nagu äraheidetud kõlbmatu ülikond. Mida rohkem ta endamisi meenutas ja vaatles seda vana elu, seda tuhmimaks jäi ta pilk, seda sõnaahtramaks suu.

Ta oli hinganud uue avara ühiselu õhku ega tahtnud siit enam lahkuda.

Viimaks ei kannatanudki ta enam välja ja päeval enne üldkoosolekut ütles ta Tiidule:

„Mina mõtlen, et võiks siiski korraks minna sinna lautade juurde ja järele vaadata, mis tööd nad meile seal annavad.”

„Lähme jah vaatama!” nõustus tema hämmastuseks vend erilise õhinaga.

„Ka tema on aru saanud, et meie õige koht on siiski siin kolhoosis,” mõtles Kalju. „Võib-olla tunneb hirmu ja valutab südant veel enam kui mina — ainult ei näita seda välja. Laseb vilet ja laulab päevad läbi ja hullab vanaemaga talle vägisi moodsaid tantsusamme õpetades...”

Tiit võttis lauda juures käimise enda peale. See ei olnud sugugi kerge, kuid ta võttis end tõsiselt kätte ja kõndis läbi kogu suure moodsa lauda ja selle kõrvalruumid, otsides brigadiiri, kuid ei leidnud. Viimaks kuulis ta siiski ühe ukse tagant jutukõminat. Kui ta ukse avas, ehmus ta nii, et verigi tungis talle pähe: väikeses punase-risti-toakeses seisis kommunistlike noorte sekretär Maret ja üks pioneere, õiendades midagi rohupudelitega.

Maret vaatles Tiitu imestanult.

„Ehk ongi just hea, et tema siin on,” otsustas Tiit. „Ta teab ju niigi hästi meie asja. Kuid üks on kindel, nüüd ei sobi enam öelda,

et ta tuli ainult vaatama, millist tööd neile siin laudas tahetakse anda. Selline töösse suhtumine kindlasti pahandaks teda," tundis Tiit. Ja sellepärast tegi ta järsu otsuse: olgu töö milline tahes, meie hakkame seda tegema! Parema meelega teeks ta muidugi seda, mille vastu tunneb suuremat huvi nagu kalapüük, või kivilõhkumine.

Ta teatas Maretile, et nemad vennaga otsustasid hakata laudas tööle ja palus võtta ära nende asi üldkoosoleku kavast.

„Otsustasite natuke kaua. Siia lauta tuli juba paar kodupere-naist," ütles Maret ja naeratas siis, nähes Tiidu murelikuks muutunud ilmet. „Esimehel on teie jaoks teine töö vaadatud, kuid seda asja peab veel üldkoosolek arutama," teatas ta. „Küll homme koosolekul kuulete sellest ise."

Tiit taipas, et ta täna enam midagi rohkemat teada ei saa ja lahkus laudast.

*

Üldkoosolekule ei läinud Metsmaad seekord enam suure naljaga nagu tavaliselt. Hoopis vastupidi, nad tulid peaaegu kõige viimastena ja istusid taha saalinurka. Tiit püüdis küll oma päikesetõmmule näole anda tavalist, veidi trotslikku ilmet, kuid Kalju tunnistas enesele ausalt, et ta pisut kardab.

Kui asjaarutamise järgi Tiit Metsmaade küsimuse juurde, tõusis esimees Andres. Kuid ta ei maininud üldse Metsmaasid, vaid hakkas rääkima hoopis muust.

„Seltsimehed, meie püüdeks on kogu kolhoosi maa muuta tootvaks. Kuid meie kolhoosi südames, otse siin mäe all on suur tükk maad, mis seisab alles sootuks jõude. Nagu teate, on see praakmaa. Seal on küll mõned ummistunud kalatiigid, need kulak Raidi omad. Raske on selle maaga midagi peale hakata. Kuna see maa aga asub meie rajatava kolhoosikülä jalus, siis ei saa teda nii ka jätta. Juhatus pidas agronoomiga nõu ja see arvas, et ainuke mõistlik asi, mis selle maaga saab ette võtta, on asutada sinna kolhoosi kalakasvatus. Algul puhastada ummistunud tiigid ja edaspidi rajada veel uusi juurde.

„Kalakasvatus!" elavnesid koosolijad ja kõigi noorte näod lõid särava.

Vanad aga hakkasid torisema:

„Ees seisab suvine tööaeg, kes neid tiike seal teeb..."

Andres rahustas inimesi, öeldes, et küsimust ei arutata selleks, et kohe tiike tegema hakata põllutöödel vajalike kätega, vaid selleks, et üldkoosolek võtaks vastu otsuse selle maatüki ja tiikide kohta. „Ja kui siis leidub mõni vaba kätepaar, või tahavad noored oma puhkeajal seal midagi ette võtta, et siis oleks asi selge."

„Kui see väga kulukaks ei lähe, siis see asi mulle meeldib,“ arvas Jalakas. „Värsket kala kulub marjaks ära.“

„Miks ta ära ei kulu,“ kuuldus siit-sealt.

„Kui meil on mesila, kanala ja jahuveski — miks siis mitte ka kalakasvandus,“ rõõmustas sigala talitaja Liine.

Tõnuri Eeva aga seletas juba naistele, et tema on lugenud, et tiigikalu saab sööma kutsuda kellahelistamisega.

„Kuludega on asi nii,“ hakkas Andres Jalaka sõnast kinni, „et määraksime sellele tööle paar inimest põhitööjõuks ja organiseerijateks, ja muu töö toimuks juba vabatahtlikkuse alusel ja väljaspool tööaega peamiselt kommunistlike noorte initsiatiivil.“

Metsmaad kuulasid algul neid jutte vaikides. Siis aga ei suutnud Tiit ennast pidada, hüppas püsti ja hüüdis:

„Meie vennaga hakkaksime seal hea meelega tööle, kui aga...“ ta kaotas kindluse, „kui aga teised nõus on.“

„Me oleme valmis iga tööd tegema, kui aga..., kui aga meid kolhoosi jäetakse,“ hüüdis omakorda erutudes ka Kalju.

Esimees naeratas. Ta vaatas tunnustavalt noorukeid ja ütles:

„Mina ise tunnen asja ja võtan ülemjuhatusse enesele,“ lubas esimees. „Kuid minu abilisteks ja tiikide tasuliseks tööjõuks võiksid tõepoolest olla vennad Metsmaad. Nende küsimus tuleb meil ju niigi täna lahendada.“

Kui seni oli saalis olnud igas asjas üksmeel, siis nüüd tõusis kisa, naerdi ja hüüti:

„Metsmaad peatööjõuks!?... Siis jäävad need tiigid meil nägemata.“

„Lõhuvad ja uputavad kõik kolhoosi labidad sinna soosoonesse ära...“

Tiit ja Kalju ehmusid. Tähenab, nüüd aetakse nad minema. Nüüd, kus nad oleksid iga tööd teinud mitte halveminij kui Vahtrik või Jalaka Juhan. Nüüd, kus neil on võimalus saada kõige huvitavam töö maailmas.

Andres laskis inimestel ära öelda, mida need tahtsid ütelda, ja jätkas siis rahulikult:

„Poisid ei ole sugugi loomult laisad, elu ja tuld on neis palju enam kui mõnes teises. Andke neile ahingud-liivid kätte ja laske nad jõe äärde — rassivad öö otsa kaelani külmas vees, hoolimata unest ja väsimusest. Las nad siis hakkavad nüüd meil tegelema kalandusega. See asi huvitab neid, ja peasi, et kolhoosile on see töö hädavajalik:ummistunud haisevad porimülkad siin kolhoosisüdames ei kõlba ju kuidagi.“

„Tööd tuleb seal tiikidel palju. Kas Metsmaadest on selle tegijat?“ kõhkles Vanatare.

„Ei need poisid oma konti vaeva!“ ütles Raudva.

„Vaevame, tõepoolest vaevame,“ tahtis hüüda Kalju, aga suu oli nagu kuivanud.

„Mida meil siis siin riskida on?“ arvas Andres. „Mina ise võtan tiikide asjas juhtimise enesele ja kui poistest tõesti ei peaks ka sellel alal asja saama, siis minupärast visake nad või kolhoosist välja. Mina igatahes siis neid enam kaitsema ei hakka.“

Otsustati teha Metsmaadele viimane hoiatus ja pandi tiikide asi hääletusele.

„Mina olen siis asjaga nõus, kui nende tiikide peale ei raisata kellegi teise poolt tööajal ühtegi töötundi. Ja et neist Metsmaa poistest meil rohkem juttugi ei oleks! Nüüd enam muud ei olegi kui aina Metsmaade küsimus ja jällegi Metsmaade küsimus,“ torises vana Raudva Peet kätt tõstes. Ja kuigi ka mujalt kuuldus kõhklevaid lauseid, tõusid siiski peaaegu kõik käed.

Pärast koosolekut saatis Andres ühe pioneeri Metsmaasid otsima ja käskis neil tulla hiljem enda juurde kantseelisse.

Andres istus oma suure mitmesuguste käsiraamatutega ja tööpaberitega koormatud töölaua taga ja luges üldkoosoleku protokoll. Seejuures tegi ta mitmelaadilisi ülestähendusi oma märkimikku, koostades endale täpse kava üldkoosoleku otsuste täitmisele asumiseks.

Ta polnud jõudnud veel selle tööga lõpule, kui juba astusid sisse Metsmaad. Kalju oli kuidagi kohmetu ja äraootavalt tõsine, kuid Tiit naeratas juba sama laialt ja muretult nagu alati.

„Istuge,“ käskis Andres ja jätkas ise pooleliolevat tööd. Pärast hetkelist vaikust küsis ta:

„Kalatiikide rajamise ja Metsmaade lüli moodustamise poolt hääletasite?“

Poisid vaatlesid hetke suuril silmil esimeest, kes rahulikult koristas pabereid, ja — taibanud küsimust, hakkasid muhelema.

„Jah, hääletasime,“ kinnitasid nad peaaegu korraga.

„Tähendab, olete nõus,“ nentis Andres ja, peatunud töös, küsis tõsiselt:

„Oelge, poisid, mulle nüüd otsekoheselt, kas hakkate ausalt tööle või ei?“

Pärast hetkelist piinlikku vaikust sõnas Kalju vaikselt ja kindlalt:

„Töötame . . . töötame kindlasti!“

Nende sõnade juures ilmus naeratus Andrese suunurkadesse. Ta lükkas paberid kõrvale. „Nüüd räägime siis otseselt teie tööst. Ma helistasin Antslasse, seal on neil karbikala ja forellikasvandus. Nemad on nõus võtma teid mõneks nädalaks praktikale. Osa kalakasvandust on küll veel taastamisel, kuid seda paremad õppimisvõimalused teil on. Töötate seal tiikidel, õpitate, vaatate ja küsite

kõike, et saaksite asjast veidi aimu. Veel enam, sõites Tartust läbi, ostke raamatukauplustest kõik käsiraamatud ja õpperaamatud kalakasvatuse kohta. Ega neid palju ei ole, aga midagi siiski leiate. Vabal ajal lugege neid käsiraamatuid."

Natuke järele mõelnud, avas Andres töölaua sahtli ja pani ka lauale raamatu „Kuidas karastus teras“.

„Olen rohkem põllumees kui kõnemees ja ei oska teile kõike öelda nii nagu just vaja, kuid lugege see raamat läbi, siit näete, kuidas tuleb nüüd meie maal elada ja töötada. Aga ärge tehke nii, et loete korra ja unustate. See raamat õppige täielikult selgeks, mõelge kõige üle järele...“

Andres tõusis ja naeratas.

„Noh, nüüd oleme vist kõigest rääkinud. Pakkige õhtul valmis, hommikul vara tuleb teile hobune järele.“ Ja ta sirutas poistele kae.

Poisid tänasid siiralt, kuid rõõm nende silmis ütles Andresele rohkem kui sõnad. Ta oli poistes kindel.

*

Kolm nädalat hiljem saabusid Metsmaad tagasi.

Esimees kuulis sellest lõunale tülles. Ta ootas poisse enese juurde, kuid need ei ilmunud. Viimaks saatis ta poja Antsu neid otsima. Ants tuli mõne aja pärast tagasi ja teatas, et tema ei leia Metsmaasid.

„Neid ei ole lihtsalt mitte kusagil,“ oli ta kindel.

„Küllap läksid ahingutega jõe äärde,“ arvas Andres ja ta nägu tumenes. Ta oli õnnelik, et kedagi ei olnud läheduses kuulamas, kui Ants teatas oma asjatust otsimisest, — muidu oleks hakatud teda kindlasti pilkama.

Õhtul, kui Andres ja Maret lahkusid kantseleist, tuli neile Metsmaade vanaema vastu ja siis selgus, et poisid ei olnud ikka veel koju ilmunud.

„Ei ole sunnikuid veel kusagil.“

Andres ei lausunud selle peale sõnagi.

„Lähme õige ise korraks sinna tiikidele ja vaatame kohapeal seda tiikide asja,“ soovitas Maret. „Meie noored tahavad homme, puhkepäeval, seal tööle hakata, sa juhata neile tööots kätte. — Lubasid ju ülemjuhatajaks hakata.“

„Tean. Nad olid eilé ka minu pool,“ vastas Andres.

Nad hakkasid minema rukkipollu otsast risti üle mäe. Tohtu rukkiväli tõusis mägepidi ülespoole ja näis kusagil kauguses sulavat ühte taevasinaga. Rukis kippus juba Andreselegi üle pea, kuid viivitas veel õitsemisega. Näis, nagu tahaks ta ikka veel tõusta kõngemale.

„Küll on vägev rukis, ja missugune põld! Justkui meri,“ imestas Maret.

„Mäekuru brigaadi oma. Jaagu nõrkuseks on ju muld ja sellised põllud, millel pole otsa ega äärt. „Et traktorid saaksid kord ometi himu otsa minna ja ei peaks keerlema põllupeenarde vahel nagu lõvid puuris,“ ütleb ta.“

„Kogu brigaad on tal suurepärane,“ arvas Maret.

„Kuidas siis teisiti. Kas ta siin põldudel vähe on lahinguid löönud nii maaga kui inimestega.“

Kui tulijad väljusid rukki tagant, avanes nende pilkudele kummaline askeldamine all voortel.

Paar pioneeri kihutasid voortele sööma tulnud hobuseid taha-poole, kohe mäe all oli üles seatud laud, millel loojuvas päikeses hiilgas igasuguseid instrumente. Madalikel aga veeti nõõre ja püstitati keppe. Ka Anu oli siin.

„Mis põrgut siis siin tehakse,“ imestas Andres. Kuid siis ta nägu selgines.

„Siin need distsipliinirikkujad mul ongi! Või kohe maamõõtjaid mängimas ja teised noored ka koos nendega! Mõtlevad vist oma peaga plaanegi joonistama hakata... Vaata ikka, vaata, kuhu loodrid kadusid — Antski ei osanud neid siit otsida... Sööma kah ei tule enam,“ torises Andres, püüdes varjata oma rõõmu.

„Poisid, kohale tulla!“ hüüdis ta laua äärde jõudes voortel ronivatele poistele.

„Ega midagi — loodid, tsirkliid ja igasugused aparaadid nagu mõnes staabis kohe,“ naeris Maret.

„Mis asja teie oma arust siis siin õige teete?“ küsitles Andres laua nurgale istudes laua juurde kogunevailt poistelt.

„Arvutame välja jõest tuleva ja sookanalisse suubuva kraavi sügavust ja tammide kõrgust,“ seletas kommunistlik noor Vello Uuetoa, kes õppis tehnikumis.

Andrese pilk uuris Metsmaasid.

„Miks te ei tulnud mulle teatama endi saabumisest?“ küsis ta karmilt.

„Tiit otsis teid, kuid ei leidnud ja üldse, meie ei jõudnud veel... Tahtsime enne siin, kohapeal, järele vaadata, kuidas ja mis, et siis teame rääkida.“

„Noh, ja nüüd siis vaatasite?“

„Jah, ja teate, meil on siin tõesti head võimalused! Osa tiike tuleb läbijooksva veega,“ ja Kalju hakkas jutustama, kuhu tuleksid rajada talvetiigid sugukaladele, et saada omast käest maimusid, ja kuhu tootmistiigid.

„Panime pioneerid juba loomakoplites sõnnikut kokku riisuma,“ napsas Tiit jutujärje endale. „Homme veame ühe tiigi kohale sõnniku ära ja künnname sisse, siis hakkab maa enne vee alla saamist hästi käärima. Meile lubati Antslast viissada noorkala kingituseks, need toome kohe ära, kui esimene tiik valmis saab — jäävad meile sugukaladeks.“

Ja nad jutustasid õhinal Antsla tiikidest ja kaladest segamini „meie tiikide“ kavaga, mis neil oli juba üldjoontes välja kujunemas. Pidasid maha terve innuka loengu. Rääkisid isegi oma mingist fantastilisest plaanist, et tuleks proovida kasvatada ühes läbijooksva veega tiigis iherusi, keda võiks toita karpkaladega.

„Noh, kas saab neist ratsionaliseerijaid või ei saa?“ küsis Anu esimehelt.

Andres muheles endale habemesse.

*

Oli juba suur hilisöö, kui hakati kodu poole minema.

Teel küsis Kalju esimehelt, et millal nad tulevad „Kuidas karastus teras'e“ kohta seletust andma.

Andres vaatles mõtlikuna ehakuma pilvedel ja sõnas:

„Teie ju juba näitasite — ja üsna õieti. Küll ülejäänud selgub edaspidises töös.“

Jäänud kahekesi ja minnes otse läbi Vanatoa õuest, kus elas Andres, peatus Maret hüvastijätuks. Oo oli soe ja õu oli täis reseeda lõhna. Metsmaadega koos rukki vahele kadunud noortesalk alustas hoogsat kalurite laulu.

„Seda tegid sa hästi,“ tunnistas Maret.

„Mis asja?“ küsis esimees.

„Noh, poistega... Metsmaadega.“

„Mina? Usun, et peatöö tegi siin kollektiiv,“ tõrjus Andres. „Mina aitasin nad ainult uuele teeotsale. Nüüd tuleb neid hoolega silmas pidada ja aidata, et nende samm uuel teel muutuks kindlaks ja vääramatuks.“

„Siiski, need tänaõhtused tunnid tahaksin panna oma elu ilusamate tundide hulka,“ tunnistas Maret. „Ei ole midagi kaunimat kui näha inimeses ärkamas loomisrõõmu tööst.“

Midagi nooruslikku ja sooja süttis Andrese silmis, kui ta ütles:

„Kas sa panid tähele, kuidas nad ütlesid — „meie tiigistik“? Selles oli juba uhkust ja rõõmu. See nende „meie tiigistik“ haarab juba kollektiivi järele. Ei ole kahtlust, et varsti sulab ta sellega täiesti ühte.“

Abi tuleb

„Nõõ! Vagu!“ sikutab Välja Eedu ohjadest ruuna adra ees.

Miku tõstab kohkunult pea sellest energilisest märguandest ja kiirendab oma lühikesi tippivaid samme, noogutades pead jalgadena taktis. Kündjate järele jääb maha sirgelt lahtilõigatud maa-kamar, millele langeb tihe piimjas udu, mis nii meest kui hobust immutab maa lõhnaga. See on maa paljutootav värske hingus.

Viimane vagu sel söödil.

Juba ammu kuulutas alles mullu sügisel käikulastud Kirdelaiu kalajahukombinaadi kilav vile seitsmendat õhtutundi ning tüki aja eest nägi Eedu lüliliiget, Alanurme poissi, hobusega mööda minemas. Endamisi otsustas ta aga selle söödi veel täna lõpetada. Noh, teada juba, et talli-Mikk toriseb ruuna pärast, aga või seda paari vagu nüüd tarvitseb veel homseks jätta. Eks homme ole uus hool, et omadega õigeks saada.

Kas näed, kus hull lugu...! Ja aina hullemaks kipub vägisi kätte minema. Küll kuluks sellelegi lapile hädapärast ära mõnikümmend kilo superit. Näh, tükati päris liiv väljas, ja no mida see nii ka siis kasvatab! Ja-ah! — super ja kaali, traktorid ja haakeriistad, sellest jutujärjest pole Võidu kolhoosis puudust. Paistab, et tuul mängib nüüd veel viimase vingerpussi, kuhjates kogu mere jääsupi lahte sisse. Pääse sa sedasi siit paadiga kuhugi enam. Jääb seegi nõu seks korraks vist nõuks, et ise paatidega suurele maale superi järele minna.

„Ptüi!“ vihastab mees, kuna ta peas kiiresti üks mõte teist taga ajab. „Ehk kuuleb juhatusemajast midagi targemat,“ püüab värske kolhoosnik ennast lohutada ning asub hobust adra eest lahti päästma.

Ruun, vabanedes rakmeist ja adrast, raputab ennast nii ägedalt, et ta möödunud aastane pulstunud karv tortidena laiali lendab, kusjuures paljastub ta uus läikivpunane karv.

„Mis sa n'd peaks mässama!“ tõreleb Eedu ruunaga, kelle lah-
tised karvad talle suhu-silmi tuiskavad.

Miku ei pea seda mehe torisemist miskiks. Endastmõistetavalt
seab ta sammud kolhoosi talli poole.

Suurelt teelt ei seleta silm enam läbi tiheneva udu ja pimeduse
tänapäeva tööd. Ümberkaudu majades on süüdatud tuled. Ega's
need tuled ole ka tea-mis-niisama tuled. Oh ei! See oli Võidu kol-
hoosi esimene ühistöö. Valla täitevkomitee abiga tõid nad elektri
endi kolhoosi. Sai selle eest aga vast alles sõnalahinguid peed-
tud, muheleb Eedu endamisi seda „elektrisõda“ meenutades. Uhed
poolt, teised vastu... Oi, oi, oi! Aga eks katsu nüüd kas või minu-
tiks mõni pere ilma elektrita jätta. Sest elektri toomisest saadik
Võidule jäävad aga ikka harvemaks ja harvemaks uute ette-
võtete vastased, isegi see igavene kõhkleja, Liivaku Sander, tuleb
tihtipeale kohe sõna lausumata kaasa.

Märkamatul on Eedu jõudnud külavahetele, mis viib Viirese,
endise kulakutalu, poole, kust kostab meeste hääli ja hobuste suu-
liste ning keti kõlinat. Samas ongi kolhoosi hobusetall, pikk sili-
kaatkividest ehitis, kuhu on majutatud kõik neliteistkümmend
Võidu hobust.

„Kas sa näed! Nimekaim kah kohal!“ tõttab tulijatele vastu
talli-Mikk, ligi kuuekümnepäevane vanaaht, kuulnud pimedusest
ruuna Miku vaikset hirnastust.

„Ära ajasid?“ pärib tallimees Eedut altkulmu piieldes.

Mikut keeratakse küll üht, küll teist külge pidi sajavatise
elektrilambi valgusel ning tallimees silub hoolitsevalt üle ruuna
lendlevate karvadega selja.

„Mis ma tast siis nii ära ajasin,“ lööb Eedu käega.

„Mis neist ajada,“ astub ruugehabemeline Liivaku Sander
Eedule kutsumatult liitlaseks. „Talve otsa ühtejärke vooris ja voo-
ris. Ep ole need sul hinge tõmmata saanudki, juba põllale. Oleks
sinna traktoreid saata...“

„Samane, traktoreid neh,“ süttib Alanurme Leenart, kes peaaegu
terve talve masina-traktorijaamas ametit õppis.

Vaevu poisieast väljajõudnud nooruk jätkab vanamehelikult,
laia turja vastu talliust toetades ning käsivarsi rinnale ristatades:

„Samane, traktoritega muidugi... Tühi asi mõne NATI-ga
meite kolhoosi sada kümnet hektaari korras pidada... Ja-ah!“
ohkab noor mees üle teiste peade murelikult pimedusse vahtides,
kus helendab tolmune suurtee, kust oleks nagu oodata neid
NATI-sid.

Ja üle selle tee, masina-traktorijaama õuel, turtsuvad esimest
päeva põldudel käinud traktorid. Ei ole neid Võidu põldudele nii-

peagi oodata, ehk olgu siis, kui need seal peaks traktoreid lisaks saama.

Nemad, Võidu omad, hilinesid. Hilinesid kolhoosi asutamisega, hilinesid masina-traktorijaamaga lepingu tegemisega ja kooperaatiivist mineraalväetise tellimisega. Naabermehed, Kommuuni omad, olid kärmemad. Hakkasid juba sügisel pihta. Neil nüüd ammu väetis kohal ja nende põldudel traktorid täna olidki.

„Kes seal süüdi, kui omadega jänni jääme? Eks isi!“ kostab eemalt pimedusest tugev rinnahäääl, mis kuulub mullusele kehvikule Künka Vollile, Välja Eedu naisevennale. „Jüstnagu sügise, Liivaku Sander, sulle ja sinusugustele vähe sai suud pruugitud, — et mehed, mida varem, seda parem. Kes siis sauniku juttu kuulda võttis. Kaaluti, muudkui kaaluti... Nüüd häda käe, ei jõua maad üles kända.“

„Minu oma on korras,“ erutub endine keskmik, Liivaku Sander.

„Või sinu oma!“ osatab Künka Volli. „Misuke sinu oma? Kas need hallparunite Viirese ja Arulaiu söödis maad ep olegi sinu omad või, mäs? Mõtlesid need umbekasvanud põllad meite omade vahele iluasjaks jätta? Vat kus tuli kolikorjaja välja.“

„Läki, mehed! Mida te nääklete,“ katkestab põllutööde brigadiir Hannes Lausing meeste omavahelised jutud.

Meestesalk talli juurest järgneb vaikides brigadiirile, kes seab sammud juhatusemaja poole.

„Sedapuhku näikse meite mured murtud olevat,“ alustab brigadiir suurele teele jõudes. „Masina-traktorijaama omad said täna radiogrammi, et traktorid ja super on tulemas. „Leeni“ olevat lastiga teel meite poole.“

„Näed nüüd,“ ütleb Künka Volli enda kõrval astujale, Liivaku Sandrile. „Ega's need seal parteis ole kulakud Viiresed või Arulaiud, et aina anna ja anna, rebiks sult käest kas või viimase veel... Need seal ju meite omad. Näe, lubasid aidata. Aitavad.“

„Sa kah nagu püssipauk,“ pahandab naaber. „Äi pole ma sedasi millaski... Aga kui isi oled algmisest peale pidand rühmama... Nagu mette ei usu... Ep ole harjunud sellega, et teised ka ikke tõesti su asja eest väljas...“

Sel õhtul plaanitsetakse Võidu kolhoosi juhatuse majas endi julget ühist homset ning rõõmusõnumeid, mis viiakse endaga koju kaasa, arendatakse peredes veel kaua edasi, sedamööda kuidas nõuab ühe või teise pereliikme töö eriala.

*

Aurulaev „Leeni“ esimene tüürimees laseb kiikri rinnale rihma otsa rippu, tõmbab käest kirjatud labakud ning ta külmast koh-

metanud käed kobavad läbematult presendist pealisriidega vahikasuka külgi mööda, kuni lõpuks leiavad taskusuu, kuhu kindad torgata. Raske krabisev kasukas on süüdi tüürimehe kohmakais liigutis, kui mees käed üles silme juurde tõstab, et sõrmedega tuulest ning eredast valgusest punaseid silmi hõõruda.

Neetud ilm sihuke! Kord sajab rasket lumelobjakat, kord vihistab nõelteravat lund just otse vastu pakitavaid silmi ja samas jälle pimestavalt hele päike, nii et ära sa mõtlegi laugusid paotada. Mida lähemale „Leeni“ jõuab rannale, seda enam tuleb nähtavale vees ümaraks lihvitud kivimürakaid. Laevast triivivad kiiresti mööda üksikud jäätükid, mida kogenematu silm kaugemalt võiks pidada kajakaiks, milledelt lähemale jõudmisel aga kiirgav valgus vastu silmi lööb nagu terava piitsakeelega. Vaevaks on niisuguse löögi järel silmi jälle horisondile seada. Ja tuulestki ei saa täna õieti aru, kuhu see peatuma kavatseb jääda või mitmele pallile tõusta. Keerutab ja keerutab. Sätib ennast sedasi varavalgest peale, justkui oleks tüdinud paigalistumisest ning peaks ometi korra juba kuhugi pärale jõudma. Ongi aeg selleks tujukal aprillituulel.

Hele tirr! peatab kaptenisilla läheduses toimetava kütja, kes üle parda musserititse tühjendab. Kütja pöörab oma söetolmust ja õlist kriimu näo küsivalt üles, tüürimehe poole.

„Evald! Logivile!“ hüüab must mees koridori, mille restidel, korstna kõrval, tekivahimehed end aeg-ajalt käivad soojendamad.

Kuid asjaosaline on isegi vilet kuulnud ja ruttab vastasuksest ahtri loginäitaja juurde.

„Sada kaksikümmend üks miili, seltsimees tüürimees!“ teatab Evaldiks hüütu üles kaptenisillale jõudes.

Tüürimees noogutab rahuldatult peaga.

„Enne kui Rahnu roolist välja vahetad, loodime.“

„Raadio, tüürimees! Ilmateade.“

Heledate kahlus juustega noormees pistab läbi raadiokabiini luugi radiogrammi kaardilauale, kuhu on lahti rullitud Balti mere merekaart.

Aurulaeva „Leeni“ raadiooperaator Arnold Väli on kunagise kehvik Kusta Välja üheksapäise pere noorim. Kodukandis tuntuks teda Välja Arnona, oma suurte vendade — Volli, Ruudi ja Eedu — väikevennana. Ongi ta neist kasvult täninigi kõige lühemaks jäänud ja ihurammult kõige nigelamaks, kandes auga kord isa poolt naljatoonil antud nime — „kaapekakk“.

Nii see juhtuski, et Välja perekonna noorim, see „kaapekakk“, kel ihurammust puudu jäi maaga rinda kokku lüüa, pandi kooli

ametit õppima. Arno enda tahtmine oli meremeheks saada, kuid kogu pere naeris ta seekord välja.

„Mis madrust nüüd sinust,“ arvas vanem vennas Volli, kes ise maast-madalast, sest ajast kui vaevalt hakkas kaela kandma, mäsas kalade ja paatidega.

„Vaata sa mul kavalpead,“ muheles aga isa möödunud kevadel, kui Arno uhiuues meremehemundris kodus puhkusel käis. „Ikka said, mis tahtsid!“

Vend Volli aga, kes mitmendat aastat on kaluriühistu esimeheks, tegi vast alles silmad sel päeval.

„„Kaapekakk“ sihuke! Ikka Välja pere oma, ega's kedagi.“

Sest päevast on „Kaapekakk“ Väljal meeste kirjas.

Kuulukse, et Välja omad olevat kolhoosi läinud. Kogu perega. Ja sinnasamasse, kodukanti ongi Arnold Väli „Leeniga“ teel. Peab kiirustama, muidu jäävad veel hiljaks traktorite ja superfosfaadi viimisega. Viimane aeg need põllule viia.

Tuul on „Leenile“ päri, kuid kiiremini, kui laev edasi jõuab, kihutavad süütuina tunduvad jäätükid igast ilmakaarest lahte kokku, kus asub sadam, aurulaeva „Leeni“ sihtkoht. Veel kolm miili sõitu, kuid jääsupp muutub kuuepallises tuules sekunditega läbipääsematuks.

„Pootshaagid!“ kuuleb Väli sillalt kapteni häält tekile hüüdmast.

Meeste rasked sammud, ärevad hääled, jääragin ja heledad kõlksatused... — kuid raadiooperaatoril on tegemist eetri ja raadiojaamaga.

„Leeni“ tekil on lausa möll lahti. Jää pressib ennast igast küljest vastu ägisevat ja kõikuvat laevakere. Enam pole abi nende eemaletõrjumisest laevast pootshaakidega, nüüd libiseb neid kõlinal tekile ning mehed tormavad jääd merre tagasi ajama. Kõik vabad käed on tulnud tekile jääga võitlema. Ahtrisse, kuhu on kuhjunud kõige rohkem jääd ja kus seisavad kastidesse pakitult kaks traktorit, on kogunenud trobikond mehi.

„Kui õige kergendaks lasti... Tõstaks traktorid üle parda...“ kõhkleb keegi.

„Ptüil!“ vihastab üks kütjaid ning möödab välkuvi silmi kõhklejat. „Kas me selleks siia sõitsime, et traktoreid uputada? Narr! Tead, kuhu need lähevad? Kol-hoo-si! Pane kõrva taha!“

Meeste naer ja heakskiitvad hüüded on vastuseks kõhklejale, et siin talitatakse täielikus üksmeeles.

„Selle laadungi viime sadamasse, kas või surmaga pooleks,“ ähvardab pikk päevitunud madrus ahnet merd ning upitab suurt jäälahmakat traktorite juurest üle parda. „Sellega on meil omad plaanid. Mis sina sellest arvad?“ küsitakse appiruttavalt mehaanikult.

„Mina või? — „Ei teite poisid meite poiste vastu soa...““
ümiseb mehaanik, lööb öla pootshaagile abiks jäälahmaka alla, nii
et see libiseb kergesti üle parda.

Ülal, paadisillal aga askeldab raadiooperaator vastuvõtja antenni
katkenud otstega, mis lipendavad õhus. Kambüüsist tuleb joostes
valges kitlis kokk, käes hõõguvpunane jootmiskolb. Sssss! sisiseb
kolb jootmispastas. Väli joodab otsad kokku.

„Korras! Sadamas parandame paremini.“

„Mehed!“ hõikab nooruk üle laevalae. „Ärge andke alla! Kohe
tuleb abi!“ ning treppi kasutamata hüppab ta paadisillalt tekile ja
jookseb tagasi raadiokabiini, kus toolikorjul ripub ta kuub alles
mõne päeva eest saadud kommunistliku noore märgiga.

Noormehe pilk peatub rinnamärgil, ta naeratab ja patsutab siis
kiiresti omaenda kuue õlale:

„Tuleme toime, eks?“ ning hüppab toolile, töölaua ette.

Sellal kui tekil käib käsitsivõitlus jääga „Leeni“, Võidu kol-
hoosi ja paljude teiste saare kolhooside eest, lendavad läbi eetri
elektrilaengud N rannajaama ja sealt „Leenile“. Raadiooperaator
Väli, kel isa ja vendade arvates ihurammust puudu jäi, võitleb
omamoodi. „Leeni“ raadiokabiinis tiksus morsevõti. Kommunistlik
noor Arnold Väli teab, mille eest ta võitleb.

*

N rannajaamas hõõrub raadiooperaator Kikas kangestunud
sõrmi ja kirub endamisi.

„Kolmsada neliteistkümmend sõna! Naljamehed need Y omad.
Ikka suvatsevad nad „ärgata“ hommikuti, kui laevadega töö algab,
ja ikka ei saa neile selgeks, et nii pikad radiogrammid tuleb üle
anda lühilainel. Mugavad, sindrid, vaat mis. Neile see ükskõik mis
merel, peaasi et saavad enda kaelast radiogrammid ära. Oot, selle
kohta vaja ilmtingimata ettekanne teha.“

Seinal rippuva kronomeetri jõhvpeen sekundiosut ligineb kahe-
teistkümmenele, veab kaasa endast kohmakamat minutinäitajat, mis
on jõudnud ühele kella numbrilauda poolitava punase sektori
äärele. Veerand üheksa... Kolmeminutiline vaikusperiood...
Kikas saadab silmega sekundiosutit. Eetris valitseb vaikus peale
üksiku juhusliku ragina. Õhulahendused. Mida kaugemale edeneb
aprillikuu päikesepaisteline hommik, seda sagedasemaks muutuvad
need raginad eetris, kuni päike on jõudnud kogu oma suuruses
silmapiirile tõusta.

„Kolmkümmend kaks vastu võetud, kuusteist edasi antud...
Teab, kes sel kuul sotsialistlikus võistluses esikohale tuleb?“ —

Lühilainel lõpetab töötamise Alttoa. Mees sirutab ennast täies
pikkuses ja heidab nahksele diivanile seina ääres. Kahe tunni pärast

algab tal töö Moskvaga, seniks võib mees endale puhkust lubada. Diivanilt kostab ajalehekrabinat. Tema, Kikas, on aga juba poolelise tunni pärast „vaba mees“ ja võib koju minna...

Mis?

Alttoagi kargab diivanil istukile.

TTT... „Leeni“ kutsub! „Pime“!

Mis selle Välja poisiga on? Ja „pime“?

Pliiats lendab Kikase käes väledasti üle paberi. Altoa hüppab laua juurde kaaslast aitama, juhuks kui kaaslasel ses üha tihenevates õhulahendustes mõni märk peaks kaotsi minema.

„Positsioon... Triivime tugevas jäasupis. Kaotasime vindi. Tuul 7 palli NNW. Saatke abi. Kapten.“

„„Pime“! Vastuvõtja reast väljas...“ Altoa pooleldi kisendab.

Kikas haarab laualt telefonide-reast toru:

„Dispetšer!... TTT „Leenilt“!“

Hetk hiljem tõmmatakse jaama uks järsult lahti. Dispetšer, vana kuivetanud merekaru, rebib Kikaselt radiogrammi ning endamisi pomisedes kiirustab kuhugi.

Uus teade „Leenilt“! Seekord pole see enam „pime“. Nõutakse peilungit.

„Sa, Altoa, hoolitse peilungi eest!...“

„Andke kaheksasada kolmkümmend seitse meetrit!“ hüüab Kikas ühte telefonitorudest ning ta sõrmed keeravad samaaegselt vastuvõtja pöördkondensaatori nuppu.

„Leeni“ saab peilungi. Hetkeks tekib Kikase töös vaheaeg. Merehädaline ootab vastust, abi.

Rannajaama kitsasse, piklikku ruumi koguneb igat sorti paelamehi.

Veel kord avaneb rannajaama uks. Sisse tuleb mees raskes kasukas ja üle põlve tõmmatud viltides.

„Noh! See veel puudus! Soojal ajal kasukas ja viltides!“

Ulema tugev kasukas kogu mahub vaevalt tugitooli, kus hariplikult töötavad lühilainemehed. Dispetšer paneb „Leeni“ radiogrammid ülema ette. Tontlikult tumedad, sügavais koopais silmad kobavad radiogrammide tekste. Ulem tõstab pilgu toasolijaile.

„Noh?“

Vaikus. Ulema pilk peatub Kikasel, kes trotsivalt, suu kokku pigistatud, istub vastuvõtja ees. Nüüd võtab ülem sirkli ja läheb rahulikult kaardi juurde. Kikas pungitab silmi, kastab kuivanud huuli keelega.

„Pagan võtaks! Siin on abi!“

Sirkli ots peatub just kohal, kus, arvestades tuule kiirust, tõenäoliselt triivib „Leeni“. Ulem pöördub kannalt, märkab teda jälgivat Kikast ja naeratab.

„Leeni“ saab sedamaid abi. Nappide sõnadega radiogrammid panevad keerulise aparaadi liikuma.

Radiogrammid jäälhkujale „Putilov“, tuukritelaevale, „Leenile“ ... kõik see usaldatakse temale, Kikasele.

Ulema silmad on tumehallid. Kikas näeb neid selgesti ja need naeratavad Kikasele mõistvalt. Neis silmades on vallatu sädegi. Kikas kohmetub ülema pilgust, tunneb, kuidas kuum laine levib kuklani.

„Andke see edasi!“ ütleb ülem ja Kikas näeb, et see nägu pole inetu, nagu ta seni kujutles. Ei, see on mehe nägu. Mehe, kes käsutab ja allutab merd, laevu ja mehi.

N raadiojaamast on võõrad ammu lahkunud. Altkoa valmistub vahiks. „Leeni“ on sadamas ja tuukrid panevad vinti kohale.

„Imelik mees see ülem. Surmväsind näoga ... Nah, aga kuidas töötab ...“ alustab Kikas piinlikult.

„Miks mitte. Bolševik. Rohkem vist merd sõitnud kui sul aastaid. Noh, mis ta väsimusse puutub: ööd läbi põleb ülema kabinetis tuli. Töötab. Mine sa tema juurde, millal tahad, ikka on ta kohal. Vaat sellele olen minagi mõelnud, kuidas ta küll jäksab. Sina lähed mõne minuti pärast koisse, tal aga hakkas uus tööpäev peale ...“

„Nojah. Välimus, see ajas segadusse. Mis ta soojal ajal seda kasukat ja vilte veab.“

„Reuma,“ vastab Altkoa vastuvõtjat sisse lülitades.

Koduteele asudes pöördub Kikas lävelt ümber ja ütleb teda väljavahetanud Rannesele:

„Vaat on alles mees!“

„Kes?“ tõstab see imestanult pea.

„Ulem ikka.“

*

Võidu kolhoosis valmistuvad inimesed öö vastu, kui Alanurme Leenart jooksujalu Välja õuest läbi masina-traktorijaama poole kihutab. Suurelt teelt kostab automürinat ja midagi, mis meenutab traktoreid.

„Seltsimehed!“ hüüab Alanurme poiss erutusest hingeldades. „Seltsimehed! Traktorid!“ ja kihutab edasi.

„Mis siis nüüd lahti?“ imestab Välja noorik lävele pereisa kõrvale tülles.

Kolm veaotot koormatega sõidavad kolhoosi juhatusse maja ette. Sealt kostab hääli ja need valjenevad.

Pimedusest tuleb üks kogu Välja omadele lähemale.

„Tere õhtust!“ hõikab tuttav hääli pimedusest.

„„Kaapekakk!““ hüüab Välja rahvas nagu ühest suust.

„Onu, kas sa tõid meite kolhoosile superit ja traktoreid?“ ei läbe Eedu viieaastane Jaak enam oodata küsimusega, mis pakitseb kogu Võidu kolhoosirahva südamel.

„Just nii!“ raporteerib onu naerdes väikemehele. „Koola kae-
vurid ja Stalingradi traktorimeistrid saatsid!“

„Vaata aga, vaata,“ vangutab Välja isa pead, „kustkandi inimesed veel meite kolhoosile oma hoolega appi ei tule.“

Mis toimus Ants Karuga

1

Paljudele meie kollektiivist oli mõistatuseks, mis oli toimunud Ants Karuga. Pärast rabatööde hooaja lõppu oli ta asunud tööle mehaanikatöökotta — ilmselt parteiorganisaatori Vanakamara soovitusel, kes tahtis äratada poisis huvi tehnika ja mehaanika vastu. Teadsime kõik, et Ants oli alati hinnanud üksnes kehalist rammu, sitkust ja vastupidavust, ja sellepärast ei lootnud me temast töökojas „head nahka“. Üldiseks imestuseks haaras ta aga uue ala õppimisest lausa üllatava innuga kinni. Suure huviga uuris ta igasugu tööpinkide saladusi ja õhtute viisi nägime teda kodus tuhnivat mitmesuguseid tehnilisi käsiraamatuid ning tegevat neist väljakirjutisi. Oktoobripühil, mil talle kui möödunud hooaja rabatööde eesrindlasele anti pidulikult üle Ulemnõukogu Presiidiumi aukiri, kõneles ta tuliselt meie raba tulevikust ja tunnistas, et edaspidise edu aluseks on välistööde laiaulatuslikum mehhaniseerimine. Pärast seda nähti teda üha rohkem töötamas masinapargis traktorite ja kogujate kallal ja sõbrunemas mehaanik Pikaga, kes töötab piirkonna juhataja Soo ja montöör-lukksepa Randmaaga uue kogujatüübi ratsionaliseerimisel.

„Sind ei tunta enam ära ja vaevalt sa teisigi tunnend: käid aina endamisi, mõteldes ja juureldes nagu mõni Jakovlev,“ ütlesin Antsule ühel õhtul pisut pahaselt, kui ta mu küllakutse tagasi lükkas. Elasime kõrvuti, aga saime omavahel üpris harva juttu puhuda.

Antsule oli see märkus ilmselt üllatuseks, ta nagu virgus hetkeks.

„Seda jah,“ vastas ta kohmetult. „Mul on viimasel ajal nii palju uusi asju pähe kuhjunud, et aega jääb väheseks muuga tegelda.“

„Mille kallal sa siis nii põhjalikult juurdled?“ küsisin huviga. Ants vaatas kõrvale ja kirtsutas nina. Hetke pärast ütles ta hooletult:

„Ega ma millegi kallal juurdlegi. Niisama... Võib-olla on see kõik ainult tühi puru!...“

Nädalad veeresid talve poole ja ettevalmistustööd järgmiseks turbahooajaks hakkasid võtma laiaulatuslikumat hoogu. Parteiorganisaator Vanakamar ja kommunistlike noorte organisatsiooni sekretär Martin Lambakahar koondasid endi ümber laialdase agitaatorite kollektiivi, et selgitada töölistele eeloleva tootmisaasta ülesandeid. Suure vaimustusega tervitas meie kollektiiv leningradlaste üleskutset täita viisaastak nelja aastaga. Eesrindlikud brigadid ja töölisel vastasid sellele veelgi hoolsama tööga. Staahanovlase Kanguri remontribrigaad seadis vabast ajast eeskujulikku töökorda kaks vedurit ja ühe „Stalinets“-traktori, mille masinapargi insener Aarde, juba kodanlikul ajal juhtivaid jõude tööstuses, oli hooletult määranud kustutamisele. Olga Lambakahara noorte-vahetus organiseeris raudteel järjekindlalt raskekaalulisi ronge. Briketivabriku nõvaator Sulg ratsionaliseeris sõelade tööd, mille järel pressid said rohkem freesturvast, katlasse aga vajus vähem praaki. Kõigist vahetustest ilmusid vahatahtlikud monteerima uut pressi. Mehaanikatöökojas ratsionaliseeris noor treial Haljas igasugu mõõtudes kepsulaagrite treimiseks sobiva alusraami. Iga nädalaga kerkis esile uusi eesrindlasi, ja kui ühel õhtul käitise klubis sai teatavaks, et valitsuse ja partei vahendusel saadetakse eelolevaks freesimishooajaks meile terve rida uusi agregate, võeti vaimustatult vastu üksmeelne otsus: meie käitises olgu töö ainult eesrindlased, igaüks peab õppima ja saama eesrindlaseks!

Oli südatalve pakane ja tuuline õhtu, kui Antsuga sellelt koosolekult kodu poole sammusime. Asula sãras õhtustes tuledes nagu ikka. Turbapunkri juures kustus äsjasaabunud veduri ähkimine ja kuuldus vagonettide langevate luukide kolinat. Uhetooniliselt ja väsimatult mürises vabrik akende ja uste värisedes. Ants peatus mõttlikul ilmel ja silmitses suure armastusega tuledes säravat vabrikuhoonet.

„Võtaks kurat!“ pomises ta rohkem endamisi. „Kas me tõesti ei saa niikaugelt, et ka vabrik oma plaani korrapäraselt ületaks! Kuidas see oli?... Vabriku mehhanism ei vastavat meie turba praeguste kihtide omadustele. Sakslased, kuradid, on selle ära rikkunud.“

„Jah,“ täiendasin mina. „Nendelt tellis kodanlik valitsus vabriku sõelad ja pressid. Eks nad määrisid meile kaela, mis neil parajasti oli ülearu. Meie omad ei julgenud nuriseda, et oma

nõndanimetatud välispoliitikat mitte rikkuda. Võeti, mis anti. Insener Aarde oli sellal üks masinate vastuvõtjaid."

„Tema muidugi,“ tähendas Ants pahuralt ja lisas siis vabriku kohta mõtlikult: „Kuid kuidagi peame ometi olukorrast üle saama. Peame kas oma turba kvaliteeti parandama või vabriku sisse-seadet täiendama, eks?“

„Selle kallal murravad Vanakamar ja Lokk juba mõnda aega pead. Küllap nad midagi ka välja nuputavad,“ ütlesin. „Aga sina... kas sinagi viimasel ajal just selle kallal pole juurelnud?“

Mu toonis polnud mingisugust pilget ega nõökidatahtmist.

Ants peatus korraga ja kirtsutas nina, nagu ta tegi seda tavaliselt halva mõtte puhul.

„Ei,“ ütles ta kiiresti. „Mul oli käsil hoopis tühisem asi. Oma tähtsus sel muidugi on nii mulle enesele kui ka brigaadile pinnaaluste käändude otsimisel ja juurimisel. Sattusin uskuma, et oskan oma juhmi peaga siin midagi välja nuputada. Aga mida seal annab nuputada? Tühi puru kõik see tehnika ja mehaanika! Aarde kuulab mu kava ära ja... naeris välja. Täna sel koosolekul kuulsid: igaüks meist peab olema eesrindlane! See on ilus mõte. Ma pole oma nime enam mitu kuud autahvilil näinud. Nüüd lähen rappa kraavi kaevama, seal on minu põld — värsket rabaõhk ja lihaste ramm! Me-haa-ni-ka on... tühi puru!“

Ja pead õlgade vahele tõmmates lisas ta kiirust ning lipsas majja, nagu kartes kuulda mu halvustavat vastust.

Niisiis ei jätkunud Ants Karul ilmsesti püsi uue ala õppimisel ja enese täiendamisel. Tehnika ja mehaanika jäid talle ikkagi ainult tühjaks puruks. Sõnagi kellelegi lausumata jäi ta töölt ära ja mõnda päeva nähti teda sihitult uitamas masinapargis ja kuidagi pettunud ning apaatse pilguga uurivat traktoreid ja kogujaid, mida ta mitme suve jooksul varem rabas niigi küllalt oli näinud. Kõneldi, et ta avaldanud soovi kraavitööle minna, mispeale tal olnud pikem jutuajamine insener Aardega. (Vanakamar ja Lambakahar viibisid neil päevil parajasti linnas kursustel). Ühel hommikul sõitis ta rabarongiga alla ja jäi kadunuks mõneks ööpäevaks. Igal juhul oli distsipliiniline lõtvumine tema juures ilmne ja konstitutsioonipäeva järel toimunud kommunistlike noorte organisatsiooni koosolekul puudutas Olga Lambakahar karmi kriitikaga tema küsimust.

„Meie seas on noori,“ lausus Olga, „kes lasevad end ära hellitada kiitusest ja endaga mugavalt rahul olles arvavad, et see, mida nad juba oskavad ja suudavad, on küllaldane; et neil ei tarvitse enam midagi õppida, mitte midagi uut juurde omandada. Uhele meie endisele eesrindlasele usaldati hiljuti ülesanne, mille lahendamise ka ebasoodsal korral oleks olnud temale enesele suureks

kasuks. See noor, kelle nime suvel iga viispäevaku järel lugesime autahvilil, arvas aga, et ta on juba „tehtud mees“ ega tarvitse jännata temale kõrvaliste asjadega, nagu ma ise kuulsin. Kas ei tee selline eesrindlane häbi meie autahvilile, kogu meie kollektiivile, eriti noortele?”

Need olid kõvad sõnad, võib-olla liigagi kõvad. Kuid me tundsimisime Olgat: ise eesrindlane, kirglikult edasipüüdev ja selleks oma tugeva tahtejõuga ka võimeline, ei sallinud ta norutamist, allaäämist, distsipliinitust. Tema poolehoid kuulus eesrindlastele. Suvel olid nad Antsuga suured sõbrad, võib-olla . . . rohkemgi kui sõbrad. Nüüd aga ei suutnud Ants järsku selle sõpruse vääriline olla ja just see tekitas Olgas kibedust.

Omas mõttes püüdsin minagi Antsu õiglaselt mõista. Ta oli meie parim rabatöoline. Tema kohta öeldi, et ta tundvat meie raba „paremini kui iseenda hinge“. Ta oli ju rabas sõna tõsisel mõttes üles kasvanud. Tema isal oli rabaserval väike saunahütt ja juba põlvepikkuse poisikesena oli Ants asunud rabas tööle: oli aunatamisel kärupoisiks, töötas käsikogumisel ja pinnaaluste kändude tuhnimisel ning teenis nelikümmend kuni viiskümmend senti päevas. Suure Isamaasõja algades oli ta kolmeteistkümne aastane. Sakslaste tulekul põetas ta oma isa, vana lugupeetud Raba-Rein Karu, kes lebas ühest küljest halvatuna sängis, mis aga ei takistanud barbareid teda hukkamast, sest ta oli olnud innukas nõukogude aktivist. Okupatsiooniaastad elas Ants üksinda ja iga aastaga, mis ta kasvas suuremaks, paisus temas tung metsalistele kätte tasuda. Kaks aastat varjas ta oma hurtsikus kolme nõukogude parašütisti, kelledest üks oli meie käitise kommunistlike noorte organisatsiooni sekretär Martin Lambakahar. Kui fašistid tulid hurtsikut piirama, mürdsid partisanid rõngast läbi ja kadusid, nendega ühes ka Ants. Vaevalt seitsmeteistkümne-aastasena oli ta kasvanud tugevaks mehemürakaks, oli õppinud käsitama püssi ja granaati, kõige paremini aga oma suurt lihaste jõudu ja raskeid rusikaid, millega kõrvaldas vaikselt nii mõnegi „kütikomando“ nuhi.

Pärast sõja lõppu tuli Ants Pööriku rabasse tagasi. Suviti töötas ta rabas pinnaaluste kändude juurimisel, talviti viskas kraavi või raius metsa. Temast sai eesrindlane ja peatselt harjuti sellega, et tema nime pidevalt nimetati kogu käitise paremate seas. Nüüd aga oli tema täht korraga tuhmunud, autahvilil olid uued nimed, Ants Karust kõneldi kui „käpardist“ mehaanikatöökogas, kus polnud ta enese teada tema õige koht. Teadagi ei mahtunud see tormaka, esimest iseteadvust üle elava nooruki hinge!

Küsimus seisis nüüd selles: kuidas reageerib Ants Olga kriitikal? Mõned meie seast arvasid, et „Ants satub marru“, mõned

kartsid, et Ants laseb tujul veelgi langeda, üksikud hoiatasid, et Ants lööb käega ja läheb minema. Viimaste seas oli ka insener Aarde, kes viimasel ajal lausa pealetükkiva innuga oli hakanud huvi tundma käitise noorte vastu.

Vähe tundsime Antsu. Selles sitkes poisis olid varjul uue inimese sirgjoonelised arusaamised ja võimas kollektiivsusetunne.

2

Mõni päev pärast koosolekut, millel Olga Antsu kohta oli sõna võtnud, kuulsin viimast kõrvaltoas liikuvat: ta oli niisiis koju tulnud. Olin tulnud agitpunktist, päev oli olnud töörohke ja ma kavatsesin väsinuna pikema jututa magama heita, kuid nüüd kadus uni kaugemale. Ootasin Antsu oma tuppä, nagu suvel tavaliselt, kui ta pikemat aega oli jäänud rabasse, siis ta ikka tuli kuulama, „mis klubis ja vabrikus uudist“. Ants käis oma toas aeglaselt edasi-tagasi, tal näis olevat palju, millega tegelda. Viimaks, ootamisest kannatamatuks muutudes, läksin tema juurde. Ta oli tööriivais, jalas aga toakingad, kuna porised kummikud kuivasid esikus. Ta oli habemesse kasvanud ja lohaka väljanägemisega, kuid seesmiselt tasakaalus. Ainult silmis põles kerge trots.

„Kus sa elasid?“ küsisin pikema jututa.

„Olin kraavimeeste laagris,“ vastas poiss lihtsalt.

„Kas sa kuulsid, mida siin...?“

„Kuulsin,“ katkestas tema mõtlikult enese ette vahtides. „Olga on pagana tark tüdruk.“

Hetke pärast jätkas süüdlaselt naeratades:

„Aga mis ma pidin tegema, kui tajusin oma saamatust kogu selle tehnika ja mehaanika ees. See oli „kriis“, nagu Lambakahar ütleb. Nüüd olen kogunud jõudu. Kuuleb, mis Vanakamar homme räägib. Ta kutsus mu siia.“

Koridoris kuuldus sammusid ja koputamata astus tuppä Martin Lambakahar. Ta oli rutakas ja sõnaaher nagu ikka, viskas sineli seljast, kahmas taskust mingi paberi ja istus laua äärde.

„Mis olnud, see olnud ja kõneldud pole kah midagi rumalat,“ ühmas ta. „Läki nüüd edasi! Mis kuradi päralt sa asja pooleli jätsid? Kas jäid uskuma seda... Aardet?“

„Mulle endale tundus, et olen eksiteel. Ja Aarde kinnitas seda veel omalt poolt.“

„Selle mehe õige näo peame kord paljastama,“ pomises Lambakahar rohkem endamisi ja kinnitas siis õhinal, et ta arutanud Antsu skeemi peainsener Petersoni ja peamehaanik Pikaga ning lõpuks selgunud, et põhimõtteliselt on asi rakendatav. Siis hakka-

sid nad asja omavahel üksikasjalikumalt arutama: nad kõnelesid traktorist, mingeist konksudest, vintsist, arvutasid tööpäevi ja rabahektaare. Lõpuks lõi Lambakahar ägedalt labakäega lauale ja hüüatas kurjalt, nagu nägime teda alati siis, kui ta avastas midagi ootamatut.

„Ja sina, mees, lased end käpardiks söimata ja hakkad ainsa arusaamatuse järel seda kõike „tühjaks puruks“ pidama! Nii ei saa. Tuleb minna otsejoones edasi. Muide, selle asja katkestame ajutiseks. Homme saad Vanakamaralt uue erakordse ülesande. Selles pole sul võimalik küll päevaplaane ületada ja autahvilil „hiilata“, kuid küsimus on võrratult tähtis.“

Järgmise päeva lõunaks oli kuuldus uuest ettevõttest levinud juba kogu käitises ja asulas. Võitluses freesturba niiskusega olid käitise kommunistid teinud ettepaneku kaevata uus magistraalkraav, mis tõmbaks vee vibukaarena senisele magistraal-liinile — läänepoolsetelt väljakutelt Pööriku jõkke. See oli suur üritus. Uut kraavi tuli rajada läbi seni vähetuntud raba ligemale 8 kilomeetrit keskmise sügavusega 4 ja laiusega 10 meetrit.

„See on selge hullumeelsus. Eriti nüüd — talvel,“ kuulsin Aardet elevaatori kabiinis töölistele kõnelevat. Ta ütles, ta mäletavat veel väga hästi, kuidas kümmekond aastat tagasi kaevatud esimest magistraali. Siis tehtud seda tööd „targa peaga“ küll suvel, kuid tööliste higi ja vaeva nõudnud see erakorraliselt palju.

„Aga nüüd töötatakse mehhaniseeritult, bageriga,“ ütles üks töölisi.

„Pole seegi nii lihtne,“ naeris Aarde. „Tarvis viia kohale elektriliin, tarvis ümber ehitada traktorilindid, et need pehmes rabas sisse ei vajuks, tarvis tugevaid ekskavaatori koppasid, mis külmunud maasse hammustaksid. Ja lõpuks tuleb ikkagi töötada inimestel.“

Nägin Ants Karu samal õhtul. Ta oli jõepoolse raba parima tundjana määratud brigaadi. Kuid ettevõtte näis teda vähe huvitavat, igatahes oli ta vaimustus väike.

„Head see annaks palju,“ lausus ta. „Aga tont teab seda kraavirajamist ekskavaatoriga! Mina kipun arvama, et tuleb panna mängu labidad „käsiautomatidega“ ja siis läheb lugu pikale.“

Elektriliin viidi Pööriku jõeni. Sinna sõitis välja ka ekskavaator laiendatud lindivahedega traktoril ja lõpuks viidi kohale liikuv laud-barakk. Käisin kord öösel magistraalkraavikaevajate brigaadile värskaidprodukte ja posti viimas. Rohkem kui tosin kilomeetrit asulast kaugel valgustas võimas prožektor uut kanalit. Nad olid jõest juba ligi paarsada meetrit eemale jõudnud ja värsked kraavi põhjas sulises hall vesi. Nagu tohutu ürgaegne elusolend vinnas ekskavaator mättaid ja muda kaldavallile.

„Nii õgib ta põhja päeval ja ööl,” jutustas mulle Ants ja ta toonis kajas ootamatu vaimustus.

„Ja kuidas on labidate ja „käsiautomaatidega?” “ küsisin poolpilkamisi.

„Seda oleme kasutanud ainult kaldaserva silumiseks,” vastas Ants mind mõistes.

Vabriku juures võtsid ettevalmistustööd hooajaks üha laiaulatuslikumalt hoogu. Kogujate remont edenes peamehaanik Pika juhtimisel jõudsalt. Uusi kogujatüüpe arvesse võttes täienes kogu pargi võimsus möödunud hooajaga võrreldes ligi viiekümne protsendi võrra. Tallinnast saabus teade, et vennasvabariikidest lubatud agregaadid on juba teel, mis põhjustas järjekordse vaimustuslaine kogu kollektiivis. Masinapargi kollektiivi koosolekul võeti üksmeelselt vastu otsus alustada hooaega graafikust kaks nädalat varem ja ületada freesimisplaan vähemalt viiekümne protsendi võrra.

See julge otsus kajas pommina kogu käitises. Mehaanikatöökoda kollektiiv vastas sellele vabatahtliku kohustusega koguda käsitsi vabast ajast vähemalt tuhat tonni freesturvast. Kui raba-väljade ülem sm. Saari teatas, et eeloleval hooajal on kogumine ja freesimine sajabrotsendiliselt mehhaniseeritud, siis lubasid treialid ja lukksepääd asuda vabatahtlikult kändude juurimisele. Just see oligi kitsaskohaks, mis tekitas suurt muret eeloleva hooaja rabaülesannete täitmisel, viisaastaku täitmisel nelja aastaga ja eriti turbabriketi omahinna alandamisel, mida olime kindlalt lubanud. Ümmarguselt kahekümneliikmeline brigaad suutis tööpäeva jooksul puhastada kuni neli hektaari rabapinda. Kammiti keppidega kändude asukohti tonkides väljakud läbi ja asuti siis kändude väljajuurimisele kangide ja poomidega, mis oli aeganõudev ja väga visalt edenev töö.

Ka Olga Lambakahara noorte transportbrigaad otsustas hooajal kändude juurimisele kaasa lüüa. Kui Ants Karu, kes oli eesrindlikema pinnapuhastajate brigaadi juht, seda järjekordsel puhkepäeval asulas käies kuulis, naeratas ta hapult ning ütles:

„Näib nii, et meie, kännujuurijad, oleme jäänud kõige mannetumaiks. Meie abistamiseks ohverdavad teised oma vaba aega.”

Ta oli väga mõtlik kogu päeva ja kui koos temaga õhtupoolikul jalutama läksime, kurtis ta, et tahtvat nüüd ettevalmistustöödele tagasi tulla. Ta olevat vabal ajal all magistraali juures eeloleva hooaja tööst palju mõtelnud ja tahtvat nüüd sellekohaselt ka töödeks valmistuma hakata. Magistraalkraavi kaevamine edenevat hästi, siht on valmis tehtud ja — pagan võtaks, ütles ta, see ekskavaator tegevat täiesti lausa imet.

„See on ju tehnika,” ütlesin mina.

„Jah,“ vastas Ants selle peale tähendusrikkalt. „Näib... siiski... et tehnika suudab mõndagi, mida ma ei teadnud.“

Me peatusime autahvli ees rahvamaja juures. Siin püsis juba mõnda aega esimesena remontbrigaadi brigadiiri Kanguri nimi ja Olga nimi oli neljandaks. Nemad kahekesi olid käinud ka meie esindajatena vabariiklikul stahaanovlaste nõupidamisel.

Oli pehme jaanuariilm. Aeglaselt langes sametisi lumehelbeid. Käitise klubist kuuldus muusikat, kuid Ants keeldus sisse astumast, sest tal olevat kodus midagi tähtsat lugeda. Kui möödusime spordiväljakust, jalutasid meile vastu... Olga ja Kangur. Märkasin Antsu juures kerget kohmetust. Olga peatas meid ja ütles, uurivalt Antsule silmi vahtides:

„Täna õhtul on loeng bolševistlikust kriitikast ja enesekriitikast. Kas te teate juba?“

Nägin, kuidas Ants üleni punastas. Kuid ta kogus end peagi ja vastas :

„Kell kuus. Ametiühingu saalis. Küllap me tuleme.“

Kuid ta ei läinud sellele loengule. Ta istus oma toas vaikselt laua taga kella seitsmeni ja siis toodi talle kutse Vanakamara juurde. Seal naastes oli Ants Karu nagu ümber sündinud. Esimest korda märkasin ta pilgus tugevat tahet ja veendumust.

„Nüüd läheb lahti,“ ütles ta tuluselt. „Kas täielik võit või... kaotus, aga esialgne kaotus. Eelolev hooaeg peab otsustama meie käitise tuleviku, kas teeme võimsa, otsustava sammuga edasi või jääme nokitsema senise toodangu juurde. Uus magistraalkanal saab esimeseks maiks valmis... minutagi. Homme hakatakse vabrikute juurde ehitama suurt eelkuivatit — seltsimees Vanakamara ja peainsener Petersoni uus, suur üritus. Ja minule...“ ta punastas ärevusest, „minule usaldati kogu raba kannujuurimise tööd ning nende ettevalmistamine.“

Soovisin Antsule selle tähtsa ülesande puhul südamest õnne.

„Vastutus on — küllalt suur,“ lisasin.

„Ma tean seda,“ vastas ta. „Seda rohkem, et ma pean tegema kõik, et tootmiskulusid selles tugevasti vähendada. Viisaastak nelja aastaga — see ei puuduta mitte üksnes toodangu mahulise plaani täitmist, vaid ka kokkuvõidu ja omahinna alandamist. Kui hästi seltsimees Vanakamar mulle selle selgeks tegi! Kui seni kuuekümne inimesega päevas kümme kuni kaksteistkümmend hektaari ära puhastasime, peame leidma nüüd tee tööproduktiivsust vähemalt kaks korda tõsta.“

„Kuidas mõtled sellega hakkama saada? On sul mingit plaani?“

„Jah,“ vastas Ants tasa ja vaatas pisut häbelikult põrandale: „Ega ole muud, kui tarvis on... mehhaniseerida.“

Mulle ei tulnud hulgal ajal und sel ööl. Kui viimaks uinudes

hommiku poole ööd virgusin, kuulsin Antsu teisel pool seina oma toas ikka veel aegamisi edasi-tagasi kõndivat. Poolunes tundusid ta sammud mulle nagu kahe suure võimaluse kaalumine. Võit või kaotus? Võit või kaotus? ...

Mul oli meeldiv tunne, et parteiorganisaator Vanakamar oli jälle kord astunud hästi läbimõeldud ja kaaluteldud sammu meie käitise tuleviku kindlustamiseks. Ma ei tea, miks mulle meenus just Vanakamar? ... Unusin uuesti.

3

Järgnevad päevad, nädalad ja kuud olid täis pingerikast tööd. Igal meist oli ülesandeid, mis andsid vaevalt mahti jälgida tegevust teises sektoris, ja ettevalmistustööde käigust ühel või teisel rindel kuulsime lähemalt peamiselt järjekordseil tootmisnõupidamistel. Minu ülesandeks oli hoolitseda käitises näitliku agitatsiooni eest, et innustada kõiki viisaastaku täitmiseks nelja aastaga. Meie, rabarahva, keeles tähendas see, et oli tarvis eeloleva hooaja freesimisplaani vähemalt viiekümne protsendi võrra ületada. Märtsikuu keskel, kui uued, võimsad agregaadid olid vennasvabariigest kohale saabunud, tõstis rabakollektiiv võetud kohustust veelgi: üksmeelselt lubati töötada nii, et freesimisplaani oleks ületatud seitsmekümne viie protsendi võrra.

Siis üllatas kõiki korruga Ants Karu, deklareerides rahulikult, et vähendab kannujuurijate kollektiivi kümme korda: ta ei vajavat plaani kahekordseks täitmiseks rohkem kui kuus inimest.

„Poiss on vist pea peale kukkunud!“ kõneldi vabrikus.

Kohtasin depoo juures Olgat.

„Mida ta teeb seal?“ küsis tüdruk minult õhinal kui Antsu lähemalt naabril. „Ega ta ometi tühje lubadusi õhku pillu, selline tuulepea?“

Ma polnud targem kui teised. Läksime koos parteibüroosse. Vanakamar oli süvenenud töösse. Ei, tema ei teadvat midagi, kuidas Ants Karu seda kavatsevat, kohustuse aga andnud poiss kirjalikult.

Vanakamar muigas endamisi; oli kindel, et ta teadis rohkem. Komsomoli algorganisatsiooni sekretär ei võtnud jutule. „Kas teil paremat pole teha, kui teiste töö järele nuhkida!“ ühmas ta pahuralt, nagu oli tema komme.

Nägin Antsu neil päevil harva. Ta töötas raba töökojas, kuhu lasti ligi väheseid ja kust keegi midagi huvitavat ei teadnud otsima minnagi. Vahepeal oli levinud koguni kuuldsu, et Ants

õppivat traktoristiks ja et teda õpetavat meie parim traktorist, mehaanik Jaan Siim, kes oli viidud samuti tööle rabatöökotta. Ka peamehaanik Pikka ja montöör-lukkseppa Randmaad nähti sageli rabasse sõitvat või sealt saabuvat. Ants tuli tavaliselt koju hilja, või kui tuli varem, olid tal päevakorras poliitilised õppetunnid, teoreetilised eriala õppetunnid peainsener Petersoni õpperingis, või ta tegeles raamatutega. Külalistele vastas ta väga lühisõnaliselt, koguni ebaviisakalt.

Nähtavasti hakkasid noormehe närvid tööpinge (või oli tal pettumusi uue ülesande täitmisel) üles ütlema... Ühel aprillikuu hommikul levis asulas kuuldus, et insener Aarde on poole öö ajal rabast kõvasti läbipekstuna koju toodud ja peksjaks olnud Ants Karu, kes sel ööl ööbis muide töökojas. See kuuldus osutus paraku tõesks. Sel hommikul oli ka Vanakamar kuidagi närviline, kuigi ta ei lausunud sündmuse kohta kellelegi sõnagi. Küsisin ka Lambakaharalt, kes möödus minust teel ühe julgeolekuametnikuga. Mind üllatasid Lambakahara sõnad:

„Aarde oli kaabakas. See kulus talle ära.“

Istusime sel õhtul Olga juures koos: Olga, Kangur ja mina. Martin Lambakaharat polnud terve päev kodus olnud, ka Vanakamar ja direktor Lokk olid kuskil liikvel. Karu ja Aarde loost käisid ringi mitmesugused, kohati üksteisele lausa vastukäivad kuuldused. Kõneldi järjekindlast sabotaažist vabrikus ja rabas, elektriliini rikkumisest, masinaõlide kuritahtlikust segamisest. Arutasime neid kuuldusi. Korraga kuuldusid trepil rutulised, raske sammud, üks avanes ja lävel seisis — Ants Karu.

„Kangur, tule välja,“ ütles ta tervitamata ja ilma mingi sissejuhatuseta. Ta oli ilmselt erutatud ja tasakaalust väljas.

„Mis siis lahti?“ ühmas Kangur püsti karates.

„Tule välja, ruttu...!“ kamandas Ants.

Kangur oli teinud paar sammu ukse poole, kui Olga mõtlematult vahele sööstis.

„Oled sa hull! Mis sul peas on!“ hüüdis ta Antsule.

Aga juba oli Ants Kanguril käisest kinni haaranud ja tiris ta välja. Trepil kaugesid mõlemate sammud. Olga seisis minuti segasena keset tuba.

„Mida see ometi... tähendab?“ kogeles ta. „Ega ometi... mina...?“

Minutit viis hiljem järgnesime neile. Me ei näinud kedagi. Tänav oli tühi. Ruttasime edasi kontori poole. Depoo tagant kuuldus rabasse sõitva veduri vile. Poriseil tänavail liikus üksikuid inimesi. Klubi ees põles lamp, kuigi oli alles nõrk hämarik. Küsitlesime üht naist — kas ta pole näinud Karu või Kangurit või ehk kuulnud mingit käratsemist. Ei, naine ei teadnud midagi. Läksime

minu juurde — Karu toa uks oli lukus nagu hommikulgi, ta polnud ilmsesti ka vahepeal kodus käinud.

„Kardan, see poiss saab hakkama suurima lollusega,“ lausus Olga.

4

Järgmisel päeval algasid rabas eeltööd. Oli 20. aprill ja viie päeva pärast pidime alustama ametlikult hooaega. Rabas oli tegevus nähtavasti saavutanud ülima pinge — mehed ei tulnud seal päeval ega ööl ja soe söök viidi sinna rongil. Kõik traktorid, freesijad ja kogujad olid juba kohale sõitnud, piirkondades olid töökojad juba avatud, kollektiivid täies koosseisus komplekteeritud.

Õhtul oli rahvamajas üldine koosolek. Olga tuli mulle oma vahetusega appi saali korrastama ja värskaid loosungeid valmistama. Tuli anda välja päevakohane seinaleht. Töötasime hoogsalt terve päeva. Lõuna ajal käis Olga korraks asulas ringi.

„Kõik inimesed on rabasse jooksnud,“ teatas ta tagasi tulles. „Kangur pole eile õhtust saadik kodus käinud, ka töökojas pole teda. Aga oleks midagi rumalat juhtunud — siis peaks sellest ju midagi juba kuulduma.“

Julgustasin teda paari juhusliku lausega ja jätkasime tööd.

Koosolek algas kell 19, kuid töölisi hakkas kogunema juba tund aega varem. Rabast tulijad tõid esimesi uudiseid: seal olevat aina masinate müra ja söelumine. Suurem osa agregaatide olevat juba proovitud ja lõplikult vastu võetud, mõnede juures toimuvat aga täiendav remont.

Direktor Lokk, parteiorganisaator Vanakamar ja komsomoli alorganisaatsiooni sekretär Lambakahar saabusid punktipealselt; nad olid rabapäikesest, tuulest ja tolmust veel pruunid, sest päev oli olnud erakordselt kuum ja kuiv. Vanakamar kõneles valmisolekust võetud kohustuste täitmiseks.

„Organisatsioon on loodud, kõik allüksused on oma ülesandes teadlikud,“ rääkis ta. „Valitsuse ja partei poolt antud ülesannete täitmiseks ja ületamiseks on igaüks meist sisemise veendumusega valmis andma kogu oma jõu. Meie ees on ümmarguselt neljakuuline tootmislahing. Selle peame me võitma ja võidame.“

Direktor Lokk kõneles rabatööde mehhaniseerimisest ja ratsionaliseerimisest. Ametiühingukomitee esimees Juhani tuletas igale sektorile veel kord meelde võetud sotsialistlikke kohustusi, samaga pöördus Lambakahar noortebrigaadide poole. Siis kõnelesid veel mõned piirkondade juhatajad, masinapargi juhataja Sepp, kogumise üldjuht Ivanov, transpordi ülem Siiak ja siis... nägime

kõnetooli astuvat Ants Karu. Ta oli rahulik ja enesekindel ja just nagu palju vanemaks muutunud. Igal juhul näis ta olevat senisest märksa väarikam.

„Meie kõigi mureks on olnud kändude juurimine. Nüüd võin ma kollektiivile teatada, et ka selles osas on olukord muutunud. Me kuulsime äsja direktorilt, et rabatööd on meil sajabrotsendiliselt mehhaniseeritud. See kehtib niisiis ka pinnapuhastamise kohta. Kui mullu kaheteistkümne hektaari puhastamiseks vajasime kuuekümmneliikmelist brigaadi, siis teeme selle töö nüüd kahe inimesega ja traktoriga, mis täiendatud vastavate seadistega. Niisiis — ma loovutan veel neli inimest teistele töödele sellest arvust, mida viimati lubasin, ja täidan võetud kohustuse koos oma kaastöölise Jaan Siimuga.“

Uudis pani hetkeks jahmatama kogu saali. Tekkinud vaikuses kuuldus kuidagi pidulikuna Vanakamara märkus, mille ta lausis oma kohalt presiidiumis:

„Ma arvan, et peame selle eest avaldama tänu leidurile ja ratsionaliseerijale Ants Karule.“

Seepeale puhkes mürisev kiiduavalduste torm. Ants Karu — leidur ja ratsionaliseerija! Seesama Ants Karu, kes alles mullu nimetas selliseid asju... tühjaks puruks ja oskas pidada lugu ainult lihaste rammust! Ja veel missugune ratsionaliseerimine: kahe inimesega kuuekümmne inimese töö! Kogu kollektiivi oli, eriti viimasel ajal, tõesti painanud kändude juurimise küsimus. Nüüd oli see lahendatud soodsamini, kui keegi uneski võis näha.

Järgmisel päeval võtsin enda paariks tunniks vabaks ja sõitsin alla rabasse. Antsu ja Siimu töökoda oli tagumistel väljakutel, mul tuli minna paar kilomeetrit raudteest eemale. Nägin Antsu oma uue riistapuu ümber toimetamas. Ta naeratas mulle heatahtlikult vastu ja andis seletust:

„Pole siin midagi geniaalset, printsiip on ju lihtne. Ja pole õige, nagu tähendas Vanakamar, et mina olen see leidur... Ma korra mõtlesin, et kui on tugev traktor, kas ei võiks talle sappa ehitada need konksud ja siis jälle vintsi, mis kännu välja keerutab. Joonistasin selle paberile ja näitasin Aardele. See naeris mu välja ja ütles, et sihukest riistapuud saab teha ainult paberil. Pärast, kui Pikk ja Randmaa asjast kinni hakkasid ja Vanakamar meid uuesti tööle pani, hiilis seesama Aarde ühel ööl siia ja oleks rikkunud terve mehhanismi, kui ma veel õigel ajal ei oleks saanud jaole. Noh, siis sai selgeks, mis mees see „teenetega“ insener oli. Tema päästnud meie vabriku, kui sakslased lahkusid! Selle eest jäetud talle koht! Aga nüüd kippus ise hävitama! Tuli välja, et ta oli olnud üks omaaegseid „isamaaliidu“ tegelasi. Vintsi oli ta pisut rikkunud, aga Kangur parandas selle kiiresti ja tegi — tõtt-öelda — veel

parema. Töötasime temaga öö läbi ja teise päeva õhtuni. Siis sain hakata proovi tegema...“

„Oskad sa ka ise nüüd juba traktorit juhtida?“ küsisin.

„Ikka ka,“ vastas Ants. „Mida ma siis muidu siin ringi uitasin. Algul õppisin raamatust, siis uurisin masinat ja üsna hiljuti võtsin rooli pihku.“

Ta hüppas „pukki“ ja pani masina mürisema. Siis algas proov. Traktorile oli monteeritud seitsme hobuse jõuline diiselmootor. Traktori taha oli kinnitatud raudliipreist raam, mille küljes oli viis kolmekümne sentimeetri sügavusega konksu. Masina liikudes künnavad need rabapinda, otsides kände. Kui mõni konks satub kännu taha, pannakse tööle vints, mis töötab traktori mootori jõul. Hooga rebib vints kännu raba kehast välja, raputab ta turbamullast puh-taks ja paiskab kõrvale. Ning töö jätkub. Tõepoolest — mitte midagi põrutavat ja keerulist, kuid ikkagi — varem tehti seda tööd hulga inimestega ja juuritud kännu koht oli alati pärast tööd inelt-puretud ja segamini. Kuipalju leidub meil veel võimalusi kõige lihtsamaiks ratsionaliseeringuiks, mille tulemused aga an-navad riigile ja rahvale nii võrratult palju!

Kõnelesin asulas, mida olin näinud oma silmaga. Kuid sellest tuli kogu kollektiivi ees Antsul enesel veel teist korda kõnelda. See oli esimese mai pidulikul koosolekul. Hooaja esimene viis-päevak oli seljataga — selle tulemused olid ületanud kõik esialg-sed lootused. Kogu asulas valitses rõõm ja rahuldustunne. Lasti elada meie parteid ja valitsust ja suurt rahvaste juhti, kes avas inimkonnale uue elu väravad. Hooaja esimesel autahvilil oli Ants Karu nimi jälle kõige peal: ta oli esimese viispäevaku ülesande raitnud rohkem kui kolmekordselt ja seejuures kahe inimesega kuuekümneme asemel. Teda kutsuti koosoleku lõpul jutustama, kui-das ta seda oli saavutanud.

„Ma ei hoolinud suurt tehnikast,“ ütles Ants algul veidi eru-tunult. „Ma ei hoolinud tehnikast, kuni ma seda ei tundnud. See on teiste „süü“, et see mulle lõpuks ikkagi pähe hakkas, see on Vanakamara ja Martin Lambakahara „süü“, Pika ja Randmaa „süü“, Olga Lambakahara „süü“ ja paljude teiste „süü“, kes mind tehnika imedega püüdsid igal sammul kokku viia. Tänaseks sai val-mis meil uus magistraalkraav — ka see on nõukogude inimeste ja tehnika suurepärase koostöö saavutus. Mina kogesin seda koos-tööd juba siis, kui olin ekskavaatori meeste laagris. Paari sõnaga ja näitega tegi seltsimees Vanakamar mulle selgeks, et ilma ees-rindlikku tehnikat rakendamata ei suuda meie käitis oma riiklikku ülesannet kunagi täita, ei suuda areneda ja selles teiste käitistega ja kogu nõukogude tööstusega sammu pidada. Noh, võtsin kätte ja asusin asja kallale, tuhnisin raamatuid, joonestasin, õppisin

füüsikat... Algul oli tegelikus töös mutrite ja poltidega ja muu säärasega raskusi. Kui aga Pikk ja Peterson mulle selgeks tegid asja tuuma, oli tunne, nagu oleks kae silmadelt löigatud. Edasi läks kergelt. Ja nüüd ma tean: viisaastak nelja aastaga — see on nõukogude inimesed ja nõukogude tehnika. Inimesed, kes valitsevad ja käsitsevad maailma eesrindlikumat tehnikat, on ise ka maailma eesrindlikumad inimesed!”

Õhtul oli pidu magistraalkraavikaevajate ja kõigi eesrindlaste auks. Ants Karu istus Vanakamara ja Lambakahara kõrval. Tööpoolest, seda poissi ei võinud enam ära tunda pärast seda, kui ta oli endas avastanud tehnika saladusi. Ta oli muutunud tasakaalukaks, väärikaks, asjalikuks. Ta vestles oma naabritega nagu alati omasugustega, naljatas, naeris.

„Ma kinnitan sulle, seltsimees Vanakamar, see ei olnud minu idee,” ütles ta. „Sain ju selle idee sinult eneselt.”

Vanakamar kohendas prille.

„Mina ei öelnud muud,” tähendas ta, „kui et mingisugune selleaoline ratsionaliseerimine võiks kõne alla tulla. Aga et sa vahepeal putkü panid, seda ma pole sulle veel andestanud,” keeras ta naljatlevalt jutu teisaie.

Ants läks üleni punaseks nagu vähk. Olga tuli ja istus Lambakahara kõrvale. Algas isetegevus ja mul tuli minna lava taha. Kui ettekannete lõpul tagasi tulin ja Olgalt esimest valssi palusin, vabandas ta, et olevat selle ära lubanud. Me vaatasime Kanguriga pealt, kuidas ta Ants Karuga, selle mulluse päris karuga tantsis, ja naersime rahul olles.

„Täna pole mulle enam mõistatuseks, mis toimus Ants Karuga sügistalveperioodil, kui ta tuli rabast mehaanikatöökotta,” lausus Kangur tõsiselt.

„Ka mulle enam mitte,” vastasin.

„Jah, sellest poisist kasvab töökangelane, tõeline nõukogude patrioot,” lausus Kangur.

Uus töösaavutus

Lõppude-lõpuks ei kannatanud Jaan Puusild enam välja, tõusis ettevaatlikult, et naist mitte äratada, küünarnukkidele ja käega kummutil kobades võttis sealt lauakella.

„Alles pool üks!“ õhkas sepp pettunult ja pani kella tasakesi endisele kohale.

„Ikka sa veel ei maga? No ütle, mis sinuga siis õieti on?“ sosis naine ja tõstis padjalt unise näo.

Kuid Jaan ei vastanud. Ta teeskles magamist, hakkas hingama rahulikult ja sügavalt. Maret aga ei lasknud ennast eksiteele viia, tõusis istukile ja küsis:

„Keda sa oma norskamisega tahad petta? Või arvad, et ma sind veel ei tunne? Ütle aga välja, kas jooksva hakkas jälle vaevama? Ma ajan siis vee kuumaks ja teen sulle sooja kompressi?“

Murelikult asetas Maret oma käe mehe otsaesisele. Sellistel puhkudel oli Jaan olnud alati vaikne ja sõnakuulelik, oli lasknud teha soojavee-sidemeid, oli tänulikult rüübanud vaarikateed ja võtnud isegi ravimeid, kuid praegu lükkas ta naise käe pahaselt kõrvale.

„Mine sa oma kuuma veega kus kolmkümmend! Või siin veel kompressitama! Katsu parem, et ise magama jääd!“

Jaan kohendas raske rusikaga pealust patja, pööras seljagi naise poole ja andis kogu oma olekuga mõista, et igasugune jutuajamine on lõpetatud.

Maret vaikis, kuid Jaan teadis, et naine lamab avatud silmodega, kuulatab rahutult ta hingetõmbeid ja valvab mehe iga liigutust. Ning sellest naiselikust hoolitsusest muutus Jaani enesetunne veelgi halvemaks ja ta ohkas uuesti.

Katsudes juhtida mõtteid eemale südant vaevavast sündmusest ja uinuda, tuletas Jaan meelde kõiki tootmistehhi juhatajaid, kellega oli töötanud koos, alates saksa insenerist Auerbachist, kes kolmkümmend viis aastat tagasi lõi Jaanile vastu nägu, kui ta oli sepikojas alles õpilaseks olnud, ja lõpetas meenutamise sepatöösakonna praeguse juhataja August Kiviga. Kuid seegi

äraproovitud vahend ei andnud täna loodetud tulemusi. Und ei tulnud ja väsinud keha tundis enda all kortsuläinud lina iga volti.

Siiski paistis ajuti, et oodatud uni on tulemas. Liikmed muutusid lõdvaks, hall udu hakkas ümbritsema teadvust, kuid just sel hetkel viirastusid talle toas valitsevas poolpimeduses hõõguvpunased vankriteljed ja läbi udu vaatas peainseneri rõõmsalt naerata nägu. Uni lahkus silmapilkselt ja uuesti meenus sepale eelmisel päeval üleelatud pahandus kõigis oma piinlikes üksikasjades...

Juba seitsmendat kuud võistles vabariigi ühe suurema tehase parim sepp Oskar Sagrits Jaan Puusillaga. Võistlejate töötulemused olid võrdsed, ikka nii kuuskümmend-seitsekümmend telge vahetuses, ja kui üks nendest rakendas töösse mõne uue töövõtte, mis suurendas tööjõudlust, siis jõudis ka teine talle peagi järele ja ruttas möödagi.

Ule poole aasta kestnud sotsialistlik võistlus ei lasknud neil kummalgi leppida seniste tulemustega. Töövõistluse pinge oli mõlemast sepast teinud kaks üldtuntud töösangarit, kelle omavahelist võistlust jälgisid ajalehe veergudel tuhanded lugejad.

Kuu aega või pisut kauem tagasi saavutas sepp Sagritsa brigaad uue töövõidu, olles sepistanud kaheksakümmend kaks telge vahetuses. Jaan Puusilla mehed aga takerdusid seitsmekümne viie telje juures. Kuidas ka brigaad ei püüdnud, seda väljakujunenud normi siiski ületada ei suudetud. Ja just siis, kui Puusild oli jätnud kõik lootused Sagritsale järele jõuda, tegi Ants Kalju, brigaadi noorim liige, kaaluka ettepaneku. Nimelt soovitas Ants, keda ta alatise lõbusa tuju tõttu kutsuti „Löökeseks“, raskema- ja tugevamajõulise haamri tarvituselevõtmist. Otsekohe muretseti vajalik tööriist ja juba esimesel hetkel tundis Puusild, et sama haamer oligi see päästevahend, mida ta kuu aega oli asjatult otsinud. Juba ammu enam ei olnud brigaad sellise innuga töötanud nagu nüüd. Vana sepp tundis end päris noorena, ta tööind nakatas kõiki. Ta unustas kõik muu, ainult jälgis ja juhtis tööd, nähes enda ees vaid tükki punast metalli ja uue haamri suurt nelinurka, mis liikus täna haruldase kiirusega... Juba nädalaid polnud ta tundnud sellist rahuldust tööst kui nüüd. Selle sünnitas teadmine, et nad ei jää enam oma võistlejaist maha, ja see andis tööle hoogu juurde. Aga veelgi rohkem lisas rammu kätele ja tahet südamesse arusaamine, et nad võivad nüüd julgelt vaadata silmi igale tublile töömehele ja öelda: „Töötame jah seal sepikojas ja mida kuu edasi, seda rohkem saab maa meie käest vankritelgi...“ Just nii, aeglaselt, uhkustamata, kuid teenitud rahuldustundega, mida annab veendumus, et töö, mida nad teevad, aitab iga päev üha rohkem kaasa selleks, et täita seda suurt plaani, mille järgi kogu elu nüüd läheb ja areneb.

Õhtul kuulis sepp, et on valmistatud kaheksakümmend viis telge, mis oli rohkem, kui seda Sagrits oli suutnud. Nii näitasid kokkuvõtted ja see oli Puusilla brigaadi järjekordne võit. Uhtlasi oli ka vanale sepale selge, et toodangut on võimalik veelgi tõsta, sest hulk väärtuslikku tööaega kulus ju uue haamriga kohanemiseks. Ja see valmistas suurimat rõõmu. Kuid samal hetkel kutsus Ants Kalju Jaani kõrvale ja ütles ise ärevusest hingeldades:

„Üheksa telge on rikutud! Need on üle taotud ja lähevad praaki.“

Tõepoolest, mõningad teljed kandsid isegi vilunud silmale vaevalt märgatavaid mõlke, kuid sepale ei antud mahti valmistatuid telgede kvaliteedi kontrollimiseks. Esimesena jõudis tema juurde tehase seinalehe toimetaja ja vibutas käes mingisugust paberit.

„Otsekohe saadame telegrammi nii peavalitsusele kui ka ajalehtedele — meie uus töösaavutus peab hommikul kõigile teatavaks saama!“

Jaan tahtis kõnelejat peatada, kuid nüüd ümbritseti ta tehase direktori, parteiorganisatsiooni sekretäri ja veel salga inimeste poolt, kes teda õnnitlema ruttasid. Selles rõõmsas sagimises unustas Puusild üheksa rikutud telge täielikult.

Alles koju jõudnud, hakkas ta kogu sündmust põhjalikult kaaluma ja jõudis otsusele, et on juhtunud rumal lugu. Ta jättis õhtuse toidu puutumata ja pugus vastu harjumust varakult voodisse.

Ja unetult lamab sepp asemel. Ta mõtleb. Praegu on kell pool kaks öösel. Mõne tunni pärast ilmuvad ajalehed teatega uuest töövõidust, ja seda artiklit loeb juba igaüks. Loeb ka sepp Sagrits. Otsekohe saadab see seltsimehelik võistleja Puusillale õnnitlus-telegrammi, nagu ta on varemgi teinud. Ning Jaan kujutleb, kuidas särav kontorinäitsik astub tootmistsehhi ja ulatab temale, Puusillale, telegrammi, mille üle kummardub uudishimulikult kogu brigaad...

„Oi sa kuradima kurat,“ oigab sepp ja tõuseb voodist. Ja just hetkel, kui ta teist jalga asetab põrandale, tuleb talle päästev mõte. Ta haarab püksid ja saapad ning hakkab kiiruga riietuma.

„Ütle siis vähemalt, kuhu sa nii südaöösel tõttad?“ hädaldab Maret ja ulatab mehele sooja kaelaräti. Kuid Jaan on juba riides. Ta haarab naise oma karukäppade vahele, pigistab teda õrnalt.

„Oota, pärast räägin kõik! Usu, praegu pole aega, pean rututama!“

Ja juba kostavadki trepilt lahkuva mehe kiired sammud.

Tasa koputab Jaan meister Kivi korteriaknale. Ei mingit vastust. Ta koputab uuesti. Kõvemini ja tungivamalt. Nüüd muutub aken valgeks ja ukse tagant kuulduv meistri pahane hää: „Kes seal on?“

„Tee lahti, mina olen, Jaan Puusild!”

Lühidalt seletab sepp osakonnajuhatajale öise külastuse põhjuse. Mingu nüüd too kiiresti sidekontorisse, saatku uus täiendav telegramm pealinna ja nõudku eelmise kui eksikombel saadetud teate tühistamist.

Rääkides jälgib Jaan pingutatult meistri nägu, kuid see ei väljenda muud kui ilmset pettumust.

„Ah siis selle üheksa telje pärast ajasidki mu une ära? Ai, ai, ai, kas sul sugugi häbi ei ole? Arvasid, et ma praagist midagi ei aimanud? Normeerija ütles seda mulle kohe. Kuid sa võid rahustuda, praagi hulka ma neid telgi ei lasknud panna. Ja üldse, see asi pole sugugi kõneväärt!”

„Kuidas ei ole kõneväärt?” imestas sepp. „See pidi olema töövõit, aga ometi ei olnud,” lisas ta kurvalt.

„Kas sellise saavutuse juures on üheksal teljel üldse mingit tähtsust? Ja kes teab praagist? Ainult normeerija, mina ja sina! Aga selle-eest on meie tehas teistest ees! Uus töösaavutus! Jälle nimetatakse kogu vabariigis meie käitise nime! Kuulsus, vennas, pole halb! Aga sina... Üheksa telge... Mõtle ometi!”

Ja osakonnajuhataja haigutas ning ringutas uniselt käsi.

„Aga ometi jään ma sel juhul petiseks! Petan käitist, petan inimesi, petan parteid! Mida see siis lõpuks tähendab, ah?”

„See tähendab seda, et oled joonud ühe liigse klaasikese, seltsimees Puusild, ja nüüd mine koju ning heida magama! Mis sa seal kõneled petmisest? Eh? Kas teljed ei ole sepistatud? On! Ja milles seisab siis lugu? Praagis? Noh, äpardus võib juhtuda igaühel!”

„Niisiis pole sinu poolt mingit abi loota?”

„Mine, mine, heida juba magama!”

„On see sinu viimane sõna?”

„No olen nüüd inimesega kokku juhtunud! Maga kodus välja, küllap hommikul räägime edasi. Nüüd aga head ööd, ma ise pean ka puhkama!”

Ja uuesti seisab vana sepp pimedal tänaval. Majauks tema järel keeratakse lukku ja kusagil haugahtab koer...

Kuid see ei tungi enam ta teadvusse. Ta näeb kujutluses ruumikat kabinetti ja suurt kirjutuslauda... Ning selle laua juures istub inimene, keda ta pole kunagi silmast silma näinud, aga kes on ometi nii lähedane, ja avab värske ajalehe. Sellel inimesel on kangesti tuttav nägu, hallid meelevahvad ja tihedad vurrud. Tumedad elavad silmad libisevad kiiresti üle ajaleheveergude ja peatuvad hetkeks sõnumi juures, mis räägib Puusilla brigaadi uuest töövõidust... Lahke naeratus ilmub lugeja näole, kui ta tunnustavalt ütleb: „Pagana tubli sepp see Jaan Puusild! Võistleb vanadusest hoolimata ja ületab töönorme.”

Tema sõnu, tarku ja hoolitsevaid, on Puusild nii mitmelgi korral vaimustusega kuulanud, ajalehtedest ja raamatuist lugenud. Aga praegu tunneb sepp, kuidas ta põsed hakkavad hõõguma põletavast häbist ja otsaesine ning rind kattuvad külma higiga. Pöördudes ukse poole, mille taga meistri sammud juba ammugi on väinud, sülitab ta vihaselt ja hakkab korraga ruttama kodule hoopis vastupidises suunas.

Poole tunni pärast möödub sepp uuesti meistri akendest. Kuid nüüd on Jaan rõõmus, kavalalt naeratades heidab ta pilgu suletud uksele ja sammub kiiresti edasi. Ta on käinud partei linnakomitees ja varsti jõuab pealinna uus telegramm, milles nõutakse eelmisel õhtul käitised saadetud teate tühistamist... Aga selles teises telegrammis leidub veel sõnum sepp Puusilla otsusest asuda stahaanovlikule valvele esimese mai kui ülemaailmse töölispüha auks ja sepistada juba järgmisel päeval üheksakümmend kõrgekvaliteedilist telge vahetuses.

Oma õpilase Ants Kalju korteri kohale jõudes muutus Jaan uuesti pahuraks. Mornilt vaatab ta valgustamata aknaid ja mõtleb: „Poiss magab rahulikult, juhtunud veaga pole tal nähtavasti midagi tegemist! Noh, puhka siis pealegi, — aga mina hoidsin ja õpetasin sind kui oma poega!”

Kibestunult heidab vana sepp käega ja astub väsinult edasi oma korteri poole. Jõudnud teisele korrale, näeb ta äkki enda ees tumedat kogu. „Varas,” mõtleb Jaan ja surub käed rusikasse. Samal hetkel pöördub võõras ja üllatanult astub Jaan sammu tagasi. Kuid ainult sammu, siis sirutab ta käed laiali, ruttab ettepoole ja tõmbab tulija enda ligi.

„Lõoke, tuvike,” sosistab vana sepp liigutatult, „sa olid siin, aga mina mõtlesin, et sa magad ja ei tunnegi muret, võtku küll tont minu rumalat arvamist!”

„Ma ei saanud rahu nende üheksa telje pärast...” kogeleb noormees, kuid sepp ei lase tal edasi kõnelda.

„Ole rahul, pojuke, kõik on korraldatud! Homme taome üheksakümmend telge vahetuses! Kas tahad mind seejuures abistada?”

„Aga tingimata!” hüüab õpilane erutatult, „ja kui taome, siis juba rohkemgi! Mäletad, eile polnud me selle uue tööriistaga veel vilunud ja teiseks sattusime ka hasarti — sellest nood üheksa praaktelge tekkisidki. Nüüd on meil juba vajalikud kogemused, nüüd enam vigu ei juhtu...”

Avatud toauksel seisab Maret ja kuulab imestanult meeste kõnelust. Veel ei tea naine, mis on juhtunud, kuid ta mõistab, et mehe elus on sündinud midagi väga tähtsat...

Elmar vahetab velva

Seersant Elmar Kaarep silmitses hetke taluuksele kinnitatud puust silti: „Pataljoni partorg“, tõmbas korra käisega üle higise lauba, ja koputas siis otsustanult uksele.

„Seltsimees kapten, lubage sisse astuda.“

„Palun.“

Elmar sulges enda järel ukse ja lähenes lauale.

Kapten Lõhmus, pataljoni parteiorganisaator, tegi veel mõned märkmed lauale laialilaotatud kaardile ning tõstis siis päikesest valgeks pleekinud kulmud:

„Aa, seersant Kaarep. Istu, istu.“

Kapten keeras kaardi kokku ja asetas selle laua kõrval olevasse plekiga üelöödud kasti ning, nõjatunud tooli korjule, jäi küsivalt ootama.

„Seltsimees kapten, ma... ma tahaksin teiega rääkida kui partorgiga,“ Elmar peatus hetkeks, nagu otsides sobivaid sõnu.

„Kas suitsu teed?“ ja Lõhmus lükkas ette Belomor'i karbi.

„Ma ei tea,“ jätkas Elmar, „kas teil on meeles viimane kõnelus minuga, kui ma ütlesin, et vastan hiljem. Ma...“

„Mäletan, mäletan. Noh, ja mis sa otsustasid?“ elavnes Lõhmus.

„Nüüd on mu otsus kindel: tahan olla kommunist. Seltsimees kapten, teie olete oma vestlustes tihti rääkinud, et inimesed oma kogemuste najal veenduvad kõige paremini... Eile ma nägin oma kätega ehitatud isatalu tuhka. Siin ta on.“ Elmar harutas erutusest värisevate kätega nõest määrduvad taskurätist söestunud puutüki ja asetas enda ette lauale. „Oma isa saatusest kuulsin veel enne kodukülla jõudmist,“ jätkas ta. „Sakslased olid ta tapnud juba kolmandal päeval pärast nende sissetulekut. Kulak Sepik oli kaebanud. Sama kulak, kellelt isa omal ajal sai juurdelõike.“

Elmari häälest kadus äsjane erutus. Ta jätkas, suunates pilgu läbi akna pilvitusse taevasse: „Kord, lamades vaenlase tule all, nägu vastu kleepuvat savi, meenusid mulle suvepäevad isa juures. Kasu-

tades töövaheaga tekstiilvabrikus, aitasin isal tookord eluhoone lõpuni ehitada. Mõni nädal enne sõda võiski isa vana viltuse osmiku maha jätta. Nüüd on meie kätetööst järele jäänud ainult kõverdunud voodiraam ja varisenud korstnajalg... Seltsimees kapten, ma tahaksin juba esimeses lahingus õiendada mõrtsukatega arveid kommunistina," lõpetas Elmar, hakates alles nüüd süütama kaptenilt saadud paberossi.

Lõhmus tõusis toolilt ning lähenes aeglaselt Elmarile:

"Istu, istu," sõnas ta, nähes seersanti tõusmas, ja, jäänud ta ette seisma, jätkas: „Teadsin, et sa varem või hiljem teed õige otsuse. Ma nägin, kuidas sa kujunesid... On tõsi, et kogemus on parim kriteerium, kuid kunagi ei tule unustada ühiskonda, mille liige sa oled. Sa nägid küllalt põletatud maju — nende seas aga polnud sinu isa maja. Sa olid küllalt näinud tapetud inimesi — nende seas polnud sinu isa. Sa nägid, kuid vist ei mõelnud, et neis majades elasid elavad inimesed, meie, nõukogude inimesed, kes nüüd on sunnitud elama mahajäetud muldonnides. Sa vist ei mõelnud, et tapetud raukadel olid omad lapsed, pojad, samasugused pojad kui sina. Ei mõelnud... Mõtlesid, et küll on see kõik hirmus, ja hiljem harjusid."

Lõhmus peatus hetkeks ja, asetanud käe Elmari õlale, jätkas madalama häälega, rõhutades iga sõna:

"Sa astud Lenini-Stalini parteisse. Kommunistid mõtlevad alati enne ühiskonnast, siis alles endast. Pea seda meeles... Kui raske ka sinu kaotus praegu oleks, ta pole ainuke. Sakslaste all kannatas kogu kodumaa... Sul oli lahingus tihti raske, kuid sa said üle. Sa pead üle saama ka edaspidi, sinust saab ju kommunist. Peaasi, kui sul on õilis eesmärk, ja praegu ta sul on — hävitada okupante!" lõpetas Lõhmus ja toas jäi vaikselt, kuid Elmarile tundus, et tuba on veel täis parteiorganisaatori sõnu. Suutmata lahti kiskuda pilku Lõhmuselt, tõusis Elmar, tundes, et teda valdab uuesti erutus.

Hetke seisid mõlemad vaikselt, surudes teineteise kätt. Selle silmapilgu vaikuses mõistsid nad teineteist hästi.

"Kui sul peaks soovitustega raskusi olema, siis otsi mind üles," kuulis veel Elmar, uksest väljudes.

Päev oli juba kaldumas õhtule, kui Elmar astus mööda hobuse-sõnnikust ja tolmust lõhnavat külated koolimajja, kus asus ta rood.

Ehkki päikesetõusul pidi algama edasiliikumine, ei saanud Elmar kaua silmi kinni, ikka kandsid teda mõtted varisenud korstnajala ja kapten Lõhmuse juurde.

Juba häirisidki öövaikust üksikud käivitatud automootorite hääled, mis peagi sulasid ühiseks läände kaugenevaks müräks. Polk hakkas liikuma.

*

Oli hilishommik, kui Elmar avas silmad. Aknast sissetunginud päikesekiirte kahvatutes vihkudes hüplesid peened tolmukübemed. Haigla õde, Õie Veskimägi, astus ühe voodi juurest teise juurde, jagades haigetele rohtu. Tähendab, arst oli juba esimese ringkäigu teinud. Elmar teadis, et ta jalg oli juba sedavõrd parem, et arst võis temale osutada üha vähem tähelepanu. Täna oligi Elmari haiglast lahkumise päev.

Elmar võttis laualt tabelkalendri ja luges pliitsiga märgitud väikesi ristikesi. Ta sai neid kuuskümmend kolm. Keerates teist külge, tundis ta korraga põlves teravat valu. Elmar ei suutnud ikka veel harjuda, et ta on teise grupi invaliid. Valutav jalg viis ta mõtted saarel toimunud lahingutele... Eesliini kaevikud olid jäänud selja taha. Umberringi lakkamatult lõhkevad miinid ja automaatide ragin. Siis otse ta ees üksik tõusev rakett, ja hetk hiljem silmipimestav rohekas valgus. Järgnev valu jalas oli viimane, mida ta mäletas. Meelemärgusele tuli ta alles mandrile suunduvass lennukis. Veel samal päeval järgnes operatsioon ja algasid üksteisega sarnased, igavad haiglapäevad.

Elmar püüdis korduvalt astuda ühendusse vanade tuttavatega, kuid see ei andnud tulemusi. Parajasti ulataski õde talle järjekordse adressaati mitteleidnud kirja ja lausus:

„Ärge olge kurb. Nähtavasti on teie sõbrad kõik rindel. Pole vaja muretseda. Ma kõnelesin oma isaga, ta lubas teid mõneks ajaks meie juurde võtta, seni kuni korteri leiata.“

„Aga... ma...“

„Ei, ei, ärge ajage vastu. Kõik on korras. Mu isa peabki varsti siia tulema, siis läheme kõik koos. Seniks aga on mul teile üks üllatus.“

Just parajasti, kui õde oli lõpetamas lehe lugemist, milles oli teade Elmari autasustamisest „Punase Tähe“ ordeniga, astuski ooteruumi Õie isa, Veskimägi. See oli kaugelt üle keskea, kuid küllalt reibas, liikuvate näojoontega, tüsedusse kalduv mees.

„Ohoo! Tähendab mul on au kangelasega,“ ja Veskimägi surus Elmari pihku oma pehme, üllatavalt väikese käe.

„Ei ole ma kellegi kangelane. Samasugused kangelased olid meie poisid kõik. Tõesti ei tea, miks just mulle anti,“ ütles Elmar, sidudes seljakotti.

Lühike jaanuaripäev oli kulumas lõpule, kui Elmar, saadetuna Veskimäest ja ta tütrest, astus pargi puude vahel tihenevasse hämarikku. Harjumatult värske õhk mõjus uimastavalt.

Elmar oli millegipärast arvamusel, et Veskimägi elab äärelinnas, ja oli üllatatud, kui veerandtunnise käigu järel Veskimägi teatas:

„Tänaseks teie jalale aitab.“

Nad astusid viiekordsesse halli majja. Nüüd tabas Elmarit uus üllatus, sest ta astus suurde luksusliku mööbliga sisustatud tuppa.

„Istuge, seltsimees Kaarep,“ ütles Veskimägi, nähes Elmari kohmetust. „Ma saan aru,“ jätkas ta, „teile on pärast sõdurielu vist võõras näha mugavat kodu.“

„Tõepoolest,“ pomises Elmar, vajudes pehmesse tugitooli.

„Selle korteri sain ma alles septembris, kui ta omanik pani laevale jooksu,“ teatas Veskimägi nagu selgituseks.

„Kas teid ei hirmutanud ka õudusejutud Punaarmeest?“ küsis Elmar.

„Ei, jätsin need jutud nõrganärvilistele ja järgnesin kainele mõistusele . . . Ma olen alati olnud selle korra pooldaja ja . . .“

„Õigus, isa, poleks venelased tulnud, ma polekski saanud endale klaverit,“ lisas tütar, asetades toitu lauale.

Pärast lühikest vaikust, mil keegi ei teadnud, millest kõnelda, küsis Veskimägi:

„Niipalju kui ma aru saan, teid vist enam sõtta ei võeta. Kas olete ka mõelnud, mida tegema hakkate?“

„Tahaksin tagasi oma alale. Ma olin enne sõda teljeparandaja.“

„Oo, siis on ju suurepärane! Klapib väga hästi. Võtan teid oma osakonda. Ma olen nimelt kudumisosakonna juhataja . . . Kuid mu tütar kõneles, et oli haiglas näinud teie padja all väikest raamatukest, talle tundus . . . Kas teie ei ole ehk juhuslikult partei liige?“ küsis Veskimägi ettevaatlikult, heites Elmarile pika pilgu.

„Olen, ja seda mitte juhuslikult, vaid päris teadlikult,“ vastas Elmar kindlalt.

„Ega siis teid enam vabrikusse küll lasta, antakse mõni kõrgem koht.“

„Nii see just ei ole. Koha ma muidugi saan, kuid see ei pea olema tingimata kõrge. Hakkan tööle seal, kus saan olla kõige kasulikum.“

„Aga miks me üldse hakkasime sellest rääkima, teie niipea ju tööle ei hakka, peate puhkama.“

„Ei tahaks küll kaua laiselda, see teeb haigeks. Homme lähen sõjakomissariaati, eks siis näe.“

Tütar oli laua ammu koristanud ja harjutas nüüd kõrvaltoas klaverimängu. Veskimägi jutustas oma tööst vabrikus, kuhu ta kevadel oli läinud lihttöölisena. „Venelaste tulek oli talle võimaldanud vahetada igavesti õliga haisevad tööriided meistri kitli vastu,“ nagu ta ise ütles.

Olles järgmisel päeval teel sõjakomissariaati, hellitas Elmar veel lootust tagasi pääseda oma roodu, kuid uksest ta väljus juba eraisikuna. Võttes maha õlakud, vilksatas ta peas mõte „ehk läheb veel vaja“, ja ta keeraski õlakud hoolikalt paberisse.

Õhtul sõnas ta kojujõudnud Veskimäele:

„Niisiis, täitke oma eilne lubadus,“ ja nähes Veskimäe küsivat pilku, jätkas: „Ja-jaa. Te ju lubasite mulle koha oma osakonnas. Täna olin sõjakomissariaadis ja linna parteikomitees — kõik on korras, võin tööle hakata.“

„Kuid aega ju on. Peate veel...“

„Seep see ongi, et ei ole aega. Te ju ise rääkisite, et osakond ei täida plaani. Kas teil siis inimesi pole vajagi?“

„Kuid teie jalg?“

„Paraneb rutem, kui saab liikuda,“ vastas Elmar jalga põlvest tõstes.

„Ma eile niisama... ehk vaatate siiski mujale — kergemat tööd,“ püüdis Veskimägi veenda.

„Kergem töö on see, mida oskad.“

Nähes, et Elmari otsus on kindel, lausus Veskimägi pehmema tooniga:

„Kui just nii peab olema, ega siis midagi, hakkame pihta.“

Juba lähenedes vabrikule, kostis töötavate telgede korrapärane tööriitm, mis täitis Elmari rinda mõnusa ärevusega. Astudes kontrollruumi, võttis teda vastu villa iseloomustav lõhn.

Parajasti kanti laost välja valmiskangaid ning asetati suurde virna ukse ees seisvale autole.

Astudes Veskimäe järel kudumisosakonda, avanes Elmari silme ees tuttav pilt: poimirullikuid lükkavad, poole kandvad ja telgede taga töötavad naised ning teljelöökide vali mürin. Ruum oli täidetud tihedalt kolme ritta asetatud masinatega. Elmari kogenud pilgule ei jäänud märkamata hulk seisvaid telgi. Oli võõras näha, et ei olnud ühtegi kahel teljel kudukat. Ometi mäletas Elmar, et veel neljakümne esimesel aastal oli tema endises, nüüd hävinud vabrikus peaaegu pooltel töelistel käes kaks telge, mõni töötas kolmelgi.

„Niisiis, see ruum on minu uus rood ja see mu automaat,“ mõtles Elmar endamisi, võttes töölaualt võtme, pigistades seda tugevalt peos, nagu tahtes, et käsi rohkem määrduks musta kleepuva õliga.

„Tõin teile abi juurde,“ pöördus Veskimägi töölaua taga töötava tööliste poole.

Kruustangidel töötaja, nokkmütsiga vanem mees asetas viili lauale ja vaatas üle prillide uurivalt võtit käes hoidvale Elmarile. Siis täitis ta nagu laia naeratusega:

„Kus häda kõige suurem, seal abi kõige ligem. Oli ka viimne aeg. Näe, mis siin sünnib,“ ja ta osutas käega lauale kuhjunud katkistele teljeosadele.

Veskimägi, heitnud lauale põgusa pilgu, eemaldus oma tööruumi.

„Eks saame siis tuttavaks. Mu nimi on Mere, Joosep Mere.“

„Elmar Kaarep,“ tutvustas end omakorda Elmar ja tundis enda peos karedat rakkus kätt.

„Nagu näha, tuled sõjast?“ küsis Mere, vaadates Elmari pluusi.

„Sai oldud küll, aga näe, ei vedanud — nähvas enne ära, nii ei saanudki Berliini välja kõndida.“

Mere noogutas heatahtlikult ja ütles siis tõsinedes:

„Berliini pärast ei maksa muretseda. Küll meie omad temaga juba hakkama saavad... Sa tulid ikka tagasi, aga näe, minu poiss jäigi kadunuks. Teised käisid ikka kodus ära — temast aga ei kippu ega kõppu.“

Mere näitas Elmarile töö kätte ja süvenes jälle viilimisse.

Elmari kartus, et ta sõjas olnud aastatega on unustanud töövõtted, oli asjatu. Lühikese ajaga oli ta korda seadnud kaks löögi-puud ja asus nüüd neid telgedele kinnitama.

„Lõpuks ometi võtsid parandaja juurde,“ sõnas telje taga istunud naiskangur, nähes Elmarit masina juures töötamas. „Kui palju me oleme küll rääkinud, et töö kannatab. Pole päevagi, kus poleks seisutunde,“ jätkas naine.

„Kas meistriolete rääkinud?“ küsis Elmar töö vahele.

„Kellele siis! Oleme rääkinud isegi peainsenerile, aga midagi, muudkui: jajah, küll võtame, ja kõik. Siin ta nüüd on, juba kaks tundi istu ja passi.“

„Kas partorg teid ei aita?“

„Ei olegi veel partorgi. Parteilased oleme ka ainult mina ja direktor. Ma olen siin veel alles uus. Kaks aastat töötasin Kuibõševi oblastis Kineli vabrikus. Seal oleks niisuguse lohakuse eest meister juba ammu lennanud.“

Kontrollides veel korraks süstiku jooksu ning veendunud, et kõik on korras, andis Elmar masina üle.

„Nii, ehk saate veel kaotatud aja tagasi... Meie peaksime ükspäev kokku tulema. Saaksime luua parteigrupi. Ma olen ka kandidaat. Saame tuttavaks — Elmar Kaarep.“

„Selma Kahro.“

Õhtu poole hakkas jalg valu tegema, eriti haamrilöökide ajal, kuid, surunud hambad huulde, töötas Elmar päeva lõpuni.

Alles tänavale väljudes märkas ta, et lonkab harilikust rohkem. Ka pea oli raske, kuid ometi tundis ta esimesest tööpäevast suurt seesmist rahulolu ja süda oli rõõmus ning kerge.

Veskimägi oli juba kodus, kui Elmar tупpa astus. Nähes viimase üllatust, lausus Veskimägi naerdes:

„Terve jalg ikka terve jalg — kannab kiiremini.“

Nüüd meenus Elmarile, et ka eile oli Veskimägi samal kellajal kodus, ja, laskudes raskelt toolile, ütles:

„Teist ei saagi aru, et osakond plaani ei täida. Meil näiteks patül ööl enne rünnakut üldse ei maganud. Ikka käis ja kontrollis, kas kõik on korras, enne ei jätnud.“

„Õige, sõjas ei saagi teisiti, kõik peab olema nagu kellavärk. Seal on kõva distsipliin. Siin aga on teine asi. Inimesed on sõjast väsinud ja närvilised. Käsk ei aita. Minu meetod on — tasa ja targu. Veel mõni kuu, ja küll te näete, et osakond hakkab plaani täitma.“

„Kuidas te seda saavutate?“

„Direktor lubas muretseda paremat materjali. Praeguse lõngaga ei täida keegi plaani.“

Sel hetkel tundis Elmar end kuidagi ebamugavalt ega teadnud, kuidas jätkata.

Veskimägi kohendas hoolikalt püksiviike ja, võtnud ajakirja, mattus suitsupilve. Luges pisut aega ja lahkus siis.

Jäänud üksi, süvenes Elmar Informatsioonibüroo teadetesesse. Lehte keerates, silmas ta seinal viltu kaldunud riigijuhi portreed. Selle kohendamisel kukkus järsku raami tagant põrandale hulk ülesvõtteid. Need olid tavalised perekonnapildid, kuid siis köitsid Elmari tähelepanu fotod lõbusast seltskonnast samas toas, milles ta viibis. Mitmel pildil olid saksa ohvitserid ja nende keskel Veskimägi oma tütreaga. Elmar tõstis põlgusega täidetud silmad, vaatas enda ees olevat diivanit ja lauda ega märganudki, kuidas ülesvõtted kokkusurutud peos kortsusid. „Tähendab, Veskimäel olid sidemed saksa ohvitseridega,“ vilksatas Elmari peas, ja talle tundus, nagu oleks tuba korraga umbseks muutunud.

*

Lähenes kevad. Ilmad olid sompus ja mõnel päeval sadas kleepuvat märga lumelörtsi.

Elmar oli Veskimäe juurest juba ammu üle kolinud omasse korterisse, kuid ta tõeliseks koduks oli vabrik. Rutates igal hommikul tööle, põletas teda küsimus: kumb brigaad andis rohkem? Juba nädal aega käis äge võistlus kahe remondibrigaadi vahel. See algas sellega, et kord, kui töö lõppes, tegi Elmar ettepaneku moodustada kaks kolmeliikmelist brigaadi, kinnitada igale brigaadile kindlad kuusteist telge ja hakata võistlema. Algul oldi vastu, eriti oli seda pikakasvuline, aeglaste liigutustega, morni näoga Pikver:

„Mis sa ikka võistled! Kiiruga parandatud teljed lähevad veel katki. Ja pealegi, kui rohkem rabad, võetakse palka maha. Las Kaarep võistleb, ta on kommunist, eesrindlane.“ Lõi käega ja läks.

„Seltsimehed, Pikver ei saa veel asjast aru,“ ütles Elmar. „Tuleb

teha nii, et on tehtud kiiresti ja hästi. Ja hästi on teinud see, mis-suguse brigaadi teljed annavad rohkem riiet."

Keegi ei rääkinud. Siis lükkas vana Mere ette nokkmütsi ja kukalt sügades ütles:

„Tjaa... mulle see asi just päris uus ei olegi. Ma juba nelja-kümnendal... siis polnud viga midagi. Tea, kuidas see asi meil nüüd välja kukub?"

„Kukub. Ta peab välja kukkuma. Riiet on ju kõigile vaja. Sa ise tulid mulle mineval pühapäeval vastu, endal luitunud palit seljas," vastas Elmar.

„Õige ta on. Einoh, poisid, mis seal on, võiks ju proovida. Ega ta meil tükki küljest ikka võta," nõustus Mere.

Et Veskimägi keeldus kokkuvõtete tegemiseks inimest andmast, leppis Elmar kokku tabelipidajaga, see kirjutaski igal hommikul töölaua kohale asetatud tahvlile eelmise päeva tulemused.

Tehes kord ringkäiku, oli direktor ühel päeval seisma jäänud töölaua juurde.

„Mis see on?" küsis ta kõrval töötavalt Pikverilt.

„Ei mina tea. Küsige Kaarepilt," vastas see pahaselt.

Saanud Elmarilt teada asja sisu, tõmbus direktori nägu heatahtlikule naerule:

„Siis te tegite seda, mis komitee esimehel alles veel paberi!.. Tubli. Seda oleks vaja ergutada... Ma vaatan, ehk saan määrata võitjale väikese preemia," sõnas direktor.

Kolme nädala pärast võttiski Elmari brigaad palgapäeval välja lisatasu. Jutt preemiast lendas varsti üle kogu vabriku.

Mõne aja pärast nägid kangrud, kuidas alati aeglane Pikver hakkas kärmemalt liikuma, ja üha sagedamini nähti teda highi pühkimas. Kangrud hakkasid ületama päevanorme ja tahvlile märgiti üha suuremaid arvusid.

Tulles ühel hommikul tööle, nägi Elmar Pikverit töölaua ees seismas.

„Lüüa said!" hüüdis too tagasihoidmatu heameelega lähenevale Elmarile. „Vaata ise, oled sa niisugust arvu näinud?"

Pikveri brigaadi näitajate-lahtris oli eriti jämeda kirjaga märgitud: „640 meetrit". Nähtavasti oli Pikver ise oma käega numbrid teist korda üle vedanud, et need rohkem silma paistaksid.

„Ega midagi. Võitja ees müts maha. Soovin sulle õnne," ütles Elmar.

„Ega me Pikver polegi venivillem, näe, andis silmad," lausus juurde astunud kangur, patsutades Pikveri turja. „Meiegi töö jookseb kohe paremini, kui ainult lõng ei katkeks," lisas ta juurde.

„Aga kuule, siin naised rääkisid, et Haaviku Hilda oli selle vastu mingi viguri välja mõelnud?" küsis Pikver kangrult.

„Haavik rääkis küll kunagi. Olevat andnud mingi paberigi meistri kätte.“

„See on huvitav,“ segas vahele Elmar. „Kas mõni ratsionaliseerimisettepanek või?“

„Ei tea, mis see oli. Hilda poeg oli joonistanud midagi paberile.“

„Seda on tarvis välja uurida. Ehk saaks näha, kes see kangur on?“

„Miks ei saa. Tulge ühes.“

„Rahva hulgas on jutt, et te olevat oma masinale mingi täienduse välja nuputanud?“ küsis Elmar, astudes Haaviku telje juurde.

Juba aastates naine lõpetas parajasti niieraami kohendamise ja võttis siis kõrvast vatitüki, et oleks paremini kuulda.

„Tea nüüd, mis täiendus või... mõtlesin, midagi peab ju tegema, ega nii saa kaugele, muudkui aga sõlmi.“

„Rääkige, mis see siis oli?“

„Mis ta oli, mõtlesin, et oleks vaja paar munamoodi raudkuuli... näe, panna selle võlli külge. Kui võll käib ringi, siis kuulid hoiavad lõnga alati ühe ja sama pinge all, kui suga lööb... Noh, ja siis ei tohiks enam katki minna.“

„Kas ise tulite selle peale?“

„Kes muu. Rääkisin pojale. Ta töötab mul rauavabrikus. Tegi ka seal rational... või mis ta nüüd oligi, ettepaneku ja isegi raha anti talle selle eest. Noh rääkisin, ja ta joonistaski paberile.“

„Ja kus see paber nüüd on?“ uudishimutses Elmar.

„Eks ta meistri käes ole.“

„Millal te ta andsite?“

„Saab juba kuu aega... aga kas maksab sellest rääkida. Meister ütles, et ei pidavat aitama.“

Hetk hiljem seisis Elmar Veskimäe klaasakendega piiratud tööruumis. Veskimägi, kes oli parajasti lõpetanud teejoomise, pöördus keerdtoolil Elmari suunas:

„Kuidas on? Kuulsin, et pidite Pikverile alla andma,“ küsis ta varjamatu ironiaga.

„Selles pole midagi halba, on ainult tööle kasuks. Ma tulin aga ratsionaliseerimisettepaneku pärast.“

„Missuguse ratsionaliseerimisettepaneku pärast?... Ah jaa, oli küll midagi. Paari nädala eest sain ühe, jah.“

„Ja kaugel see asi on?“

Veskimäe silmad ekslesid korraks üle laua. Ta tundis, et Kaarep muutus talle järjest ebamugavamaks. Kaarep osutus teistsugusest puust voolituks kui seda lootis Veskimägi. Ta lausus aeglaselt:

„Andsin joonise mehaanikaosakonda, kuid vaevalt on see valmis: seal on praegu palju treimistööd.“

„Täna,“ ütles Elmar lühidalt ja lahkus.

Töökojas polnud joonisest keegi midagi kuulnud. Elmar pidi kohe minema direktori juurde, kuid otsustas siis esialgu rääkida loost parteigrupi sekretäriaga.

„Seltsimees Kahro. Tuleb midagi ette võtta. Ma veendun ikka rohkem, et Veskimägi venitab päris sihikindlalt.“

„Ka mina olen vahel nii mõtelnud. Inimesed on tublid, aga edasi ei saa. Lähme pärast tööd direktori juurde... Ja siis, seltsimees Kaarep, meil tuleks korraldada tootmisnõupidamine.“

Veel samal päeval lepiti direktoriga kokku, et tootmisnõupidamine korraldatakse järgmise nädala neljapäeval. Arutusele pidi tulema kudumisosakonna töö.

Päev enne tootmisnõupidamist olid Elmaril käed-jalad tööd täis. Isegi lõunatunniks ei olnud mahti. Ja just tööpäeva lõpul läks ühel teljel süstiku kast katki. Seda ei saanud hommikuks jätta — kangrul oleks aega kaotsi läinud. Keevitaja oli aga juba koju läinud. Elmar pöördus Pikveri poole, teades, et viimane seda tööd tunneb.

Ja Pikver tegigi. Lõpetanud töö ja võtnud eest kaitseprillid, haaras Pikver Elmari käevangu ja tõmbas teda enda poole:

„Ehk istume veidi,“ ja kui Elmar oli ta kõrval mootoril istet võtnud, jätkas: „Tead, mul juba ammu kipitas, aga ikka ei saanud kuidagi. Mäletad, tol päeval, kui sa kutsusid meid võistlema? Sa ära ole pahane,“ ja Pikver vaatas Elmarile süüdlase pilguga silmis. „Tol päeval, kui sa tööle tulid, ütles Veskimägi, et sa oled kommunist ja nuhk ja et sinu eest peab eemale hoidma.“

Elmari nägu tõsines ja ta jäi huviga edasi kuulama.

„Nojaa, ega ma teadnud, rääkisin teistele ka... no ja nii oli... ei tahaks sellest enam rääkida.“

Vaikinud hetke, jätkas Pikver:

„Siis aga ma nägin, kuidas sa töötasid ja olid. Jalg tegi sulle häda, aga sa töötasid edasi. Olid tõeline sõber, löid kõigiga kaasa ja vahel viskasid naljagi... No ja siis see võistlus ja preemia. Nüüd ikka võtad oma neljandiku palgale lisa... ja naised ka kohe rõõmsamad — töö hakkab minema,“ lõpetas Pikver, nõjatudes hõõvelpingile. Ta silmad särasid, nagu oleks tal hea meel, et sai südameilt ära öelda.

„Tubli, Pikver. On hea, et sa oled avameelne. Tuleb ikka olla. Preemia muidugi ei jookse külge mööda alla, kuid see ei ole peamine. On veel midagi, mis on tähtsam. See on ühiskond.“

Sel hetkel libises üle Elmari näo kauge mälestuse vari, talle meenus jutt pataljoni parteiorganisaatori kapti Lõhmusega.

„Sa lehti ju loed. Tead, et meie omad on juba täna-homme Berliinis ja siis on sõjal lõpp. Tublid kangelased tulevad koju ja me peame neile andma riidet, palju ja head riidet. Peame näitama, et olime töös, nagu nemad lahingus. Seepärast ma tegingi juttu võist-

lusest, sest võistluses ühinevadki ühiskondlikud ja isiklikud huvid," ütles Elmar, lüües peoga vastu Pikveri põlve.

„No kes seda mulle enne rääkis. Me ei teadnud ju midagi. Töötasime nagu ikka vanade peremeeste ajal. Aga tead...“ Pikver haaras kinni Elmari õlast, „naised hakkavad ka võistlema. Alustasid Kahro ja ta naaber, siis teised. Isegi värvikojast ja keetrusest käivad meil tahvlit vaatamas. Esialgu turtsusid naerda, nüüd aga on kuulda, et hakkavad ka.“

„Küll hakkavad. Kogu vabrik hakkab võistlema, osakond osakonnaga, tööline töölisega. Ametiühingul ongi juba asi käsil.“

Töökoja tahmunud akna taga ujus üle katuste laia musta kangana paks suits. Ruumis hämardus. Kaks meest kinnitasid käepigistuses töös sündinud sõprust, siirast ja tugevat.

*

Kahro ja ametiühingukomitee esimees tegid sööklas viimaseid ettevalmistusi tootmisnõupidamiseks. Punase kaleviga kaetud lauale oli asetatud väike lipuke ja kaks tuhatoosi.

„Kõik on korras," ütles komitee esimees, seades toole. Nagu vastuseks ta sõnadele kostis pikk, tume vile. Masinad vaikusid. Hakkasid ilmuma esimesed uudishimutsevad näod. Vanemad inimesed hoidusid tahapoolle, nooremad istusid otsustavalt esimestele pinkidele. Tulid metallist ja õlist läikima löönud tunkidega mehaanikatöökoja mehed, jäädes seina äärde seisma. Peagi oli ruum täidetud valjusti läbiseegi vestlevaist inimestest.

„Ei tea, mis siin lahti läheb?" küsis Kahrolt mehaanikatöökoja meister Loo.

„Eks ikka töö asi.“

„Mis sel tööil siis viga on? Kõik oleme ju töömehed?“

„Varsti kuuleme, kas kõik on," vastas Kahro õlgu kehitades ning võttis laua otsas istet.

Direktor selgitas lühidalt tootmisnõupidamise tähtsusest ja eesmärgist:

„Me kõik, teie ja mina, oleme oma vabriku peremehed, seepärast peame ka vahel koos arutama, kuidas paremini tööd korraldada. Täna hakkame peale kudumisosakonnast. Seal lonkab töö kõige rohkem," lõpetas direktor.

Veskimägi, visanud paberossi tuhatoosi, tõusis laua tagant püsti. Ta alati hoolikalt raseeritud nägu oli täna millegipärast kaetud habemetüügastega.

„Lugupeetud koosolijad," alustas ta. „Ma pole kõnemees, kuid katsun lühidalt rääkida, kuidas minu... meie osakond on töötanud, ja näidata...“

„Kõvemini — ei kuule," hüüti tagareast.

Heitnud kiire pilgu hüüdja suunas, jätkas Veskimägi:

„Mul on siin käepärast andmed. Osakond on kuust kuusse andnud ikka rohkem riidet, eriti kahel viimasel kuul. Kui materjal oleks olnud parem, oleks võinud muidugi rohkem anda.“

Olles kümme minutit rääkinud haprast lõngast, vanadest telgedest, purunevatest süstikutest jne., — lõpetas ta.

Vaatas korra küsivalt üle ruumi, siis enda kõrval istuvale direktorile ja istus.

„Palun esitada seltsimees Veskimäele küsimusi,“ ütles komitee esimees.

Ruumis oli hiirvaikne. Siis tõusis esimesel pingil istunud Elmar:

„Seltsimehed, julgemini. See on meie oma asi. Praegu oleme kõik koos. Küsige, mis teil südamel. Töö kohta on ju teil küsimusi küll ja küll.“

Ruumis tekkis sosin. Siis tõusis esimene käsi.

„Kas neid arvused, mida te seal lugesite, ei saaks ka meie osakonda üles panna? Saaks ka teada, kui palju oleme välja löönud?“ küsis seina ääres istuv kangur.

„Õigus, peaks graafiku seina panema,“ lisas ta naaber.

Nüüd hakkas küsimusi tulema. Tõusis korraga mitu kätt. Veskimägi jõudis vaevalt üles märkida. Töölisi huvitasid töönormid, tundi huvi lõnga katkemise vastu, jne.

Saanud julgust tekkinud elevusest, tõusis püsti ka Haavik. Esi-algu ei pandud teda täheleegi ta lühikese kasvu pärast. Kasutades tekkinud vaikust, küsis ta:

„Kas ei saaks midagi lõnga katkemise vastu? Me kooksime siis palju rohkem?“

„Mul on seoses sellega üks lisaküsimus,“ ütles Elmar. „Seltsimees Veskimägi, kuidas on tegelikult lood seltsimees Haaviku ratsionaliseerimisettepanekuga?“

Küsimusi enam ei olnud.

„Kõigi küsimuste peale ma arusaadavalt ei saa vastata, ma pole ette valmistatud.“

Veskimäe vastused ilmselt ei rahuldanud ja ruumis tekkis vali jutukõmin.

„Haaviku asi oli mul kogu aeg südamel, kuid töökojas oli palju tööd, ja pealegi vajab see asi kaalumist...“

„Mida seal kaaluda! Te peate teadma, kas ettepanek annab kasu või mitte,“ ütles Elmar vahele.

„Selles asi seisabki. Oleks vaja luua komisjon, teha õiged jonnised, kontrollida mõõdud ja kooskõlastada peainseneriga, ta on aga, nagu teate, juba pikemat aega haige. Ega niisugust asja ei saa teha ühe päevaga. Oleks töökojal rohkem aega, me...“

„Kuule, Veskimägi, mis sa seal segad, — luua komisjon, kontrollida, mõõta... Ja mis sa sest töökojast nii palju keerutad. Too see värk minu kätte, mehed teevad ta sulle üks-kaks valmis.“

See oli mehaanikatöökoja meister Loo, kes ägestus, kui puudutati ta töökoda.

„Kas siis joonist polegi töökojas?“ küsis Elmar Veskimäelt.

Veskimägi ei vastanud kohe, ainult pilgutas silmi.

„Seltsimees Veskimägi, teilt küsiti, kus on joonis?“ küsis omakorda direktor.

„Mul tol korral, kui Kaarep küsis, ei olnud seda meeles. Mul läks siis segi...“

„Tähendab, te valetasite Kaarepile, petsite Haavikut, öeldes talle, et sellest ei tule midagi välja,“ hüüdis Kahro, lüües pliitiga vastu lauda.

„Seltsimees direktor, nii ei saa. Ma ei ole nii harjunud. Mis see on, igaüks muudkui karjub,“ ägestus Veskimägi, astudes sammu direktori poole, ja jätkas punetava näoga, „seltsimees direktor, ma ei saa nii töötada. Tunnen juba ammu, kuidas Kaarep nagu nuhk kontrollib ja puurib mu tööd. Ma olen harjunud tööd tegema rahulikult. Igasugused töönarrijad, need ainult...“

„Ah nii? Või töönarrijad? Kas sinu arvates Haaviku Hilda või Kaarep on töönarrijad?“ kostis järsku nurgast.

Kõik vaatasid taha. See oli vana Mere, kes oli püsti karanud, nokkmüts peos ja juuksed salkus. Kallutades ettepoole oma peent kogu, jätkas ta edasi:

„Aitab naljast. Ma pole seda rääkinud, aga nüüd räägin ära. Kas te ka teate, kes see Veskimägi on?“ Mere vaatas vihaselt üle prillide üllatunud Veskimäele. „Ta on selle vabriku endise pere-mehe Mühlbergi sugulane, onupoeg.“

Ruumi läbis pikk ahhetamine.

„Jaa, jaa, härra Mühlbergi sugulane,“ jätkas Mere, „teie keegi ei tea, mina aga tean. Ma olin siin vabrikus esimene. Monteerisin siia esimesed teljed, mida Mühlberg võileivaraha eest kuskilt ostis. Hiljem ta kadus tont teab kuhu, Veskimägi aga jäi osanikuks ja võttis ainult raha. Kui kuulis Punaarmee esimesi kõmakaid, siis puges millegipärast siia — hakkas telgi parandama...“

„Hunt lambanahas,“ kostis vahele kellegi mehe hääl.

Elmar langetas pea. Ta silme ette kerkis Veskimäe korter ja saksa ohvitseride ülesvõtted.

Veskimäe kõrvuni punetav nägu oli muutunud nagu vane maks. Ta vasak põsk tõmbles närviliselt. Sellest, kuidas ta tikku süütas, oli näha, kui palju talle maksis näilik rahu.

Mere teade oli nagu piksena ruumi sisse löönud ning kõigi meeled ärevaks kütnud. Ruumis sumises ähvardavalt. Osa kang-

ruid oli kogunenud Mere ümber ja saatsid aeg-ajalt põlglikke pilke ukse suunas, kuhu oli äsja kadunud Veskimäe küürutõmbunud kogu.

Otsust töö parandamiseks sel korral vastu ei võetud. Juhtum oli ise suur otsus. Esimene vagu oli aetud.

*

Järgmisel päeval jäi kudumisosakonna juhataja töötoa ukse suletuks — Veskimägi ei ilmunudki enam tööle. Sama päeva lõuna paiku võidi lugeda käskkirja Elmar Kaarepi määramisest uueks osakonna juhatajaks.

Täiskiilutud kontrollruumis käis parajasti direktori äsjase otsuse ja eilse ägeda koosoleku elav arutus, kui sisse astus Joosep Mere. Kõigi pilgud pöördusid vana töömehe poole.

„Eile sa olid tubli, aga kus sinu suu varem oli, et alles eile märkasid välja tulla?“ küsiti temalt ja ruumi tekkis vaikus.

Seda küsimust oli Mere oodanud, kuid nüüd ikkagi ei teadnud, kuidas vastata, ja lõi silmad maha.

„Aastaid on mul paras jagu, aga... mõistusest kipub puudu jääma,“ alustas ta, otsides sõnu. „Arvasin... et ta on ainult rebane... tuli välja, et päris hunt.“

„Polnud teist täna koduski,“ segas vahele valvur, „käisin seal, et annaks Elmarile paberid üle, aga uks oli lukus. Majahoidja teadis rääkida, et oli näinud teda veel hommikul pimedas suure kohvriga autosse ronimas. Ära lendas, sunnik!“

„Hunt leidis õige koha, küllap lasi metsa. Aga ega ta oma nahast ei pääse,“ arvas Mere.

Samal ajal Elmar, korraldades oma uut töölauda, leidis paberite seast Veskimäe poja kirja, millest luges: „... ja sinu arvamine, et see punane sõdur võib meile kasulik olla, näib olevat õige. Vaata ainult, et ta sinu vabrikus ei saaks haisu ninasse. Kuid nüüd asja juurde. Mul on sellest maaelust juba kõrini. Kuulasin endale linnas koha, paistab, et ühte asutisse võetakse, kuid tead — mineviku sabad. Arvan aga, et kui sinu „sõber“ ehk soovitaks, siis...“

„Pagan võtaks!“ surus Elmar läbi hammaste ja viskas kirja vihaselt lauale. Samas laskis mööduda silmade eest veel kord haiglat ja Veskimäe korterit. Nüüd oli kõik selge. Tema, Elmar, pidi peaaegu saama vaenlase abiliseks ja ometi — Lõhmus oli kõnelnud nii sageli valvsusest. Kuidas ta nüüd ometi kõik unustas! Pahane iseendale, istus ta kaua liikumatult, pilk kortsunud kirjal. Siis, nagu jõudes otsusele, lõi pihuga vastu lauda ja ta silmis selgines, kui lausus poolkuuldavalt: „Seda õppetundi ma ei unusta kunagi. Ja tööga pean parandama oma vea.“

Oli oktoobripühade-eelne päev. Lõunavaheaeg oli juba möödas, kuid tööhoog ei raugenud. Vastupidi, tundus, et kõiki oli haaranud soov veel viimsel tunnil anda Oktoobrile parim, tõsta veel kõrgemale graafiku kõver.

Telgede mürin, haamrilöögid, poolimismasinad laulsid hoogsat töölaulu, kuid mitte kauaks. Täna oli vile pool tundi kärmem. Kõik jäi vaikseks, ainult sööklast hakkas kostma lõbusat marssi. Valju jutu ja naerupuhangute saatel rutati pidulikule koosolekule...

Lilledega kaunistatud presiidiumi laua kohale oli asetatud Lenini ja Stalini portree ja nende vahele suur kullatud „28“.

Laua taga, direktorist paremal käel istusid Haavik, Pikver ja Elmar. Pärast parteiorganisaator Kahro pidulikku kõnet teatas direktor, et osakondadevahelise rändpunalipu vääriliseks on tunnistatud kudumisosakond.

Lipp käes, seisis Elmar kaua oodates, kuni vaikis puhkenud käteplagin.

„Meie osakonna võit Oktoobrieelses võistluses ei olnud juhuslik. Aluse panime juba kevadel, pärast klassivaenlase väljalöömist. Sellest ajast näitas igaüks ennast kui tõeline Nõukogudemaa töömees ning töötas, kuidas suutis,“ ütles Elmar.

Järsku hüppas puldi kõrvale vana Mere ja haaras kinni lipu vardast.

„Ma ütlen, seda lippu meie käest ei võta enam keegi... Meil juba niisugune rahvas, ja, Kaarep — nendega viime kas või mäed paigast.“

„Sõna on seltsimees Merel,“ ruttas vahele komitee esimees.

„Ega ma rohkem tahtnudki, ma ainult seda.“

Üks vait

Montaažiosakonna peapressi võimsad, kogu tsehhi vappumapanevad löögid katkesid äkki. Masinakerest kostis imelikku, raua tagumise ja kukkumise mürinat ning seejärel valitses montaažiosakonnas võõrastav vaikus.

Töölised vaatasid montaažilaudade tagant võpatades üles: mis? ... mis on juhtunud?

Juurderutanud peamehaanik, haaranud riistadekastist kiiresti mutrivõtme, hakkas masinakattelt mutreid maha keerama. Teras kõlises kuidagi elutult, kui mutrivõti vääratas ja puutus masinakeret. Valgusriba langes avatud masina sisemusse.

„Väntvõlli!...“ — peaaegu karjatus libises üle mehaaniku huulte, „peapressi väntvõlli on murdunud!“

Mehaanik kobas käega veel sooja, nagu elust lahkuvat masinat ja silmitses tähelepanelikult võlli murdu.

Töölised kogunesid aeglaselt ümber vaikinud masina.

„Läbi...“ surus mehaanik läbi hammaste, lõi siis masinakülje paugatades kinni, viskas mutrivõtme siiasamasse maha — tema, kes oma tööriistu ja masinaid kohtles muidu suurima hoolega, peaaegu hellusega, ja vaatas siis otsides ringi.

„Volodja!“ pöördus ta uudishimulikult masinasse piiluva noore vabrikukoolist tulnud töölise poole, „Volodja, jookse kiiresti insener Sarapi järele... ta oli äsja siin — küllap läks tehnikaosakonda. Jookse, võib-olla saad veel õuel kätte!“ lisas ta.

Insener Sarap oligi õuel. Jalutas, vaadates aeg-ajalt üles kaurisse, üksikute pilverüngastega sügistaevasse. Imestades vaatas ta tagasi, kui kuulis hingeldavat poisikesehäält oma nime hüüdvat. „Insener Sarap! Insener!“ kordas nooruk. Sarap jäi seisma. Nüüd tundis ta poisi ära — see oli ju Volodja, kelle kohta vanad meistrid montaažiosakonnast tavatsesid ütelda, et noormees on nagu elavhõbe, sest Volodja sekeldas kõikjal.

Nüüd hüüdis Volodja midagi arusaamatut, hüpates ise ettevaatlikult üle öösel tehaseõuele tekkinud vihmaveeloidude.

„Väntvõll! Peapressil murdus väntvõll!“ sai Sarap lõpuks nooruki sõnadest aru.

„Mis võll? Millest sa räägid?“ hüüdis Sarap ärevalt veel eemal olevale poisile vastu, mitte suutes end pidada.

„Peapressi väntvõll... murdus!“ kogeles poiss lõpuks hingeldades, seistes inseneri kõrval.

„Räägi selgesti! Mis on peapressiga?“

Volodja seletas.

Sarap pöördus sõna lausumata montaažiosakonna poole. Ta astus pikkade sammudega, peaaegu midagi märkamata enda ümber... „Kas tõesti väntvõll?“ keerles meeleheitlik mõte ta peas.

Sarap uuris koos mehaanikuga masina läbi.

„Võllist ei saa enam asja!“ otsustas ta, „lähen kohe direktori juurde — vaja kuidagi uus muretseda.“

Jah, muretseda uus! Seda on kerge ütelda, aga raske täita. Seda teadis ka Sarap — aga mida võis ta muud teha? Kõik teadsid, et masin on pärit välismaalt — ja tagavaraosi vabrikus enam ei olnud. Või valmistada ise väntvõll? Kuid see oleks võimatu! Treida nende vabriku treipinkidel peaaegu meetripikkune väntvõll! Jääb üle ainult tellida uus väntvõll. Kuid see võtab aega, tehase toodang lakkab... kvalifitseeritud töötajad jäävad ilma tööta... riiklik plaan täitmata.

See ei võinud juhtuda; see näis kõigile võimatu. Aga mida teha, seda ei teadnud keegi ütelda.

Kuuldus õnnetest oli ulatunud ka mehaanikaosakonda ja mitmed vanad treialid seisis ja uurisid nüüd masinat. Muidugi mitte uudishimu pärast, vaid mingi mure valdas neid — see siin tähendas ju plaani täitmata jätmist, inimeste tööta jätmist ei tea kui kauaks. „Võib-olla saan mina midagi teha?“ — nii mõtles mõnigi treial; ja muidu poleks keegi mehaanikaosakonnas tihanud oma tööpinki seisma jätta ja, asja ees, teist taga, tulla lihtsalt uudishimust vahtima masinariket.

Kuid siin polnud teha midagi — seda tunnistasid meeste peapõlvutused. Keegi ei võinud neid süüdistada — ei saa ju sellist väntvõlli siin välja treida! Ei! Nad olid ju oma elus kõik üht-teist teinud, rasket ja vähemrasket — aga teha sellist väntvõlli, ei, see oli lihtsalt võimatu.

Ukshaaval kadusid treialid montaažiosakonnast. Neil oli nagu häbi, et nad ei suuda seada masinat korda, et peavad seltsimehed jätma ilma tööta.

Ainult üks treial, Mihkelsaar, jäi masina juurde. Läbi terasraamidega, ninaotsale vajunud prillide oli ta pilk suunatud masina

sisemusse, sinna, kus oli murdunud väntvõll. Nähtavasti oli ta süvenenud mõtiskellu.

„Kas osakond jääb nüüd seisma?“ usaldas Volodja (nooruk meeldis Mihkelsaarele, nii et vanamees oli lõunavaheaegadel temaga põhjalikult treipingi tööd arutanud) nüüd küsida.

Mihkelsaar tõstis võpatades pea. „Kas jääb seisma?... Kas seda võib lubada?“ pomises ta, Volodjat nagu mitte märgates. „Aga ei jää seisma! Ei tohi jääda!“ hüüatas ta äkki peaaegu vihase häälega.

Noor tööline oli õppinud mõistma neid vanu töömehi. Need vanad olid käinud läbi revolutsioonide, sõdade ja streikide, ja nüüd, leidnud selle, mille eest nad olid nii palju võidelnud, tahavad nad veelgi töötada; töötada kogu südame ja hingega, ega salli pisematki segamist töös.

Ka Mihkelsaare elu täitis praegu töö. Ja nüüd tema, vana meister, peaks jääma pealt vaatama, kui osakond jääb seisma, käitis ei täida plaani. Ja loeb ajalehest, et need ja need on plaani täitnud, ületanud ja ületavad... neil aga... objektiivsed põhjused... masinarike. „Pagan neid objektiivseid põhjuseid...“

Mihkelsaar kummardus masina poole ja hakkas hoolega purunenud väntvõlli uurima. Ta süvenes oma vaatlusisse nii, et ei märganud Sarapi lähenemist enne, kui see puudutas teda õlast ja ütles:

„Seltsimees Mihkelsaar, kas saate tulla direktori juurde koosolekule... sellesama masina pärast?“

Direktori kabinetti oli kogunenud inimest kümme — peainsener, parteiorganisaator, mõned stahaanovlased. Otse direktori ees laua ääres istusid parteiorganisaator Fedin ja peainsener Alttoa. Akna kõrval istus Mihkelsaar teiste stahaanovlaste seas. Valitses vaikus. Oli nagu raske alustada seda koosolekut — olukorda ei näinud olevat võimalik millegagi päästa. Parteiorganisaator, kaelani kinni nõõbitud tumedas kuues, nihutas end ebamugavalt tugitoolis; peainsener hõõrus lumivalge taskurätikuga prilliklaase, vaadates maha.

„Kas teie ehk räägiksite?“ pöördus direktor lõpuks inseneri poole. See, pannud prillid ette, kõhatas närviliselt.

„Küsimus on praegu pressist,“ alustas insener. „Minu arvamine on, et tuleb muretseda uus väntvõll, ja nimelt otsekohe tellida. Kuid mõned (ta noogutas parteiorganisaatori Fedini poole) arvasid, et ehk suudame omal jõul valmistada võlli — palun, rääkige, kui kellelgi on mingi ettepanek varuks! Minu arvates on aga ise võimatu valmistada väntvõlli... meie tööriistade ja inimestega,“ lisas ta kiiresti, ootamata vastust eelnenud küsimusele.

Fedin soovis kuulda üksikasju väntvõlli valmistamisest. „Aga põhimõtteliselt — kas meie treipingil oleks võimalik sellist väntvõlli välja töötada, muidugi, kui leiduks vastavaid meistreid?“ küsis ta lõpuks.

Peainsener oli sunnitud tunnistama, et arvatavasti oleks see võimalik. Võib-olla oleks võimalik — aga see võtaks aega — kauem kui uue tellimine. Küsimus on aga praegu just kiiruses — kuidas masin kiiresti rivisse viia.“

„Aga teie?“ pöördus Fedin, nagu peainseneri sõnu tähele panev jättes, Mihkelsaare poole, „teie ju kord treisite meile midagi katlamajja — mäletate? Tegite kiiresti! Mida te nüüd sellest väntvõlli valmistamisest arvate?“

Mihkelsaar oli kõneluse ajal vaikinud. Ta oli kaalutlenud endamisi väntvõlli valmistamise küsimust — küllap ta treiks selle võlli valmis... ja igatahes kiiremini, kui see ükskord tellimisega kohale jõuaks.

„Noh, mis te arvate? Ütelge, kas me tõesti omade jõududega ei tee seda võlli valmis!“ kordas Fedin, pöördudes toolil kogu kehaga Mihkelsaare poole.

Mihkelsaar tundis, et siin pole enam valikut — ta ei saa jätta seda enam tegemata.

„Minu arvates... oleks see võimalik — kui tublisti töötada,“ sõnas Mihkelsaar lõpuks aeglaselt.

Mihkelsaare sõnad nagu murdsid koosoleku mureliku vaikuse. Seni vaikinud direktor tõusis ja raputas Mihkelsaare kätt. Palju käsi sirutus spontaanselt vanamehe poole, nii et sel hakkas isegi piinlik — polnud ta lõpuks ju veel midagi teinud.

Parteiorganisaator Fedin vaatas Mihkelsaarele oma tumedate silmadega otsa — nähtavasti oli ta rahul. Ja see tähendas palju, rahuldada seda hiiglast!

Mihkelsaar otsustas asuda kohe tööle — töös oli ju tähtis just kiirus.

Keerates massiivset terasvarba tsentrite vahele, pidi vana treial peaaegu ohkama — töö näis olevat nii raske. Mõned töökaaslased jälgisid, kuidas Mihkelsaar tegi vilunud liigutustega ettevalmistusi. Aeglaselt ja rahulikult keeras treial ettenihkejami-ratast, kuni lõiketera puutus terasvarba. Palavikuline ärevus valdas Mihkelsaart — kuidas läheb? Kas polnud ta võtnud endale liiga rasket ülesannet? Kuid treimise tuttav metalline undamine andis talle tagasi enesekindluse. Nüüd oli treipingil jälle töö; mitte raske ja võib-olla võimatu ettevõtte polnud tal praegu ees, vaid töö, töö nagu iga teinegi.

Mihkelsaar hakkas ümisema lauluviit, lõbusat ja rütmilist.

Õhtul, kui inimeste jõgi vajas aeglaselt üle õue väravate poole, kõneldi peamiselt rikkest montaažiosakonnas ja — Mihkelsaarest.

„Noh, ära muretse!“ lohutas keegi seltsimeest, „küll vana Mihkelsaar selle võlli välja treib. Mäletan, vanahärra Schellingi ajal juhtis meil siinsamas streiki — pressis nõudmised läbigi, kuigi ise visati selle eest värava taha.“

„Ega see vana alla anna jah!“ toetas keegi nooremaist, „mäletate katlamajaga? Töötas öö läbi ja hommikuks oli valmis.“

„Teeb ka selle valmis — näe, jäi nüüdki veel tööle!“ kostis mitmelt poolt hääli.

Töö oli raskem kui Mihkelsaar algul oli arvanud. Masinal polnud täna nagu hoogu sees; selle undamisest kostis abitust. See oli alati nii, kui tiirude arv oli väike. Seekord oli materjal raske. Treialis tekkis pingutatud tunne; tundus, et kõik närvid ja lihased on viimse võimaluseni pingul. Ta oleks tahtnud käega suruda terahoidjale, suruda treitera sügavamale terasesse, aidata masinat.

Väljas loojus päike. Teisel pool hoovi asetseva katlamaja akendelt peegeldus Mihkelsaarele näkku loojuva päikese punakas helk. See tekitas hubase ja rahuliku värvingu — nii sobimatu siin tahmaste seinte ja raudkonstruktsioonidega ruumis. Õues oli vaikne. Katlamajas vähendati ööseks aururõhku ja lumivalged aurupilved hajusid üle hoovi.

Mihkelsaare töö katkestas osakonna meister, kes tõi uue treitera.

„Kiirlõiketera!“ tähendas ta Mihkelsaarele, koputades sõrmega läikivale terale. „Sellega lase viissada meetrit minutis — ei anna järele!“

Nad keerasid supordi tagasi ja kinnitasid lõiketera.

Kui Mihkelsaar pärast tera vahetamist sirutas käe, et lülitada masin sisse, vaatas meister talle imestanult otsa.

„Kuidas siis veel? On juba hilja... ja ise kogu päeva töötasite. Nii ei lähe! Väja puhkama minna.“

„Ma lasen natuke veel — imelik on nüüd koju minna, kui see kõik...“ Leidmata sobivat sõna, jäi vanamees vait, tehes vaid kohmetu käeliigutuse.

Mihkelsaar töötas seekord kogu öö. Ta ei saanud kuidagi tööpingi juurest lahkuda — see oleks ju tähendanud osakonna seisaku pikenemist, plaani täitmata jätmist. Ja kodus poleks ta niikuinii sõba silmale saanud — oleks muretsenud töö pärast. Mihkelsaar katkestas töö alles hommikul, kui teised tööle tulid. Ta käis poes, ostis eineks leiba, vorsti, mida ta sõi masinate vahel. Pärast einet oli roidumus öisest tööst kadunud. Kindlalt asus ta jälle töö juurde.

Montaažiosakonnas andis pressi seisak end täna juba valusasti tunda. Lukksepad-monteerijad olid peaaegu töötä; tuli leppida ühe ja teise asja korraldamise ja parandamisega.

Mitu meest käis end Mihkelsaarele appi pakkumas, kuid vana meister ei võtnud seda kuulda, et keegi teine asuks treipingi juurde — kartis, et suure vaevaga treitud võlli võiksid mõned vähem kogunud käed ära rikkuda.

Keskpäeval tuli mehaanikaosakonda parteiorganisaator Fedin. Vaikides seisis ta Mihkelsaare tööpingi kõrval ja jälgis tööd.

„Töötasite kogu öö?“ küsis ta mõtlikult.

„Kogu öö,“ vastas Mihkelsaar lühidalt, ajades end sirgu. Nende pilgud kohtusid. Mihkelsaar märkas parteiorganisaatori silmis erilist, võõrapärast sära — tugeva inimese varjatud rõõmu.

„Ma pean teid tänama, seltsimees Mihkelsaar!“ ütles Fedin äkki ootamatult sooja häälega. Ta haaras Mihkelsaare käe ja surus seda tugevasti. „Me kõik peame teid tänama...“ lõpetas ta. „Teate, teie olete üks neist „krüvikestest“, keda seltsimees Stalin on pidanud meie ülesehituse alustagedeks...“ Parteiorganisaator katkestas. Soe tunne voolas Mihkelsaare südamesse — see, mis ta kuulis, polnud kiitus, vaid südamega kaasaelamine tema tööle. Oo! See on parim kiitus töölisele! Pärast Fedini lahkumist näis töö nagu libedamini minevat ja oli kerge — ta tundis, et tal on töös kindel abistaja.

Õhtupoolikul kontrollis Mihkelsaar koos insener Sarapiga tehtud tööd. Sarap mõõtis iga lüli varbsirkliga üle ja kontrollis joo-
nestuse järgi. Töö oli täpne.

„Kui nii edasi läheb, siis paneme tuleval nädalal masina käima!“ ütles insener nähtava heameelega.

Mihkelsaar arvutas: „Täna on kesknädal... nädala lõpuni on siis... neljapäev, reede, laupäev — oma kolm päeva. Peaks võlli ikka sel nädalal valmis treima — tuleva nädal võiks osakond juba käima hakata.“

Insenerile ei öelnud ta sõnagi: kehitas ainult õlgu.

Uksi jäädes hakkas vanameest kiusama uni: silmalaud torkis valusasti, liikmeis levis magus rammestus. Nüüd uinuda... Kuid magada ei tohtinud. Mihkelsaar tegi ainult väikese vaheaja, istus aknale ja sõi natuke — lõikas taskunoaga paar viilakat leiba, natuke vorsti — see oli kõik. Peale rüüpas ta piima, selle oli päeval Volodja toonud poest.

Saabus öö. See oli teine öö puhkamata. Elektripirni valgus tööpingil torkis nõelana silmi. Kõrvad kumisesid vahetpidamatust treipingi undamisest. Ainsa inimesena oli näha õuel edasi-tagasi kõndivat öövahti.

Mihkelsaarel oli siin üksinduses ja külmas tunne: heidaks käega

kõigele... ütleks: „Ei suuda, seltsimehed, ei suuda enam; tegin, mis suutsin...“ Ja siis puhata, puhata! Magada! Ja ometi võiks ju koju minna: keegi ei laidaks seda, ei teeks etteheiteid — see oleks ju loomulik. Kuid montaažiosakond? Kuid kvartaliplaan? Plaan, plaan...

Mihkelsaarele tundus, et see sõna kostab treipingi undamisest, et ta liigub selle sõnaga rütmis.

Ei! Nüüd on vaja vastu pidada, töötada!

Kella kolme paiku otsustas Mihkelsaar natuke puhata — ta tundis, et muidu variseb ta kokku.

Ta heitis siinsamas seinä äärde laotud kastidele, seadis midagi pea alla ja võttis jopi endale peale. Lamades nii, pilk suunatud vabrikuhalli nõgisesse ja pimedasse lakke, tundis ta alles oma väsimuse suurust.

Mihkelsaar uinus raskesti oma kastidest asemel. Ta magas sügavalt ja unenägudeta ja ärkas, kui päikese esimesed kiired langesid põiki üle kastivirna, kus ta magas. Ta ajas end kiiresti sirgu, tegi kätega paar vibutust, hõõrus nägu külma veega ja asus jälle treipingi juurde, uurides tursunud silmadega öösist tööd.

Sarap leidis Mihkelsaare treipingi juurest, nagu poleks vana-mees seal lahkunudki.

„Ohoo! Töö on ju öö jooksul tublisti edenenu. Kas tahate tõesti homseks valmis teha?“ küsis insener, vaadates Mihkelsaarele otsa. „Ärge aga ennast ära tapke — näe, direktor võttis mu läbi, et lasen teid nii töötada!“ lüas ta pooleldi naerdes. „Ja see on tõsi. Teete endale tõepoolest liiga,“ sõnas ta kohe tõsinedes.

„Mis nüüd!“ lõi Mihkelsaar käega, „töö on vaja lõpetada; küll siis puhkan. Magan kas või terve nädala!“ püüdis Mihkelsaar naljatada.

Seejärel uurisid nad tööd, tegid mõne paranduse. Siis jättis insener Mihkelsaare jälle treipingi undamisse.

Tänane päev oli juba raskem, hoolimata mõnetunnilisest magamisest. Isegi kõnelused seltsimeestega muutusid raskeks.

Tunnid liikusid aeglaselt. Mida tund edasi, seda raskem oli Mihkelsaarel töötada. Vanadus. „Ei suuda sa enam kolmegi ööpäeva järjest töötada,“ pilkas ta ennast nukralt. Ent samas süvenes ta otsus mitte lõpetada tööd varem, kui väntvõll on valmis treitud.

Töötamiseks pidi Mihkelsaar pingutama kogu oma tahtejõudu. Eriti raskeks muutus öösel. Oleks tahtnud siiasamasse masina ette maha heita ja magada, ainult magada. Kuid tsentrite vahel tiirles täpne töö; oli tarvis uurida joonist, mõõta ja kontrollida. Mitu korda näis Mihkelsaarele, et kõik ta ümber vajub kuskile kaugemale, kõik

muutub võõraks ja tajumatuks; masina undamine kostis ta kõrva kauge kajana. Silmad tahtsid iseenesest sulguda. Mihkelsaar otse ehmatas — mis siis, kui ta tõesti suigub — töö puruneks ja kõike tuleks alustada uuesti.

*

Kell kuus hommikul tulid esimesed töölised töökotta. Nendega koos tuli ka parteiorganisaator Fedin. Tõtates lähenes ta vana treiali tööpingile, tema järele tulid sinna teisedki. Esimene, mida Fedin märkas, oli kastidel magav Mihkelsaar. Parem käsi rippus üle katiserva, sooniline rusikas puudutas peaaegu teraslaastudega kaetud töökojapõrandat.

„Väsis,“ mõtles Fedin. „Tugevaimadki inimesed väsivad.“

Siis langes parteiorganisaatori pilk treipingile. Tsentrite vahel läikis valminud väntvõll hommikustes päikesekiirtes.

Parteiorganisaator Fedin pööras oma pilgu treipingilt magavale treialile, sealt edasi teistele töölistele ja tundis jälle kord, kuivõrd suur tõde peitub seltsimees Stalini sõnades: „Meie programmi reaalsus — see on elavad inimesed.“

Sinu koht elus

1

„Etskae, olemegi jõudnud oma kaevandusse!“ ütles valjuhäälselt Nigol Lingo, pikk kaheksateistkümne-aastane nooruk ümmarguse, täidlase näoga, hõredavõitu õlevärvi juuksetutiga laial kumeral otsmikul, ja lisas uhkelt: „Nüüd pole me aga enam vabrikukooli õpilased, vaid juba tõelised kaevurid!“

Ja Nigoli nägu säras üleni rõõmust. Kuid Uno Liiv ei jaganud sõbra rõõmu. Kui mitte keegi muu, siis vähemalt Uno teab, mis tähendab olla „tõeline“ kaevur. Ka tema isa oli olnud kaevur, isegi oma elupäevad lõpetanud kaevanduses, jäädes sisselangeva põlevkivikihi alla. Kaevandus oli teinud Uno orvuks ja ta umbusaldas ja kartis teda seepärast maast-madalast.

„Eh, Nigol, Nigol!“ mõtles Uno ja isegi vangutas pead. „Sa ei tea, mis sind ootab! Sa mõtled, et siin on sama, mis Kukruses, kus töötasime „lapsehoidjate“ valve all ja õpilasnormi järgi! Sa ei kujuta endale ette, mis on kaevurielu, mina aga tean...“

Miks Uno ei arvanud ennast teadvat! Niikaugele tagasi, kui ta mäletas, ei kõneldudki kodus millestki muust kui kaevandusest ja kaevuri rängast elust, õnnetusjuhtudest ja ootamatuist sissevarisemistest, ülekohtustest juhatajatest ja südameta meistritest. Oi, kui tugevasti need kõnelused olid väikese Uno mälus jäädvustunud!...

Seejärel kui paberid kaadriosakonnas olid korda aetud, viidi vabrikukooli-lõpetanud ühte länguvajunud barakki ja paigutati kuuekaupa tubadesse, kus polnud ei laudu ega toole, kõnelemata kappidest. Roostetanud raudvoodid õlgkottidega ja kulunud pesuga moodustasid kogu „mööbli“. Poistele meenus vabrikukooli internaat suurte valgete tubadega, kus nad veel eile olid maganud.

„Mis see siis tähendab?“ küsis Nigol kui vanim rühmas ühiselamu komandandilt. „Kas sellistes pugerikes tulebki meil elada?“

„Sellistes.“

Ka teised poisid tõstsid nüüd häält. Ainult Uno Liiv ükski jäi vait. Tema leppis sellega, mis oli. Ta oli 1943. aastast peale selle päevani, mil ta vabrikukooli värvati, pidanud varavalgest hilisööni rügama kulaku Hugo Trummi juures ainuüksi kehva toidu ja vanade riiete eest ning oli pidanud leppima viletsa magamisasemega peaaegu palja põranda peal. Seepärast oskas ta rahule jääda selle vähesegagi, mis saatus nüüd talle oli andnud. „Ja kuidas võibki nõuda paremat,“ mõtles ta, „kui pole veel teenitud kopikati ega endale midagi muretsetud!“

Kuid Nigol ja teised poisid mõtlesid teisiti. Nii et isegi komandant, vana sõjaväelane, nõutult neile otsa jõllitas. Ta pomises midagi laudade ja kappide tegemisest, aknaid aga ei olevat saadud parandada sel lihtsal põhjusel, et polevat klaasi.

„Ühesõnaga,“ katkestas Nigol komandandi seletuse, „noorte tööliste vastuvõtmiseks Kivimäe-3 kaevanduses ei valmistatud ette. Kas nii, seltsimees komandant?“

Uno kartis, et komandant vihastab, sest Nigol kõneles juba liiaks väljakutsuvalt. Kuid komandant väljus toast, pea longus, nagu oleks teda paljastatud väga halvas asjas. Unole jäi see arusaamatuks.

2

Teisipäeval laskusid poisid kaevandusse. Seal võttis noori kaevureid vastu kolmanda jaoskonna juhataja Ojala, lüheldane mees haruldaselt kõlava häälega ja kikkhabemega.

„Nii!“ hõikas ta oma karbiitlambiga uustulnukaid valgustades. „Meie perre tuli siis mehi juurde! Tervelt kuuekesi kohe?“

„Tervelt kuuekesi.“

„Vaata aga vaata! Aga kas te teate ka, kuhu te tööle tulite?“

„Miks ei tea — kaevandusse!“

„Kaevandusse küll jah, aga missugusesse kaevandusse või, õigemini, missugusesse jaoskonda? Kohe saate kuulda: eesrindlikku kaevandusse olete sattunud, mehikesed! Ja pealegi eesrindliku kaevanduse eesrindlikku jaoskonda!“

„Kaevandus on eesrindlik, kuid noorte kaevurite vastuvõtmiseks pole ette valmistatud!“ pomises üks poistest.

Jaoskonnajuhataja otse võpatas meeleepahast:

„Kas tõesti!“ hüüdis ta. „Oh seda kommunaalosakonda! Nii kui parteiorganisaator puhkusele sõitis, nii nad käed longu lasksid!“

Oli näha, et talle oli kaevanduse au kallim kui omaenda au.

„Te peate meeles pidama, mu kallid sõbrakesed,“ ütles ta siis juba rahulikumalt, „et meie kaevandus lubas Oktoobrirevolutsiooni kolmekümnendaks aastapäevaks anda 500 000 tonni põlevkivi, millest 100 000 tonni langeb meie kolmandale jaoskonnale. Mõni aasta tagasi aga andis kogu Kivimäe-3 kaevandus vaevalt 60 000 tonni aastas. Kujutage nüüd ette, kuidas meil tuleb töötada!“

Poisid kuulasid teda suure huviga. Nigol vastas kõikide eest:

„Pole viga, küllap saame hakkama! Oota, kui paneme käed külge, täidame plaani koguni enne seitsmendat novembrit!“

Parempoolsest stollist väljus kaks higist läikivate nägudega vanemat kaevurit.

„Noh, kus need meie abilised siis on?“ pöristas madalal basshäälel üks neist, kel olid ebamäärast värvi sorakil vurrud.

Teisel ulatus lai arm üle kogu vasaku põse. Ta asus vaikides vurrudega mehe kõrvale. Ojala esitles mõlemat uustulnukaile:

„Seltsimees Augas,“ osutas ta esimesele ja, pöördudes siis teise poole: „Seltsimees Muravjov.“

Isegi kõige vastu ükskõikne Uno puuris ahnelt silmad mõlemasse kuulsasse kaevurisse. Maldur Augasest ja Afanassi Muravjovist kirjutati sageli ajalehis ja kõneldi koosolekuil. Kuulsus neist ulatus üle kogu vabariigi. Uno oli veidi nagu pettunud, kui nägi nüüd enda ees kaht kõige lihtsamat ja tavalisemat keskealist meest. Mõlemad olid rohkem lüheldast kasvu, kuid tugeva ja isegi natuke nagu vimmas kehaehitusega, sarnanedes selles suhtes tublisti teineteisega. Muravjov oli venelane, kaevur Donetsi basseini, kes eesti keelt ei osanud.

„Jaoskonnajuhataja vist ütles teile juba, kuhu te olete tööle sattunud?“ küsis Augas poistelt. Tema bass oli südamlilik ja soe. „Kuidas on, ega te meid alt ei vea, mis?“

„Ei vea alt, seltsimees Augas!“ hüüdsid poisid nagu ühest suust. Ainult Uno vaikis.

Noored kaevurid jaotati etesse. Nigol ja Uno sattusid Augase ja Muravjovi naabrusse. Nigol rõõmustas selle üle kangesti, Uno aga jäi ükskõikseks.

Nigol veeretaskohe tühja vagoneti kohale ja asus õhinaga tööle. Ta ei tahtnud ennast Augase ja Muravjovi ees häbistada. Talutarest pärit endise Eesti Korpuse võitleja pojana oli ta rõõmuga astunud vabrikukooli ja õppinud oma rühmas kõige paremini. Ta lootis saada niisama kuulsaks kaevuriks, kui olid Augas ja Muravjov. „Kõik on mu enda käes,“ mõtles ta. „Pingutan, pingutan ja — käes ongi!“

Kuid juba tootmispraktikal olles oli ta mõistnud, et „pingutamisest“ üksi on vähe. Tuleb omandada kindel tööviis, tuleb osata korraldada oma tööd.

Kuidas see juhtus, et juba esimesel õppimiskuul koolis oli Nigolisse kiindunud temaga põrmugi mitte milleski sarnanev Uno Liiv, seda ei suutnud keegi seletada. Selle kuue kuu jooksul polnud Nigol teda õieti suutnud tundma õppida. Kehaehituselt küll nõrgana näiv, polnud Uno füüsiliselt aga sugugi nõrk. Saamatu töödes, oli ta aga väga töökas ning leidlik pealmaaetus, igapäevases tegevuses kooli majanduslikel töödel. Uno kõrgesarnalises ja mitte just ilusas näos aga säras meeldiv sügavtõsine sinine silmapaar. Nigoli arvates oli ta sageli liialt tuim ja mõistmatu. Nigol poleks suutnud vastata, kui temalt oleks küsitud, miks ta Unoga nii sõbrustab. Ja kas nad ongi sõbrad? Kuigi nad alati ja kõikjal olid koos.

Võib-olla sai see alguse kooli kommunistlike noorte organisatori kõnelusest Nigoliga.

„Kas sa võid öelda, kes see Uno Liiv teie rühmast on?“ oli kommunistlike noorte organisator temalt küsinud.

„Miks ei või. Liiv on endine talusulane.“

„Õigem oleks öelda — eilne talusulane. Elas ta ju kulaku juures kuni kooli tuleku hetkeni. Ja on oma arenemises täiesti maha jäänud. Tal pole peaaegu mingit aimu ei nõukogude sotsialistlikust korrast, ei parteist ega olukorrast meie maal. Sina kui kommunistlik noor võiksid Liivi enda hooleks võtta ja tal aidata sellest pilkasest pimedusest päevavalgele pääseda.“

Pärast seda kõnelust hakkas Nigol Liivi vastu rohkem huvi tundma ja oli endale märkamatu lähenenud talle rohkem. Kui Uno poleks kõige ümbritseva vastu olnud nii ükskõikne, oleks Nigol teda pidanud oma sõbraks. Kuid Uno ei tahtnud kuidagi mõista, et nüüd on sootuks teised ajad. Jah, vabrikukooli astus ta heameelega, pääses ju siis kulaku käpa alt. Kaevandusse tulles aga tuli hirm hinge tagasi.

„Aeg võib ju teine olla,“ vastas ta põiklevalt Nigolile. „Kuid kaevandus on jäänud kaevanduseks.“

„Aga ei. Ka kaevandus pole enam see, mis varem!“ vaidles Nigol vastu.

„Kuidas ei ole? Kaevandus jääb ikka kaevanduseks.“

...Kurvad mõtted vallutasid Unot esimesel iseseisvalt töötamise päeval. Kuskil samas kaevanduses hukkus tema isa. Kus see nüüd ometi oli? ... Ja kunas, kus on määratud surema Uno ise? ...

Nagu oleksid kõik inimesed kokku rääkinud ja avatlenud Unot töötama vastumeelses kaevanduses. Jaoskonnajuhataja Ojala, Nigol Lingo, kuulus Augas ... kõik nad kõnelevad sotsialistlikust võist-

lusest, esikohast, üleplaanilisest põlevkivist... Neile on see millegipärast vajalik, — tehku siis pealegi ja andku ise oma 500 000 tonni 7. novembriks. Milleks siin teda, Unot, on vaja?!

Kui tal oleks jätkunud otsusekindlust lihtsalt kaevurikutses loobumiseks, poleks ta muidugi kaevandusse sattunud. Kuid Uno ei väljendanud kunagi oma tundeid teiste kuuldes. Ettevaatamatute sõnade eest virutas talle tema endine peremees Hugo Trumm kord vastu kõrvu. Mis võivad siis veel teha need, kelle käes praegu on võim!

3

Veel samal päeval pärast vahetuse lõppu kutsus kaevanduse parteiorganisaator Ants Kullamägi Augase ja Muravjovi endä juurde. Parteiorganisaatori kabinetis istus juba ees kommunistlike noorte organisatsiooni sekretär Heino Kruus — nooruke ja väga vilgas noormees sinises spordiülikonnas. Parteiorganisaator Kullamägi, pika kasvuga, kuivetanud, neljakümnendate aastate ümber mees, endine alampolkovnik, vaatas parajasti läbi kommunistlike noorte organisatsiooni tööplaani.

„Kui palju põlevkivi andsid siis täna meie uustulnukad? Kas olite sellest huvitatud, Muravjov?“ küsis parteiorganisaator kohe, kui oli mõlemale kaevurile pakkunud istet laua ääres. „Seltsimees Augas, kas kuulasite järele?“

Kaevurid vahetasid pilke.

„Meie kõrval töötasid täna kaks noormeest,“ vastas Muravjov. „Üksteist vagonetti urgitsesid välja.“

„Üksteist? See pole alguseks halb.“

„Oleksid võinud veelgi rohkem anda, kuid üks neist, nagu mulle paistab, ei püüdnudki nii väga.“

„Milles siis asi seisab, oleks huvitav teada? Miks siis üks, nagu ütlete, nii väga ei püüdnud?“

„Raske öelda esimesest pilgust. Ta on ka füüsiliselt nõrgem ega ole ka moraalselt karastatud nagu kord ja kohus. Küllap see ongi, et poisil puudub moraalne karastus!“

See „moraalne karastus“ oli kommunist Muravjovi lemmikväljendeid. Kui inimene ei pidanud lubadust või ei tulnud millegagi toime, suvatses donbaslane alati öelda, et tollel puudub moraalne karastus. See tähendas, et inimene polnud kindel, oli nõrga tahtejõuga, ei juhindunud teadlikult ning täpselt enda ette seatud eesmärgist.

Augas kuulas kahe kommunisti — parteiorganisaatori ja oma sõbra Afanassi — kõnelust vaikides pealt. Niipalju kui tal viima-

sel ajal parteilastega kokku tuli puutuda, alati leidis ta nende kõnelusest-käitumisest midagi uut, tähtsat ja endale väga väärtuslikku. Seepärast pidas Augas kommuniste erilise iseloomuga inimesteks ja kui Muravjov kõneles, et temal, Augasel, oleks aeg astuda parteiliikme kandidaadiks, kartis kaevur otsest vastust anda.

Parteiorganisaator võttis kommunistlike noorte organisatsiooni tööplaani.

„Nõndaks,“ lausus ta. „Või siis poisid töötavad erisuguselt! Arvatavasti tunnevad nad end meie kaevanduses ka erisuguselt?“

„Kindlasti,“ vastas Muravjov lühidalt.

„Küllap vist,“ ruttas ka Augas kinnitama, ise mõeldes: „Parteiorganisaatoril on õigus.“

Parteiorganisaator jätkas, kergelt heleruuge peaga noogutades, nagu punkte ja komasid oma kõnesse asetades:

„Siin ongi meile ülesanne: teha kõik, et noored kaevurid tunneksid end meie kaevanduses hästi. Et nad harjuksid kaevandusele vaatama nagu oma kodule. Et nad peaksid endid siin mitte juhuslikeks võõraiks, vaid täieõiguslikeks peremeesteks, aktiivseiks osavõtjaiks kogu meie elust. Kas nii?“

„Tingimata.“

„Küllap vist.“

„Näe, siin esitas kommunistlike noorte organisaator mulle tööplaani. (Heino Kruus nihutas nende sõnade juures ennast kähku lauale lähemale.) Plaan pole laita. Selles on muude ürituste hulgas ette nähtud ka kuulsa kaevuri seltsimees Augase vestlus noorte kaevuritega.“

„Jutustus meie kaevanduse minevikust ja olevikust. Vana tööliste mälestused,“ ruttas kommunistlike noorte organisaator selgitama.

„Jah, just vana tööliste mälestused,“ kinnitas parteiorganisaator. „Ma arvan, seltsimees Augas, et te võite meie noortele palju jutustada kaevurite elust-olust kodanlikus Eestis. Teie sõber ja korterinaaber Afanassi Muravjov aitab teid kõnet ette valmistada. Nõus?“

„Nõus.“

„Jaa... küllap vist,“ vastas Augas kuidagi ebakindlalt. Kuid Heino Kruus juba leppis temaga kokku, kunas ja kus korraldada vestlust noorte kaevuritega.

Augase ja Muravjovi lahkudes jäid parteiorganisaator ja kommunistlike noorte organisaator jälle kahekesi. Kullamägi oli alles eile puhkuselt tagasi jõudnud ja tahtis nüüd kõike teada, mis tema äraolekul kaevanduses oli toimunud. Saanud teada, et kaevandusse oli saabunud kolmkümmend inimest uut täiendust vabrikukoolist,

otsustas parteiorganisaator kõigepealt käsile võtta uustulnukate asja korraldamise, pidades seda kõige tähtsamaks ning edasilükkamatuks.

Seltsimees Kullamägi oli kaevandusse saabunud täpselt aasta tagasi, 1946. aasta septembris. Saanud siia määramise, rõõmustas ta: Kivimäe-3 kaevandus oli põlevkivibasseinis kuulus ühe parima kaevandusena, mis plaani süstemaatiliselt ületas. Kui lood nii on, mõtles Kullamägi, siis peab ka sealne parteiorganisatsioon olema tugev ja kollektiiv hea. Miks ta nii arvas? Aga viis aastat, mis ta oli veetnud Eesti Kaardiväekorpuses, olid teda õpetanud hindama seda, mida nimetati eesrindlikuks, tõeliselt eesrindlikuks. Rood, pataljon, polk, kellest kõneldi kui eesrindlikust, oli alati distsipliini, organiseerituse, kõrge sõjalise meisterlikkuse ja sõdurite tugeva võitlusvaimu eeskujuks. Polk, mida juhtis Kullamägi, oli olnud selline.

Kaevanduse juhataja Laidvee oli uue parteiorganisaatoriga tutvumisel mitte ilma uhkuseta sõnanud:

„Siin on teile möödunud kuu aruanne: sada kakskümmend kaks protsenti. Nagu näete — töötame!“

Seejuures oli juhataja helepruunides silmades mängelnud lõbus tuluke. Ants Kullamäele meeldis Laidvee optimism. Ta teadis omaenda kogemustest, et kui polgu või pataljoni komandör, antud juhul aga kaevanduse juhataja, niiviisi kõneleb, et siis on tal ka kindel põhjus oma allüksuse üle uhke olla.

Töökorraldus, töö organiseerimine oli esimesel ringkäigul kaevanduses uuele parteiorganisaatorile samuti meeldinud. Kuid kisendavad puudused ilmnesisid kohe järgmisel päeval. Uhkustades kaevurite edusammude üle, oli kaevanduse juhatus tööliste elu-olu ja elamistingimused peaaegu kahe silma vahele jätnud. Paljusid töölisi hoidsid kaevanduses kinni ainult kõrge teenistus ja „maa-alused lisatoiduainete-kaardid“. Kaevandus oleks võinud veelgi paremini töötada, kui tema inimeste eest oleks kantud rohkem inimlikku hoolt.

Kullamägi viis kogu parteiorganisatsiooni võitlusele igasuguste „hooletuste“ vastu ja 1947. aasta keskpaiku saavutaski kaevandus juba oma projekteeritud võimsuse.

„Kuidas siis lood seal ühiselamus on?“ küsis Kullamägi, jätkates oma poolelijäänud juttu kommunistlike noorte organisaatoriga.

Heino leidis jalamaid vajaliku lehekülje oma mahukas blokknoodis, mida ta kõikjal endaga kaasas kandis, ja hakkas aru andma...

„Pea kinni. Milline barakk neile anti?“

„Neljateistkümmes, seesama, mis taheti lammutada juba suvel.“

„Kelle käsul?“

„Peainseneri käsul.“

„Mis ta arusse tuli!“ Parteiorganisaator võttis telefonitoru. „Palun peainseneri!... Laar? Tervist! Miks sa mul noori pahan-
dad? Ahaa — aimed, millest ma... Ajutiselt paigutasid? Näda-
laks? Aga kas komandandile ütlesid?... Noh, aga komandant
pole poistele sõnagi lausunud ja nad arvasid, et neid jäetakse
sellesse lobudikku kogu talveks. Võid endale kujutada, mida poi-
sid praegu tunnevad. Nii. Aga mis takistab eeskujuliku ühis-
elamu kasutamisele andmist? Nii... nii. Lähen kohe koos kommu-
nistlike noorte organisaatoriga sinna ja vaatan järele. See polnud
ilus, Laar. Su „eeskujulik“ ühiselamu oleks pidanud poiste vastu-
võtuks korras olema!“

„Oo, eeskujulik ühiselamu sobib meile hästi!“ hõiskas Heino
Kruus parteiorganisaatori kõnet peainseneriga pealt kuuldes.
Tema peas oli juba tärpanud kava, kuidas kommunistlike noorte
tööd eeskujuliku ühiselamu valges kahekordses hoones korral-
dada.

4

Jaoskonna juhataja andis Uno Liivile omaette ee Augase ja
Nigoli töökohtade vahele. Nigol astus Uno juurde ja silmitses ett
peremehelikult.

„Päris korralik teine!“ ütles ta.

Unot selline hinnang ei rõõmustanud. Kas pole see ükskõik,
milline esi talle sattus. Töötada tuleb maa all ikka niisama süga-
val. Ja noor kaevur asus nukralt paasi põlevkivi hulgast välja
valima.

„Rõõmsamini, sinisilm, rõõmsamini!“ kuuldus tema selja taga
Augase bass.

Vana kaevur kükitas noormehe kõrvale. Tema sorakil vurrud
varjasid suu peaaegu täiesti, laiad ninasõõrmed paisusid. Uno
Liivile oli see vastumeelt.

„Sul ei edene see töö just väga, noormees. Su sõbral läheb asi
paremini.“

Uno vaikis. Mida võiski ta öelda? Ta teadis ju isegi, et töö-
tab halvasti.

„Pole vist kommunistlik noor?“ küsis Augas.

„E-ei.“

„Isa-ema kus? Maal? Oma talus vist?“

„Pole mul isa ega ema...“

„Ah nii on lood.“ Augas ei oodanud sellist asja pööret ja kohmetas veidi. Tal hakkas sinisilmalisest, kõhna, kõrgete põsenukidega näoga poisist kahju.

„Kes su isa siis oli? Taluomanik või?“

„Kaevur.“

Uno tundis, et Augasel on tema üle hale meel ja haledusest enda vastu tulid talle endalegi pisarad silmi. Ta lisas süngelt:

„Isa töötas samas kaevanduses ja suri ka samas.“

„Suri kaevanduses?“ Augas vaatas pärani silmi Unole. „Siis sa oled ju Albert Liivi poeg?! Sama Liivi, kes hukkus 1938. aastal... Kulla poiss, tundsin su isa hästi. Oli teine tubli kaevur, tubli töömees! Ainult et raskel ajal pidi töötama, mitte säärasel, nagu sina praegu.“

Muravjov hõikas Augast. Uno oleks tahtnud temaga veel kõnelda, temalt küsida... Ta istus kaua, silmad pöördud karbiitlambi eredale sinakale tulele, ja mõtles. Kaevanduse käikudes lehkas hapult lõhkeaine järgi. Laengust laialipaisatud „materjal“ oli kaetud paksu põlevkivitolmuga ja millegipärast see tolm ärritas Unot. Ta hüppas üles ja jooksis Augase kambrisse. Augas ja Muravjov veeretasiid parajasti täidetud vagonetti strekist välja.

„Noh, kuhu nüüd?“ hõikas Augas lahkelt.

„Onu Augas... kas te teate, kus isa hukkus? Kus ta siin töötas?“

Poiss hingeldas ärevusest. Oelnud Muravjovile midagi vene keeles, astus Augas Uno juurde ja pani talle käe õlale:

„Rahustu, pojake. Sa tahaksid näha kohta, kus su isa töötas ja suri? Kuid neid kohti pole enam. See rajoon on juba ammu sisse vajunud.“

Pöörnud eesse tagasi, sööstis Uno ägedalt töö kallale. Ta laadis üksteise järel kolm vagonetti. Kuid siis peatas teda lõõtsutat vahetuskümnik.

„Kas see on sinu number, noormees?“ küsis ta ja raputas Uno silme ees kolme plekknumbrit. „Kas sa oled arust ära või? Põlevkivi asemel annad peaaegu puhast paasi! Kuhu selline töö kõl bab, ah? Sind tuleks selle eest vastutusele võtta, kohtu alla anda!“

Uno kahvatas. Talle meenus tema endine peremees kulak Hugo Trumm, keda ta oli orjanud tervelt neli aastat. Nähtavasti ei kõnelnud Hugo Trumm ilmaaegu, et bolševikud võivad tööinimese vähimagi eksimuse eest ilma pikema jututa Siberisse saata. „Palja kilo kartulite eest võid minna kümneks aastaks Siberisse!“ oli Trumm kisanud. „Vaata seal on sulle nõukogude võim!“ Nüüd Uno nägi ise, et Trummil oli õigus.

Nigolil õnnestus endagi imestuseks viia Uno ilma pikema jututa Augase kõnet kuulama. Uno surus end aralt kaaslaste järel viimse võimaluseni täis tuubitud avarasse kommunistlike noorte tuppa. Siin oli täna peale noorte ka palju „vanamehi“, kellele Augase esinemine iseseisva ettekandega osutus uudiseks: harilikult Augas ei võtnud sõna isegi oma jaoskonna tööliiskooosolekuil.

Kommunistlike noorte organisatsioon Heino Kruus polnud veel kunagi näinud sellist inimhulka oma üritustel. Tema juures oli juba mitu korda käinud komitee liige Ita Augas, kõneleja tütar ja parim maa-aluse elektriveduri juht, kes ürituse eest oli vastutav.

„Mis me teeme?“ tõstis tüdruk murelikult oma tumedad silmad kommunistlike noorte organisatsioonile. „Rahvas on juba täitnud isegi koridori. Kas paluda vanemaid mehi siit lahkuda?“

„Mis sa, Ita!“ tõrjus Heino käega. „Las kuulavad kõik. Läheme klubisse üle, kui vaja.“

„Kuid isa lööb araks, ta ei saa säärase rahvahulga ees sõnagi suust, sa ju tunned teda!“

„Ei, Ita, ta ei löö araks.“

Kommunistlike noorte organisatõori ja Ita juurde astus Nigol Unoga.

„Oo, Uno!“ hüüdis kommunistlike noorte organisatõori rõõmsalt, sirutades kohmetanud noormehele käe. „Miks sa kunagi meie juures ei käi? Ah? Meil on siin lõbus.“

Heino saatis Nigoli klubisse pinke ja kõnetooli korda seadma ja siis, kutsunud Uno endaga kõrvaltuppa, küsis:

„Sa ju tunned Augast? Tõõtate kõrvuti etes?“

„Kõrvuti jah.“

„No nüüd hakkab töö üle pärima!“ vilksatas Unol läbi pea. Ja ta meel läks kurvaks.

„Kuulsin, et annad paremat sorti põlevkivi,“ ütles Kruus, istudes Uno kõrvale diivanile. „Kõneldi, et sul juhtunud kord seal midagi, kuid nüüd on paeprotsent sul viidud peaaegu nullile. Tubli poiss!“

Põrand Uno jalge all läks kuumaks. Talle näis, et kommunistlike noorte organisatõori naerab tema üle. Kuid ei.

„Põlevkivi puhtuselt oli meil kolmas jaoskond alati ees,“ jätkas Kruus. „Isegi siis, kui vaevalt sai normidega hakkama. Kõneldakse, et sul protsent lonkavat... Kuid põlevkivi annad head! Tõõtad alles kõigest poolteist nädalat — küllap saad ka kvantiteediga varsti hakkama!“

Uno punastas. Heino silmitses teda jutu kestel tähelepanelikult kõrvalt ja, nagu alati sellistel juhtudel, püüdis nüüdki ära

arvata, mis seda noorukit huvitab kõige rohkem. Ta püüdis oma kohal kujutada parteiorganisaatorit: kuidas too antud juhul oleks talitanud?

Poolteist nädalat tagasi kaevandusse saabunud vabrikukoolilõpetanute hulgas oli väga erinevaid noorukeid. Paljud asusid kaevanduses õhinal tööle, peaaegu kõik valgusid spordikollektiivi, üks osutus sündinud koomikuks, teine mängis meisterlikult akordeonil, ainult Uno Liiv ei tundnud huvi millegi vastu.

Heinole meenusid parteiorganisaatori sõnad: „Tee kõik, et noored töölised tunneksid endid mitte võõrainana elus, vaid selle aktiivsete osalistena.“ Neid sõnu kordas parteiorganisaator sageli. Ja Heino mõtles: „Näe, kommunistlik noor Nigol Lingo ennast võõrana ei tunne, tema tunneb ennast kaevanduses peremehena. Liiv aga on „võõras“. Tema tuleb ka muuta peremeheks. Aga kuidas?“

Ka Uno oli jäänud mõttesse. Teda näiteks huvitas, millisel määral Heino Kruus on kaevanduses „ülemaks“? Kas temagi võib nagu see tige vahetuskümnik töolist raskelt karistada?

Saabus Augas ja Uno meel muutus rõõmsamaks. Augas, kuulus Augas, kes oli tundnud tema isa, surus Unol südamlilikult kätt.

Kuulus kaevur oli ilmunud kõneõhtule nagu suurele pidupäevale, seljas uus pruun ülikond. Isegi vurrud olid pügatud ega rippunud enam sorakil nagu tavaliselt. Ta algas oma kõnet lõbusa märkusega suure kuulajatearvu ja oma ebatavalise kõnelejaosa suhtes. Kõne ei valmistanud talle raskusi, — kõneles ta ju lihtsalt sellest, mis ta oli läbi teinud, mida ta hästi tundis. Ta ei tarvitsenud midagi välja mõelda ega juurde luuletada.

„Võtke, seltsimehed, näiteks säärane asi,“ ütles ta. „Missugune oli meie kaevandus 1940. aastal, enne Nõukogude võimu tulekut? Mõned noored inimesed, kes siin praegu istuvad, arvatavasti ei usu, et selle võis paarikümne minutiga läbi käia. Nüüd aga kõmbi enne terve päev maha. Jõudsid siis eesse, ulatus vesi põlvini. Polnud siis neid pumpe, mis pumpavad nüüd tunnis oma kolmsada kuupi vett välja. Kevaditi ja sügiseti tuli töö kaevanduses vee pärast hoopis seisma jätta. Põlevkivivagonette kärutati käsitsi terve kilomeetri taha. Hiljem võeti küll appi hobused, — need vaesed kaotasid silmavalguse maa all hoopis. Sissevarisemisi ja õnnetusjuhtusid tuli ette peaaegu iga päev...“

Klubiruumi täitnud kolmsada inimest kuulasid tähelepanelikult. Rusuvad pildid lähemast minevikust vaheldusid nende ees üksteise järel.

„Lahtiraiutud põlevkivi tiriti maa peale hobuste abil... Selliseid elektripuure, nagu praegu, ei tuntud üldse. Põlevkivi raiuti lahti haamrite ning käsipuuridega...“

...Või võtke nüüd see, kuidas kaevurid elasid? Et peremees

oleks nende eest hoolitsenud — kus sa sellega! See oli virelemine, mitte elu. Kontoris tunti muret selle üle, kuidas kaevuri palgast võimalikult rohkesti kinni pidada küll lõhkeaine eest, küll tugi-
puude, karbiidi ja vana murdunud puuri eest...

...Kõige hullem aga oli lugu, kui kaevur kaotas tervise. Praegu, kui jääd haigeks, kohe ametiühing platsis, kuidas aidata, kuhu saata ravima. Siis aga, niipea kui maha jäid, korista end kaevandusest. Või kui said kaevanduses otsa, ära siis oota, et su perekonda aidatakse."

Augas jõi klaasist paar sõõmu vett ja küsis siis ootamatult saali poole pöördudes:

"Sina, Uno Liiv, ütle meile, kas aidati su ema, kui su isa kolmekümne kaheksandal kaevanduses surma sai?"

Uno ehmus. Ta vaatas abitult tema poole lavalt pöördunud Augasele, leidmata jõudu keelt isegi liigutada.

Saalis oli muutunud ebaharilikult vaikseks. Siis hakkas tagumistelt ridadelt inimesi püsti tõusma, et paremini näha, kelle poole kõneleja küsimusega pöördus.

Uno mäletas veel väga hästi, kui palju ema oli pärast isa surma vaeva näinud pensioni saamiseks, kuidas ta oli nutnud ja neid neednud, kes talle ei tahtnud pensioni anda, põhjendades oma keeldumist sellega, et Albert Liiv olnud oma surmas „ise" süüdi!...

Keegi andis Unole müksu, keegi vaatas talle lahkelt silma. See oli vist Nigol, kes müksas, ja see oli vist Augase tumedasilmne tütar, kes talle midagi sosistas. Ja Uno kogeles vaevalt kuuldavalt:

„E-ei, ei aida-tud m-millegagi..."

Hilja õhtul koju saabunult tormas Ita Augas isa juurde ja põimis talle käed ümber kaela:

„Isa, oled sina mul aga tubli! Kui hästi sa rääkisid! Kas sa ei kartnud?"

„Miks ma pidin kartma! Jutustasin, mida teadsin."

6

1947. aasta septembrit tähistasid Kivimäe-3 kaevanduses kolm väljapaistvat sündmust. Esimeseks sündmuseks oli kaevanduse juhataja käskkiri nr. 317 — „Vanade kaadritöölise, kümnike ja jaoskonnajuhatajate ettevaatlikust ning tähelepanelikust suhtumisest noortesse kaevuritesse". Selle käskkirja avaldamise põhjuseks sai hiljuti paljastunud juhtum noore kaevuri Uno Liiviga ja vahetuskümnik Nurmega, kes põhjendamatult oli Liivi ähvardanud kohtuga.

„... Ainult ettevaatlik ning tähelepanelik suhtumine vanemate tööliste poolt aitab meil vähese vilumusega noortest kasvatada teadlikke, kõrge kvalifikatsiooniga kaevureid,“ öeldi käskkirjas. „Ja vastupidi — vanemate seltsimeeste vastutulematu, kohati isegi jäme suhtumine noortesse tekitab noortes kaevurites ebaõige kujutelu nõukogude seadustest, põhjustab distsiplineerimatust töökohal ja laost igapäevases elus...“

Sellise käskkirja oli andnud kaevanduse juhataja.

Teiseks silmapaistvaks sündmuseks oli seaduse avaldamine iga-aastase kaevuritepäeva pühitsemiseks ja määruse andmine all-maatöölaliste eeliste ning soodustuste kohta. Sel päeval pärast miitingut püüdis veidi napsi võtnud Augas tervelt kolm tundi oma sõbrale Afanassile selgeks teha, et ilma kaevuriteta ei saa kaugele.

„Usu m-mind, Afanassi,“ kõneles ta kätt südamele pannes: „Ilma m-meieta, k-kaevuriteta, pole kuhugi m-minna! Kk-kaevur on suur inimene, Afanassi!“

Kommunistlike noorte organisaatori Heino Kruusi ja kaevur Uno Liivi vahel toimus samal päeval huvitav vestlus.

„Ja-jaa, Uno, selline seadus anti küll hiljuti välja,“ süttis Heino agitaatorliku tulisusega. „Varguse eest pistetakse kurjategija pokri viiest kuni seitsme aastani — pisimagi asja varguse eest. Kuid mitte „lihtsalt niisama“, „kilo kartulite“ eest, nagu kõneles su endine peremees Trumm, vaid v a r g u s e eest! Töönimene vargile ei lähe, tema läheb tööle. Aga kui varas istuma pannakse — head teed talle, ausail inimestel kergem elada! Oled nõus, mis?“

„Olen.“

„Noh, näed nüüd!“

Heino kaotas äkki jutulõnga. Ta oli täna juba nii palju kõnelnud Unoga, et ta keel tahes-tahtmata takerdus. Kuid ta nägi, kuidas tema sõnad langevad kaaslase südamesse, ja see oli Heino Kruusile parimaks tasuks kõige tema vaeva eest.

„Ja siis,“ meenus Heinole, „sa küsisid, milline vahe on kaevanduse endise omaniku ja praeguse juhataja seltsimees Laidvee vahel. Sarnasust nende vahel pole olemaski. Endine omanik oli omanik, kes võis kaevandusega ja töölistega teha, mis talle pähe tuli. Kuid seltsimees Laidvee peab aru andma rahva ees, oma Nõukogude riigi ees. Ja igaüks meist, kui vaja, võib anda talle kasulikku nõu.“

„Kuidas, kas ka mina võin anda?“

„Võid sinagi!“

„Aga kui ta ei võta kuulda?“

„Võtab, kui annad head nõu, tingimata võtab. Sest sina, su sõber Nigol, parteiorganisaator ja juhataja — kõik me oleme täieõiguslikud peremehed kaevanduses. Ainult vastutus on meil iga-

ühel teine, erinev. Sina näiteks vastutad oma ee eest, juhataja aga kannab vastutust kogu kaevanduse eest."

Kõik see oli Unole uus ja huvitav.

Vaevalt oli kaevurite elevus seoses iga-aastase kaevurite-päeva kehtestamise ümber vaibunud, kui Kivimäe-3 kaevanduses leidis aset uus sündmus: kolmandas jaoskonnas lasti käiku esimene paar mehhaniseeritud tööesi.

Uno teadis, kui palju oli kaevanduses vaieldud selle üle, kas mehhaniseerida tööeed enne 7. novembri pidustusi. Ühed ütlesid, et mehhaniseerida, teised vaidlesid vastu, et nüüd, oktoobrieelse sotsialistliku võistluse kõige ägedamal perioodil, tuleb töötada, aga mitte katsetada. Kõige rohkem vaidles vastu kolmanda jaoskonna juhataja Ojala ise.

„Kas tahate mind laostada?“ karjus ta peainsenerile ja parteiorganisaatorile. „Minu jaoskond kohustus pidupäevaks andma sada tuhat tonni, mulle on kallid iga tund!“

„Aga pärast pühi?“ küsis parteiorganisaator rahulikult. „Kas sotsialistlikul võistlusel on siis lõpp või?“

Ojala kratsis kohmetanult kukalt.

„Ajast ja arust läinud meetoditega me töötama ei hakka,“ sõnas Kullamägi saabunud vaikuses häält tõstmata, kuid kindlalt. „Kas kaevanduses on vähe muudatusi viimase aasta-poolteise jooksul ette võetud? Kas me ei asendanud hobu- ja mootorvedu elektriveoga? Kas me ei hakanud laengute jaoks auke puurima elektriga? Kas me ei ehitanud mehhaniseeritud sorteerimisosa-konna, rakendanud uusimaid pumpe vee väljapumpamiseks kaevandustest? Ja mis see meile on andnud? Ah? Kas kergendas töö-vaeva? Kergendas! Kas tõstis põlevkivitoodangu kaheksakord-seks? Tõstis! Mis see siis on — kas jääda sellele peatuma?“

Kõik vaikisid.

„Ei, sellele me peatuma ei jää! Me parandame ka edaspidi töö-lise töötingimusi, tõstame toodangut. Seame tööetes üles trans-portöörid, soonimismasinad, viime sisse elektrivalguse. Mina arvan nii. Kõnelgu, kes arvab teisiti, me kuulame.“

Taas vaikus. Isegi lambid olid lastud madalamasse, et mitte näidata oma kohmetanud nägusid. Ühel aga oli neil minuteil val-minud tähtis otsus: Maldur Augas oli otsustanud anda avalduse parteisse astumiseks. Ta oli ammu sellele mõelnud, uurinud UK(b)P põhikirja, ja mõistis nüüd lõplikult, et temal on ühine tee ainult selliste inimestega nagu parteiorganisaator, nagu teised kommunistid, ja tegi lõpu kõhklustele.

Septembri 20-ndate päevade ümber lõpetati mootorite ja trans-portööride ülesseadmine tööetes. Kohe esimesel katsetamisel töö-tasid mehhanismid üsna hästi ja Ojala nagu muutus rõõmsamaks.

Oösel töötas Kivimäe-3 kaevanduse maa-alustes käikudes raske soonimismasin esmakordselt. Ojala keerles kindlalt edasiliikuva soonimismasina ümber ja patsutas Donetsi basseinist saabunud masinistile õlale. Jah, tulevik kuulub neile ja teistele masinatele, mida iga päev saabub Eesti põlevkivibasseini vennasvabariikide tehastest! Parteiorganisaatoril oli õigus...

7

Hommikul tehti raiutud tööeed puhtaks ja neisse saabus esimene vahetus, eesotsas Augasega. Seal olid Muravjov, vanad kaevurid Mikkel, Oder, Šuvalov, kuus vabrikukooli lõpetanut, sealhulgas ka Uno Liiv ja Nigol Lingo. Kokku viisteist inimest. Oli saabunud ka kaevanduse juhtkond: juhataja Laidvee, peainser Laar, parteiorganisaator Kullamägi, peamehaanik ja teisi.

Uno oli täna ülevas meeleolus. Ta oli eile väga hästi vastanud ühele poliitõpiringi juhataja küsimusele ja kommunistlike noorte organisaatorilt selle eest saanud kiita. Nähtavasti viibis noor kaevur veel praegugi selle kiituse mõju all. Strekkidesse kogunenud juhtivad töötajad ei heidutanud teda enam põrmugi. Kõik olid rõõmsad ja Uno samuti.

Augas juhatas igale laadijale kätte kindla töö. Kaevanduse juhataja lülitas isiklikult masina ja transportöride raudkühvlite ahelad mõlemas tööees läksid liikvele. Augas ja Nigol, kes seisid teine teisel pool Unot, viskasid transportörikolusse esimesed labidatäied põlevkivi. Kohe löid välkuma ka teiste kaevurite — Mikkel, Muravjovi ja Odra labidad. Varsti valgus põlevkivi peastrekki juba pideva vooluna. Uno oli samuti haaranud labida. Ta tundis kohe mehhaniseeritud töö paremusi: kui kerge ja mõnus ning käepärane oli põlevkivi nüüd visata madalal asetsevasse transportööri kolusse, — varem aga tuli labidatäis tõsta kõrgele vagoneti äärele. Samuti langes ära ka täislaaditud vagonettide veeretamine peastrekki ja sealt jälle tühjade vagonettide eesse kärutamine. Ning kõike seda elektrivalgusel! Ei, Uno nägi seletamatagi ära mehhaniseerimise kasulikkuse.

Üheks hetkeks kahe labidatäie vahel meenus Unole isa. Kui ta näeks! Sama kaevandus, kus ta töötas ja hukkus, ja ometi mitte enam sama, vaid hoopis teine!

Kaevandusse tulnud juhtkond lahkus varsti. Mehhanismid töötasid laitmatult. Vahetuse lõpus tegi Augas koos Ojalaga kokkuvõtte. Keskmiselt oli iga kaevur tootnud kümme tonni põlevkivi. See tegi aga välja kaks normi!

Uha harvem ja harvem meenus Unole tema sulasepõli Trummi juures. Kuid Oktoobrirevolutsiooni kolmekümnenda aastapäeva õhtul meenus see talle siiski.

See oli just olnud täpselt aasta tagasi — 7. novembril 1946. Uno oli parajasti puhastanud talli, kui maja kõrgest trepist sammus alla peremees, tugev viiekümneaastane mehemürakas, täis-söönud punase näo ja valjude silmadega. Uno ei jõudnud ära imes-tada: alles eile oli peremees veel hoobelnud, et ta 7. novembril pühaks ei loe, nüüd aga oli ta endale selga ajanud oma kõige paremad riided.

„Noh, mis sa seal silmi jõllitad!“ naeris kulak. „Kas oled ära unustanud, et meil on täna suur püha?“

Ta käskis Unol näo puhtaks pesta ja andis talle isegi selga üli-konna, mis oli jäänud majja sakslastega jalgalasknud vennapojast. Seejärel, rakendanud kõrvu ruuna kaariku ette, sõitsid peremees ja eulane koos valla keskusse — „püha pidama“. Tagasi tuldi hilja õhtul nokastunult. Jaa, ka Uno oli vintis. Aga nii vintis, kui ta ka oli, sai ta ometi aru, et see väljasõit oli sündinud vaid selleks, et valla juhtidele näidata, kuidas Hugo Trumm suurt nõukogude pidupäeva pühitseb. Et kõik teaksid, kuidas Hugo Trumm nõu-kogude võimu armastab ja austab!

Nüüd oli sellest möödunud aasta. Juba ammu ei ela Uno enam Trummi juures ja ka Trumm ise olevat kuulu järgi juba kevadel pistetud pokri. Kui palju aga Uno oli näinud ja õppinud möödu-nud aasta jooksul! Ja nüüd läheb ta suurele pühale vastu hoopis teisiti kui möödunud aastal.

Aasta tagasi polnud tal sõpru, ainult kõrb Pääsuke oli ainuke elav olend, keda Uno armastas ja kes teda ka näis armastavat oma erilisel, hobuse kombel. Nüüd aga ümbritsesid teda sõbrad igast küljest: Nigol, Augas, kommunistlike noorte organisaator Heino Kruus, isegi Muravjov, kes küll eesti keelt ei osanud. Ja isegi parteiorganisaator, isegi kaevanduse juhataja! Kõik nad suhtusid Unosse sõbralikult. Ja mitte kunagi ei unusta Uno oma esimest vestlust juhatajaga, mille järel oli ilmunudki käskkiri nr. 317. Seltsimees Laidvee oli noore kaevuri pannud istuma pehmesse tugitooli, kuna teises võttis istet parteiorganisaator Kullamägi. Mõlemad nad pärisid Unolt tema elu üle — isa üle, ema üle, töö üle ja sulasepõisi elu üle Hugo Trummi juures. Kui juhataja sek-retär oli kabinetti tulnud ja küsinud, kas seltsimees Laidvee juurde võib lasta jaoskonna juhataja, kümniku ja inseneri, oli juhataja lühidalt vastanud: „Hiljem!“ Ja oli kõnelnud ainult Unoga, tema saatusest.

Näe, missugused inimesed ümbritsesid nüüd Unot!

Oõ vastu suurt püha töötas Uno kaevanduses. Kuid seesugune püha vastuvõtt oli meeldivam ja rõõmsam kui Trummj juures. Augase brigaad viibis pühade-eelsel stahaanovlikul valvel. Kaevandus oli juba 31. oktoobril täitnud aastaplaani ja kogu toodang anti nüüd üle plaani. Mis üleplaaniline toodang on, teadis Uno nüüd väga hästi.

Vahetus polnud veel alanud, kui kaevandusse ilmus parteiorganisator.

„Tervist, seltsimehed kaevurid!“ tervitas ta Augase brigaadi. Kaevurid võtsid tervituse sõbralikult vastu.

„Miks te öösel ei maga?“ muretses Muravjov.

„Seisan samuti stahaanovlikul valvel, Afanassi!“ naeratas Kullamägi. „Noh, kuidas teie mehhanismid ka töötavad?“

„Oo, mehhanismid töötavad hästi!“

„Ja südamed?“

Parteiorganisator silmitses kavala tulukesega silmis igaüht. Ja igaüks luges sellest pilgust midagi endale tähtsat: Augas, Nigol ja Muravjov heakskiitu, Uno isalikku lahkust, teised igaüks enda kohta midagi erilist.

„Teie südameis peab olema rõõm ja uhkus,“ kõneles parteiorganisator iga sõna rõhutades. „Täna möödub kolmkümmend aastat Oktoobrirevolutsioonist. Ja teie võtate seda suurt päeva vastu, kui nii võib väljendada, relv käes.“

Parteiorganisator silmitses jälle igaüht, nagu kombates. Kaevurid surusid seda märkamata labidad vastu rinda. Väike kerge liigutus, kuid see ei jäänud parteiorganisatoril tähele panejata.

„Ja-jaa, suruge seda oma relva rinna vastu!“ ütles ta. „Koos teiega seisab praegu tööpinkide ääres, martäänahjude juures, Donetsi basseini kaevandustes miljoneid meie seltsimehi — nõukogude inimesi. Ja see, mis nad täna korda saadavad, viib meid veel ühe sammu võrra lähemale meie lõppeesmärgile — kommunismile!“

Kui parteiorganisator oli läinud, asuti kähku ning rõõmsalt töö juurde. Harva vahetati omavahel mõni sõna. Peastreki suutsid kaks töölist vaevu transportöörilt valguga põlevkivilaviini alla asetada vagonette — iga kahe minuti tagant uue. Kiired elektrivedurid haakisid enda taha kakskümmend viis kuni kolmkümmend vagonetti ja kihutasid nendega tõsteluukide juurde. Niiviisi valgus põlevkivi ka kõigist teistest osakondadest tõstuki juurde, sealt mehhaniseeritud sorteerimisosakonda ja edasi raudteevagunitesse. Kaevanduse õues vilistas vedur, ähkimise ning puhkimisega koostades neljateljelistest vagunitest rongi. Masinist

ja kütja veduril asusid samuti Oktoobripäeva auks stahaanovlikul valvel. Pool tundi hiljem oli rong juba mehhaniseeritud laadimis-seadise all põlevkivigaasitehases. Tõstukite trossid tõmbusid pingule. Ka generaatorite laadijad, generaatorijuhtide abid ja generaatorijuhid asusid pühade-eelsel valvel: põlevkiviõli, petrooleum, bensiin valgusid mahukaisse sisternidesse lõputa, võimsa joana.

Just alles sel ööl tundis Uno ennast vajaliku osana suures riigimehhanismis. Ta nägi mitte ainult ennast ja oma seltsimehi, vaid ka neid, kes, nagu parteiorganisaator ütles, koos temaga hoidsid täna relva käes — kaevandustes, bluumingute ja martäänahjude juures... Moskvas, Vladivostokis, Kaukaasias... Oli suurepärase tunne teada, et sa pole üksi, et sa oled kellelegi tarvilik, et sul on juba oma kindel koht elus, kollektiivis, et sul on kõrge eesmärk — kasulik olla oma isamaale. Ja selline eesmärk oli nüüd kaevuril Uno Liivil.

Algus on tehtud

„Kuule, Helmi,“ ütles August Särel oma naisele lõunalauas, „ma võtan selle asja käsile.“

„Mis asja? Normid vist...?“ Helmi vaatas mehele otsa ootava tähelepanuga.

„Jah, just see normide asi. Olen nüüd lõplikult otsustanud.“

„August!“ Helmi pilk oli peaaegu paluv. „Ütle mulle õige, on see tingimata tarvilik, et just sina pead seda alustama? Su teenistus pole ju nii väike, et me kuidagi läbi ei saaks.“

Särel veeretask leivatükki mõtlikult krobeliste sõrmede vahel.

„Tean. Aga mitte selles ei ole asi. Sa... sa ei saa õieti aru.“ Ta otsis kobamisi sõnu, mõeldes kogu aeg pingutatult, kuidas Helmile olukorda kõige paremini selgitada. „Vaata. Ma olen Künnapaga paaril korral kõnelnud. Tema oligi see, kes küsis minult, et kas üldse on võimalik rohkem vineeri vahetuse jooksul lõigata, kui meie seda teeme.“

„Künnapas? Osakonnajuhataja?“

„Jah. Tema. Ta on meil küll alles vähe aega olnud, kuid on kohe esimesest pilgust näha, et hoopis teist moodi mees kui tema eelkäijad. Tunneb huvi tööliste vastu. Ja kuidas ma siis ütlen talle, et ei ole võimalik, kui ma ise tean, et on.“

„Saan aru. Aga siiski ma nagu kardan. Mäletad, kui omal ajal Rimmelgas hakkas... Siis oli ka neid, kes vastu seisid. Teil vineerilõikajate seas eriti. Meremaa näiteks... Vaata, et hakkab kiusama. Võib-olla on parem, kui esialgu ootad ja vaatad.“

„Mis seal ikka oodata. Näe, teises jaoskonnas, teistes osakondades, kogu vabrikus on hoopis teist moodi. Inimesed töötavad rõõmuga. Vahest mõned üksikud, kes Meremaa-taoliste meeste kambas, hoiavad tagasi.“

Mitme päeva jooksul polnud muud jutuainet olnudki pärast seda, kui osakonnajuhataja Künnapas oli tulnud välja tööväljakuse tõstmise jutuga ja küsinud, et „mis te arvate, mehed?“

Muidugi oli tekkinud kohe kaks leeri. Uhed olid arvanud, et on üldse rumalus kõnelda niisugustest asjadest. Nemad olid töötanud siin mitu aastat ikka samade normidega ja nüüd tahetakse järsku, et — hakake pressima! Ja meister Meremaa oli esimene, kes ütles, et — vaadake ette. Siis tulevat varsti uus norm ja jälle uus ning veel suurem norm ja nii edasi.

Tema, Särel, oli algul kahevahel olnud. Kuid ikka enam ja enam võttis maad arusaamine, et need teised siin — Tomberg ja Kask ning meister ise — lähevad vale kätt. Eile oli Künnapas ta enda juurde kutsunud ja teinud nii mõnegi asja selgeks. Ei, mingisugust kõrvalevaatamist enam ei ole. Kui on otsustatud, siis tehakse.

Ja Särel vaatas naisele otse silmi.

„Ei, Helmi. Sina kardad. Ega näe paljutki. Aga küll sa aja jooksul hakkad nägema.“

„Noh, hea küll. Võib-olla, et mul ei ole silma selle jaoks.“ Helmi tundis end pisut solvatuna. „Aga mul on siiski arvamine, et peaksid natuke ettevaatlikum olema. Kes teab, mida Meremaa oma kambaga võib ette võtta. Normi pannakse ka juurde ja sul niigi raske töö.“

„Kõik on õige. Aga mida nad ikka saavad teha? Meremaa kampa ma ei karda. Küllap ma tuge leian.“

Normi pannakse ka juurde. Aga ega me teenistus vähene, vaid tõuseb. Seda tean samuti. Ja et raske töö on, see on ka selge. Aga ei saa ju muidu. Sa vaata, mis sünnib mujal. Igall pool püütakse teha ikka rohkem ja rohkem. Meie aga istume paigal. Ega me enam peremehe heaks ei tööta.“

Ta tundis, et tuli puudus mõtetest ja sõnadest. Ta oli pahane endale. Alles eile, Künnapaga kõneldes, paistis kõik nii selge ja lihtne olevat, aga nüüd, võta näpust. Katsu selgeks teha! Ikka komistas ta samale küsimusele. Ja ta tuli tahtmatult mõttele, et tõepoolest, kui kaua see normide suurendamine lõpuks edasi läheb. Ükskord peab ju ikka lõpp olema. Aga siis on norm ka nii kõrge, et katsu täita. Mõni nõrgem ei saagi hakkama.

Särel soris mälus meeleheitlikult. Mida see Künnapas õieti ütles? Ja järsku paistis talle pääsetee — masinad! Masinad on ju selleks, et neist välja pigistada viimane. Mõttelõng keerdus lahti, nüüd juba kuuldavalt:

„Jah, masinad. Tehnika areneb iga päevaga. Ja kui tekib ummik, tuleb ratsionaliseerida, leiutada uus masinatüüp. Siis läheb jälle edasi.“

Helmi vaatas talle otsa arusaamatuses. Ta ei taibanud kohe sidet enneöeldu ja uue mõtte vahel. Kuid ta ei hakanudki ennast

sellega vaevama. Las teeb, mis tahab. Selle jaoks ta ongi mees, et ise otsustaks ja mõtleks. Peaasi, et ei tuleks meistriga sekeldusi.

Järgmisel hommikul oli Särel varakult jalul. Mõte eelolevast sündmusest ei andnud talle rahu. Helmi magas veel. Roninud sängist välja, tegi ta pliidi alla lõkke ja pani kohvivee tulele.

See oli siiski omajagu riskantne ka. Mõtiskledes tulle vahtides hakkas ta kujutlema, mis siis juhtuks, kui ta vahetuse lõpul ütleks, et — noh, poisid, täna virutasin kümme tihu.

Tomberg ja Kask hakkaksid kindlasti sõimama. Va Meremaa aga irvitaks pilklikult. Selles ei maksa kahelda.

Helmi oli vahepeal üles tõusnud ja asus ise talitama.

Hommikueinet söödi vaikides. Särel tõmbas üliirided selga, toppis võileivapaki ja kohvipudeli taskusse ning asus teele.

Tuiskas. Tondi tänava lai lumine seljandik näis lõputuna. Harvad elektrilambid paistsid läbi lumeräitsakate pilve ähmastena. Tarmukalt tormas põhjatuul vasakult üle heinamaa, sööstis majadevahesid- ja tänavaidpidi kuhugi kaugele. Teinekord aga sattus takistusena ette mõni hoone ja siis näitasid lumehelbed, kuidas õhuvool paiskus üles piki majaseina, keerutas mitutpidi, vaibus hetkeks, sai siis järeletulevatelt õhumassidelt uut hoogu ja tants jätkus.

Läki-läki kõrvad maha tõmmatud, krae silmini, tundis Särel siiski selgelt tormi raevu. Vatiga vooderdatud palitut nagu poleks seljas olnudki. Õlad tungisid iseenesest ettepoole, käed vajusid sügavamale taskusse. Hoides üht külge ees, suundus Särel edasi. Peagi jõudis ta raudteeülesõidukohale ja silmas all heledasti valgustatud trammivaguneid ootamas.

Kõik oli nii, nagu tavaliselt iga päev. Pooltühjas vagunis istusid inimesed endassesüvenenuina või juteldes, heites aeg-ajalt pilke sisenejate poole. Särel istus. Peagi põrises liiniposti küljes ära sõidusignaali, konduktor tõmbas kella ja kord-korralt kiirust suurendades algas sõit linna poole.

Särel plaanitses, kuidas eelolevat tööpäeva kõige paremini organiseerida. Poistega peab rääkima, et nad jälgiks kogu aeg kasepakkusid vedavaid naisi: et ei juhtuks masina seisakut. Ja pakud tuleb kiires korras tsentreerida. Muidu ei tule asjast midagi välja. „No küllap saab, poisid on tublid,“ trööstis ta ennast.

Tramm peatus. Särel ronis maha ja suundus ümber nurga põik-tänavasse. Teinud mõned sammud, sundis sügava basshäälega öeldud „Tere, vanapoiss!“ teda üle õla vaatama. See oli Tarmak, sama osakonna, kuid teise jaoskonna meister. Tarmak oli vana-maid töötajaid vabrikus, pärast okupatsioonist vabanemist meistriks edutatud. Särel hindas teda kui tublit ja ausat töötajat.

„Kuule, räagi mulle, mis teil seal vineerilõikajate seas lahti on. Pistetakse aina päid kokku ja sosistatakse. Meie pool pole midagi täpsemat kuulda. Ainult niipalju saab aru, et olete omavahel tülis või midagi sellesarnast.“

Särel kaalutles, kas üldse talle midagi rääkida. Võib-olla on parem, kui ei tõstaks enneaegu lärmi. Samas aga tekkis jälle mõte, et Tarmak ehk ütleb omalt poolt midagi kasulikku, mida võiks võtta nõuandena.

„Lood on niisugused. Eks sa seda ole kuulnud, et vineerilõikajad pole oma töötagajärgi pikemat aega suurendanud. Ikka viis, kuus ja seitse tihu ning mitte üks kriips üle. Ma võin sulle ütelda ja küllap sa isegi mõistad, et see on . . . noh, kokku lepitud. Selleks et hiljem norme ei tõstetaks. Saad aru?“

„Miks ma ei saa. Seda on juhtunud.“

„Nojah. Ühel heal päeval astub Künnapas minu juurde, et — kuule, Särel, ütle mulle, kas rohkem kui seitse tihu päevas on võimalik lõigata või mitte. Ma siis ütlesin, et on võimalik. Ja hiljem otsustasin, et hakkam sellega pihta. Muidugi, Künnapas ütles, et sa katsu ja proovi, et seda on vaja ja nii edasi.“

„Mõistan. Õieti tegid.“

Särel vaatas Tarmakule vilksti otsa. Kuid see sammus edasi endiselt rahulikult ja ta näos peegeldus tõsidus.

„Vaata. Eks meiegi pool olnud niisuguste asjadega tegemist. Rummelgas aga võttis kätte ja astus üle piiri. Sellest on nüüd juba tükk aega tagasi. Siis ronisid teisedki pikkamööda järele. Praegu on veel ainult paar inimest normide ületamises tagasihoidlikud. Valdav enamus on ikka asjast aru saanud.“

Nad jõudsid kontrollväravasse ja võtsid oma numbrid. Kella järgi oli veel pool tundi vahetuse alguseni.

Mõlemad sammusid vaikides, tegeldes oma mõtetega. Särel tundis rahuldust, et tal oli jälle üks tugi juures.

Vineeriosakonna aknad helendasid. Tuisk oli järele andnud. Nad sisenesid. Ukse avanedes paiskus välja auru. Soe, niiske, toore kase järgi lõhnav hõng lõi sõõrmeisse.

„Nii. Ma lähen siis nüüd oma poolele,“ lausus Tarmak. „Head edu sulle.“ Ta surus tugevasti ja sõbralikult Särelile kätt.

Riietusruumis polnud veel kedagi. Särel riietus pikkamisi lahti ja ajas endale tunked jalga. Eelmise vahetuse mehed töötasid veel, kuid oli juba märgata kojumineku-askeldust. Käidi vahel pin-kide juurest ära, koristati laaste.

Töö alguseni jäi tublisti paarkümmend minutit. Särel otsustas minna lõiketerasid vaatama. Ta oli eile juba rääkinud meestega kokku, et need hoiaksid talle tagavaraks paar-kolm tera.

Sarapik, vana lukksepp, kelle hooleks oli masinate järelevalve ja igasugused lukksepatööd, hoolitses ka lõiketerade eest. Ta oli oma sõna pidanud ja ulatas Särelile kolm pikka vahedaks käiatud tera.

„Mis sa täna nii paljudega teed?“

„Ah, niisama, igaks juhuks.“

Särel pöördus minekule. Riietusruumis kohmitses uusi juurde-tulijaid. Ka Särelil abilised Kallas ja Žukov olid seal. Viimane, kuskilt Rjazani kandist normees, oli läbi teinud Isamaasõja ja asus pärast armeest vabanemist kohe vabrikusse tööle. Natuke raske oli temaga mõtteid vahetada. Särel pursis halvasti vene keelt. Ei osanud isegi nime õieti hääldada ja ütles Žukovi asemel ikka „Sukov“, eriti veel, kui oli veidi ärritatud.

Kallas oli samuti Nõukogude armee rindevõitlejaid. Ta õppis õhtukeskkoolis. Oli püüdlik noormees ja suhtus oma ülesannetesse kohusetundlikult.

„Noh, poisid, juba kohal?“

„Kohal jah! Nagu ikka.“

Nad tõmbasid endile samuti tööriided selga ja hakkasid suitsu pahvima.

„Teate, mis,“ alustas Särel. „Teeme täna väikese proovi. Vaa-tame õige, palju me suudame päeva jooksul lõigata. Seni oleme ikka piirdunud seitsme tihuga. Ehk küünib kaugemale. Sa, Kallas, räägi Žukovile ka. Ma olen vene keeles na viletsavõitu.“

Kallas võttis kokku sõjaväes omandatud keeleoskuse ja jutus-tas paari sõnaga, mida Särel kavatses. Siis jäid mõlemad ootavalt vait.

„Imestate või? Imestada pole siin midagi. Ükskord tuleb ikka algust teha. Ja alguse teeme meie.“

„Einoh, mis siin imestada,“ vastas Kallas mõlema eest. „Aga natuke imelik on. Ega ma sellepärast, et nõus ei oleks, aga... Tead ise. Meie lugupeetud paarimehed on ju hoopis teisel arva-misel. Ütlemist tuleb.“

„See on selge. Tombergi ja Kasega kindlasti. Aga peaasi, et sina ega Žukov kahtlema ei lööks. Võib-olla, et ei söanda...?“

„Karta pole siin midagi. Muidugi, vast tuleb ebameeldivusi nende poolt. Aga mis sellest. Minu peale võid kindel olla. Ja ma usun, et Žukovile samuti.“ Ta vahetas viimasega paar venekeelset sõna.

Žukov ainult naeratas, lõi siis kämblaga Särelile sõbraliku matsu selga ja ütles: „Davai!“

„Aga nüüd mõned juhised veel. Peame arvestama iga minutit. Oleme kogu aeg pisitasa askeldanud. Seepärast tuleb uue töö-tõpoga harjuda. Algul võime loota ainult ajavõidule.“

Pidage meeles, et iga järgmine palk peab olema aegsasti valmis. Niipea kui südamik on eemaldatud, kohe uus asemele. Ja otse tseptrisse. Muidu läheb koorimisega aega kaotsi."

Saates kõnelust käeliigutustega, tegi ta ennast arusaadavaks ka Žukovile, kes niikuinii mõistis mõned sõnad töösse puutuvaid eestikeelseid väljendusi. Mõlemad noogutasid nõusolevalt.

"Sina, Kallas, sinu ülesandeks jääb vaadata, et naised rullikutega ei hilineks. Seisakut ei tohi olla. Žukovile aga ütle, et tema hooleks jääb masina puhastamine prahist. Nõus?"

Kallas selgitas öeldut Žukovile ja mõlemad kinnitasid, et on täielikult aru saanud.

"Ega siis muud, kui hakkame pihta. Näe, eelmine vahetus hakkab koju sättima."

Särel ees, abilised järel, liikus kolmik oma pingi juurde. Särel tundis seda juba aastaid. Iga kruvi, iga ratas, iga väikseimgi üksikosa oli tal pimedast peast teada. Ta silitas mõtlikult juhtimisrattaid. Jah, täna astub ta otsustava sammu. Eks näe!

Žukov ja Kallas vedasid palgiotsa raamistikkupidi pingi juurde ja tõstsid hoobadega üles. See oli ilus kasetüvi, sentimeetrit kolmkümmend läbi mõõta, sileda helevalge koorega ja peaaegu ilma oksteta.

"Las käia!" hüüdis Kallas.

Särel pööras aeglaselt vänta. Esimene puu juhtus olema hea. Ta heitis pilgu rullikule. Ka seal näisid olevat kaunis jämedad tüved. Vähemalt algus töötas edu.

Spindel keris end surinal palgiotsale lähemale, vajus sellesse algul vaevata, kuid puidukihte kokku surudes ikka aeglasemalt ja aeglasemalt, kuni jäi seisma. Pakk oli kindlas haardes ja, nagu näha, kenasti keskpaigas.

Särel lülitas alumise noa sisse. Kasetüvi hakkas pikkamisi ühtlase kiirusega keerlema. Tera lõi sisse. Ragisedes, kord purunedes peenikesteks tükkideks, kord eemaldudes suurte lahmakatenä, eraldusid koor ja sellealune pruunikas kiht tüvelt. Vahe tera eemaldas peagi viimase lapikese koorealust kihti.

Ülemine nuga astus tegevusse. Pakk keerles ikka kiiremini. Tera tungis lähemale. Veel hetk ja üle lõikepinna hakkas jooksmas õhuke, järjest laiemaks muutuv puidukiht, ronis Särelist mööda pingi taha lauale ja hakkas juba voltidesse kuhjuma, kui teda haarasid veeretajate naiste käed ning vedasid trumlile.

Tera süvenes puitu laulva tooniga. Lõikekohas purustatud puidurakukestest imbus mahla ja voolas kobrutades alla renni. Sellest levis omapärast hõngu. Särel tõmbas rahuloluga sõõrmeisse seda nii tuttavat lõhna.

Vineerilint voolas katkestamatult. Hetkeks tekkis Särelil kujutelm, et ta läheb koos selle vineerilindiga läbi sadandete käte. Teda keeratakse rulli, lõigatakse tahvliteks, kuivatatakse, liimitakse, pressitakse kokku. Uued masinad lõikavad teda, lihvivad. Kuskilt tulevad mööbliosad. Monteeritakse. Valmivad kirjutuslauad. Astuvad töösse poleerijate ja lakeerijate käed. Lõpuks kinnitab tehnilise kontrolli pitsat tootmisprotsessi lõppemist.

Siis vagunisse. Tartu, Pärnu, Võru. Aga ka Leningrad, Moskva, Kiiev. Sõjas purustatud, kuid juba üles ehitatud asutistesse ja hoonetesse saabuvad kirjutuslauad tema vabriku tempeliga. Igal pool hüütakse: „Andke rohkem toodangut, andke rohkem mööblit!”

Oli see unenägu? Ei, see oli tõelisus. Rõõmsas töörütmis tukuva maa igapäevane elu. Rohkem toodangut, seda on vaja. Nemad siin aga vaidlevad omavahel ega taha tööjõudlust suurendada. Ei, tema, Särel, läheb seda teed, mida mööda sammuvad kõik. See tee on õige.

Kasepakk on läbi. Vaevalt on tera eemaldunud, kui Žukov peatab südamikü keerlemise käega. Spindel kerib end puidust lahti. Südamik heidetakse eemale. Uus pakk. Uuesti lõikab tera ja jälle jookseb vineerilint üle pingi.

Kella kaheksa paiku ilmus Künnapas.

„Noh, Särel? Kuidas läheb?” küsis ta lähemale astudes ja tööd jälgides.

„Pole viga. Puud on head. Vähemalt üks tihu on juba lõigatud.”

„Üks tihu juba läbi?” Ta silmitses Särelit uurivalt, silmis aga tekkis naeruvinet ja rahulolu segamini. „Tubli. Väga tubli. Aga kuidas vedajatega on?”

„Läheb kah. Seni pole takistusi olnud. Me ise vaatame ka, et nad maha ei jääks.”

„Tore. Nii et — palju teete õhtuks?”

„Praegult veel raske ütelda. Aga kui niisugune puu kogu aeg jookseb, siis kisub kümne ligi välja.”

„See on hea. Peaasi, et algus on tehtud.”

Ta siirdus oma kabinetti, ilmus siis natukese aja pärast uuesti, seekord juba töökitlis ja kadus teise jaoskonna ruumi.

Mõne aja pärast ilmus nähtavale ka Meremaa pikk kookus kuju.

„Sul vineerihunnik aina kasvab. Oled hakanud kõvasti rabama. Nii peabki. Praegusel ajal on ju sotsialistlik võistlus esimeses järjekorras.” Meremaa häälest kostis pilget.

„Kasvab jah. Eks meister võib selles ise veenduda.”

Särel tundis, kuidas mingi erutus hakkas ta üle võimust võtma. Kuid meister ei lausunud enam midagi, urahtas omaette ja läks minema.

Hiljem nägi Särel teda rääkimas Tombergiga. See liipas ka Kase juurde ja siis sosistasid nad seal omavahel mõnda aega.

Viivu pärast oligi Tomberg Särel'i juures. Seisis tükk aega pingi kõrval ja vaatas, kuidas see töötab. Siis lausus äkki:

„Sa oled sõnamurdja mees.“

„Sõnamurdja? Miks sa seda arvad?“ Särel pani pingi seisma.

„Aga muidugi sõnamurdja. Kas see polnud sina, kes alles mõni aeg tagasi nõustus meiega, et asjatult rabada pole vaja?“

„Noh... olin küll. Ja mis siis sellest?“

„See tähendab siis, et oled sõna murdnud. Vilets mees oled.“

Särelil tulvas veri näkku. „Mis on siin sõnapidamisega pistmist? Minu arvates on vaadetega tegu, aga mitte millegi muuga.“

„Ka vaadetega. See tähendab, et oled siis oma vaateid muutnud.“

„Jah olen.“

„See on reetmine, oma seltsimeeste reetmine,“ ütles Tomberg teravalt, kuid võttis kohe leplikuma tooni. „Sa oled ju perekonnanimene. See on üks asi. Peale sinu oleme ju veel meie vineerilõikajad. Hea küll, kuigi sina pressid, siis meile ei tee mingisugust lõbu ennast uute töönormidega vaevama hakata.“

„Kuule, Tomberg! See jutt ei huvita mind üldse. Sa mine parem oma pingi juurde ja tööta edasi nii, nagu sina heaks arvad. Meil ei ole teineteisega midagi rääkimist, niikaua kui sa tuled selliste juttudega,“ ja ta lülitas masina uuesti käiku. Kurjalt sajatades lonkis Tomberg oma töökoha poole tagasi.

Lõunalauas neil juttu ei olnud. Istuti teineteisest kaugel, Tomberg Kasega paaris. Mõlemad rääkisid omavahel innukalt. Millest nad kõnelesid, võis Särel juba aimata. Kuid ta sundis end sellele mitte mõtlema ja jätkas söömist.

Pärastlõunane aeg möödus kiiresti. Paar tundi enne töö lõppu murdus Särelil tera seest tükk välja. Nähtavasti jäi sõjategevuse ajal kasetüvesse sattunud mürsukild risti ette. Kiiruga vahetas ta hommikul saadud tera asemele ning töö kulges edasi täie pingega.

Keegi Särelit enam tülitamas ei käinud. Künnapas vilksatas korraks tema juurest läbi, kaasas tabelipidaja ja normeeriija. Nad seisid veidi aega eemal ja jutlesid. Osakonnajuhataja tähendas vineerilasule pingi taga ja läks siis minema.

Vahetuse lõpu eel teatati, et enne kojuminekut tuleb koguneda teise jaoskonna ruumi lühikesele koosolekule. Arutatavat sotsialistliku võistluse kohustusi.

Kella neljaks oli Särelil isegi natuke üle kümne tihumeetri vineeri lõigatud.

„Läks hästi,“ tähendas ta oma abilistele.

„Läks jah. Näe, kümme tihu sai täis. Ei teadnud oodatagi,“ arvas Kallas omalt poolt.

„Pidigi minema. Ega ma siis ilmaasjata pingutanud.“

Nad seadsid masina korda, puhastasid põranda, riietusid ja läksid siis koos teise jaoskonna ruumi, kus ootas juba mõnikümme nende vahetuse inimest. Peatselt ilmusid ka meistrid ja lõpuks osakonnajuhataja Künnapas mingisuguste paberitega käes. Koosolek algas.

„Tulime täna selleks kokku, et arutada sotsialistlikke kohustusi esimese mai tähistamiseks. Seadsime mõnesuguse kavandi kokku. Loen selle ette. Eks siis igaüks ütleb oma arvamuse ja ettepanekud.“

Särelit huvitas eriti see osa, mis puutus vineerilõikamisse. Ta ei olnudki üllatatud, kui kuulis, et vineerilõikajad peaksid märtsis ja aprillis peaaegu kolmandiku võrra rohkem andma, kui nad seni olid teinud.

Esimesena võttis sõna Tomberg: „Mis puutub vineerilõikamisse, siis mina leian, et kohustus on liiga kõrge. Mina igatahes küll ei suuda niipalju lõigata, kui igaühe kohta päevas tuleks. Eks siis Särel teeb kolme mehe eest.“

Kord oli Rimmelga käes. Ta ei kõnelnudki palju. Utles ainult, et talle pole uudiseks niisugused meeleolud, nagu oleks ees midagi ületamatut. „Kuid need meeleolud ei maksa midagi. Ei maksa hoolida vähestest kahtlusekõlvajatest. Mina kui kommunist annan kindla sõna, et püüan oma tööjõudlust veel veerandi võrra suurendada. Kes tuleb järele?“

Uks käsi teise järele tõusis. Saemehed, vineeriladujad naised ja liimipressi-mehed astusid välja konkreetsete lubaduste ja ettepanekutega. Isegi vana Sarapik ütles, et aitab jõudumööda kaasa.

Nüüd asus ringi keskele vana Tarmak ja keeras end kohe selle grupi poole, kus seisis Tomberg ja Kask ning Meremaa.

„Ma tean, miks Tomberg vastu ajab,“ kuulutas ta rahulik hääl. „See on Meremaa tegu.“

Kõik muutusid elavaks. Sosin vaikis.

„Paljud teist võib-olla ei tunne seda meest. Mina olen temaga aga aastaid koos töötanud. Ja minu südametunnistus ei luba vaikida.“ Ta peatus, tõmbas sügavalt hinge ning jätkas:

„Kas see polnud Meremaa, kes laskis kodanlikul ajal oma võimukeppi meie turjal tantsida? Olin siis ise tööline ja tundsin seda oma nahal üpris hästi. Kas see polnud jällegi tema, kes okupatsiooniajal meie omavahelisi jutte ette kandis? Oli. Ja pole võimatu ka, et liimipressi-mees Lilleorg tema pealekaebamise tagajärjel hukati. Niisugune on see mees.“

Ja nüüd püüab ta vineerilõikajaid oma sabas hoida. Teeb hea näo ette, et kõik on ilus ja kena, aga ise veab salamahti teisele poole. Meie seas siisugusele küll kohta pole."

Tarmak läks tagasi ümberseisjate hulka.

Valitses vaikus. See oli omapärane hääletus. Särel tundis selgesti, justkui oleks määratu põlguslaine haaranud Meremaa ja tema kamba oma tulipunkti. Kuid ta tundis, et see põlguslaine riivas ka teda ja tal oli häbi.

Ta pidi midagi ütleva, tõstis käe ja talle anti sõna.

Aga siis, kui tuli kõnelda, oli pea nagu tühjaks jäänud. Ei teadnud, kuidas alustada. „Tarmak rääkis tõtt,“ sõnas ta. „Kuid meie seas on nüüd siisugustel meeleoludel lõpp. Täna ajasime välja kümme tihu. Seda pole keegi enne teinud. Kinnitan, et sellist tulemust on võimalik veelgi ületada. Mitte tormamisega, vaid ratsionaliseerimisega. Luban omalt poolt, et püüan saavutada esialgu kaksteist tihu vahetuses.“

Koosolek reageeris ta sõnavõtule elavalt. Esiteks Tarmaku tulised sõnad, mida igaüks niisama tuliselt toetas, ja nüüd Särelil lubadus. Oli ju üldiselt teada, et vineerilõikajad halisesid alati, et üle seitsme tihu ei suuda kuidagi, ja nüüd äkki... kaksteist. Kostis heakskiitvaid hüüdeid.

Künnapas rääkis veel kord. „Te kuulsite, mida ütlesid Remelgas, Tarmak, Särel ja teised. Meie kollektiiv kasvab ikka tugevamaks ja üksmeelsemaks. Me suudame palju rohkem, kui arvame või tahame.“

Ma tean väga hästi, et meie hulgas on kahjuks paar inimest, kes arvavad, et töönormide edukas täitmine toob kaasa normide kõrgendamise. Ma ei ütleks, et normide kõrgendamist ei tule. Kindlasti tuleb. Sest igasugused normid vananevad lõppudelõpuks. Kuid seda ei maksa karta.

Ka tehnika areneb pidevalt. Ja meie maal on tehnika aremine eriti kiire. Uued töömeetodid, uued masinad — nende abil võidame kõik takistused.

Ehk võtke jälle teiselt seisukohalt. Te tahate, näiteks, osta raadioaparaati. See maksab aga, ütleme, kolm tuhat rubla. Teie ei jõua seda endale muretseda. Ootate, et hind alaneb. Aga kuidas ta alaneb, kui raadiotehase töölised suhtuksid tööjõudluse suurendamisse nagu meie vineerilõikajad seni? Asjata ootate siis.

Ainult tööviljakuse järjekindla suurendamisega saame toodete omahindu alandada ja omaenda materiaalseid elutingimusi parandada.“

Hääletati kohustuste vastuvõtmiseks. Vastu ei olnud keegi. Särel märkas tähele panna, et ka Tomberg ja Kask tõstsid käed, kuigi viivitades.

Inimesed läksid laiali. Jaoskonnaruum tühjenes, kuni sinna jäi ainult Meremaa. Keegi ei teinud temast välja, nende inimeste jaoks polnud teda nagu olemaski. Ta oli nagu välja heidetud. Isegi Tomberg ja Kask kadusid tagasi vaatamata.

Lahkudes kontrollväravast, astus Rimmelgas Särel juurde.

„Tead sa. Pean tunnistama, et panin sind ammugi tähele. Mul oli teada kõik, mida te seal omavahel arutasite. Ega sa ei pahanda?“ küsis ta äkki.

„Ei, miks?“ Särel ei teadnud, millele teine sihib.

„Asi on niisugune, et tegin sinuga väikese katse. Uskusin alati, et oled selline tubli mees. Ja kui me Künnapaga kõnelesime ning ta kaebas, et osakonna toodangu suurendamine seisab ainult vineerilõikajate taga kinni, siis ütlesin talle, et võiks sinuga proovida.

Ja see on kõik. Ma nii-öelda seisin natuke kõrval ja ootasin, kas suudad ise õiget teed leida. Sa leidsid, sest oled ju meie kollektiivi liige. See kollektiiv seisab alati su ümber ja vaatab sind tähelepanelikult, kuigi sa seda ise ei pruugi märgata. Ja kui just vaja on, siis näitab õiget teed.“

„Nojah.“ Särel ei osanud vastata sellele midagi.

Rimmelgas pistis talle käe pihku. „Jääme siis nägemiseni. Head edu sulle. Küll sa näed. Me teeme oma osakonna veel esimeseks.“

Tramm tuli ette ja nad lahkusid.

Tee viis jälle piki Tondi tänavat, seekord alla, kodu poole. Särel astus kindlate sammudega. Teadmine, et ta täna oli astunud otsustava sammu uuele teele, ning et ta oli leidnud heakskiitu, tegi ta meele rõõmsaks ja vabaks.

Ta mõtles järele Rimmelga viimaste sõnade ja Tarmaku süüdistuskõne üle, ning hakkas järsku taipama, mis neid kogu aeg kammitsas oli hoidnud. Kuid nüüd nad olid ületanud selle tõkke.

Pööre minu elus

See oli väikest kasvu, kitsaste õlgade ja mõtlike silmadega, juba eakas mees, kes seisis minu kõrval freespingi juures ja jälgis tähelepanelikult minu käeliigutusi. Lülitasin masina tööle, võllid hakkasid tiirlema, aeglaselt tiirles ka ratas, millelt langes iga free-silõikega tulikuuma malmipuru. Nüüd astus vana tööline Juhan Saar ligemale ja kontrollis jagamispea käiku. Siis hakkas masin sujuvalt undama ja Saar läks tagasi oma töö juurde, lausudes mulle: „Kui abi vajad, kutsu mind.“

Olin tööstuskooli lõpetanud heade hinnetega ja omandanud metallitöölise kutse. Nüüd töötasin esimest päeva masinaehitus-tehases. Osakonna meister minuga esialgu pikemalt ei kõnelnud, küsis vaid: „Kas koolis freesimist õpetati?“ Vastasin, et eelteadmisi olen omandanud. Näis, et meister jäi minu vastusega rahule. Ta sõnas: „Küll vilumus tuleb edaspidi,“ ja juhatas mind tööpingi juurde. Esimeseks tööülesandeks anti mulle hammasrattaid freesida. Olin seda tööd juba koolis teinud, ent nüüd sattusin ärevusse ja nagu kartuski pugesi südamesse: kas siiski minu teadmistest pole vähe, kas tulen tööga toime?

Jäin seisma freespingi ette. Võib-olla peegeldus minu näost nõust, miks muidu ütles meister kõrvalpingil töötavale vanamehele: „Kuule, Saar, anna poisile juhatus. Ma ise pean ära minema.“

Häbenesin pisut, et olin lõonud kõhklema. Sõna lausumata hakkasin masina juures askeldama, tegema ettevalmistusi freesimiseks. Korraga leidsin, et töö polegi siin raskem kui koolis. Mõnes suhtes isegi kergem. Näiteks tuli koolis tiguratta tiirude arv endal välja arvestada. Siin oli see juba arvestatud, tuli ainult jagamispea vastavalt üles seada.

Kui esimene hammasratas oli välja freesitud, tuli meister Tauli ja kontrollis minu tööd. Ka Juhan Saar astus oma pingi juurest mulle ligemale. Ootas ärevalt, millise hinnangu annab meister, kuigi teadsin, et töö oli hästi õnnestunud.

„Pole viga,“ tuli kiitus üle meistri huulte. Ta pöördus Juhan Saare poole ja küsis: „Andsid talle juhatust?“

„Ei andnud. Nägin kohe, et noormees freesimist tunneb,“ vastas vanamees muheldes. „Kui just mõne teise tööga abi vajab, eks ma ole siis käepäras.“

Meister heitis mulle tõsise pilgu ja sõnas: „Noh, sinu käes töö läheb. Ega pole muud, kui tööta edasi. Päev on alles ees ja norm tuleb täita.“

Töötasin hoolega, pühendasin kogu tähelepanu ja oskuse masinale. Püüdsin teha kõik selleks, et minu töö läheks hästi ja leiaks väärrika hinnangu nii meistritl kui ka vanematelt töolistelt.

Kui alustasin kolmanda hammasratta freesimist, kajas korraga üle masinamürina kellahelin, teatades lõunavaheaja saabumist. Aegamööda jätsid töölised masinad seisma. Õliseid käsi nartsuga pühkides, ruttasid nad lõunale. Avarasse masinatega täidetud tööruumi tekkis pisut nagu raskena tunduv vaikus.

Seisatasin veel viivu oma pingi juures, siis astusin teiste järel tehaseõue ja seadsin sammud söökla poole.

„Koolis ikka õpetati amet selgeks?“ küsis Juhan Saar, kelle kõrval olein istunud märkamatuult.

„Uht-teist õpetati,“ noogutasin peaga. „Arvan, et ameti päris selgeks saan siin... tehases.“

„Nojah, kool oli nii-öelda ettevalmistamiseks,“ oli vanamees nõus. „Aga eks töö ise annab vilumuse.“

Veidi aega sõime vaikides, siis pöördus Juhan Saar uuesti minu poole. „Mis ametit isa peab?“ küsis ta.

„Isa on surnud,“ vastasin.

Vanamehe näost libises nagu midagi varjutaolist üle. Ta vaatas küsivalt mulle otsa.

„Langes Isamaasõjas...“ seletasin lähemalt. „Ja ema ei ole mul ka ammugi enam. Enne kui tulin õppima tööstuskooli, olin maal, tädi juures. Nüüd asun elama tehase ühiselamusse.“

„Sedasi on sinuga lood,“ ümises Juhan Saar.

„Häda pole midagi,“ vastasin vapralt, nähes vanamehe ilmes tõsidust. Ja äkki ma tundsin, et kuidagi hea on istuda vana töömehe kõrval, süüa lõunat ja vestelda. „Valitsus ja partei hoolitsevad hästi Isamaasõjas langenute laste eest,“ rääkisin edasi, „ja nüüd teenin juba iseseisvalt endale leiba.“

Pärast lõunavaheaga läks töö endise hooga edasi. Kogu ruum oli täis trei- ja freespinkide undamist, stantside kiireid prahvatusi. Ka mina askeldasin nobedalt oma tööpingi juures. Kuigi minu käed ei olnud nii osavad nagu vanadel töömeestel ja ma vilumatuse tõttu viitsin palju aega, tegin oma tööd siiski edukalt. Päeva lõpuks freesisin ettenähtud normi hammasrattaid...

Astudes teiste töölistega tehaseväravast tänavale, oli mul tunne, nagu oleksin selle ainsa päevaga vanemaks muutunud. Olin leidnud endale eesmärgi ja see oli: saada heaks freesijaks ja jõuda tehase stahaanovlaste töötulemusteni.

*

„Ah, sina oledki siis meie uus elanik,“ vaatas tehase ühiselamu komandant üle prilliklaaside mulle otsa. „Küll näed, hakkad siin hästi elama,“ ütles ta heasoovlikult.

Minu toakaaslasteks oli kaks noort lukkseppa, samuti endised tööstuskooli poisid nagu minagi. Ühiselamu oli neile koduks juba üle aasta ja poisid olid siinsete elamistingimustega väga rahul.

„Ei nuriseda saa millegi üle,“ seletas mulle pika kasvu ja tumedate juustega poiss, keda kutsuti Ennuks. Ta tahtis ühiselamu elu-olu hakata pikemalt seletama.

„Mis sa...“ naeris teine poiss, Ervin. „Ega ta esimest korda ühiselamus ela, et ei tea... Eks tööstuskoolis oli ka...“ Ervin ei lõpetanud oma lauset. Ta lõi käega ja küsis minult: „Kas malet mängid?“

„Mängin,“ ühmasin, silmitsedes teraselt toakaaslasi. Mulle meeldis nende otsekohene, aval vaade ja seltsimehelik suhtumine.

Punanurk, kuhu läksime Erviniga malet mängima, oli sisustatud lihtsalt, ent mugavalt. Isegi klaver ja plüüšiga ületõmmatud diivan ühes paari pehme tugitooliga ei puudunud siin. Seintel silmasin pilte meie riigi juhtidest. Punase kangaga laua juures istusid töölised, omavahel vesteldes ja ajalehte lugedes. Keegi vanem mees, kellel olid silmatorkavalt hallid vurrud, hoidis põlvedel bajaani. Kuulsin, kuidas ta sõnas enda kõrval istuvale umbes minuvanusele poisile: „Noored töölised, need on uus kaader tehasele, kes hakkavad meie, vanade, tööd edasi viima. Sellepärast pead töösse suhtuma hoolega. Ainsatki minutit tööajast ei tohi kaotsi minna...“ Kõneleja madaldas häält ja ma ei kuulnud, mida ta edasi ütles.

„Kes see on, see bajaaniga?“ tähendasin vurrudega mehe poole, ise seades malendeid ruudulisele lauale.

„Tehase puusepp-stahaanovlane,“ vastas Ervin tasa. „Esimesena täitis tehases viie aasta töönormid.“

„Kas viie aasta normi täitjaid on palju?“ küsisin.

„Noh, ikka on neid neli või viis meest juba. Näiteks treial Voore ja freesija Saar on juba suurelt ületanudki viie aasta normi,“ ütles Ervin ja puhkes äkki naerma. „Sind ka oma jutuga, muudkui aga pärid ja malendeid üldse ei silmitse,“ lausus ta lõbusalt. „Vaat andsingi sulle mati.“

Ma ei olnud innuga mängu juures ja seepärast polnud mul ka kahju kaotatud partiist. Aga see, mis ma Saare kohta kuulsin, pani

mind mõtlema, pisut nagu üllataski mind. „Ah, ka Saar...“ tuli mul tahtmatult üle huulte. Pidasin teda tavaliseks töömeheks, kes oma päevanormi täidab ja natuke ka ületab. Aga ta on stahaanovlane ja viisaastaku normi täitja. Igatahes ei näinud ma midagi niisugust tema töös, mis oleks olnud erinev teistest. Saar ei kiirustanud oma tööpingi taga. Leidis aega tulla minu juurde, et silmitseda minu tööd ja anda näpunäiteid. Milles seisab siis tema tööedukus?

Sellised mõtted püsisid mu peas kogu õhtupooliku. Ka siis, kui olin voodisse heitnud ja püüdsin uinuda, tuli silme ette päeval nähtud pilt: külmas seljaga vanamees kummardumas freespingi kohale... Otsustasin küsida Saarelt, kuidas ta tuli toime viie aasta normi täitmisega.

*

Olin töötanud juba mitu nädalat tehases freespingi juures. Töö läks mu käes päris rahuldavalt. Kui mõnikord oligi raskusi, kutsusin Saare appi. Ta tuli meeleldi ja andis napisõnalisi juhiseid tööülesande paremaks täitmiseks. Pikemalt aga meie vahel juttu ei olnud.

Kui olin lülitanud freespingi tööle ja tera hakkas lõikama malmi, võisin mõneks minutiks masina valveta jätta. Õieti ei olnud mul masina juures enne midagi teha, kui hammasratas oli valmis freesitud, sest jagamispea töötas automaatselt. Kuna mul ei olnud aga vilumust ja puudus ka enesekindlus, kontrollisin pidevalt freesi käiku. Nüüd aga otsustasin Saarega pisut vestelda. Pealegi polnud ta kaugel, meie masinad asusid üsna ligistikku.

„Jõudu tööle!“ hüüatasin Saarele vanamehelikult. Ta tõstis oma pea üles ja muigas. „Tarvis, tarvis,“ vastas ta, „kes jõudu tohib põlata!“

„Olete juba kaua töötanud siin tehases?“ heitsin küsimuse, teadmata isegi, kuidas see tuli.

„Poisikesena, võib-olla olin sama vana kui sina praegu, tulin siia tööle, varsti saab nelikümmend aastat täis,“ vastas vana töömees, vaatas mulle teraselt otsa ja ütles äkki: „Nelja aastaga tahame teha viie aasta töö. See ei tule kergelt. Peame pingutama kogu jõudu ja pingutamegi. Ega sinagi teistest maha jää?“

„Ei,“ vastasin kindlalt.

Käisin korraks oma masina käiku kontrollimas. Seal läks töö sujuvalt edasi. Tulin tagasi vanamehe juurde. Hea oli jutelda temaga, tundsin, et iga sõna, mis ta ütleb, on õige ja kuidagi suunav.

„Mõtlesingi sinust,“ ütles Juhan Saar, „juba siis, kui kõnelesid, et oled ilma vanemateta. Mõtlesin, et aitan sind jõuda eesrindlaste hulka.“

„Tõesti,“ hüüatasin rõõmsalt. Tundsin, kuidas veri valgus põskedesse, mind valdas ääretu heameel. Tähendab — Juhan Saar, see vana freesija, aitab mind.

„Mis sa arvad, kui hakkad ühe asemel kahel freesingil töötama?“ küsis Juhan Saar. „Tööd sa tunned ja kui esialgu on mõningaid raskusi, siis ma aitan.“

„Kui teie mind aitate, siis ma ei karda kahel pingil töötada,“ laususin ärevalt.

Kuid me ei saanud pikemalt kõnelda: meister tuli ja hakkas Saarega jutlema. Oma pingi juurest piilusin silmanurgast meistri ja vana freesija poole ja kuulatasin, mida seal kõneldakse, kas minust ka on juttu? Kuid masinamüra oli niivõrd tugev, et ma ei kuulnud midagi. Nägin vaid, kuidas meister raputas pead ja tema kulmude vahele tekkis sügav kurd, nagu millegi üle tõsiselt järele mõeldes.

Meister tuli minu tööd kontrollima. Ilmselt jäi ta freesitud hammasrattastega rahule. Ta seisis pilgu aega vaikides minu kõrval, siis küsis: „Saar ütles, et tahad kahel pingil töötama hakata?“

„Tahan küll,“ vastasin kohe ja imestasin endamisi, et minu häälest ei kostnud kahtlust.

„Ruttu kipud stahaanovlaseks,“ muigas meister pilklikult. „Tahad hakata praaki tegema, mis?“

Meistri nõökav toon pani mu põsed õhetama. Sattusin ärevusse ja lülitasin väriseva käega masina seisma.

„Mitte praaki, aga...“

„Mis „aga“ siin veel on. Kui töö natuke läheb, siis mõte lühike,“ kurjustas meister edasi. „Kohe tahtmine kahel masinal töötada. Heida niisugune mõte peast.“

Lähedal töötavad mehed, kes olid kummargil masinate kohal, tõstsid pead ja jäid kuulutama. Heitsin abitu pilgu enese ümber: igalt poolt vaatasid tõsised näod mulle otsa. Olin kindel, et poolehoidu polnud kelleltki loota. Siis aga astus Juhan Saar meie juurde ja ütles meistrile: „Anna Uuemaale pealegi teine pink juurde. Küll ta hakkama saab.“ Nüüd pöördus Saar minu poole: „Mis sa ise arvad, kas saad hakkama?“

Mina ei suutnud enam midagi arvata, olin juba selle mõtte kahest freesingist ja eesrindlase nimetusest jätanud kõik sinnapaika. Nii ka ütlesin.

„Mis, jätta kõik sinnapaika?“ torises Saar ja hakkas meistrile seletama: „Tööd on palju. Teadagi, et kiire tellimus ja tähtaeg läheb. Kui poiss hakkab kahel pingil töötama, valmistab ta rohkem hammasrattaid ja see aitab palju kaasa töö õigeaegseks lõpetamiseks.“

Meister lõi ainult käega: „Uuema on noor ja alles vilumatu. Ühel pingil töötab... pole viga, kahel aga teeb kindlasti praaki. Ja

Saare poole pahandades: „Sa, vanamees, ära topi oma nina sinna, kus tarvis pole.“

„Sina kardad, et minu ettepanek tööle kahjuks tuleb. Et poiss hakkab praaki tegema. Ei, seda ära karda. Kui tarvis, küllap oleme abiks.“

„Montaažiosakond tahab masinad kiiresti kokku monterida, see-pärast ka nõuab iga päev ikka rohkem valmisosi. Nii jah, — on parem, kui hammasrattaid hakatakse freesima kahel pingil.“ Nõnda arutasid teised töömehed, kuid meister ei kuulnudki neid.

*

Tihedalt seisid töölised ümber treipingi ja arutasid midagi omavahel. Oli veel aega töö alguseni. Ligemale astudes nägin, et kohal olid ka meister Tauli ja tehase parteiorganisaator Kink. Kuulsin, kuidas parteiorganisaator seletas: „Andsime sõna, et 21. juuliks täidame kaheksa kuu plaani ja Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva auks lõpetame aasta tööülesande. Selleks, et seda lubadust tõsiselt täita, peame tööd tegema senisest paremini.“

„Ei saa teisiti,“ rääkis ka meister Tauli, „näete isegi, raskeks läheb see töö meil. Üksmeelselt töötades aga saame üle raskustest ja saavutame töövõidu.“

„Noh, ega me praegugi halvasti tööta,“ ühmas keegi.

„Sedasi küll, et mitte halvasti,“ kuulsin korraga Juhan Saare häält, „aga me võime veel paremini töötada. Seltsimees Kink räägib õiget juttu. Asume stahaanovlikule valvele esimese mai auks ja võtame endale kohe kindla kohustuse, mida püüame vääramatult täita.“

Saar tõmbas hinge tagasi. Nüüd nägin teda. Ta seisis väikesena ja vanana teiste nooremate töölise seas, lõiketera sõrmede vahel. Äkki välgatas mul peas mõte: „Võib-olla tahtis ta enne töö algust freesi teritada ja ei jõudnud — koguneti koosolekuks.“

„Mina teen kahe mehe töö päevas,“ ütles siis Juhan Saar ja heitis väljakutsuva pilgu kaaslastele.

„Olgu, Saar, sinu eeskujul annan ka mina kaks normi päevas,“ hüüatas jässakas treial Järv, kelle pingi ümber mehed olid kogunenud.

Töölised olid nõus asuma stahaanovlikule valvele. Samas arutati läbi eduka töö võimalused ja võeti endale konkreetne kohustus. Taheti tähistada rahvusvahelist töölistpüha — esimest maid — uute ja senisest suuremate töövõitudega.

„Kuidas jääb siis Uuemaaga, selle poisiga siin?“ osutas Saar käega minu poole. „Kas ta võtab endale ka kohustuse ja hakkab kahel pingil töötama, või?“

Meister viskas rahutu pilgu Saarele, kuid parteiorganisaator Kink küsis: „Mis on? Seleta lähemalt.“ Ja vana töömees seletas, aitasid kaasa ka teised. „Kui lasta poisil kahel masinal freesida, siis jõuame oma tööga kiiremini edasi,“ oli Saare otsustav sõna.

„Ahaa, siis selles on lugu,“ vaatas Kink mulle otsa. „Olen kuulnud sinust, Uuemaa, kui tublist poisist.“

Ta rääkis tasa ja üsna rahulikult meister Taulile, aga nii, et ka teised kuulsid: „Saarel on minu arvates õigus. Pealegi, kui Saar ise on abiks, ei maksaks kahju karta. Näe, olid ajad, mil töölisi ei peetud millekski... Nüüd aga... Jah, nüüd on kõik teisiti. Tuleb arvestada iga töölise sõna, see tuleb ainult kasuks tööle.“

„Hea küll,“ ütles ta siis järsku juttu lõpetades, „räägin direktoriga. Kui aega saad, tule sinagi, Tauli, ja Saar ka, direktori juurde. Arutame selle küsimuse läbi.“

Kellahelin kuulutas tööpäeva algust. Mehed ruttasid oma pinkide juurde ja peagi täitus avar mehaanikaosakond masinate undamisega. Lõuna ajal käisid meister Tauli ja freesija Saar direktori kabinetis. Sealt tagasi tulles pilgutab Saar rahuloleva muigega mulle silma ja meister ütles otsekui pettunult: „See nädal töötad prooviks veel ühel pingil, esmaspäeval saad teise pingi juurde.“

Ruttasin Saart tänama. Vana töömees patsutas mulle õlale ja lausus: „Mis tänu siin tarvis! Ole ise meheks tööd tegema.“

Noogutasin peaga ja naeratasin õnnelikult: „Küllap ma juba tööd teen.“

*

Oli soe ja töö käis väga kiirelt. Väljas sadas kevadist vihma ja avatud aknast puhus ruumi leebet tuult. Askeldasin freespingi juures. Veidi eemal keerlesid tasase surinaga teise masina võllid. Ka seda freespinkki teenindasin mina. Algul oli küll raske töötada kahel pingil, kuid Juhan Saar ei jätnud mind hätta. Ta oli mulle kõigiti abiks, nii nõu kui jõuga. Ja aegamööda omandasin vilumuse. Nüüd läks töö juba päris hästi. Enam ma vana freesija abistamist ei vajanudki. Küll aga jäin talle õpetamise ja abistamise eest tänu võlgu.

Tehase töölised olid täna eriti rõõmsad. Aprillikuu tööülesanne oli hästi täidetud. Stahaanovliku valvega saavutati hinnatavaid tagajärgi. Ja nüüd võidi maipühi vastu võtta täie rahuldustundega südames. Olin rõõmus koos seltsimeestega, sest üks minagi andsin oma panuse tehase üldplaani täitmiseks ja töö heaks kordaminekuks.

Siis aga tuli sündmus, mis muutis minu niigi rõõmsa meele otse juubeldavaks. Poleks uskunud, et ühel päeval võib osaks saada nii palju õnne.

Lugu sai alguse sellest, et meister Tauli minust möödudes jäi seisma ja lausus: „Kuugraafik näitab, et oled täitnud iga päev normi keskmiselt sada üheksakümmend protsenti. See on suur saavutus noore töölise kohta. Märkisin sind eesrindlaste nimestikku. Soovin edu.“

„Nonoh,“ teeskles Juhan Saar imestust, kui ruttasin rõõmusõnuga tema juurde ja seletasin, et olen saanud eesrindlase aunimeetuse. „Eks ma öelnud kohe,“ sõnas ta silma pilgutades, ja üle tema kortsulise palge levis naer, „et sinust saab tubli töömees... freesija.“

Siis haaras ta minu käest kinni, enesel silmad helkimas. „Vaat, on toimunud pööre sinu elus,“ ütles ta. „Olid lihtne freesija, nüüd aga eesrindlane.“

Nõnda oli minust saanud tõeline töömees, mind kutsuti eesrindlaseks ja ma tundsin enda väärtust kogu tehase töötajate ühtse pere liikmena. Ja ma mõistsin, et Juhan Saare sõnad olid õiged: oli toimunud suur ja otsustav pööre minu senises elus.

Ühise võitluse algus

1

Vaikides astusid partei linnakomitee kivitrepist alla masinaehitustehase „Punane metallist“ direktor Elmar Viiklaid, parteiorganisaator Jaanus Kuusik ja käitiskomitee esimees Robert Heinman. Kõrvus olid neil ikka veel linnakomitee sekretäri August Karu sõnad:

„Teie kõik kolm olete kommunistid ja ometigi lasksite tehase minna allamäge. Inimesed on teil seal, ma ei ütleks, et kuld, vaid palju-palju väärtuslikumad. Neilt me saimegi signaale, miks tehase halvasti töötab. Kommuniste pole teil mitte mõned, vaid kümned. Aga teie, lihtsalt häbi rääkida, ei tunne neid, ei oska neid tööle rakendada, töötate ise perspektiivitult, olles uppunud paberitesse, ei näe seetõttu homset ega lase seda ka teistel näha. Ja sina, Robert Heinman, oled veel mees kodusõjapäevist, aga teie mõlemad endised Isamaasõja võitlejad! Mugavaks läksite möödunud aasta saavutuste otsas. Tõmbusite puhkama, mõtlesite, et küll läheb, aga näete, ei läinud, ei saanudki minna, sest võidud ei tule iseenesest, ei lange sülle. Unustasite sõja õppetunnid ja seltsimees Stalini sõnad.“

Mehed olid teda vaikides kuulanud ega lausunud ise midagi. Mida neil oligi lausuda, kui nad tundsid, et tal on õigus? Ainult veri nagu oleks hakanud tugevamini tööle, tungis näkku ning pani põsed ja otsmiku punetama. August Karu aga jätkas:

„Bürool öeldi teile kõik, mis ütelda vaja. Minagi rääkisin juba ennist, mida arvasin. Lisada pole mul enam midagi. Võtke öeldu südamesse, mõtelge selle üle järele ja tegutsege — nii nagu peavad tegutsema kommunistid ja endised rindevõitlejad. Inimesed ju vaatavad teile, ootavad algatust teilt. Aega teil veel on, mõned päevad üle kahe kuu. Parteilase nimetust ärge jätke häbisse. Kõik?

Jah?! Aeg on hiline, aga kaks küsimust tuleb veel läbi arutada. Kohe homme alustage. Hüvasti. Kõike head!"

Ta ise saatis nad oma kabineti uksest välja, surus kõigil kolmel veel soojalt kätt ja pöördus tagasi oma töö juurde. Metallistid aga vaikisid ikka veel. Alles siis, kui linnakomitee raske uks nende järel oli aeglaselt sulgunud ning mehed astusid tänavale, võpatas parteiorganisaator ja ütles kui vabanduseks:

„Vilu!"

„Vilu muidugi. Sellist läbivõtmist pole kerge kanda, võtab isegi päris külmaks," õhutas direktor heatahtlikult.

„Ega ma sellepärast. Siiski juba september, kuigi alles algus. Sügis!" muretses Kuusik ja näis, et ta ei mõelnud sugugi ilmast.

Viiklaid ja Heinman said temast kohe aru ja esimene ütles:

„Selles on sul õigus. Oleks kevad, oleks aega rohkem ja murrangut kergem teostada. Praegu aga on oktoobripühadesse ainult kaks kuu d. Hea, et meid nüüdki käsile võeti, nüüd võime teatud vigu veel parandada ja pühadeks plaanigi täita."

„Mitte võime, vaid peame!" parandas teda Kuusik.

„Peame!" kinnitas Heinman.

Trammipeatuse juures nad lahkusid. Igaüht viis koju ise tee. Tugevalt suruti üksteise kätt ja Viiklaid, vaadates parteiorganisaatorile ja käitiskomitee esimehele, küsis:

„Niisiis homme lahingusse?"

„Lahingusse!"

Kuigi igaüks läks eri suunas, mõtlesid nad kõik ainult ühest: homsest päevast. Uus päev sidestus neil paljude töödega, meenusid plaanid, tellimused, nõupidamised — meenusid tublid töömehed, kellega tuli alustada.

2

Hommikune vahetus alustas tööd kell seitse. Kümme-kond minutit enne tööaja algust astus koos katelseppade, treialite ja lukkseppadega läbi tehase värava ka parteiorganisaator Jaanus Kuusik. Väravavaht vaatas pisut üllatunult — ta polnud Kuusikut kunagi näinud enne kella üheksat. Ta oli tulnud ikka aeglasel ja mõõdetud sammul, kuid täna näis ruttavat ning selle asemel, et pöörduda oma kabinetti, läks ta koos töölistega tsehihoonete poole. Kui väravavaht talle veel kord pilgu järele heitis, nägi ta parteiorganisaatorit kaduvat uue katlamaja suurde halli.

Jaanus Kuusik alustas tänast tööpäeva hoopis teisiti möödu- nuist. Õiget und polnud tal kogu öö. Ikka viirastus tehas ja jälle kuulis ta linnakomitee sekretäri tõsiseid, kuid sõbralikke sõnu. Ei olnud hakanud veel koitma, kui Kuusik juba virgus täielikult.

„Sul tuleb võtta oma tööd mitte ainult oma tööna, vaid ühtlasi parteilise ülesandena. Ulesanne on vastutusrikas, ära seda unusta!” nii oli öelnud talle üks büroo liikmeist.

„Kes see oli?” mõtles Kuusik. „Kas mitte teine sekretär Melnikov? Jah, tema küll!”

Mida rohkem Kuusik mõtles ka nende sõnade üle, seda selgemaks sai talle eelseisvate kuude töö suur ulatus. Bürool olid nad arutanud küsimust üle kahe tunni. Osa bürooliikmeid oli koguni ise käinud tehases, tutvunud tehase tööga ja teinud omi tähelepanekuid. Kuusik, kuulates nende ettekandeid, pidi lihtsalt imestama, kuidas tema ise polnud näinud neid vigu ning kuidas neid polnud näinud ka Viiklaid ja Heinman. Tehases olid tõesti sellised hädad. Miks polnud võetud midagi ette nende kõrvaldamiseks? Nii küsisid neilt büroo liikmed, kuid nii küsisid nad ka ise endilt ega osanud vastata.

Lõpuks andis oma lühikese hinnangu veel esimene sekretär August Karu ja siis tundis Kuusik, et nii see oli. Nad olid läinud mugavaks, olid piirdunud töö paberliku suunamisega, kuid olid jätnud kõrvale inimesed ning olid jäänud ise kõrvale kogu tehase kui kollektiivi elust.

„Suudan ma selle vea parandada ja parandavad selle vea ka direktor ja käitiskomitee esimees, siis on ülesande täitmiseks tähtsam samm astunud. Kõik me ainult administreerisime ja unustasime töö kollektiiviga. Ma parandan selle vea! Kohe täna alustan,” arutles Kuusik endamisi ja vaatas avasilmi aknasse, kust ikka enam hakkas tuppa tungima algava päeva valgust.

Ta ruttaski kohe tehasesse, ühinedes teel grupi katelseppadega, kes kõnelesid kraanast, mida peamehaanik Kuurma kuidagi ei suutvat rakendada käiku. Kuusik teadis Kuurma väiteid. Ta kordas neid katelseppadele, aga vana katelsepp, kommunist Jaan Samson, vaatas talle poolviihase otsa ja ütles:

„Mina teie asemel ei usuks peamehaanikut nii kergelt. Ta kas ei taha töötada või ei oska töötada — igatahes töö tema käes ei lähe. Teie, seltsimees Kuusik, ei tunne tehnilisi küsimusi, kuid ega selles pole veel häda. Häda on selles, et teie usute Kuurma loba. Käige rohkem osakondades, rääkige meestega, siis te kuulete hoopis teist juttu.

Võtame sellesama kraana. Kuurma ütleb, et seni, kui ta saab Moskvast vastavad materjalid ja kuni mehed jõuavad töö ära teha, kulub aega vähemalt kolm kuud. Kolme kuuga ehitasime sõjapäevil teisel pool Uuralit üles suurema tehase, kui seda on meie oma. Tema aga vajab kolm kuud ühe kraana käikupanemiseks! Kas olete ka kuulnud, mida ütleb selle kohta elektrimontöör Robert Kass? Ei ole kuulnud muidugi!

Vaadake, seltsimees parteiorganisaator, see tubli töömees, kommunist ja kaardiväelane ütleb teile täpselt niiviisi: „Andke meile vabad käed kraana ülesseadmisel. Ärge laske sinna ligi Kuurmad ja me Kruusbergiga kahekesi teeme selle töö ära hiljemalt nädala jooksul.“ Nii ütleb teile Kass.

Mida kraana meile, katelseppadele, tähendab? Kuuplaane võime hakata saja protsendi asemel täitma saja kahekümne protsendiliselt. Tõesõna!”

Katelsepp oli seda kõike rääkinud ruttu, ilma et ta oleks lasknud endale vahele rääkida. Ta kaks kaaslast olid kuulunud ja noogutanud kinnitavalt. Kuusik sai aru, et aktiivi kannatus oli katkesmas. Sellest signaalid linnakomiteele, sellest vana katelsepa äsja sed ründavad sõnad. Ja neil on õigus. Parteiorganisaator koos meestega kiirendas sammu, et rutemini tehasesse jõuda, kontrollida kuuldut ja tegutseda. Tõsi, ta oli ju Kuurmas ka varem kahelnud. Kuurma oli peamehaanikuks kodanliku korra päevil, oli peamehaanik saksa okupatsiooni ajal ja oli seda samuti ka nüüd. Meestel võis tõesti õigus olla.

Nüüd ütles Kuusik aga ainult lühidalt:

„Aitäh, Samson! Kui teil on õigus, annan sõna, et nädala pärast kraana töötab!”

Meeste nägudele lõi lõbus naeruilm ja selliste lõbusatena nad läksidki neljakesi koos läbi tehasevärava ning väravavaht saatis neid pika uudishimuliku pilguga.

3

Elektrikud Kassi ja Kruusbergi leidis ta kohe. Nad toetusid vastu suurt regeneraatorit ja rääkisid elavalt kahe katelsepaga. Parteiorganisaator astus nende juurde, mehed tervitasid ning jäid talle ootavalt otsa vaatama. Kuusik ei viitnud aega. Ta rääkis sellest, mida oli ütelnud Samson ja küsis:

„Kas ikka jõuate?”

„Jõuame, jõuame!” tõendas demobiliseeritud sõjamees.

Nad leppisid kokku, et keskpäevasel osakonnajuhatajate koosolekul direktori juures kõneleb sellest Kuusik ja viib läbi.

„Võtan teid koos kraanaga oma šefluse alla,” rääkis parteiorganisaator naeratades ja lisas juurde, meenutamata, et need olid linnakomitee esimese sekretäri eilsed sõnad:

„Parteilase nimetust ärge jätke häbisse!”

Ka elektrikud naeratasid: „Ei jäta, kõik läheb hästi!”

„Kella kolme ajal tulge minu juurde, siis kuulete, mis tuleb tegema hakata!“ hõikas Kuusik meestele tagasi, olles juba mõne sammu eemaldunud.

Ta ruttas teistesse osakondadesse. Veel mõningad linnakomitee otsuses äramärgitud punktid tahtis ta juba hommikul kohe järele vaadata.

Parteiorganisaator astus sisse lukkseppade juurde. Esimene pilk tsehhi ütles talle, et meestel pole jälle tööd. Kaheksa aasta töönormi täitja Hans Rägastik istus monteeritud ekstraktorikerel ja tõmbas aeglaselt suitsu. Okonomaiseri kokkupanijate brigaad viitis aega juttu vestes, vana lukksepp, kommunist Arnold Ränk, nokitses kruustangide juures, ruumi teises otsas oli neli meest ümber osakonnajuhataja Artur Roomvaldi — kõnelesid ning žestikuleerisid ärevalt. Oli ka veel paljusid teisi, kes tegelesid millegi muu kui tööga. Ainult vähesed näisid töötavat, kopsisid vasaraga, sobitasid kokku osi.

Parteiorganisaator suundus viisiku juurde, mille keskus seisib osakonnajuhataja Artur Roomvaldi. Ilma et oleks jõudnud tere-tadagi, päris Kuusik kohe:

„Jälle pole tööd?“

„Midagi pole meestele anda!“ vastas Roomvald. „Mehaanikaosakond ei jõua neile osi ette anda. Siin, näete, on loosungil, kui palju meil tuleb teha oktoobripühadeks ekstraktoreid, tõsteseadeldisi, toitjaid, okonomaisereid. Kuid palju me oleme teinud? Peaaegu mitte midagi. Kõik seisab mehaanikaosakonna taga kinni. Kui nad nii tööd jätkavad, ei täida me oma kohustust.“

„Ei saa täita,“ noogutasid mehed kurvalt. „Juba neljas päev seisma tööta.“

„Kanna oma nõudmised päevasel tootmisnõupidamisel ette. Peame leidma lahenduse,“ tähendas Kuusik Roomvaldile ja läks vaatama, milline on töötempo mehaanikaosakonnas. Käitise parimad stahaanovlased olid kõik oma pinkide taga. Uhkusega vaatas parteiorganisaator neile, nad meeldisid talle, need kahe viisaastaku töönormi täitjad. Ja Kuusikule meenus, kuidas hõoveldaja Ants Koort oli võtnud endale mõned päevad tagasi suure vastutuse. Põlevkivitööstuses oli murdunud hammasratas, tehasesse toodi see kiiresti parandada. Osakonnajuhataja, meistrid ja tehnoloogid ei julgenud seda hõovelpingile asetada: „Kaalub üles, lõhub pingi ära!“

Ants Koort astus siis ise hammasratta juurde, vaatas seda ja mõtles. „Töö tuleb ikkagi ära teha,“ lausus ta. Pikemalt enam aru pidamata hõivas ta kraana, juhtis hammasratta oma pingi juurde ja alustas tööd. Ratas ei kaalunud pinki üles, küll aga lõpetas hõoveldaja Ants Koort töö.

Osa tööpinke seisis. Mõnede taga polnud töömehi nähagi. Parteiorganisaator viipas enda juurde meister Kermi: „Miks sul need pingid seisavad?“

Küsitav kehtas õlgu: „Ei ole tööd anda!“

Kuusik vihastas: „Oma inimestele pole tööd anda, aga lukksepad ootavad teie järele, sest te ei jõua nii palju tööd teha kui tarvis!“

„Need on noortöölise pingid,“ vabandas end Kerm. „Nad ei oska ju kõiki ülesandeid täita. Kes aga jõuab nende tööd jälgida ja nende järele passida!“

„Ah nii!“ Parteiorganisaator tundis, kuidas ta erutus. „Kas sa oled meister või ei ole sa meister? See küsimus tuleb lahendada. Sul ei ole aega! Kuidas aga noored peaksid töömeesteks saama, kui neile ei anta tööd ega juhatusi? Valukojas Kadariku juures töötavad nad hästi, siin aga äkki ei saa — ja peaaegu pooled pingid seisavad. Meister pole enam kodanluseaegne kubjas, vaid õpetaja ja kasvataja. Oled sa selle peale mõelnud?“

Puutöökojas tuli Kuusiku juurde osakonnajuhataja Andrei Kuzovkin. Ta kõneles puitmaterjali puudusest: mudeleid ei saa enam valmistada ja tornialuseid samuti. Varustusosakonna juhataja Pihelgas pole nädalate viisi Kuzovkini nõudmisi tähele pannud. Nüüd tarvitavat nad tööks juba vanu mudeleid, kuid neidki jätkuvat veel vaid paariks päevaks.

Kell näitas kümnendat hommikutundi. Parteiorganisaator otsustas minna oma kabinetti, et veel kord kõige üle järele mõtelda. Käitiskomitee ees kohtus ta direktoriga. Viiklaid oli tulnud Heinmani juurest. Nad mõlemad, nagu parteiorganisaator, olid ka kella seitsmest alates teinud tehases ringkäiku ja direktor kavatses veel minna valukuuri.

„Kas tead,“ ütles Kuusik Viiklaiule, „ma end seni tootmistösse ei seganud. Mõtlesin, et see on sinu asi. Sotsialistliku võistluse küsimusega ma ei tegelnud, arvasin selle olevat Heinmani töö. Ainult jooksev parteitöö, poliitiline õppus, mitmesugused koosolekud — see on peaaegu kõik, mis on olnud minu maailm „Punases metallistis“. Neid küsimusi arutasime parteikoosolekuil. Ja seda juba üle poole aasta.“

Eile linnakomitees ja täna tehases sain ma aru, et olen olnud valel teel. Elust tõmbusin tagasi, sulgesin parteitöö mingisse kesta, eraldasid ta igapäevasest tootmistegevusest, selle asemel et parteitööd eluga ühendada. Just sellepärast ei täitnudki ma oma kohustusi nii nagu tarvis, kuigi püüdsin ja tahtmist oli. Aga ka nüüd pole veel hilja viga parandada. Peaasi, et viga on avastatud!“

Direktor vaatas kogu aeg parteiorganisaatorile ja kui viimane oli lõpetanud, sõnas: „Sul on õigus. Kogu meie häda on selles,

et jääme elust maha. Hea vaid, et see periood meil ei kestnud kaua. Nüüd jõuame veel järele!"

Viiklaid naeris rõõmsalt, peaaegu poisikeslikult ja ta nakatas oma naeruga ka Kuusiku.

4

Kell oli üksteist, kui nad kogunesid direktori kabinetti järjekordseks tootmisnõupidamiseks. Tulid osakondade juhatajad, tulid mõned meistrid. Igaüks võttis istet oma vanal kohal, kus ta selliste nõupidamiste ajal oli istunud juba aastaid. Viiklaid võis öelda pimesi, kus istub üks, kus teine, kes on diivanil, kes pehmes tugitoolis, kes on toonud endaga ise kõrvaltoast tooli kaasa. Kirjutuslaua vasakpoolses otsas istus parteiorganisaator, tema selja taga käitiskomitee esimees.

„Kõik on kohal?“ küsis Viiklaid. Näis, et olid kõik, ja aega viitmata alustas ta:

„Seltsimehed! Eile õhtul arutas partei linnakomitee büroo meie tehase tööd. Võite ise arvata, mida meile üteldi. Meile üteldi, et töötame halvasti. Kaugeltki mitte nii, nagu võiksim ja peaksime töötama. Möödunud kuu plaani täitsime ühe viiendiku protsendilise ületamisega, kuid te teate ka, et aasta esimesel poolel jääme palju võlgu. Kaheksa kuu plaan on meil täidetud ainult kaheksakümne protsendiliselt. Selleks, et tulla toime endale Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aastapäevaks võetud kohustustega, peame septembri- ja oktoobrikuu plaani täitma vähemalt saja kolmekümne kaheksa protsendiliselt. Novembri esimesel nädalal peame kuuplaanist täitma veel umbes kolmkümmend protsenti.

Meie tehase plaani täitmisest oleneb kogu rajooni ja kogu linna tööstuse plaani täitmine 7. novembriks. Te ju kõik teate, kui suure protsendi annab meie tehase rajooni ja ka linna tööstuse kogutoodangust. Niisiis on küsimus mitte ainult meie tehase, vaid rajooni ja linna tööstuse kohustuste täitmisest. See, muidugi, seab meile veelgi tõsisemad nõudmised.“

Direktorit kuulati vaikselt ja tähelepanelikult. Ta näis väsinuna. Vist polnud ta öösel maganud, sest juba oli tal koostatud plaan, kus oli märgitud rida üritusi, mis pidid kindlustama töö edu. Iga punkti kohta küsis ta nõupidamisest osavõtjate arvamist. Vasturääkimisi polnud, küll aga täiendati mõningaid punkte. Aga kui ta jõudis katelsepaosakonna kraana ülesseadmiseni, pannes ette tähtajaks kolm nädalat, katkestas teda peamehaanik Kuurma:

„Võimatu!“

„Tarvis oleks, aga nii ruttu tõesti ei näi saavat,“ toetas peamehaanikut ebakindlalt katelsepaosakonna juhataja Silkin.

Parteiorganisaator, kes seni oli vaikinud, vaatas mõlemale ja lausus iga sõna rõhutatades:

„Seltsimees Kuurma! Töölised räägivad, et nad võivad kraana kiiresti korda panna. Palun teid edaspidi enam mitte takistada kraana korrastustöid. Mina usaldan töölisi ja olen kindel, et kraana pannakse töökorda mitte kolme, vaid ühe nädalaga ja teie ärge end rohkem sellesse töösse segage.“

Teil, seltsimees Silkin, aga aitab hädaldamisest. Olete kord määratud osakonna juhatajaks, siis olge seda, võideldge tootmisplaani täitmise eest ja ärge hädaldage. Selle asemel et kollektiivi õhutada, te oma virinaga kisute osakonnas töömeeleolu alla. Loodan, et saite mõlemad aru!“

Toas muutus päris vaikseks. Nii teravalt polnud siin varem kõneldud. Silkin istus ja hõõrus käelabadega põlvi. Kuurma oli tõusnud püsti ja toetus kahvatuna aknalauale.

„Hea küll,“ pigistas ta läbi hammaste, „eks tehke!“

„Niisiis, et võib ka ühe nädalaga?“ pöördus direktor tema poole.

„Mina ei või ühe ega kolme nädalaga!“ vastas Kuurma aknast välja vaadates.

„Märgi tähtaeg: üks nädal!“ ütles parteiorganisaator direktorile. Direktor märkis.

Seejärel võttis sõna sepaosakonna juhataja Väänas. Ta rääkis, et sepaosakond ei täitnud nädal aega plaani, sest üks suruõhuhaamer oli katki. Kuurma jutu järgi pidi paranduseks vajatama mingeid juhtmeid, mida tehases ei olnud. Isiklikult pidi ta neid otsima. Väänas oli aga lõpuks kahtlema hakanud ja palunud eile omal algatusel lukkepad ja elektrikud kohale. Need olid kolmekesi töötanud haamri juures üle nelja tunni, aga haamer hakkas tööle. Mingisugust juheta polnud vaja.

Nüüd vaatasid kõik huultpurevale peamehaanikule. Surutud häälel tähendas Kuurma: „Viga polnud see, mida mina mõtlesin.“

„Nii, ei olnud see,“ ütles parteiorganisaator. „Meile näib, et te üldse mõtlete teisiti kui kollektiiv. Ja seetõttu polegi neid vigu olemas, mida mõtlete teie.“

„Te jääte pärast tootmisnõupidamist siia. Me räägime sellest hiljem,“ pöördus Kuurma poole direktor.

Kuusik tõstis üles veel töökorralduse lukksepa- ja mehaanikaosakonnas. Ta kõneles oma hommikuse ringkäigu tulemustest ning nõudis, et noortööliste üle seataks sisse vanade tööliste šeflus. Ka puiduprobleem lahendati. Otsused võeti vastu selli-

sed, nagu neid taotles parteiorganisaator. Varustusosakonna juhatajat kohustati puiduosakonda materjalidega varustama hiljemalt kolme päeva jooksul.

Töövõistlusest rääkis käitiskomitee esimees Heinman. Tal oli õigus, kui ta juhtis tähelepanu selle formaalsusele tehases. Osakondade juhatajad ja meistrid, peale mõne erandi, ei pea võistluse juhtimist oma ülesandeks. Tekkis rohkesti vaidlusi. Parteioorganisaator lubas küsimust arutada õhtusel parteiorganisatsiooni koosolekul. Järgmiseks päevaks määrati käitise üldkoosolek.

„Kõik tõsiselt töö juurde! Hoopis teisiti töö juurde, kui seni, seltsimehed,“ hüüdis Kuusik direktori kabinetist lahkuvatele meestele järele.

5

Õhtu oli juba päris hiline, kui parteiorganisaator Jaanus Kuusik tehasest koju läks. Algorganisatsiooni koosolek oli kestnud kaua ning oli olnud tuline ja väsitav. Kuid nüüdki, koduteel, ei saanud olla sellele mõtlemata.

Koos oli olnud umbes kuuskümmend kommunisti, peaaegu kõik. Kuidas nad kõnelesid oma tehase eest! Parteioorganisaator polnud veel näinud sellist tormi. Kuusiku enda kõnet läbis algusest lõpuni terav enesekriitiline joon. Ta ei salanud ühtegi oma viga, ta ütles neile lihtsalt ja selgelt, et tema pole osanud parteipoliitilist tööd siduda igapäevase tootmistööga tehases.

„Oleksin ma seda teinud, siis ei oleks me eile andnud vastust linnakomitee büroole ja me poleks pidanud ka täna seda meile kõigile rasket koosolekut,“ nii oli ta ütelnud ning kogu koosolek oli temaga vaikides nõus. Oma sõnavõttus ei tunginud parteioorganisaator kallale tehase direktsioonile, sest ta teadis, et direktor Viiklaid, kaheksa-aastase staažiga kommunist, räägib ise direktsiooni puudustest. Seepärast pühendaski Kuusik kogu oma kõne parteiorganisatsiooni tööle, jutustas neist ettepanekuist, mida oli teinud eelmisel päeval linnakomitee büroos, ja neist tähelepanekuist, mida ta ise oli teinud hommikusel ringkäigul tehases.

Teda kuulati tähelepanelikult ja kui ta oli lõpetanud, tõusis direktor Viiklaid. Protsent protsendi, rubla rubla ja tellimus tellimuse järel näitas ta ära, mida on kollektiivil vaja teha, et täita oma aukohustust. Parteioorganisaator isegi imetles teda, mõeldes, millal ta küll oli jõudnud koguda kõik nii näitlikud ja vajalikud andmed. Neis numbrites aga peitus tehase elu, kollektiivi töö ja nad elustasid veelgi enam koosolevaid mehi ja naisi. Siin-seal sosistati, arvutati, kaheldi ja kinnitati.

„Ja see ongi kõik,“ ütles direktor, ning näis, et ta lõpetas. „Kas arvate, et tuleme toime?“

Aga samas jätkas ta ise. Ta tuletas meelde tehase revolutsioonilist minevikku, tehase tohutuid edusamme sõjale järgnevatel aastail ja nende suurte ülesannete täitmist, mida kollektiivilt ootab kogu maa. Direktor otsis silmadega kommunistide hulgast üksikuid töömehi. Ta nimetas neist nimepidi rohkem kui kümnekonda, rääkis nende töösangarlustest ja kinnitas, et see ei ole kaugeltki piir.

„Muidugi pole piir!“ segas talle vahele sepp Ojasson. „Sellest pole meile vaja rääkida, teame ise. Niisuguste juttudega üldse ära viida aega. Siin teavad kõik, milles on nende kohustused. Kas oled unustanud, et räägid „Punase metallisti“ kommunistidega!“ Ja kuuskümmend kommunisti kiitsid ta sõnad heaks. Igaüks tundis, et Ojassoni sõnad olid õiged, olid tulnud südamest. Parteiorganisaator ja direktor said sellest hästi aru. Viimane naeratas.

„Hea küll, teil on õigus! Meil on ainult üks tee: plaan täita. Selleks aga, nagu ütleb seltsimees Stalin, tuleb töösse süveneda ja saada oma töös töö täielikuks peremeheks. Siin on väljapääs, seltsimehed!“

Kõik olid direktoriga nõus. Algasid läbirääkimised ja tehti rohkesti ettepanekuid. Üksmeelselt otsustati ühineda ka käitiskomitee esimehe Heinmani esildusega: alustada juba homme individuaalset ja kollektiivset sotsialistlikku võistlust. Kommunistid peavad näitama jällegi eeskujut, võtma esimestena sellised kohustused, mis kindlustavad plaani täitmise oktoobripühadeks. Seejärel aga tõmbama kaasa osakondade teised töötajad, kogu kollektiivi.

Heameelega tuletas parteiorganisaator meelde kommunistide töömeeste sõnavõtte. Kuidas nad ütlesidki, näiteks lukksepp Raada?

„Ma mõtlen, et see on algorganisatsiooni parteiliseks ülesandeks mobiliseerida kogu kollektiiv plaani täitmisele. Seni oleme sellega vähe tegemist teinud. Mina, Ojasson või mõni teine ei vastuta ürituse läbikukkumise puhul mitte vähem kui direktor või parteiorganisaator. Kõik oleme ühesugused peremehed, töötegijad ja vastutajad. Uks ei saa läbi teiseta ja kõik kokku moodustamegi ühise kollektiivi „Punane metallist“! Teie, partorg ja direktor, kippusite seda unustama, ja ei kasutanud kogu organisatsiooni jõudu. Nüüd, noh nüüd viime tehase töö uuesti ausse!“

Aga mida lausus valaja Kruusberg? Too on töökas, aga ka jutukas mees ja rääkiski ta hoopis kauem kui Raada, kuid rääkis sisukalt ning asjalikult:

„Ma ei mäleta, et meie tehas oleks kunagi jätnud plaanid lubatud ajaks täitmata. Nüüd äkki pidurdume. Miks? Kas on

põhjuseid selleks? Ei ole takistavaid põhjuseid, seltsimehed. Ise ainult oleme muretuks jäänud ja selles ongi kogu asi. Kuid saame ka endiga hakkama, ei ole kahtlust! Oleme kritiseerinud ennast ja partorgi vähe, samuti direktsiooni tegevust."

Pärast koosolekut ei lahkutud kohe. Igaühel oli veel midagi ütelda direktorile, parteiorganisaatorile või naabrile. Sellises omavahelises vestluses nad kuulsidki, et peamehaanik Kuurma oli ilma igasuguse põhjuseta võtnud mehed hapnikuseadmete ehituselt, aga neile oli valetanud midagi hammasrataste puudusest, mis olid antud teha mehaanikaosakonda. Mehed aga katelsepaosakonnas tihtilugu seisid tööta — polnud hapnikku. Üht kompressorit oli ta samuti hakanud remontima. Vajadusi selleks igatahes polnud. Tehas sai aga suruõhku umbes kolmandiku võrra vähem. Mõnda, mis nüüd talle kõneldi, oli Kuusik varõngi kuulnud. Siis oli ta aga selle kõrvust mööda lasknud. Sellest ta viga algaski.

Kuusik ja Viiklaid jäid lõpuks üksi.

„Noh?“ küsis esimene.

Direktor ei vastanud. Ta võttis riiulilt Stalini „Leninismi küsimuste“ köite, avas selle ja ulatas parteiorganisaatorile. Kuusik luges: „Kuidas võis juhtuda, et kahjurlus on võtnud sellise laia ulatuse? Kes on selles süüdi? Meie oleme selles süüdi. Kui me oleksime majanduse juhtimise küsimuse korraldanud teisiti, kui me märksa varem oleksime asunud töötehnika õppimisele, tehnika omandamisele, kui me oleksime sagedamini ja arukamalt seganud vahele majanduse juhtimisse — kahjuritel poleks õnnestunud nõnda palju kahju teha.“

„Õiged sõnad!“

„Õiged!“

„Homme teda meil enam ei ole. Ka juurdlusorganitega korraldan küsimuse,“ ütles Viiklaid.

Möödunud oli isegi vähem kui kakskümmend neli tundi eilsest lahkumisest, kuid juhtunud oli vahepeal väga palju.

„Asusime rünnakule!“ naeratas Viiklaid jumalaga jättes.

„Õnnestavale rünnakule!“ täiendas teda parteiorganisaator.

Keegi ei võinud õieti ütelda, kuidas muutus oli toimunud, kuid kõik kinnitasid seda üksmeelselt. Tehas töötas hoopis teise tempoga. Poolteist kuud tagasi polnud pooled osakonnad täitnud päevaplaane. Kahe nädala eest oli mahajääjate hulgas olnud veel ainult üks või kaks osakonda. Nüüd polnud mahajääjaid enam

üldse. Oleks inimesi tööle sunnitud, masinaid juurde toodud või töölisi juurde muretsetud — siis muidugi oluks selline järsk muutus mõistetav. Midagi taolist polnud aga juhtunud: kedagi ei sunnitud, masinaid ei pandud juurde ning inimesedki olid samad, kuid suurendatud päevaülesandeid täideti mitte enam saja ühekahe, vaid saja kümne kuni saja kolmekümne viie protsendiliselt.

Kuigi muutuse põhjust ei saadud täpselt fikseerida, tunti seda oma sisimas. Juhtus parteiorganisaator mööduma, teretati teda sõbralikult. Muidugi oli see Kuusik, kes koos direktori ja käitiskomitee esimehega oli alles hiljuti alustanud suurt tööd: mahaäänud eesrindlaseks! Saadi ühtlasi aru tehase parteiorganisatsiooni kindlusest ja kaasabist tootmistöö juhtimisel ning virgutamisel. Tehase kuutkümend kommunisti tunti, peaaegu kõigil neist oli palju energiat ja hoogu. Igaüks oli kaasa tõmmanud rohkesti parteituid töölisi ja see polnudki väga raske, sest nemadki samuti armastasid oma tehast. Tehase au oli ka nende au. Riiklike ülesannete suurt tähtsust mõistsid samuti kõik. Oli tarvis olnud vaid tõuget, võimsat ja edasiviivat, ning see tõuge tuligi, tuli kollektiivist endast, tema paremiku, kommunistide hulgast.

Umbes niiviisi kõneleski ühel õhtul parteiorganisaator tehasesse külla tulnud linnakomitee sekretärile August Karule. Ja Karu küsis temalt:

„Kas on raske?“

„Raske?“ mõtiskles Kuusik. „Ei tea, ei ole sellele mõtelnud. Võib-olla, et on ka raske. Aga rohkem on siiski meeldiv ja hea, sest kõik läheb edasi, pealegi jõudsalt. Niisugust tööd tahab teha isegi siis, kui on raske. Küllap on praegu kõigil raske, igal töölisel, sest norme ületatakse kahe- ja kolme-, isegi viiekordselt, kuid ometi ei kuule praegu sellest tehases räägitavat. Kõik tahavad edasi minna, ja kui edasi minnakse, siis ei tundu alati raskegi raskena, ka siis, kui silme ees on esialgu kas või edasimineku perspektiiv, usk oma jõusse.“

„Ma ju ütlesin teile, et teil pole inimesed kullaväärtusega, vaid palju enam. Nad on nii väärtuslikud kui inimesed ainult saavad olla — meie, Nõukogudemaa inimesed!“ kordas August Karu oma kunagisi linnakomitee bürool öeldud sõnu. „Lähme nüüd, näita tehast!“

Õhtu oli pimedavõitu, sadas uduvihma, tehase õu oli porine, osakondades oli vähe inimesi — töötas teine, vaid osaliselt komplekteeritud vahetus. Nad sammusid katelsepaosakonda. Vasardamine sundis kõrvad kumisema. Parteiorganisaator pani oma suu linnakomitee sekretäri kõrva juurde ja karjus, näidates tsehhi lae all liikuvale kraanale:

„Selle lubas peamehaanik Kuurma panna liikuma kolme kuuga. Andsime poistele vabad käed ja nad lõpetasid töö viie päevaga. Kord või kaks käisid kodus magamas — naised tõid ööseks süüa järele. Osakond, tänu uuele kraanale, täidab plaani juba sada kolmkümmend viis protsenti.“

Karu noogutas, ta oli kuulnud. Kraana vedas regeneraatorite raskeid suuri plekke. Osakonna seinalt luges ta loosungit: „Katelsepad! Lõpetame kõik tellimused tähtaegselt ja enne tähtaega. Töölised ja meistrite auasi on lasta välja oktoobripühadeks 2 regeneraatorit, gaasijahutaja nr. 4, ekstraktorid kuni nr. 22, seadise nr. 5 aparatuur ja teised tellimused!“

Kui nad astusid mürarikkast osakonnast välja, küsis sekretär, mõeldes loetud loosungile: „Jõuate selle töö ära teha?“

„Täna on 25. kuupäev, aga põhiliselt lõpetasid katelsepad peamised tööd juba eile!“

Karu peatus, vaadates imestanult parteiorganisaatorile. Hoolimata tibutavast vihmast jäid mõlemad katelsepaosakonna müüri äärde seisma ja parteiorganisaator jutustas kaua. Vahetatud oli katelsepaosakonna juhataja. Tema asemele pandi vanem-meister Valter. Kui eelmine sageli hädaldas ja käsi lahutas, siis teine oli sellest üle: Valterist oli saanud tõeline osakonna plaani eest võitlev juht. Oma tublidusega tõmbas ta ka kaasa kogu osakonna, meistrid ja tööliised.

„Kommunist?“ küsis Karu Valterist.

„Ei, parteitu,“ vastas parteiorganisaator.

Veel ühe parteitu olid nad pannud osakonna juhatajaks. Heinamaa asendas mehaanikaosakonnas varem asendamatuks peetud osakonnajuhatajat Kaaritsat, kes juba kodanliku Eesti päevil oli sellel kohal. Kaarits oli aga käskija, mitte õpetaja ja juhtija. Töövõistlus osakonnas ei võtnud vedu, noori ei suunatud. Heinamaa oli ainult treial, kuid töö tema käes läks. Noori hakati õpetama ja neile leiti tööd. Sotsialistlik võistlus muutus tõesti sotsialistlikuks võistluseks.

„Inimene on hingega töö juures,“ selgitas Kuusik.

„Näed nüüd,“ jätkas sekretär. „Hing on nõukogude inimestel suur. Ainult tuleb näha seda inimest ja tunda tema hinge, siis on töös edu — edu nagu teil!“

Hüpanud üle lombi, läksid nad edasi õue sisesse. Kuuldus kompressori rütmilist tööd. Parteiorganisaator tähendas:

„Saime Kuurmast lahti, nüüd töötab kompressor häreteta. Hapnikku saame omast käest. Muide, ka varustusosakonna juhataja Pihelga kõrvaldasime. Panime ta asemele töölisvarustamise osakonnast kommunist Aarde ja kaebused materjali pärast vähenevad iga päevaga.“

Kaua kõndisid nad kahekesi mööda tehase osakondi. Jutulene kahe vahel ei tulnud lõppu. Ikka jälle oli parteiorganisaatoril midagi tähendava muutustest tehase elus. Neid täiendas omapoolsete kaalutlustega linnakomitee sekretär. Lõpuks siirdusid nad päris väsinuina tehase klubisse. See koosnes mitmest mugavast ruumist. Maletajad võistlesid, keegi tundis huvi raadio vastu, tagatoas oli näidendi proov. Karu ja Kuusik peatusid seinalehe juures.

„Peaaegu iga päev vahetavad nad siin artikleid. Seinaleht on saanud mõjusaks relvaks käitiskomitee käes tehase töö parandamisel,“ rääkis parteiorganisaator. „Käitiskomitee abi annab end eriti tunda võitluses töödistsipiini rikkujate ja praagitegijate vastu. See artikkel näiteks pandi eile üles, kuid täna käisid mehed juba minu juures kõnelemas, et enam sellist asja ei juhtu. Lubasid homseks isegi vastava avalduse teha.“

Karu luges: „Valuosakonnas tuleb veel ette põhjuse puudumisi üksikute töötajate poolt. Sellisteks meesteks, pärast äsja-möödunud palgapäeva, olid sm-d Karm, Puusaar ja teised.

Saage aru, seltsimehed, et omavoliliste töölt puudumistega viime alla oma osakonna üldised näitajad ja takistame tootmisplaani täitmist, mis on aga tõsiseks kuriteoks kogu kollektiivi suhtes.“

„Tähendab, võitlete tootmisplaani täitmise eest nüüd igal rindel?“ küsis sekretär.

„Igal rindel võitleme ja täidame oma kohustused!“ vastas parteiorganisaator.

7

Tehase parteialgorganisatsiooni järgmine lahtine koosolek oli määratud oktoobrikuu töötulemuste arutamiseks. Õieti tähendas see koosolek kogu oktoobrielse sotsialistliku võitluse kokkuvõtte tegemist, sest sellest tööst, mida kollektiiv oli teinud 2. novembriks, olenes juba kõik. Seepärast oli huvi koosoleku vastu suur. Seda enam, et plaaniosakonna esimestest operatiivkokkuvõtetest poldud teadlikud. Määratud ajaks oli tehase avar koosolekusaal töölisti täis. Kõnelussuminast võis eraldada lauseid:

„Kas jääme võlgu?“

„Võib-olla siiski, hoolimata pingutustest ei täitnud plaani?“

„Ei usu, et jäi täitmata!“

„Kindlasti on täidetud!“

„Poisid, plaanid on täis!“ kõlas äkki koosolekusaali ühest äärest rõõmus hõige. „Ei oleks muidu parteiorganisaatoril ja direktoril selliseid rõõmsaid nägusid!“

Kõik pöördusid mehaanikaosakonna freesija Arumaa käeviipe suunas. Tõesti, sealt nad tulid, parteiorganisaator ja direktor, mõlemad lõbusas keskustelus. Kohustuse täitmises ei võinud enam olla kahtlust.

„Seltsimehed! Kaks kuud ei ole pikk aeg,“ alustas direktor. „Aga kahe kuu jooksul võib hea tahtega ja töö hea organiseerimisega siiski saavutada väga palju. Kõigil meil on silme ees meie oma tehases selle kohta rohkesti näiteid. Me olime üheks mahaäännumaks tehaseks rajoonis ja kogu linnas, kuid nüüd me enam ei ole seda!“

Aplaus katkestas Viiklaidu sõnu. Ta vaatas saalis olevatele tõsis-rõõmsatele meestenägudele ja naeratas. Nende aplausis ja tema naeratuses peitus kõigi ühine õnnetunne. Nüüd teadis ta juba peaaegu kõiki neist isiklikult. Kui just ei mäletanud nime, siis teadis vähemalt näo, töö ja töökoha järgi. Milline ime peitus neis inimestes! Tugev tahe, soov raskusi võita ja edasi minna! Mõnigi neist oli paistnud talle esimesel tutvumishetkel unistajana, kuid unistadagi oskasid nad kindlalt, elu reaalsel pinnal. Kas polnud seegi unistus: rääkida kahe kuu eest aastaplaani täitmisest? Ometigi täitus ka see, sest ta oli töömeeste endi, nõukoguliku elu juhtijate ja suunajate unistus.

Rõõmupuhang vaikis. Direktor alustas uuesti:

„1. novembriks täitsime oma sotsialistliku kohustuse. Tänu teie kõigi ennastsalgavale, raskusivõitvale tööle ületasime septembrikuu plaani kolmekümne kolme protsendiliselt ja esialgsel andmetel oktoobrikuu plaani neljakümne ühe protsendiliselt. See tähendab, et Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aastapäevaks täidab meie kollektiiv oma aastaplaani umbes sada viis protsenti!“

Uus aplaus takistas direktorit jätkamast. Koosoleku laua taga olid parteiorganisaator ja käitiskomitee esimees sellest samuti haaratud. Nad plaksutasid tublile töökale kollektiivile.

„Kuidas osutus selline saavutus võimalikuks? Enam ei ole see meile saladuseks. Me kõik teame, et me töötasime lahus, igauks ajas omi asju, kuid puudus koostöö. Direktsioonil olid omad, käitiskomiteel omad, parteiorganisatsioonil omad mured. Me ei osanud veel neid muresid ühendada, et neid ühiselt võita. Ka teist töötasime eraldatuna ja teie eraldusite meist. Selles oli meie töö põhiline puudus.“

Meie puudused tehti meile selgeks partei linnakomitee bürool. Siitpeale võtsime end käsile ja olukord muutus täiesti. Selle põhimise puuduse varjul võisime avastada eriliste raskusteta terve rea teisi. Te teate küll, millised need olid: mõningate töötajate lohakusest üksikute töötajate tahtliku sabotaažini.

Kui me liitusime ühiseks perekaks, siis kollektiiv juba ise kõrvaldas need, kes meie perre ei kõlvanud, ja kasvatas neid, kes seda vajasisid. Siin ongi meie tänase edu peamine saladus.

Direktsiooni nimel pean ütleva südamliku aitäh kogu kollektiivile, partei linnakomiteele, partei algorganisatsioonile ja käitiskomiteele. Üksi poleks me suutnud midagi ära teha."

Ta rääkis kaua tehase tublidest töolistest, aga ka puudustest, mis veel vajavad kõrvaldamist, ja siis, astunud alla kõnetoolilt, istus parteiorganisaatori kõrvale.

Kõnelejaid oli rohkesti. Kiitust oli, kuid kriitilisi sõnu samuti. Töömehed ütlesid oma õige peremehesõna. Direktor võttis sõna veel kord. Nüüd ei olnud tal enam palju ütelda. Ta toonitas vaid, et tehase oli olnud varematal aastatel esirinnas, siis aga maha jäänud ning kahe kuu eest oli võitlus alanud uuesti.

„Kahe kuu eest alustas pärast seisakuperioodi meie tehase kollektiiv uuesti võitlust tootmisplaanide täitmise ja ületamise eest. Kuid see on alles võitluse algus, mille esimeseks etapiks on mõne päeva pärast lähenev Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aastapäev. Meie ees on aga veel suur ülesanne. Ärgem seda hetkekski unustagem: viisaastak nelja aastaga!"

Ta ei kõnelnud enam. Tema eest aga kõneles kogu saal. Kolm meest — direktor, parteiorganisaator ja käitiskomitee esimees — vaatasid rahuldatusena üksteisele. Nende nägudel mängis rõõmus naeratus: neis valitses teadmine, et alustatud võitluse viib kollektiiv võidukalt lõpule.

„Punase metallisti“ katelsepp kommunist Jaan Samson hakkas lugema ette resolutsiooniprojekti — projekti, milles oli märgitud tulevikusuund.

Säela süünd

Kui mehed tööle tulid, paistis nurgatoas jälle valgus. Raid, kes igal hommikul saabus tööle esimesena, vangutas elutargalt oma juba hallikaks minevat pead — meister oli jälle mässanud öö läbi. Ka teised mehed ei teinud sellest palju juttu. Morozov haaras lülitist, rihtmud võbisesid hetke ja hakkasid siis ühtlaselt masinaid ringi vedama. Ainult noor Prees, kelle pruunid silmad nõbinina kõrval kuidagi ei püsinud rahul, ei suutnud lõpuni vaikida. Kui ta esimese laua lükkas rihtplaadile, poetas ta suust:

„Ei tea, mis ta seal ometi haub.“

Ja ta vaatas vilksti! vabriku teisele noortöölisele Varmale.

„Eks ole ta oma asi,“ ütles vähese jutuga Varmas ja tõmbas laua osavalt enda poole. Rohkem nad sellest ei kõnelnud.

Umbes kella üheksa ajal hakkas trepil kopsima meistri kark. Meister Väinola oli keskealine mees kõhna näo ja teravate näojoontega. Ta silmad olid nagu kogu aeg valvel — ta oli sellise vaate omandanud luurajana laskurkorpuses. Enne sõda rändas ta veskimeistrina risti-rästi läbi kogu Eesti. Jõhvist Kaarmani ja Võrumaa mägedelt Põhja-Eesti paekallasteni sisaldasid tuulikud, vesi- ja mootorveskid tema kätetööd. Ta mässas veski kallal mõni päev järgemööda, läks siis tavaliselt tööandjaga palga pärast riidu, loputas pahanduse alla järgmises kõrtsis ja rändas edasi sinna poole, kus oli loota tööd. Siis tuli aga suur aasta, tuli suur võitlus uue elu eest ja kui meister Väinola kahe karguga demobilisatsioonipunktist välja komberdas, pakuti talle arstide poolt puhkekodu, kuni selle aja, kui ta võib hakata kasutama proteesi ja kargud nurka visata. Meister otsustas aga kindlalt — lähen kohe tööle. Igal sammul, mis ta tegi, tilises ta rinnal õrnalt midagi — need olid Punase lipu orden ja vaprusmärk, mis kokku puutusid.

Selles, et meister tuli kella üheksa ajal töötuppa, polnud isenesest midagi ebaharilikku. Hoolimata oma öisest tööst täitis ta äärmise täpsusega ka kõik igapäevased tööd. Seekord aga oli

tal öelda midagi erakorralist — seda võis juba esimesel pilgul lugeda ta magamata öö tõttu veidi kahvatust näost. Mehed asetasid hõõvliid ja peitlid kõrvale ning kogunesid meistri ümber.

„Tööjoonised homseks kõigil on olemas?“ küsis meister.

„Jõhvi šnekkidel on üks puudu,“ ütles Karmu.

„On juba all — Tamme käes, küsi temalt.“ Ja siis astus meister järsult lähima tisleripingi juurde, võttis sügavalt taskust kokkumurtud paberi ja laotas selle laiali hõõvlilaastude vahele.

„Sõidan sellega homme Tallinna, Kaalbergi juurde,“ ütles ta ja vaatas siis järgemööda kõigile meestele nõuküsivalt otsa. Nagu midagi vabandades lisas ta siis:

„Aga enne tahtsin teile näidata.“

Mehed kummardusid paberi kohale. Ule lähemate meeste õlgade kummardus ka plekksepp Raid, kelle vaikset saabumist altkorralt keegi polnud märganud. Aknast sissetungiv hele valgusjoon tantsitas tolmuterasid, viskas laigu suure kappfiltri seinale ja peatus lõpuks plaani uurivate meeste nägudel. Siin polnud vaja mingeid seletusi, mehed tundsid seda juba ammu — tegemist oli plaansõelaga. Siiski oli jooniste juures midagi, mis sundis vana tisletrit Krappi laupa kortsu tõmbama, pikakasvulist Viigioksa laialt naeratama ja hallipäist mudelseppa Karmut mõtlikult ümisema. Jälle oli see noor Prees, kes ei läbenud vaikida.

„Uheksa pinda,“ sosistas ta vaevalt kuuldavalt.

Meister Väinola vaatas ja talle tundus, et nüüd otsustatakse midagi väga tähtsat. Kõik kostis sel hetkel väga selgesti — alt kostis, kuidas Morozov kirus oma treipinki, ja midagi puudus... Õige, puudusid Raidi haamrilöögid plekile.

Kui ta oli hakanud tegema uut sõela, oli kõik olnud nii selge ja kindel. Uheksa pinda nelja asemel — ülesanne oli algusest peale otse kristalselt selge. Oli vaja leida ainult teid, milliseid mööda jahu liigub ühelt pinnalt teisele. Esimene variant ei kõlvanud, teine ei kõlvanud, ta katsetas kolmandat. Siis äkki puudusid tal vana sõela kolmanda pinna aukude mõõtmed ja keset ööd komberdas ta kodunt tagasi töökotta. Ta oli päris ehmunud, kui Raid eeskojas kobistas — tähendab, hommik oli juba käes. Järgmistel õhtutel ei läinudki ta enam koju, laskis Preesil endale pärast töö lõppu tuua jaamast vorsti ja asus siis kontorilaua taha. Ööd olid nii neetult lühikesed — ja mis kõige imelikum — ta ei tundnud väsimust. Kõik oli läinud hästi kuni viimase ööni. Kui ta kell kuus pani ohkega käest ära joonlaua ja pliiaatsi, haaras teda äkki hirm — kui aga miski ei klapi. Siiamaani polnud seda keegi näinud peale tema ja Tamme, kes mõnikord hommikul laua juurde tulles heitis üle meistri öla pilgu paberihunnikule ja heasüdamlikult torises:

„No mis sa siis nüüd ööd läbi — inimene peab ikka vahel magama ka.”

Kui aga mõni uus inimene esimest pilku peale heites avastab kohe jämeda vea — mis siis? Ja meister tegi äkki otsuse — õhtul Tallinna veski-inseneri Kaalbergi juurde sõita. Kuid enne seda tahtis ta plaani meestele näidata.

Mudelsepp Karmu pöördus uuesti meistri poole, võttis prillid eest, puhastas neid aeglaselt suure valge taskurätiga ja ütles siis, asetades prille uuesti ette:

„Oled õigel teel, meister.”

Meister Väinola leidis äkki jälle enda hääle:

„Homme tulen tagasi. Karmu vaatab vahepeal järele.”

Kui Prees uue laua saatis üle rihtplaadi, viivitas Varmas selle vastuvõtmisega. Tõepoolest — nii lihtne, ja teiselt poolt — nii julge. Varmas tundis meistrit juba mõnda aega — oli kord tema õpilane vabrikukoolis ja tuli siis koos temaga tehasesse. Kuigi Varmase endassetõmbunud iseloom veidi nagu kartis lähemat kontakti teiste inimestega, oli tema ja meistri vahel tekkinud siiski mingi tihe, sõnatu side. Polnud ühtegi veskiehituseala, mida meister talle töö ajal poleks õpetanud. Alati, kui Varmas tuli mõnelt välselt remonttöölt tagasi, küsis meister: „Kas söömas juba käisid?” Varmas ei vastanud selle peale kunagi midagi ja meister ei oodanudki seda. Nad mõlemad ainult naeratasid veidi nagu süüdlaselt ning asusid siis jälle oma töö juurde. Ja nüüd tundis Varmas, et ta ei saa mingil tingimusel eesseisvast, kahtlematult suurest tööst kõrval seista.

Meister arvas, et ta ei suuda jääda magama rongis. Kuid väsinud keha nõudis oma osa ja ta avas silmad alles Lagedil. Oli varane hommik, kui ta jõudis Balti jaama, Kaalbergi juurde minekuni oli veidi aega. Ta kompsis aeglaselt kesklinna poole. Puhkas, vaatas rahuldustundega, kuidas Harju tänavas olid kulgenud taastamistööd, ja nii jõudis kätte ministeeriumi peavalitsusse mineku aeg.

Kaalberg tundis meistri kohe ära. Ta raputas ta kätt nii, et ta valged, veidi kohevil juuksed pealael tudisesid.

„Noh, kaugel Jõhvi masinatega olete?” päris ta.

Kui meister rääkis talle oma sõelast, võttis ta joonised kätte, nõjatus toolil tahapoole ja lehitses neid tükk aega.

„Mnjaa,” ütles ta siis ja pani joonised tagasi lauale. „Katsetada ju võib, jah, kindlasti võib. Mingit garantiid muidugi anda ei saa. Teaduslikust seisukohast aga siiski palju huvi ei paku. Millisel baasil te kavatsete katsetada?”

Ja märgates, et meister hästi ei mõista ta küsimuse tähendust, lisas ta:

„See tähendab, kes annab teile raha sõela valmistamiseks?“
Ja eriteadlane veskite alal hakkas rääkima, kuidas neil ei ole kahjuks võimalik omalt poolt mingit abi anda. Sel kvartalil olevat kärbitud eelarvet otse kohutaval kombel ja eriti just uurimistööde osas.

Ja insener Kaalberg süvenes oma jutus eelarve üksikasjadesse. Uksele ilmus noor masinakirjutaja:

„Seltsimees Kaalberg, teile on kaugekõne Kohtlast.“

Meister Väinola kasutas võimalust ja tõusis püsti. Kaalberg surus tal südamlikult kätt, saatis ta kuni ukseni ja lubas neid varsti vaatama tulla.

Kui insener Kaalberg pärast telefonikõne lõppu tuli tagasi kabinetti, istus ta veidi aega mõttes. Kaalberg oli juba vana veskiinsener ja töötanud väga mitmesugustele firmadele. Kui spetsialist võeti ta tööle Jahu- ja Leivatööstuse Peavalitsuse poolt. Temast peeti töö lugu — lahke ja vastutulelik mees, tunneb oma asja. Nüüd aga tundis Kaalberg äkki end ebamugavalt. Kas vanasti kunagi esines selliseid küsimusi — saadi kuulda mõnest heast saksa või inglise patendist, osteti ära ja kõik. Suurimaid autoriteete veskiasjanduses — Krausewetter — ei omista pindade arvu suurendamisele mingit tähelepanavat efekti. Kui aga see siiski tulemusi annab, nagu äsja siin olnud meister arvas, mis siis? Samahästi võis aga kõik ebaõnnestuda — ja seda vastutust ei tahtnud insener Kaalberg enda peale võtta.

Kui meister Väinola mööda kiviseid tänavaid jaama poole kompsis, mõtles ta: „Imelik mees, arvas, et küsimus seisab rahas. Aga kõige tähtsamat küsimust, kas sõel kõlbab või mitte, kas on inimestele tähtis, et see ehitatakse või mitte — mitte ei julgenud vastata.“

Juba enne kui rong Tartusse tagasi jõudis, oli meistril küpsenud uus plaan. Ta käib kohe pärast tagasijõudmist ära Eelmäe juures. Las ütleb siis direktor ise oma sõna, kas laseb oma veskitesse panna uued sõelad või mitte — tema on ju ka lõpuks vana veskimees. Tööpäev oli parajasti lõpule lähenemas ja kombinaadi kantseleis nihutati juba närviliselt pabereid ja kirjapresse, kui meister direktori tuppa läks.

„Noh, mis siis masinaehitajate poolt kuuldub?“ küsis direktor, tõstes pilgu pabereilt ja sügades end hajameelselt pliitsiga kõrva tagant. Meister nihutas tooli direktori lauale lähemale, võttis istet, toetas kargud vastu lauaäärt ja ulatas direktorile plaanid.

„Mis te arvate sellistest sõeltest? Need kuluksid minu arvates marjaks ära meiegi veskitele,“ ütles ta.

Direktor Eelmäe nihutas prillid ninale ja lehises kiiresti plaane. Kuid juba enne, kui ta õieti pilgu pabereile heitis, oli tal

otsus selge. Tema on majandusmees ja mingisuguseid katseid oma veskites tegema ei hakka — las teevad seda need mitut sorti akadeemiad. Läheb äkki kõik untsu ja siis oled sina ainuke mees, kes peavalitsuse ees vastutab, kuhu rahad on läinud.

„Sõel võib ju hea olla,“ ütles ta, „eriti, kui arvestada sinu kogemusi, aga meie veskitel tema kasutamisest lähemal ajal ei või juttugi olla. Käesoleva aasta kapitaalremontide summad on peaaegu täiesti läbi, peame juba vanade loksudega veel veidi aega läbi ajama. Ei ole midagi teha, meister, peame ootama.“

Ta ulatas plaanid tagasi.

Kui meistrile jälle paistma hakkasid töökoja punased telliskivi-müürid ja neid pooleni katvad rohelised väänkasvud, millede eest hoolitsemine oli Viigioksa armsaimaks meelelahutuseks, hakkas teda vaevama mõte sellest, et ta tuli ju tagasi tühjade kätega. Seni polnud tal nagu aega mõelda sellele põhjalikumalt, nüüd aga hakkas keerlema ta peas küsimus — kas siis tõesti kõik senine töö oli olnud täiesti asjata? Keegi ponud ju ei öelnud, seda mitte, aga see põiklemine oli isegi halvem kui selge ja sirgjooneline töömehe ei. Mida öelda meestele? Ta teadis kindlasti, et kuigi tööpäev oli juba lõppenud, pole nad veel koju läinud. Ja esmakordselt tundus meister Väinolale ta kark raske.

Mehed olidki kõik kohal. Meister teadis, et seletustest ta ei pääse ja seetõttu ronis ta südant kõvaks tehes üles puusepaosakonda. Varmas nihutas talle tabureti. Ja siis jutustas ta meestele lühidalt oma jutujamisest Kaalbergi ja Eelmäega. Ta isegi imestas selle üle, kui rahulikult ta hääل kõlas. Keegi aga ei lasknud oma pettumust välja paista. Veel enne kui ta oli jõudnud oma juttu õieti lõpetada, küsis Viigioks midagi homsete remonttööde kohta ja laskus koos Varma ja Preesiga, jalgadega kõvasti kolistas, trepist. Krapp kontrollis ühe aspiraatori joonise täpsust ja lahkus siis koos Karmuga.

Kõik jäi korraga päris vaikseks. All olid mehed metalliosakonnast ammu lahkunud. Lahtisest aknapoolest hiilis vaikselt sisse veidi mahedat maituult, mis pühkis rihtplaadilt nagu mingi nähtamatu luuaga viimased saepurukübemed. Meister Väinola tundis end äkki kole väsinuna ja nõjatus seljaga vastu seinu. Seejuures torkas talle põuetaskus oleva plaani nurk kaenlasse, mis ta otse võpatama pani. Homme peab tingimata šnekid lõpetama ja Villa tänava remondi ettevalmistused tegema, ei tea, kas söevagun on juba tulnud — jooksid mõtted kuidagi hajudes läbi pea.

Siis kostsid trepil äkki sammud.

„Näh, vanainimese asi, unustasin mudeli oma tasku,“ ütles hallipäine Karmu, seisatades keset töötuba. Astunud siis paari

sammuga istuva meistri kõrvale, asetas ta sellele oma vana krobelse töömehekäe õlale. Vaadates ise töökoja nurka, ütles ta:

„Tead sa, mis ma sulle ütlen, meister, ära jäta — me teeme selle sõela ikka valmis. Ta on seda väärt. Ja sina oled väärt, et sind aidata. Vana mudelsepp Karmu tuleb sulle appi ja Varmas ka ja Prees ja Viigioks samuti. Ma juba rääkisin nendega. Partorg on kursustel, muidu võtaksime ehk midagi muud ette,“ rääkis Karmu nagu seletuseks edasi.

Meister vaikis ja jätkas mahavaatamist. Ta mõistis korraga, et ta poleks pidanud alustama mitte Kaalbergiga, vaid just siit, kommunist Karmu juurest — parteiorganisatsiooni kaudu oleks ta pidanud asja alustama.

Karmu kummardus ta poole ja jätkas, nagu usaldades suurt saladust:

„15. läheb Oja veski remonti. Sõel tuleb ka korda teha. Meie aga pistame asemele hoopis oma, uue sõela.“

Ja vana mudelsepp andis meistrile käega tubli sõbraliku müksu õlale. Siin ei saanud meister Väinola enam teisiti — ta pidi naeratama. Sellest Karmule aitas.

„Homme hakkame siis pihta. Noh, aga nüüd on mul jälle kiire, muidu läheb vanamooril hernesupp külmaks.“

Alles siis, kui Karmu oli juba läinud, tuli meistrile meelde, et see oli mudeli jälle oma taskusse jätnud. Või — polnudki tal seda? Ja meister Väinola naeratas jälle — nad olid ikka õige tublid mehed, need kommunistid. Nii lahingus kui nüüd, siin. Kui tema sõelauuendus õnnestub, siis teeb ta seda, mida ta sõja ajal ei sõandanud teha, kartes, et tal pole selleks ikka veel nagu küllalt õigust: ta esitab oma sooviavalduse parteisse astumiseks.

Järgmisel päeval tuli Karmu, nagu oleks kõik endastmõistetav, tema juurde ja nõudis plaane. Esialgu meister Väinola ainult vaatas pealt, kuidas vana mudelsepp endamisi pomisedes valmistas pisimate osade mudeleid. Siis võttis ta aga kätte lauajupi, kinnitas selle pingi külge, mille juurde oli konstrueeritud osavalt töökoht, millel temagi sai töötada ja hakkas pikkhöövliga lükkama esimest sõela küljelauda. Vaevalt oli ta aga mõne lükke teinud, kui ta höövli kõrvale pani ja hõikas:

„Prees, mine jookse alla ja vaata õige, mitmes täna on!“ Ja kui vibalik Prees teatas, et juba 12., haaras meister uuesti höövli rõõmsa mõttega — noh, siis tuleb ka kõvasti pingutada. Nagu sõjaväes öeldi — sihik on antud, nüüd aga põruta. Siludes laua teist külge, hakkas ta endamisi vilistama.

Kui kõik teised mehed olid juba minema läinud, kohmitses Varmas ikka veel oma tööpingi ümber. Lõpuks võttis ta südame rindu ja läks meistri juurde:

„Meister, lubage mul ka jääda!“

Kui meister Väinola talle otsa vaatas, kohtas ta tõsist ja otsustavat pilku. Head terast tuntakse sädemest, mõtles meister, vaadates poisi hallidesse silmadesse.

„Ma jään mõnikord õige kauaks,“ ütles meister nagu prooviks.

„Mis ma seal koduski istun,“ oli Varma napisõnaline vastus. Siis võttis meister joonise ja Varmas märkis puuklotsile küljelaua mõõtmed. Varsti sahisetid vabriku teisel korral ühtlaselt kaks hõõvliit. Ainult korraks veel segasid nende ühetoonilist häält meistri sõnad:

„Seis! Nüüd käid söömas, Varmas, ja kui tahad, võid pärast tagasi tulla.“

All metalliosakonnas oli lülituslaua kõrvale seinale riputatud vana kell. Keegi teda küll palju ei tarvitanud, ja kui plekksepp Raid teda igal hommikul üles poleks keeranud, oleks ta vist alati seisnud. Siin mõõdeti aega teistmoodi: kuuskümmend viis protsenti — lõunavahe, sada viisteist protsenti — tööpäev läbi. See oli muidugi argipäevadel. Kui aga mõne tähtpäeva eel astuti sotsialistlikku võistlusse, tegi iga mees oma ajamöödusüsteemis parandused, vastavalt võetud sotsialistlikule kohustusele. Kui meister Väinola oleks töötanud üksi, poleks talle vist ka täna kella meelde tulnud, aga kui Varmas kord pärast tagajärjetut võitlust iseendaga kuuldavalt haigutas, tuli see talle meelde. Kui Varmas kella vaatamast tulles teatas, et too näitab juba kaks, oli meister lausa ehmunud. Ta saatis Varma kohe koju ning hakkas aeglaselt trepist alla minema. Metalliosakond oli täiesti pime. Ainult ähmaselt joonistusi laest suure võlli küljest alla rippuvate rihmade kontuurid, ruumi keskel olev suur puur, ja taga nurgas mustendasid kaks treipinki.

„Tublisti oleme me siin seni töötanud,“ mõtles meister Väinola, ja seepärast pole keegi meie vastu erilist huvi tundnud. Nüüd aga oleme otsustanud töötada veelgi paremini ja siis paneme teised enda järgi joonduma. See oli täpselt nagu Luki all — oli ainult ühel rühmal vaja tähtis mäekünk ära võtta ja siis tuli juba kogu rood nagu iseenesest järele.

Nii läks see kolm ööd järgemööda. Erinevused olid ainult selles, et mõnikord nad märkasid kella vaadata tund aega varem, mõnikord tund aega hiljem. Siis hakkas aga meistrit vaevama uus mure — kust saada plekkosi. Vabrikus oli ainult üks plekksepp — vana Raid ja temal oli endal alati tööd küllalt ja liigagi, eriti aga praegu. Meister Väinola oli tähele pannud, et just viimastel päevadel oli ta jäänud oma nurka haamerdama tunniks või paariks üle tööaja. Vana Raidi ei saanud sellise tööga täiesti koormata, aga kes need osad siis teeb? Ta arutas asja Varmaga ja ka too ei

leidnud muud abi, kui et tuleb katsuda ise hakkama saada, peab ainult plekksepalt veidi nõu küsima.

„Olgu,“ oli sunnitud ka meister nõustuma, „aga siis teeme seda kohe.“ Ja nad mõlemad ronisid trepist alla. Vana Raid istus parajasti, suusamüts peas, ja haamerdas väikesele vannile ranti alla. Ta naeratas tulijaile vastu oma vaikset naeratust ja pani haamri kõrvale. Vaevalt oli meister saanud hakata asja seletama, kui ta tõusis ja oma riiuli juurde läks. Tulnud tagasi, ladus ta kuhja plekkesemeid meistrile sülle:

„Ootasingi juba, millal te järele tulete,“ ütles ta ja naeratas jälle oma vaikset naeratust.

„Kust sa joonised said?“ ei osanud meister muud ütelda.

„Karmu andis,“ vastas Raid lihtsalt. Siis andis meister Väinola kõik plekkeseimed Varma kätte ja haaras sõna lausumata plekksepa parema käe oma mõlema käe vahele.

Plekkosade kohalepanemisega nägid nad vaeva terve öö. Ja siin pidi meister tunnistama, et Varma peened sõrmed olid sellele tööle palju osavamad kui tema omad. Keset monteerimist haaras aga meister närviliselt mõned torud, kontrollis nende mõõtmeid joonise järgi, vaatas vastu valgust nende suurust, puhus neist läbi ja küsis siis Varmalt:

„Ega nad sinu arvates ometi liiga peenikesed ole?“

Varmas oskas selle peale ainult õlgu kehitada. Kella kaheks said nad tööga valmis, ja kuigi nad teadsid, et suur töö sõela kohalemonteerimisega on alles ees, naersid nad mõlemad käeseljaga laubalt higi pühkides ja üle valminud sõela teineteisele otsa vaadates.

„Homme algab veski remont,“ ütles Varmas, „võime sõela kohe sinna viia.“

Järgmisel hommikul, kui meister tahtis Preesi saata hobust otsima, ootas see juba ukse ees. Direktor käskinud tuua, ütles noormees Väinola üllatust nähes lühidalt. Karmu olnud eile direktori juures, teisedki kommunistid olnud seal, arutatud seal nende sõela-asjagi ja täna käskinud direktor teda varakult hobune muretseda.

Sõel kanti vankrisse, meister ronis selle kõrvale ja Varmas, Prees ning Viigioks hakkasid sammuma vankri ees. Veskis tuli vana mölder Mõrnikas, kes oma jahutolmuga kaetud kitli ja tüseda kehaga meenutas hiiglasuurt suhkruga üleriputatud pirukat, neile torisedes vastu:

„No, mis kuradi tööd sa teed selle vana siibriloksuga, niiskus kogu aeg seitse ja sodi neli kümnendikku — ja siis muudkui täida plaane ja plaane — aga jahu on nagu tahmaga segamini. Ju vist nüüd on nii kombeks.“

Kuulnud meistri lugu uuest sõelast, kuulas ta huviga ja temast sai meistri innukas abiline.

„Ah, eks te oma asi — peaasi, et veski õigel päeval käiku läheb.“

Siis algas töö. Meister Väinola teadis juba ette, et tal pole siin ilma Viigioksa, Preesi ja Varmata midagi teha: tuli kogu aeg ronida, joosta, tõsta ja jälle ronida. Ta pidi piirduma peaaegu ainult pealtvaataja osaga, komberdas ainult mõnikord ühelt kotilt teisele, et kontrollida sõela asendit. Ja istudes kotil, karjunud kurgu kibedaks käskudest ja juhenditest, suitsetas meister kirglikult, süüdates ühe suitsu teise otsast. Nad olid sõelavalmistamisega võitnud aega ja võisid nüüd juba ainult päeval töötada. Igaks õhtuks olid nad aga kõik üleni higi ja jahutolmuga koos. Lõpuks saabus õhtu, mil meister, lastes pärast töö lõppu suitsupakki ringi käia, võis öelda:

„Noh, homme pärast lõunat laseme siis käiku.“

Sel õöl magas meister rahutult. Sõelal oli ju olnud juba küllalt tuleproove — aga homme oli see otsustavaim, sest nii nagu inimest tuntakse mitte sõnadest, vaid tegudest, nii tuntakse masinaid mitte plaanidest, vaid tööst. Ja kui on ebaõnnestumine, mis siis? Siis pole tal õigust Karmu juurde minna ja ütelda, et kas sa, seltsimees, annad mulle soovitusi parteisse astumiseks. Meister pööras rahutult teist külge — ei, eksitust siin ei tohi olla. Kui ei hakka kohe hästi tööle, siis, siis on lihtsalt mingi viga ja see viga tuleb parandada.

Järgmise päeva pärastlõunal tuli veskisse ka Karmu. Ta aitas asjatundlikult keerata viimased kruvid, pühkis siis oma hiiglasuure lumivalge taskurätiga laupa ja istus meistri kõrvale. Mölder Mõrnikas, kes oli juba tükk aega rahutult istunud ülal meeste juures, tõusis nüüd püsti ja ütles:

„Noh, ega midagi, laseme käima!“

Ta ümar kuju kadus trepist alla. Alt kostis lühike kuiv klõpsatus, mootor kiunatas korraks ja siis hakkas sõel liikuma ikka kiiremini ja kiiremini. Kuigi mehed olid tööst üsna väsinud, tõusid nad nüüd korraga nagu käsu peale püsti. Meister imes närviliselt paberossi ja ta silmad olid nagu needitud pöörase kiirusega rappuva sõela külge.

„Tuleb nagu kulda,“ oli läbi veski ragina vaevalt kuuldav möldri hääl alt. Meister aga ei kuulnud seda — ta peas tagus kogu aeg mõte — heli on vale. Ning haarates äkki Preesi õlast kinni, karjus ta:

„Seisma panna!“

Kuid seda polnud enam vaja, oli kulda, kuidas mölder all

müdnal jooksis lüliti juurde. Siis kostis ta poolehmunud, poolpahane hää:

„Nagu noaga lõikas pooleks, mitte näputäitki ei tule enam.“

Mehed vaatasid vaikides meistri otsa. Varmas märkas äkki, et suits meistri suus oli kustunud. Kas tõesti see mees eksis? Siis märgates aga meistri viibet, ronis ta sõela juurde.

„Torud on umbes, eks?“ kostis temani meistri hää. Varmas imestas, et see on nii rahulik. Ta noogutas vastuseks ainult pead.

Siis muutus meister Väinola äkki väga energiliseks:

„Prees, sina muretsed kuskilt hobusemehe, Viigioks ja Varmas, teie käite vahepeal söömas, aga Karmu, sina lähed vabrikusse, valmistad töökoha ette ja palud Raidi mind oodata.“

Meister tundis end nagu mingi surutise alt vabanenuna — nüüd oli kõik selge, mujal enam viga peituda ei võinud. Oli ainult vaja see viimane kiiresti kõrvaldada.

Kui mehed olid läinud, istus ta ise kerge ohkega jälle kotile. Mõrnikas kohmitses midagi nurgas mativilja kottide juures ja tuli lõpuks tema juurde.

„Noh, võta ka üks parem suits, meister,“ lükkas ta „Estonia“ karbi meistri ette.

„Ahah, lohutada tahab,“ mõtles Väinola. Ja enne kui teine midagi jõudis lausuda, ütles ta:

„Veski hakkab homme tööle!“

Kui sõel tagasi vabrikusse jõudis, olid kõik mehed veel tööl. Ja sel ajal, kui meister Raidiga all arutas torude-küsimust, oli ülal Karmu juhatusel juba suur osa sõelast lahti võetud. Mehed ei rääkinud palju, kõik teadsid üht — nüüd oli kaalul vabriku au. Oöseks jäid kohale ligi pooled mehed, kella kolmeni hommikul paukusid all Raidi ja Varma haamid, siis algas uuesti kokkumonteerimine. Kord läks Karmu raginal riidu Viigioksaga, kes oli ühe kruvi kinni keeranud lõdvalt. Mõlemad põrnitsesid teineteise otsa, aga jätkasid tööd. Kui monteerimine oli lõpetatud, ootas Prees hobusega juba ukse ees. Sel hommikul jäeti vabrikusse ainult vana kantseleitöötaja Tamm, kõik mehed tulid kaasa sõela üles panema. Juba kella üheteistkümnelt saatis aga meister metalliosakonna mehed ja Raidi vabrikusse — oli kindel, et saavad sõela kella kolmeks paigale.

Seekord ronis meister Väinola koos meestega käivitamiseajaks juba alla kottide juurde. Kogu veski hakkas sumisema ning valge ühtlase vooluna voolas jahu kottidesse. Mõlder Mõrnikas laskis oma jahuga täidetud kamalul käia kõigi meeste nina all:

„Noh, mis te ütlete — nagu kuld, niiskus kindlasti kolm ja rämpsuga palja silmaga ei näegi!“

Siis muutus ta nägu äkki murelikuks:

„Kurat, ma pean veel ühe mehe kottide juurde panema, nad tulevad ju palju kiiremini täis kui enne.“

Meister Väinola, Viigioks, Prees, Varmas ja Karmu läksid väärikal sammul kodu poole. Mingi sõnatu kokkuleppe alusel kujunes otsus meister koju saata. Kroonuaia ja Kloostri nurgal oleva õllepoe juures pilgutas meister meestele silma. Ja kui nad siis seal seisid, õllekannud käes, ja jälgisid päikeseküllast tänavat mööda ruttavaid inimesi, tundus neile äkki, et kõik vaatavad ainult neid. Kaugelt kostis veel tumedalt veski häält.

„Kas kuulete,“ ütles meister ja tõstis kannu. Ning kõik mehed tõstsid oma kannud ja noogutasid tema poole. Ja kui Karmu ütles, et ega neid tarku spetse, kes oskavad asjade üle otsustada ainult saksa või inglise keele raamatute järgi, just väga tarkadeks tule pidada, siis jäid kõik temaga nõusse.

Kui Prees järgmisel päeval lauasületäiega kiiresti üles tuli, sosistas ta salapäraselt Karmule:

„Meister haub jälle midagi. Kui aknast mööda läksin, nägin, et ta oli ühe paberi kohale kummardunud.“

Karmu aga teadis, et meister kirjutab sooviavaldust parteisse astumiseks.

Esimene viid

Piirimaa Anu oli vaikne, sõnakehv töölisnaine. Kuid tal oli varuks tohtu hulga elutarkust, ja seda jagas ta mõõdukalt oma pojale ning miniale — mõlemale võrdselt. Sest poeg Ants ja minia Malle olid mõlemad alles noored, Anu meelest — peaaegu lapsed.

Anu ütles:

„Lapsed,“ ning ta hää madaldus surmtõsiseks, peaaegu kurjakuulutavakski, „hoiduge esimese riiu eest...“

Ants ja Malle muigasid salaja teineteisele silmanurgast, kuid ei naernud. Sest see oli vana Piirimaa Anu ainuke kaasvara oma lastele nende pulmapäeval.

See sündis poole aasta eest ning hajus Antsu ja Malle mälust samuti kui mitmed hilisemadki tõesõnad. Kuid Ants ja Malle ei riielnud kunagi: nad lihtsalt sobisid teineteisega oivaliselt.

Sest kumbki nendest ei hiilanud mitte millegi silmapaistvaga. Ants — sale, heledajuukseline, kahekümneviieaastane noormees, nagu tuhanded teisedki, kelle tööleruttav samm kajab aovalgel alles ärkava linna kõnniteedel. Malle — sihvakas, veidi tumedamate kiharate ja lühema sammuga, kuid sama julge pilguga, millest särab salajast vaimustust ja otsekui peita tahetud võidurõõmu.

Ainult töö on neil kummalgi erinev. Sest Malle töötab juba kolmandat aastat suures käitises järjest suureneva arvu kudumistelgedega taga. Ants — treialina... väikeses remonttöökojas.

„Stahaanovlased — teadagi,“ ütlete. „Mis seal erilist?“

Võib-olla. Ent ometi murdis eina Anu juba kolmandat nädalat pead, soris ajatolmust umbunuis tarkusesalvedes, otsis võtit mõistatusele — ent asjatult. Ajad, mil Anu oli noor, — oh, mis sellest rääkida! — olid teised: töötati teisiti, mõteldi teisiti, ja... teisiti elatigi. Ning muistne elutarkus ei tahtnud ega tahtnud küündida tänapäeva noorte püüete, huvide ega sammudegi mõõtmiseks.

Anu tusanes.

Torises tihti omaette jahtuva pliidi ja toidupaja kohale kumardunult, kui Mallet-Antsu õhtul töölt tulles hilinesid, torises ka siis veel, kui Antsu-Mallet lõpuks sãrasilmi kodus jälle kohtusid; ohkas pead vangutades, kui õhtulauast raamatute kallale asuti. Ja ega parem olnud seegi, kui algasid pikad, Anule igavad arutelud ja vaidlused uute töömeetodite, plaanide ja kavatsuste üle, kus kumbki klammerdus just oma töökoha külge, kaitstes just oma kaitise või töökoja au ja kuulsust, otsekui oleneks sellest, kas päike hommikul veel tõuseb või üldse ei tõuse. Ja siis veel alatised loengud, seminarid ning koosolekud! Jumaluke — see ju suiaselge, millega see lõpeb!

Ning Anu pilk muutus valvsaks.

Emasilm on terane. Ning Anu märkas peagi, et Malle hoidus Antsule silma vaatamast, ja et Ants pööras näo kuidagi teisale, kui Malle juhtus poetama sõnakese Antsu remonttöökojast. Ja Anule meenus, et seda juhtuski äkki imelikult harva: Anu ei mäletagi enam, millal Piirimaade elutoas viimati vaieldi kas või selle üle, mitmel teljel võib kududa vilunud kangur, või jälle, mitu töönormi võib täita treial, kui... Ning Anu terav ja vilunud nina haistis õhus pinget. Väliselt, jah, näis küll kõik korras olevat, ent Anu teadis: lapsed on riisus...

Esimene riid!

Anu otse jahmatas oma avastusest: teadagi — tähendab... Ja kuigi ise veel mitte teades, mida see just pidi tähendama, laskus ta näole ometi murevari. Seda enam et vaikne vimm hõõgus otsekui nägematu tungal kuskil sügava tuhakorra all — leegitu, isegi suitsuta veel, ent küllalt jõuline selleks, et Piirimaade väikesesse kodusse levitada mõrkjat vingu lehma, mis kõige halvavamalt mõjus eeskätt just elutargale Anule.

Ja ega teadnud õieti keegi, millal või kuidas just see algas. Kuid kord, kaitise koosolekult koju jõudnud ning Antsule rõõmuõhinal oma tehase viimase aja saavutustest ja uuest töövõidust rääkides, märkas Malle äkki, et samahästi oleks ta võinud rääkida seda nurgas konutavale raamaturiulile, nelinurksele söögilauale või mine tea kellele. Antsu pilk, suunatud kuhugi tabamatusse punkti laes või selle taga, oli nii kaugel temast, tema huvidest ja rõõmust, et ta ei taibanud tema otsesele küsimusele isegi vastata. Ning Malle haavus.

„Tead, Ants,“ ütles ta äkki kõrgendatud toonil, valjult, „üks meie noortest töölistest, Muia, lõpetas täna kogu viisaastaku tööülesanded...“

Antsu pilk rebenes otsekui kokkunult laest lahti; vastuski pahvatas kuidagi järsult, tõrjuvalt, halvustavaltki.

„No-noh!“ ütles lausa kahtleva imestusega hääles. „Vaata kus naaskel. Viimaks saab „Kangastelg“ kah veel oma viisaastaku viiega täis?“

Malle jahmus, kahmas otsekui uppuja õhu järele: kõike võis, — võis öelda temast mida tahes, aga et „Kangasteljest“, tema vabrikust... See oli... see oli...! Ja leidmata nimetustki sellisele kuulmatule asjale, et keegi julges otse avalikult halvustada tema käitist, nähvas ta ainsa hingetõmbega vastu:

„Ja sinu sepapada? Pole kuulnud ega lugenud, et seal keegi veel aastagi normid välja oleks nokitsenud!“

Ants ei näinud märkavatki torget, ainult silmanurkades vilksatas mingi salalik, enesekindel muie. Tõusis, heitis pilgu kellale ja alles oma toa lävelt paiskas tagasi:

„Ehk loed... üsna varstigi...“

„Phäh!“

See jutuaajamine toimus nädala kolme eest, ja Anu oli tookord naabernaise juures, et sellele õpetada muhu kindakirja. Kuid peagi märkas ta, et midagi on viltu... päris viltu. Tihti pidi ta õhtusööki juba kolmandat korda soojendama, kuid keda ikka veel ei tulnud, oli Ants. Torises Anu ja pahandaski, kuid asi ei paranenud. Ja kui juhtuski, et Antsu-Mallet mõlemad koos koju jõudsid, ei keerclnud Piirimaade elutoas jutud enam kunagi treipingi või kudumistelgede ümber; neid nagu polnukski enam olemas. Räägiti, jah, raamatatest, mõnikord ilmast, kui tuiskas või oli tuuline, ka kinost. Ja needki jutud paistsid ilmselt otsitud, nagu ettekäändeks, millegi varjamiseks räägitud ning lõppesid sellega, et Ants peagi kobis oma tupp kummarduma seal raamatute ja joonestuslaua üle.

Anu imestas, otsis põhjuseid äkilisele pöördele, ja — leidiski selle lõpuks.

„Ütle,“ küsis ta kord Antsu töölt saabudes, „kuskohal küll see Malle viimasel ajal nii hilja õhtuti on ringi uitama hakanud? Nagu töölt, nii varsti, vaata, kaob juba jälle.“

„Kuidas — kaob?“ ei mõistnud Ants. „Läks koosolekule... või loengule, nagu ikka...“

„Koosolekule?!“ sai Anu kurjaks. „Seda võib rääkida sinutao-lisele tobule, mitte minule. Või kes ei tea neid koosolekuid noorte meeste ja...“

Kaugemale ta ei saanud.

„Aitab, memm!“ lõikas Ants tal sõnad suust. „Malle pole selline, nagu sina teda kavatsed näidata. Ja temast ei tohi sa selliselt rääkida.“

Uks prantsatas Antsu järel kinni ja Anu vangutas hukkamõistvalt pead. Kuid Ants istus juba joonestuslaua taga, võttis pliatsi ja joonlaua, hakates tööle. Töötas, ent väsis ruttu; jooned ei tulnud

ühtlased ja pliiatsiots ei pidanud tera. Kuid südames näris ja näris mingi salajane mure, ning mõtted kandusid tööst eemale.

Tõsi, nüüd meenus temalegi, et viimasel paaril nädalal polnud Mallet tihti ka siis veel kodus, kui tuli tema... ja tema, Ants, hilineb ju alati. Oma tööhoos polnudki ta seda märganud. Veel enam — oli vahel rõõmustanudki, et Mallet on koosolek või seminar, sest nii jäi temal rohkem segamatut vabadust. Aga et Malle... Ei-ei — see pole võimalik... Ja kuidas üldse ema tohib selliselt mõtelda...? Ning lõpuks, mida pidigi Malle üksi kodus tegema? Teda, Antsu, ju peaaegu kunagi ei olnud, ehk kui oligi kodus, polnud tal kunagi aega, et Mallega kas või kinno-teatrisse minna, või juttugi ajada... Kuid varsti on sellel lõpp... juba homme näitab ta oma jooniseid insenerile... Kõik peaks klappima... peaks, selles on Ants enam kui kindel. Ja üks siis vaatame, seltsimees Malle, kuidas sepapajas „nokitsetakse“!

Ants heitis pilgu kellale: üksteist! Ja Mallet pole ikka veel kodus!... „Aga mis siis,“ lohutab ta end, „et üksteist, — koosolek võis ju ka pikale venida...“

Möödus minut, teine, siis kümme, ja Antsu silmad rändasid ikka vilksamisi joonestuse ja vana seinakella vahet. Lõpuks tõukas ta joonestuslaua eemale, tõusis.

„Aitab,“ mõtles ta poolvaljult. „Aitab pimesikutamisest. Ja üldse — milline eesel olen alati olnud! Malle töötab, vaimustub rõõmsana tehase edusammudest, kuid mina... et viitsiks õhtuti temale vastugi minna; ilmad ju nii pimedad... Aga nüüd on sellel lõpp. Lähen talle vabrikuni vastu, teen üllatuse...“

Ning palitult selga upitades, otsustas ta kindlasti, et räägib Mal-
lele kõik ära, et teeb seda veel täna. Ja üldse, mida seal veel salatagi, — kõik on ju samahästi kui valmis... Mõtles seda ka siis veel, kui tänavanurga tagant välja hüppasid „Kangastelje“ valgustatud aknad ja tilluke soesilm tänaväärises valvurionnikeses.

Vana väravavaht mõõtis teda oma paksude kulmupuhmade alt pealaest jalatallani ega võtnud vaevaks vastatagi. Urises vaid midagi endale habemesse õistest ringikooserdajatest, kes teda, vana merejõmmi, juba liimile viia ei saa.

Ants kordas oma küsimust.

„Ah et koosolek? Hm, jah, muidugi, üks koos on küll kõik nagu alati — töötavad. Saite aru, noormees, — inimesed töötavad! Ja teie — kobige aga oma teed...“

„Tähendab, et koosolek on juba lõppenud?“ päris Ants visalt edasi.

„Lõppenud?... Ärge püüdke hanesid, seltsimees! Kuidas saab koosolek lõppeda, kui seda pole alatudki!“ ühmas väravavaht ning astus sõjakalt oma onnikesest välja.

„Malle valetab!“ oli kõik, mida Ants taipas vanamehe sõjakast vastusest, ning ta sammud kaotasid oma kindla rütmi. Ta ei märganud isegi seda, et kõndis hoopis vastupidises suunas, ei teadnud ega küsinudki, milleks või kuhu läheb. „Malle valetab... valetas ehk alati...“

Anu torises ja siunas otse avalikult, kui Malle poole kaheteistkümne paiku koju jõudis. Ning võidurõõm, mis oli tuppa astumisel helkinud ta silmis, kustus pikkamisi.

„Kus on Ants?“ küsis ta alles hiljem, köögist teekannuga tultes.

„Või mina tean! Küllap juba sealsamas, kus sinagi olid. Nüüd ju noortel igaühel omad teed jalge all, ja küsi siis, milliseid maailma tuuli need tallavad...“

Malle vaikis. Kuid Anu oli otsustanud rünnata.

„Teadagi,“ lausus ta hetke pärast madala, kurjakuulutava tooniga, „mille järgi see lõhnab. Kaotanud oled, Malle, vaat! Kaotanud! Küllap Antski leidis, kus aega veeta... kellegi, kes iga päev poole ööni nõndanimetatud koosolekutel ei hulgu...“

„Pole õige, memm,“ surus Malle vaevu läbi hammaste. „Ants ei ole selline...“

Kuid teeklaas jäi joomata.

Kell klõpsutas keskööd, aga Antsu ei tulnud ikka veel. Ei tulnud... Malle keeras end voodis kord küljele, kord seljale, katsus lugedagi, kuid kokkus, kui kell ragisedes teatas uut pooltundi, ning märkas siis, et loetust midagi meelde polnud jäänud... Ja Antsu ikka veel ei tulnud... „Tähendab...“ alustas Malle rusuvat mõtet, kuid ei lõpetanud. Ja pisar, mis äkki laugele kerkis, pühiti ägeda haardega minema: „Olgu! Kui nii, siis nii...“ Ning kuulates lõpuks eestost Antsu nii tuttavlikke samme, tõmbas ta tekiveere ninale, teeskles magamist.

Ants astus sisse palitus, morn, müts silmile tõmmatud. Ja Malle, kes tekiveere varjust poole silmaga salaja piilus, hammustas huulde: „Anul on õigus... Ants on leidnud kellegi teise, kellega koos... Näha ju, et isegi viina võetud... Ja ometi oli ta kavatsenud täna Antsule kõik ära rääkida...“

*

Möödusid päevad. Ants ja Malle rääkisid teineteisega nagu tummad, sõrmede ja summutatud ohete abil; vältisid teineteist. Ja juhtus alati, et üks teeskles ammu juba uinunut, kui teine alles voodisse tuli. Ning Anu liikus toa ja köögi vahet otsekui pilvedesse mähitud sügispäev. Ka hommikuti oli kummalgi väga kiire, ja tööle väljuti alati veel viimase toidupalaga suus. Alles tööl, huugavate ja klõpsuvate masinate taga, ununes mure, vaibus näriv südamevalu, ja kumbki pingutas, pingutas...

Lõunavaheajal Malle sööklasse ei läinudki. Polnud isu. Pöördus klubist tagasi, otsustas vaheaega kasutada masinate puhastamiseks... lihtsalt midagi teha, liikuda ja mitte mõelda...

Kuid üsna juhuslikult sattus tema pilk ajalehele, mis alles äsja oli saabunud, ning — jalad muutusid äkki imelikult nõrgaks. Otse esimeselt veerult vaatasid talle vastu nii tuttavlikud silmad, nii võidurõõmsad, otsekui pilkavalt just temale suunatud, et Malle alles pikka hakkas seletama ka silmi piiravaid, heledaid, siledaks kammitud juukseid, nagu midagi ütelda tahtvaid poolavatud huuli ja lõpuks isegi väikest tumedat sünnimärgikest põsenukil, millesse ta oli armunud samapalju kui Antsusse endassegi. Jah, polnud kahtlust — see oli Ants! Värisevi käsi ajalehte haarates, luges ta: „Noor stahaanovlane Ants Piirimaa, kes konstrueeris oma treipingile...“ Malle silmade ette laskus palav loor ning alles viivu pärast, endast jälle võitu saanud, luges ta edasi: „Juba esimesel päeval täitis seltsimees Piirimaa oma tööülesanded kolmesaja viiekümne protsendiliselt.“

„Ants! Ants...!“ Malle otse juubeldas. „Et siis see oli see „teine“, kus sa oma õhtud veetsid... Ja mina, rumal, mõtlesin... Ei-ei, ma ju ei mõtelnud, ei uskunudki, ainult memm, Anu...“ Ning kuigi teades, et ajaleht ei kuulu temale, torkas Malle selle kiiresti kui kalli, väga kalli aarde, sügavale sinise tööpluusi rinnalõikesse. Ja alles nüüd tundis ta, et on näljane, — nii näljane, otsekui olnuks juba nädalaid söömata. Ja kui ilus oli äkki ilm, kui heledalt paistis päike!

Anu päris ehmus, kui Malle kella kuue ajal uksest sisse tormas. Jah, just tormas, — kimp lilli käes, nagu rõõmust otse lõkendamas. Ning Anu ei suutnud veel mõistatama hakatagi, mida see õieti peaks tähendama, kui Malle talle ajalehe nina alla torkas:

„Näed nüüd, memm, vaata, loe, kus Ants oma õhtud veetis!“ võidurõõmutses Malle. „Ja sina ütlesid...“

Anu luges. Luges korra, teise — luges veel kord kõik otsast lõpuni. Keerutas ajalehte nii ja teisiti, otsekui uurides, kas Ants on ikka Ants, ja kas masin, mille taga ta seisis pildil, ikka tõesti on tema kätetöö. Ning õnnelik naeruvine libises üle Anu kortsulise, elus paljunäinud näo. Kuid samas tõsines ta kohe jälle, ja hoides ajalehte ikka veel otsekui lugemiseks vastu valgust, ainult veidi pead pöörates, puuris ta oma hukkamõistva pilgu Mallele otse silmi.

„Ants? Muidugi, et Ants töötab, või kes seda ei tea! Aga sina? Mida tegid sina samal ajal? Kas ei peaks nagu häbenema...?“

Kaugemale ta ei saanud. Äge kloppimine ukse taga lõikas pooleks järjekordse õpetusesõna, milleks Anu tundis täna erilist õigust,

ja mida ta juba ammu oli tahtnud oma „hukkaläinud“ miniale näkku paisata.

Ants vajus tuppa niisama tormakalt, niisama lõkendavana, samuti lillekimbuga käes.

„Andesta, Ants, olin rumal... mõtlesin...“ peaaegu nuuksus Malle talle vastu, rutates.

„Kuidas, sina...? Mina olin see eesel, mina mõtlesin...“

„Mida sa mõtlesid?“

„Noh, et...“ alustas Ants piinlikult, kuid hüppas siis äkki võidurõmsalt teisele kõneainele: „Näed, et ikka ei õnnestunud salajas hoida. Ikka tuli ilmsiks... Ja siis veel teeb sellise näo, nagu ei tea mida...“

„Aga kes sul käskis salata, et töötad, et...?“

„Ja kes sinul käskis salata, kes käskis luisata, et...?“

„Kuidas, millest sa räägid...?“ ei saanud Malle aru.

„Sellest, vaat...“ võidurõõmutses Ants ja pistis omakorda Mallele ajalehe nina alla. „Loe!... Ei-ei, oota, mina ise... Ja sina kah, memm, kikita kõrvu, et teinekord teaksid, mida rääkida.“

Ning luges: „Tekstiilkombinaadi „Kangastelg“ noortöölised asusid Üleliidulise Leninliku Kommunistliku Noorsoo Ühingu XI kongressi auks stahaanovlikule valvele. Kommunistlikud noored Malle Piirimaa ja Aino Sulg läksid üle kuueteistkümne telje teenindamisele. Et võtta endale vastutust kuueteistkümne masina eest, õppisid tublid noortöölised tööst vabal ajal vabariigi kuulsaima kuduja, seltsimees Kaaro juures, tutvudes tema töömeetoditega...“ Ning Mallele: „Ehk kavatsed veelgi luisata, et koosolek või seminar...?“

„Ants...!“

„No-noh?“

„Eks see olnud ju seminar? Kuid ütle, miks sa sõnakestki ei hinganud, et masinat ehitad?“

„Ja sina? Miks sina salgasid?“

„Noh, tead — ega „Kangastelje“ rahvas ennast laimata kah just ei lase! Meie viisaastak...“

„Saab muidugi neljaga...“ jätkas Ants. „Aga ega „sepapajas“ kah just ei nokitseta, tead...“

Piirimaade väike kodu polnud enam ammu kuulnud nii südamlikku naeru kui sellel õhtul.

Ainult Anu seisis otsekui soolasammas. Oli rõõmus, kuid samas ka peaaegu kurb, ning ühtegi kohast vanasõna ega muistset rahvatahkust ei tulnud tal äkki enam meelde, — tal oli tunne, nagu oleks äkki kaotsi läinud midagi tähtsat, väga olulist. Sest kardetud „riid“ lõppes täieliku lüüasaamisega just temale, Anule, ning selle põhjustele ega lahendusele ei leidunud midagi taolist tema pikas kogemustereas.

Table of Contents

III

Tekklaadung

Laevandusülem Rodion Danilovitš Nikitin, tüse, eakas mees, tõusis oma kehakaalu ja vanuse kohta erakordse käbedusega tugi-toolist. Võttis kiire liigutusega põuetaskust portsigarri, avas selle, sulges samas, asetask hoolikalt kirjutuslaual puhkava massiivse raudkivist tuhatooši kõrvale. Naeratas kavalalt.

„Pähkel!“ pomises endamisi. „On alles pähkel!“ Siis astus, õigemini sööstis akna juurde, kust avanes vaade jõeale, ja jäi laupa vastu klaasi surudes välja vahtima.

Viimaste päevade tuisud olid puistanud alla rohkesti lund. Linnas oli sellest küll vaid riismeid järel — eilne sula pühkis katused puhtaks, tänavailt ja sadamasillalt roogiti see kohe saabumisel minema; seevastu linna taga algav lagendik, mis voogas madalate lainetena silmapiirini välja, valendas pimestavalt. Seda ääretut valendust elustasid ainult mõne veidi kõrgema künka harja roosatav päikeselaik, künka kaarjas, servadel ahenev vari ja avarusse keerduv lai, käänukohtades vaarikapunaselt kiiskav haljas jõespiraal. Jõe linnapoolsel pervel kerkis salk saeveskite musti korstnaid. Neist hoovavad suitsujoad põimusid edelataevas tohutu pikaks sinkjasmustaks patsiks, mille ots näis puudutatavat hiiglaslikku hõõgvpunast päikeseketast. Üksikud rasked pilvetuustid ja kail seisvate laevade korstnaist tõusvad suitsupilved suundusid samuti lõunasse.

„Keeras lõunasse ja sinna ta jääb!“

Nikitin lahkus akna juurest. Heitis pilgu laual lebavale ilma-teatele — ei tea juba mitmendat korda viimase tunni jooksul —, luges: „... põhjakaarte tuuli...“, kavatses istuda. Sel hetkel hakkas kell seinal lööma ja samaaegselt kostsid kojast kahed sammud. Muidugi — „Komsomolets'i“ mehed on täpsed!

Esimesena sisenes Lev Makarovitš Rjabina — kapten. Tema tugevad õlad, lühike kael ja tüse ülakeha tekitasid mulje, nagu toetuks tema nurgeline pea otse kõrgele rinnakorvile. Seda muljet

tugevdasid pikad säbrus vurrud, mis peapööramisel riivasid tume-sinise meremehekuue kitsaid revääre. Tal oli mähklik nina, laiad sarnad ja silmadele vajuvad must-hõbe kirjud kulmud, mis muut-sid tema pilgu veidi kiuslikuks.

Tema taga ust sulgev abi poliitilisel alal Gussev sarnanes oma kapteniga nagu mast laevakorstnaga. Pikk, kitsa näoga, avala pil-guga punapea; ja kõnnak mehel säärane, nagu astuks just praegu spordiväljakule ning mitte laevandusülema kabinetti.

Nikitin astus tulijaile poolde tuppa vastu. Kätles lühidalt. Viis nad madalate, kõvade tugitoolide juurde. Palus istuda. Enne, kui teised jõudsid seda teha, ründas neid küsimusega:

„Te muidugi teate, miks teid palusin?“

Tal tuli kaua oodata, enne kui Rjabinalt saabus vastus:

„Sõiduorderi saime kätte...“

„Ja mis te ütlete?“

Rjabina lausa võpatas säärase küsimuse peale. Kummaline ini-mene see Nikitin! Annab talle korralduse, mille täitmine on, kui mitte just võimatu, siis vähemalt sennapoole, ja nüüd küsib kõige süütumal ilmel, mis tema, Rjabina, sest arvab. Mis seal's ikka! Eks ta siis ütleb oma arvamise.

Kuid ta ei jõudnud veel midagi ütelda, kui Nikitin uuesti püsti kargas, kätega kirjutuslauale nõjatus ja pilku teistelt pööramata alustas:

„N asulas nõutakse tuhat viissada standardit ehitusmaterjali. Meil on see olemas. Meil on külluses esmajärgulist ehitusmaterjali. Ja see on vaja kohale toimetada. Iga hinna eest...“

Kapten Rjabina tegi tõrjuva liigutuse:

„Lugesime, lugesime juba. Must valgel seisis.“

„No näete!“ hüüatas Nikitin seletamatu rõõmuga, „must valgel on kirjutatud — vajavad... Aga tuul püsib kolmandat päeva loo-des...“ Ta eksis meelega.

„Põhjas,“ parandas kapten.

„Seda hullem!“ innustus oma jutust hoogu sattunu veel enam. „Möödunud aastal oli ka põhjast, kui viimase otsa tegite, ja ma mäletan, te siunasite seda kõvasti. Mõni kapten ei tahtnud hästi väljagi sõita, kaebas ohtliku olevat laevale ja meeskonnale.“

„Möödunud aastal!“ osatas tardumisest üles sulama hakkav Rjabina. „Möödunud aastal tuli talv õigel ajal, mitte nii nagu tänava. Nii varast talve — olgu ta neetud — ei mäletagi.“

„Seep see ongi!“ vajus Nikitin istuma. „Ja looduse narri tujut-semise pärast jääb kolme tuhande inimese töö seisma. Kolme tuhan-de inimese töö terveks talveks! See on kohutav hulk kaotsiläänud tööd, Lev Makarovitš!“

„Kuidas seisma?“ kergitas kapten võõdilisi kulme.

„Väga lihtsalt. Neil on seal pooleli igasugused elektrijaamad, tsehhid, kaevandused — lumest juba ei ehita, pole neenetsite jurtad.“

Rjabina vangutas pead. Ta oli just valmis ütleva, et „eks siis pea sõitma...“, kuid talle meenus, et ta oli tulnud siia kindlas veendumuses selgitada ülesande võimatust. Nii ta ainult vangutas veel korra pead ja vajus mõttesse.

„Pähkel, mis?“ ei lasknud Nikitin teda kaua mõlgutada. „On nüüd selge, miks ma just teile selle sõidu usaldas? Teie purihambad on kõige tugevamad selle pähkli katkihammustamiseks.“

Rjabina vaikis pahuralt. Vana rebane on see Nikitin. Ta asetab sulle probleemi nii ette, et kui tahad vaielda, vaidled iseendale vastu. Ja mis kõige hullem — tal on õigus. Ei või ometi lasta kolmel tuhandel inimesel ühe laevalaadungi pärast talv otsa töötada istuda, ilma elektrita, ilma... Ja et talv suvatses saabuda kuu aega varem, selles pole ka tema, Nikitin, süüdi... Kuid... meri on ajunud täis, laine peksab küljelt.

„Saage aru, Rodion Danilovitš — vastutus!“

„Just, Lev Makarovitš, ütlesite õige sõna — vastutus! Meil on vastutus riigi ees. Mis näoga me vaataksime kaaskodanikele otsa, kui selguks, et meie saamatuse pärast löödi terve töölisasula rivist välja.“ Nikitin naeratas: „Peeglissegi ei söandaks pärast seda vaadata, ausõna!“

Rjabina lõi pilgu maha. Ta oli algul mõelnud vastutust enda ja meeskonna eest, aga kui teine teda võõriti mõistes (ükskõik, kas tahtlikult või tahtmata) oli näidanud talle olukorda õigetes mõõtetes, ei tihanud ta enam oma esialgset mõtet avaldada. Ütles vaid niipalju:

„Oleks mul oma laev jalge all,“ — ta mõtles lessovozi¹ „Sacco't“, mille fašistid — olgu nad neetud — 43. aastal ta jalge alt põhja pommitasid — „ma ei viidaks silmapilkuugi mõnusa jutuga siin, aga see laev on kohasem jõe kallaste vahel loksumiseks kui soolasesse vette...“

Tema toriseva jutu katkestas Gussev, kes seni oli istunud vaikelt, nagu istutakse teatris kõitvat näidendit vaadates:

„Seltsimees Rjabinal on õigus — „Komsomolets“ pole mitte just esmajärguline laev —, kuid,“ — ta kinnitas oma avala pilgu kapteni madalale vajunud kulmude alla — „meeskond ei ole seda!... Mullu kuulus ka viimane sõit meile.“

„Selleks ma nimelt teid kutsusingi!“ laotas Nikitin käsi ja naeratas hämmastunult, nagu tahaks ütelda — „et te seda ka varem ei taibanud!“

¹ spetsiaalselt metsaveoks ehitatud laev.

Rjabina ütles selle peale:

„Mnjah!”

„Kail loksud peale „Komsomolets'i” veel kaks laeva, kellele oleksin võinud anda selle ülesande hädakorral...”

Rjabina nagu kokkus neist sõnust:

„Ei, ei,” vehkis ta parema käega tõrjuvalt, „te saite must valesti aru, Rodion Danilõtš. Ulesanne on vastuvaidlematult olulise tähtsusega, seda peab oskuslikult... kogemuste põhjal...” Ta vaikis tükk aega, hoides kätt poolpüsti ees märgiks, et teised teda ei segaks, siis kuulutas: „Me viime laadungi kohale,” ja nagu selgituseks lisas: „On vaja — tähendab, viime.”

Nikitini ümarad põsed tõmbusid naeratusest lohku: raskeim samm — näidata inimestele kätte nende ülesannete täit ulatust — oli astunud.

„Millal te sõidate?” küsis ta vaikselt.

„Esimesel võimalusel, iga asjata raisatud minut on praegu kuritegu,” vastas Rjabina karmi asjalikkusega.

Nüüd asusid kõik kolm arutama sõidu ettevalmistusi.

Antud momendil olev laadung laeval, seitsesada standardit ehitusmaterjali, läheb kogu ulatuses täie ette. Jääb laadida veel kaheksasada standardit.

„Kuidas on, Lev Makarovitš, võtate peale? Märkideni see ju laeva alla ei võta,” uuris Nikitin Rjabina tardunud nägu.

„Märgid märkideks,” silus too lõuga vurrude alt, „aga tekklaadung jääb kõrgeks praeguse aastaaja kohta.”

„Laeva klassi arvestades ei astu me reeglitest üle. Pealegi — võime jagada tekklaadungi soringutega kaheks.”

„Seda nagunii. Pole minu viis — asjata riskida.”

„Kaua me laadime?” pidas Gussev esimese küsimuse otsustatuks.

„Neli päeva,” lausus Rjabina mõtlikult.

„Kolm,” lausus Nikitin kähku, „teen peadispetšerile korralduse rakendada meie parimad noortebrigaadid.”

„Varustust tuleb täiendada,” märkis Rjabina. „Säärase tuulega on eriti kehtiv merevanasõna — ühe päeva reis, seitsme päeva leib.”

„Olen informeerinud varustuskontori ja TVO ülemat.”

„Jääb veel meeskond.”

„Ka seda oli Nikitin ette näinud — ta lükkas Rjabina ette reservi nimestiku:

„Valige oma suva järgi.”

Kapten ja tema abi kummardusid paberilehe kohale. Kütja ja ühe madruse suhtes oldi ühel arvamusel — olid mõlemad tuntud mehed — kõlbavad! Teist madrust oli raskem leida. Puha võõrad

nimed ja niisugusele reisile tahaks minna ainult säärastega, keda võid usaldada nagu iseennast.

„Et ma kohe ei märganud!“ hüüatas pompoliit äkki rõõmsalt. „Aleksander Aleksandrovitš Petrov... Sašal!“

„Ta on praegu puhkusel,“ tähendas Nikitin tagasihoidlikult.

„Kui ta vaid kuuleb, et midagi uljast ees, on ta jooksujalu siin!“ teatas Gussev lõbusalt.

Kapten põrnitses kahtlustavalt nimetatut sõiduaega:

„Pole aastatki... roheline...“

„Sõitsin temaga koos „Mossovet'i“ peal. Eeskujulik.“

Kapten tahtis midagi ütelda, kuid lõi käega — ees on veel raskem küsimus — on vaja esimest tüürimeest ja nimestikus seisab ainult üks, talle mitte midagi ütlev nimi — Sergei Kuzmitš Belikov.

„Kas soovitate?“ pöördus ta nõutult Nikitini poole.

Nikitin ei vasta midagi. Ja niipalju „Komsomolets'i“ kapten oma laevandusülemat juba tunneb, et kui see vaikib, siis tähendab, — ta ei taha vastata.

„Mis tal siis on?“ muutus küsija kärsituks. „Kas ta pole meremees või?“

„Ta on sõitnud kakskümmend aastat,“ vastas Nikitin, kuid ikkagi kuidagi puiklevalt.

„Nojah? Joodik?“

„Ei, ei, mitte seda. Korralik töömees, niipalju kui aastase teenistuse järgi võib otsustada...“

„Kuidas ühe? Ise ütlesite — kakskümmend?“

„Ülejäänud aja kohta ei tea ütelda, sõitis ameerika laeval.“

„Miks te niisugust üldse nimekirja topite?! Ta võis seal olla maakleriks ja nüüd tuleb ja ütleb — meremees!“

„Jaa — meremees,“ lausus Gussev rahulikult vahele.

„Sõitsite temaga koos „Mossovet'i“ peal?“ küsis Rjabina lõikavalt.

„Jah,“ ei lasknud Gussev oma rahulikkust teise ebasõbralikust toonist häirida. „Ta kaotas oma vanemad Vladivostoki okupeerimisel interventide poolt. Sattus poisikesena Ameerikasse. Teenis laeval tüürimehena välja. Neljakümne kolmandal repatrieerus. Sai „Mossovet'i“ pommitamisel pihta. Lamas aastapäevad haiglas. Terviseparanduspukusest loobus — tuli otse merele tagasi...“

„Mnjah, iseasi. Miks te kohe ei öelnud?“ ümahtas kapten nõustuvalt. Kuid päris rahule ta siiski ei jäänud. Pärast lühikest vaikust lisas: „Kui tal aga harjumusi...? Olen näinud nende ohvitseri. Novaja Zemlja juures ühed hüppasid paatidesse — sakslaste pomm olevat laevale liiga lähedale kukkunud! Närusus!“ Kapten turtsatas pahameelest.

„Harjumusi tal ju mõningaid on,“ noogutas Gussev, „tühiseid

harjumusi. Aga need hüljatakse tõsiste inimeste keskel, kui neid inimesi armastatakse. Ja ta armastab oma rahvast... Muide, me võime tema poolt läbi minna, ta on siinsamas — „Meremeeste kodus“.

„Milleks seda? Kui teie teda usaldate — hästi!“ otsustas Rjabina ja, pöördudes Nikitini poole, näitas sõrmega nimekirjale:

„Võtan selle Belikovi.“

„Siis jääb teil veel kõigest vanemmehaanik valida?“

„Vanemmehaanik?“ imestas Rjabina.

„Seltsimees Kiin läks minu teada pensionile...“ valis Nikitin kobavalt õnu. Talle oli mõistmatu, mida Rjabina siin imestab.

„Pakib juba kolmandat päeva kohvreid...“ selgitas Gussev omalt poolt.

Ah seda nad mõtlevad! noogutas Rjabina endamisi. Seda teab ta ise paremini kui ükski teine, aga... ega nad ometi ei arva, et ta võtab selle sõidu ette ilma vanemmehaanik Kiinita? Ei, ei tule kõne allagi. Ta ise räägib Eduard Pearovitsiga.

„See, see jätke minu hoolde,“ lõpetas arutluse.

Kõik kolm lahkusid üheaegselt. Nikitin laadimistöõde organiseerimist kontrollima, „Komsomolets'i“ mehed laevale. Teel astusid viimased ikkagi „Meremeeste kodust“ läbi. Nad leidsid Belikovi saalist malelaua tagant. Gussev tutvustas teda Rjabinale.

„Sinu uus kapten, Sergei. Muidugi juhul, kui sulle „Komsomolets'i“ esimese tüüri koht on vastuvõetav?“

„Siis sõidame jälle koos?!“ surus Belikov varjamatu ärevusega sõbra kätt. „Täna sind!“ Veidi rahunedes pöördus Rjabina poole: „Ja kuhu me... kuhu „Komsomolets“ sõidab?“

„N asulasse,“ vastas see lühidalt.

„Millal siis?“ hämmastus Belikov.

„Neljapäeval.“

„Aga?“ Belikovi rõõm muutus arusaamatuseks. „Praeguse tuulega Jäämerre?“

„Teist tuult pole meil võtta!“ pöördus Rjabina minekule.

„Kuid see on ju — enesetapmine, tõepoolest!“

Rjabina tõmbas end sirgu:

„Eksite! See on kohustus, seltsimees Belikov!... Hüvasti!“

Ja lahkus.

Gussev raputas kaua Belikovi õlast, enne kui see oma segastest tunnetest toibus.

„Kuidas on, Sergei, sõidad meiega?“

Nüüd sai Belikov pahaseks. Tema avaldas ainult oma arvamist ilmastiku kohta, aga nemad — ei tea mis? Vaata, et peavad veel argpüksiks.

„Ütlesin ju — sõidan! Selge?!“ ütles ta solvunult.

„Tore! Käi siis Nikitini poolt läbi ja — „Komsomolets'ile“!

Gussev jõudis pahandatud kaptenile alles õues järele. Vastu ootusi ei lausunud see sõnagi. Heitis talle ainult lühikese pilgu. Kuid see pilk oli kõnekam kahetunnilisest loengust.

Vanemmehaanik Kiini leidis Rjabina tema kajutist. Too, tema kasvu ja näoltki talle veidi sarnane (juuste hele värvus välja arvatud), istus koil ja vahtis üksisilmi enda kõrvale laotatud maa-kaarti. See oli Kiini armastatuim tegevus viimaste kuude jooksul. Märgates kaptenit ukssel, noogutas ta peaga tooli suunas, mis pidi tähendama: „Võta istet, vana sõber,“ siis torkas sõrmega sinise sopolise laigu äärde:

„Vaat sellel kaardil on eriti selgesti näha — Käsmu. Just siin kohas, näed. Ma tõmban punase pliiaatsiga ringi ümber, siis pole karta, et mööda sõidad, kui juhtud...“

Rjabina vaikis. Tal oli äkki väga raske esitada ettepanekut, mis veel sisenedes näis olevat nii vastuvaidlematu.

Mees, kellega ta sõitis koos juba üle kümne aasta, kellega ühises pingutuses saavutati nii mõnigi tore tõvõit ja kellega mõnigi kord, just viimastel aastatel, seisti, nagu öeldakse, külg-külje kõrval surmasuus, see mees oli otsustanud veeta elu lõpuaastad oma sünnikohas. Eesti lõplik vabastamine välismaistest sakstest oli avanud talle võimaluse pöörduda sinna, kuhu pääsu' olid talle omal ajal sulgenud kodumaised saksad. Ta oli tihedas kirjavahe- tuses lastelastega ja kõneles sageli, kuidas need teda ootavat, ja veel sagedamini, kuidas tema süda sinna kipuvad.

Rjabina vaikib seni, kuni Kiin ise küsib:

„On sul midagi hingel, et sa nii...?“

„Vaata, Eduard, kas sa ei tahaks... vana sõpruse nimel... mul on ees kõva teekond...“

„Räägi, räägi...“ julgustab kõnetatu.

„Vastutusrikas...“

„Ah et Jäämerde? Gussev ennist nagu tähendas...“

„Jah... Vahest tuleb sinna talveks jääda...“

Kaks meest vahib teineteisele otsa, siis aknast välja — jõe- perval vilkuvaid tulesid, siis koile laialilaotatud kaarti. Nad mõle- mad hõõruvad kord lõuga, kord põski, kord laupa. Viimaks murrab alltekimees hoolikalt kaardi kokku, pigistab selle riulile raamatu vahele ja küsib rahulikult:

„Nii et see on kõik?“

„Kõik.“

Pootsman Vassili Jastreb laskus kütteruumi. Ta on mees, kelle vanust raske arvata. Kuidagi ei ütle ära, kas kortsud ta näos on aastatest või alalisest naeratusest. Ka ta kõnnak ei reeda midagi,

see on poisikeslikult hüplev ja vanamehelikult lääpav ühtlasi. Ainult need, kes on kuulnud ta jutte, kus ilmtingimata esineb fraas: „Ja kui siis „Aurora“ kõmmutas . . .“, saavad teada, et „Komsomolets'i“ pootsman on päevi näinud.

Jõudnud alla, hõikas ta kõlavalt:

„Kõik, kes te siin olete — kella kuueks koosolekule!“

Kütja Kuzmin, kes seisis talle kõige lähemal, küsis selga sirutades:

„Mis asjus?“

„Aga selleks see koosolek ongi, et sulle seda ütelda,“ ruttas Jastreb teadet edasi kandma.

Kell kuus oli kogu meeskond, kütte- ja tekivahid välja arvatud, istumas laeva Punases nurgas. Uks koht laua otsas oli vaba: kapten Rjabina jaoks.

Rjabina ilmus täpselt. Tervitas. Istus. Libistas pilgu üle koosolijate, põgusalt peatudes vanadel komsomoletslastel: vanemehaanik Kiinil, pootsmanil, teisel ja kolmandal tüürimehel, kütjatel Kuzminil, Orešnikul, ja üksisilmi uurides uusi nägusid, nagu tahaks ta selgusele jõuda nende taga peituvais väärtusis. . . Enamus nägudest on noored — varem pole nagu seda märganudki. . .

Ta alustas kuidagi järsult:

„Seltsimehed. Meile on usaldatud austav ülesanne. Muidugi — voodis magades ei teenita au, ülesanne on ränk. Meile on usaldatud viia N asulasse ehitusmaterjali, millest oleneb kolme tuhande inimese töö kogu talveks. Kes on teist sõitnud Jäämerel praegusel aastaajal, teab, mida see tähendab. Kuid nagu ma näen märkidest mitmete rinnas, on mõnelgi teist tulnud sõita veel raskemais tingimuses — ja te täitsite oma kohust hästi. Täitkem seda hästi ka nüüd!“

Järgmisena võttis sõna kapteni abi poliitilisel alal. Ta ütles:

„Mul on vähe lisada seltsimees kapteni sõnadele. Kui, siis vaid seda, et iga minut töötab meie kahjuks. Metobs ennustab neljakuni viiepallist tuult, kuid on võimatu ütelda, kui kauaks. See pärast, seltsimehed, arutagem koos läbi, kuidas saame väljasõidu-aega lähemale nihutada. Laevandusülem lubas meile saata parimad noortebrigaadid. Mida teeme omalt poolt laadimise kiiremaks lõpetamiseks?“

Mitmed käed tõusid. Esimesena anti sõna kütja Kuzminile: ta oli käetõstmisega teistest kärmem olnud ja pealegi oli ta noortest see, kellelt alati kuuldi kõige küpsemaid ettepanekuid — poiss polnud asjata komsomoli algorganisatsiooni sekretär.

„Teen ettepaneku,“ alustas ta enesekindlalt, „moodustada noor-

test brigaad, kes tagab vintside katkestamatu töö kogu laadimisaja jooksul..."

„Just, Leonid!“ hõikas kütja Ivan Savvitš, kel oli kärsitu loomus.

Noored võtsid Kuzmini ettepaneku üksmeelselt vastu ja Gussev oli parajasti sõna andmas Jastrebile, kui sisenes tekivaht. Ta läks teise tüürimehe juurde, kõneles temaga ja lahkus. Teine tüürimees palus sõna ja kui Jastreb oli loovutanud oma eesõiguse temale, teatas, et esimene laadimisbrigaad on saabunud.

„Kes soovib veel sõna? Teie, seltsimees, Jastreb?“ küsis Gussev kiirustades.

Jastreb lõi käega. Mis siis enam kõnelda, kui saab juba tegutseda. Koosolek oli lõppenud.

Kapten palus tüürimehi, mehaanikuid ja pootsmanit enda juurde arutama sõitu puutuvaid üksikasju, tema abi ruttas noortega vintside juurde.

Kui Belikov pool tundi hiljem laevale tuli, kuulis ta juba eemalt töö ühtlast rütmi. Vagonettide kiginat, mis laudu laeva äärde sõidutasid. Vintside heledaid kriuksatusi, kui need ruttasid koormat haarama, ja rasket raginat, kui need sellega laevale tagasi pöördusid. Taas vagonettide kigin, taas vintside kiuksatused... Sekka üksikuid asjalikke hõikeid. Ja see ühtlane rütm ei lakanud enne kui neljapäeva hommikul kell veerand üksteist.

Kail oli kenake hulk inimesi: meeskonna omakseid, tuttavaid, laadimise lõpetanud noori, kes, rahul oma töötulemusega, on jäänud vaatama, kuidas „Komsomolets“ laadungiga vabas vees ka toime tuleb. Pealegi pole see päris tavaline väljasõit. On enam-vähem kindel, et laev enne kevadet kodusadamasse ei naase, ja teiseks — praegusel ajal pole nali sõita Jäämerel.

Kailseisjate vahel sagib Vassili Jastreb. Kõnetab üht, pärib teiselt: kas keegi ei tea midagi Petrovist? Poiss lubas kaptenile kell üksteist laeval olla, aga praegu on juba veerand kaksteist. Saanud kuulda vaid seda, mis ta isegi teab, — Sašal olevat kümne kilomeetrit ülesjõge asuvas kaluriteartellis pruut Dunja — ruttab ta laevale tagasi. Siin kohtub ta ühiskajuti ukstel Rjabinat, kes viivitamatult küsib:

„Kas Petrov on tagasi?“

„Ei ole mitte, seltsimees kapten!“ võtab pootsman valvelsaisaku. „See tähendab, — ta ilmub iga silmapilk.“

Rjabinat saatev Nikitin pöördub esimese poole:

„Pean teile kohe vaatama uue madruse, Lev Makarovitš.“

Pootsman Jastreb on häbist tumm. Oleks veel, et ainult omad inimesed, aga siin on Nikitin ja veel igasuguseid teisi asjamehi,

mis mulje neil küll „Komsomolets'il" valitsevast korrast jääb. Arvavad viimaks, et siin valitseb alati niisugune soodom.

„Kutsuge seltsimees Gussev siia," ütleb Rjabina.

„Kutsun seltsimees Gussevi, seltsimees kaptent," tõttab õnnetu pootsman korraldust täitma.

Gussev seisab Belikovi kõrval laevaahtris. Nad nõjatuvad reelingule ja vestlevad ka Petrovist.

„Ma imestan sinu usaldust inimeste vastu," ütleb Belikov ja ta hääles on etteheidet.

„Usalda, kes seda väärivad, kes ei vääri, nendega ära üldse tegemist tee!" vahib Gussev ülesjõge.

„Sa näed ju — mitte ühtegi paati. Ja praegu on kümme kakskümmend kaks. Olen nõus vedama kihla, et su Saša löi käega. Kui ollakse nii noor ja armunud..."

„Sa ei tunne meie noori, muidu sa ei veaks kihla."

Belikov naeratab heatahtlikult. Sõbra enesekindlus tundub talle veidi ülepakutuna. Muidugi, tema, Belikov, koges sõja ajal korduvalt nõukogude nooruse vaprust ja kartmatust. Kuid see on noortele kuidagi omasem kui küps kohusetunne, mis eeldab kõrget vaimset arenemist ja on tema, Belikovi, arvates saavutatav alles aastatega.

Ta tahab midagi ütelda, kuid parajasti ilmub pootsman ja teatab kapteni korralduse.

Kui Gussev kohale jõuab, ei vajata teda enam. See, kelle pärast teda kutsuti, on juba ise kohal. Seisab higist leemendava näoga hingeldades ja kannab ette oma hilinemise põhjust. Ta olevat küll hästi varakult teele asunud, aga nagu kiuste hakanud paadi mootor pooltel teel streikima. Nii tal tulnud ülejäänud tee jalgsi lasta. Ta oleks ju võinud lõõtsa paati jätta ja seevõrra kergendatud kandamiga kümmekond minutit varem päralt jõuda, aga tal olevat olnud pillist kahju lahkuda. Tunnistab end süüdi.

Kapten kuulab ettekande hoolega lõpuni. Siis pöördub pootsmani poole:

„Näidake Petrovile tema koht kätel!"

Pootsman juhatab saabunu madrustekubrikusse. Näitab talle tema koi ja kapi, aitab isegi lõõtsapilli ära paigutada ning alles siis, kui nad koos uuesti tekile tulevad, ütleb:

„Aga sina ära teinekord sõida niisuguse paadiga, mille mootor pooltel teel streikima hakkab!"

Petrov paraku ei kuule teise õpetlikku nõuannet. Ta on kail tagasi, kus teda ootab villasest rätikust silmi säratav Dunja.

Veel kümme minutit, viisteist, kakskümmend.

„Mehed tekile! Võõrastel laevalt lahkuda!" kostab pootsmani madal, laulev hääl.

Viimasena lahkub pardalt Nikitin. Trepil surub ta veel kord Rjabina kätt ja see käepigistus ütleb: „Te teate oma ülesande tähtsust.“

Kapten astub tõsisel sammul sillale. Kõnetab tüürimehi. Esi-mene ruttab vöörbakki, teine ahtrisse. Vaevalt on nad kohal, kui kaptenisillalt kõlab:

„Otsad lahti!“

Trepp tõmmatakse laevale. Telegraafi tilin. Kruvi peksab vett. „Komsomolets“ kääneb nina aeglaselt allavoolu. Käeviipeid, hõikeid. Üle teiste kostab Dunja hele, erutusest lõikavaks tõusev hää:

„Tule rutem tagasi, Saša! Ootan!“

„Komsomolets“ on lahtises vees. Kapten tõstab käe aurusignaali nõõri järele. Kostab kolm vilet. Kail seisvad laevad vastavad samaga. Siis üks vile „Komsomolets'ilt“. Üks kailt.

Saša seisab ahtris, lõõts rinnal. Ta kavatses lahkumiseks midagi lõbusat mängida, kuid ta ei saa kuidagi alustatud. Ta vehib kogu aeg hüvastijätuks. Algul palja käega, pärast mütsiga. Ja alles siis, kui inimkujud kail sulavad üheks halliks laiguks, leia-vad ta sõrmed klahvid ja üle jõe roheka vee, milles ujub klaasist lumelõrtsi, kajab rõõmus meloodia.

Kolmanda päeva õhtu. Kaks vahti tagasi jõuti avamerele ja praegu on maast näha vaid kaljude sinavaid piirjooni silmapiiril. Päike on loojunud. Edelataevas hõõgub tuhmilt. Lained, päeval rõõmsaltsinised, hakkavad tõmbuma süngeiks. Lõunas on neil lillakas helk, põhjas mustjassinine. Ja selles mustjassinises ääretuses lööb helendama erevalge täpp.

„Seal ta ongi!“ lausus kaptenisillal seisev Belikov binoklit silme eest võtmata ja sirutas vasaku käe kirde suunas.

„Kuhu ta pidigi jääma, tuul niisugusest kandist...“ noogutas pootsman leplikult... Veidi aja pärast lisas: „Logi kuluks välja võtta, muidu võib teisest kergesti ilma jääda... Viieteistkümmendal aastal tulime kord Muurmanskist...“

Kui pootsman oli oma väidet ajujää vahel sõites logist ilma-jäämise võimaluse kohta isiklikest mälestustest võetud näitega kinnitada jõudnud, ujus vahumütsiline jääpank juba päris ligidal.

„See läheb kaugelt mööda,“ rahustas põline merekaru tüüri-meest, kes kärsitult paberossi süütas ja sellega kuidagi hakkama ei saanud: järsult jäiseks muutunud õhk võttis käed kohmetama. „Kuid ega ta pole üksi: jääpank on nagu heeringas — armastab ujuda parves.“

„Võtke logi välja ja märkige üles näitearv,“ sai Belikov vii-maks suitsu põlema.

Talle ei vastanud keegi, sest see, kellele ta korralduse andis, on juba laeva ahtris seda täitmas.

Pootsmanil oli õigus: esimesele kuulutajale järgnes kaks... viis... terve parv õõtsuvaid jäälahmakaid. Õnneks vajusid needki kaugele taha. Kuid — silmad lahti! Igaühel neist pole valgeid mütse... ja videvik langeb peale. Sealt hiilibki üks, tumedalt-läikiv, nagu lainedki, mis teda tõukavad.

Belikov avas juba suu, et hõigata kursimuutust... Ei — läheb mööda. Valvas pilk kobas vetevälja ja ainult korraks hüppas sellelt käekellale. 15.42. Veerand tunni pärast tuleb vahetus. Seni... Silmad hakkasid pingutatud vaatamisest kipitama. Kas mitte? Ei — ainult laine rullus nii, nagu oleks...

Mees kaptenisillal sülitas ammukustunud suitsu suust. Praegu pole aeg seda uuesti läitma hakata. Vööris on ju vahid väljas, aga... nad on noorukesed alles. Muidugi, nende uljuses ja tubliduses pole kahtlust, Belikov veendub selles iga päevaga — iga tunniga üha enam. Tore noorus! Mitte säärane, mille keskel tema üles kasvas. Siin ei aeta taga rikkust, edevust, odavat lõbu. Siin ei haarata esimeses õhinas pussi järele ja eesmärgiks pole neil lähema sadama urkad. Aga ikkagi — kas suudab nende tahtekindlus korvata aastate kogemusi?! — Ta kuulatas. — Keegi on vist avanud madrustekubriku ukse: seni sumbuvalt kostvad lõõtspillihelid paisuvad järsku tugevaks. Seal nad nüüd on! Praegu, kus laev viibib, liialdamatult öeldes, surmasuus, tõmbavad nad pilli!

Sillatrepil kostis hüplevaid samme.

„Pootsman!“ mõistatas pahandatu.

„Jah?“ jõudis hõigatu sillale.

Ütelge poistele, et nad kubrikuukse kinni paneksid.“

„Kas seltsimees esimene tüür ei pea muusikast lugu?“ imestas pootsman.

„See võib segada vahimehi nende ülesannete täitmisel. Noored...“

Tema lause lõpetas hele hüüd laevaninas:

„Jää sada meetrit vöörist paremal!“

Belikov tõmbus üle keha higiseks. Eksis! Oli lasknud oma tähelepanu kõrvale juhtida!

„Viis kraadi vasemale!“ kähistas roolimehele, kui laev juba muutis kurssi — nääpsuke, tõmmunäoline poiss rooli juures oli hoiatavat hüüdu kuulnud ja vastavalt sellele tegutsenud.

Põigelnud veel ühe jääpanga eest ja seadnud laeva õigesse kurssi, andis Belikov vahi teisele tüürimehele üle ja siirdus kaardimajja sündinust päevikusse kandma.

Laskunud trepist, tundis ta järsku suurt roidumust. Nõjatus vastu seinu. Suitsetas... Laine oli tõusnud — aeg-ajalt paiskas

üle reelingu lõikavat veetolmu. Valjenev kohin hakkas matma kõiki muid helisid. Muusika kubrikust kandus nüüd siia vaid katkendlikult... Kas pole siiski õigem, et nad mängivad?! Kas ei kinnita see siin, keset loodusjõudude arutut visklemist, inimese võimet teadlikuks tegutsemiseks?! Kui hea on tal endalgi praegu siin nii seista ja kuulata!... Ja jääst ollakse ka seks korraks vist möödas — juba veerand tunni jooksul pole seda enam näha olnud.

Belikov astub rõõmsalt kaardimajja. Siin kohtub ta kaptenit ja Gussevit kummardumas kaardi kohal, mida seinalamp heledasti valgustab.

Kapten vastab tervitusele pead tõstmata.

„Ajujääst oleme momendil nähtavasti väljas,“ teatab Belikov kerge rõõmuvarjundiga hääles, jäädes kaardi ette seisma.

Kapten lükkab tema poole raadioteate.

Belikov vaatab korraks kitsast pabeririba. Siis sulgeb silmad. Mälupilti jäävad kumama sõnad — „Öösel oodata põhjatormi kuni üheksa palli“.

Kui ta silmad avab, näeb ta kaptenit viitamas aknaluugile, kus tillukese elektrilambi kitsas kiirtevihus hiilgab termomeeter.

„Koos pakasega,“ lausub Gussev selgituseks.

Kandnud vahj päevikusse, palub Belikov luba lahkuda. Gussev väljub koos temaga. Rjabina hõikab neile järele:

„Laske pootsmanil vahimeestele kasukad ja tormiriided välja anda. Praegu iga piisk, mis langeb, jäätub!“

Sõbrad leiavad pootsmani paaditekil. Gussev annab talle kapteni korralduse üle. Parajasti alustab lõõts madrustekubrikus uut lugu.

„Kuula!“ võtab Belikov Gussevi käevarrest kinni.

Pootsman saab tema ütelsest valesti aru.

„Kui te arvate sedasi, et see pole hea või et segab, ma nimetan poistele, otsekohe.“

„Ei, ei, mina olen ainus, keda see segas — enne,“ vastab Belikov süüdlaslikult.

Pootsman eemaldub. Teised kuulavad vaikides loo lõpuni.

„Heida nüüd puhkama, ränk öö on ees,“ lausub Gussev nagu muuseas.

„Ja sina?... Kas me ei teeks parem partii kabet?“

„Lähnen alla, vaatan, kuidas katelde ja masinaga...“

„Neist tead sa, jah, palju,“ muigab Belikov.

„Tõtt-ütelda, väga vähe. Aga ma tean neid mehi, kes käsutavad ahjusid ja masinaid.“

„Jah, iga piisk, mis tuleb, see jäätub,“ pomises pootsman läbi hammaste, ronides kapteniga üle laadungi vöörist keskteki poole.

„Metobs ei petnud,“ ühmas kapten vastu.

Vinguv raju pildus laeva küljelt küljele ja mehed pidid järjest haarama nõõride järele, mis olid käsipuudena tõmmatud üle tekk-laadungi.

„Tundsin seda oma kontides juba enne väljasõi... Hoia!”

Pahisedes laevale langev laine rebis sõnalõpu pootsmani suust. Mees klammerdus ühe käega nõõri, teisega toetas kaptenit, kelle samm ei näinud päris kindel olevat — mure, magamatus ja üks aastad ka annavad end tunda.

„No-noh, pole viga,” lausus too, kui laine tagasi kahises, olles katnud laudad sula pigina läikiva jääkorraga.

Laskunud laadungilt ja peatunud kabiini varjus, ütles kapten:

„Meestele teatada — veetku vaba vaht ühiskajutis ja minu salongis. Pole vaja võõri vahet turnida. Tõuseb üheksa peale — saavad ristida nagunii.”

„Vahi lõpetamisel ei teeks kurja...” neelatas pootsman tähendusrikkalt.

„Las toitlustaja... aga mitte üle kahesaja grammi.”

Pootsman lääpas ahiriteki poole, et veel kord veenduda, kas kõik, mis nõuab kinnitamist, on kinnitatud ka viisipäraselt. Kapten hakkas laskuma masinaruumi.

„Kontrollima?” küsis vanemmehaanik Kiin nagu veidi solvunult, kui kapten alla jõudis.

„Soojendama. Kus mujal säärast kuumust, kui sinu riigis, Eduard Pearovitš!”

„See iseasi,” muheles Kiin endamisi.

Möödudes vahimehaanikust ja masinistidest, kes tõtlikult askeldasid abimehhanismide juures, mindi masinaruumi katlapoolsesse ossa. Siin, alltekimeestele armsaks saanud õli ja auru hõnguvas ruumis, tundis Rjabina end äkki väga rahulikuna. Ta toetus seljaga vastu katla otsa ja mõnules soojusest ning vana merekaaslase lähedalolust.

Peamasina ühtlane tampimine — üheksakümmend tiiru minutis — tekitas müra ja võbinat, mis hajutas kujutluse ülal möllavast kuuepallisest rajust.

Siin, kus kõikumine on kõige väiksem, hakkas Rjabinale tunduma, nagu oleks tal parem jalg lühem — vägisi kiskus keha viltu. Ta vaatas seinal rippuva kronomeetri poole.

„Seitse kraadi,” ütles Kiin mõistvalt. „Tuleb öö, Lev Makarõtš! Torm alles algab.”

„Torm?! Mis see torm! Tühiasi! Aga pakane — olgu ta needud,” lükkas Rjabina peaga pahaselt seina poole, mis oli veejoozeni härmas. Siis küsis sõbralikult:

„Ja tuleruumis — korras?”

„Kuidas siis, Lev Makarovitš?! Minu poisid! Ahjude puhasta-

miselgi ei lange aur üle veerand atmosfääri, ja missuguse ilmaga! Võistlevad! — Gussev käis ennist nendega rääkimas... Soovid — vaatame.”

Kapten noogutas jaatavalt. Nad astusid tuleruumi.

Üheksa hõõguvat ahjusüüd nõudsid aplalt toitu ja kolm higinõretavat, punakalt läikivat kogu olid kiires tegevuses, et nende isu rahuldada.

„Kuidas läheb, poisid?”

„Süsi on hea,” paiskas Orešnik üle õla. „Lust kütta niisugusega.”

Rjabina meenutas tänumeeli Nikitinit.

„Ja sul, Kuzmin?”

Kuzmin seisis seina vastu toetudes. Tema tugev rind tõusis ja langes raskelt. Ta oli parajasti lõpetanud kahe tagumise katla-resti vahetamise.

„Sisse põles,” osutas ta ahju ees lamavale kägardunud restidele.

„Põletasid käe, pois?” märkas siis Kuzmini oma vasakut kätt kuidagi imelikult hoidmas.

„Restide vahetamisel... täna õõtsub.”

Kapten vaatas põletushaava lähemalt.

„Ambulantsi,” ütles resoluutselt.

„Lähen, lähen, kui vaht peetud,” püüdis Kuzmin kapteni otsust pehmendada naeratusega.

„Pole niisugust asja, et vaieldakse,” astus ka vanemmehaanik lähemale. Ja märgiks, et Kuzmini koht ei jää tühjaks, kahmas kühvli kätte.

Kuzmin võttis alistunult kuue. Rjabina aitas tal seda õlgadele tõmmata. Kui nad tahtsid väljuda, nägid nad ukssel seismas Belikovi.

„Seltsimees kapten, kreen kaheksa kraadi,” teatas too.

Kapten pöördus vanemmehaaniku poole. Nende pilgud kohtusid.

„Vasakpoordi trimmtankid tühjaks lasta, Lev Makarõtš, mis muud.”

Kaptenile jäi ainult noogutada. Belikovile ütles ta nagu rahustades:

„Vahimehed ja osa priivahist organiseerime vasakpoordi lahti-
raiumiseks jääst... Minge vahti, tulen ise üles.”

Belikov tõusis kergel sammul silda. Kapteni rahulik otsustavus oli tõstnud tema kindlustunnet. — Kui nüüd pakane ka järele annaks (kraadiklaas kaardimajas oli näidanud nõrka tõusu), on loota...!

„Noh, Saša, kas roolid sihtsadamasse välja?” küsis ta lõbusasti roolis seisvalt Petrovilt.

„Ja tagasi ka veel,” naeratas see silmi kompassilehelt tõstmata.

Kaks tundi on kestnud meeleheitlik võitlus jääga laeva eesosas. Nööridega võormasti ja soringu vaierite külge kinnitatud mehed raiuvad tuurade, kirveste ja kangidega lahti kilde, mis langevad laeva ümbritsevasse pimedusse. Kuid pimedusest valguvad uued veehulgad peale ning taandudes lisavad uut raskust laevale, uut vaeva meestele. Ja mehed raiuvad, sest on vaja raiuda. Pealegi — tuul, mis piitsutab veetolmu näkku, pole enam nii jäine. On lootust...

Vanemmehaanik ronib sillale, kus kapten ja esimene tüürimees jälgivad vaikides võitlust ebavõrdsete jõudude vahel.

„Tankid on tühjad, Lev Makarõtš, aga...“

Sillale ilmumisest peale pole kapten poetanud sõnagi. Ta ei tee seda ka nüüd.

„Jääd tuleb niipalju peale...“ vastab esimene tüürimees tema eest.

„Mida's me?“ kehitab vanemmehaanik õlgu.

„Hoidke masinaid! Kuulete, kuidas taglases ulub — läheb sulale,“ ei suuda Belikov oma ärevust varjata. „Oleme päästetud. Kui need seal vastu peavad,“ osutab vööri, „ja masinad üles ei ütle!“

„Seda ei juhtu, et masinad...“ ja lauset lõpetamata kaob vanemmehaanik trepile.

Mehed vööris peavad vastu. Pool tundi veel. Tund. Rammestunud käsi virutavad nad pihta tumedalt kiiskavale vaenlasele.

Kapteni abi poliitilisel alal, Gussev, juhhib neid. Jääst soomusrüüs, tuur odana käes, kriiskab ta läbi maru:

„Rohkem titside poolt! Tule siia! Löö sealt! Esmajoones soringud lahti! Veidike veel, poisid! Virutagem!“

Tuul kõveneb veelgi. Üheksa palli, pigem rohkem kui vähem. Raiumisest pole enam kasu. Ollakse liiga väsinud, et jõudu jätkuks millekski muuks, kui enda püstihoimiseks viskleval, vildakul, libedal jalgealusel. Ainult pootsman ja kaks noort, hoides ühe käega titsist ja teises raieriista, suudavad vahete-vahel mõne killu lahti lüüa.

Gussev tõmbab kinda käest. Katsub soringut enda jalge all. Parajasti laksatab tema selga veevalang. Joad nõrisevad mööda külgi ja kätt alla, vahelt soringut kobavate sõrmede. Ei! Ei jäätu enam!

„Lõpetada! Oleme võitnud, poisid! Saate aru, võitnud!“ vehib käega.

Tema kõrval variseb midagi. Kütja Orešnik nõrkes — oli tulnud vabatahtlikult otse küttevahist. Nüüd veereb ta keha vintsi-augu poole. Gussev püüab seda takistada ja tal õnnestubki viimasel silmapilgul nõrkenut ohust eemale tõugata. Paraku nii vii-

masel, et ta enda jalg lauaserval libiseb ja ta kaob mustavasse auku.

Ta tõmmatakse nõõripidi välja ja toimetatakse laadungilt tekile. Siin võtab ta jalad alla ja, toetatuna kahest mehest suundub ühis-kajutisse. Tema järel liigub Jastrebile nõjatuv Orešnik. Nende kannul ülejäänud osa lõpunivõidelnud meeskonnast. Möödudes sil-last, hõikab Gussev kähedaks karjutud häälel:

„Soringud hoidsime lahti, kapten.“

Kapten tõstab käe mütsi äärde.

Belikov seisab valvel, kuni viimane mees silla alt möödub. Teda valdab imetus. Ta pole esimest päeva merel. On näinud aastate jooksul mõndagi mehist tegu, võib meenutada mõndagi näidet sügavast kohusetruudusest, siirast sõprusest. Kuid kui era-kordsed olid need seal! Nagu üksikud valged laineteharjad sompus mere määndunud-hallil taustal. Isikliku kasu, auahnuse, tooruse määndunud taustal. Siin seevastu! Ta silme eest kanduvad mööda Kuzmini, Orešniku, Kiini, Gussevi, Jastrebi nii lihtsad ja ometi nii suured kujud. Või võta seda noorukitki, kes praegu tema selja taga rooli hoiab. — Katkestab puhkuse, lahkub oma armastatust ja läheb ohtlikule sõidule. Miks? Ta ei saa sellest vähimatki isiklikku kasu? Aga ta on siin, kuna vajatakse mehi, kes viiksid metsamaterjali N asulasse. Kes vajab? Tema rahvas.

Teine tüürimees tuleb sillale vahti vahetama. Ta sai end ainult mõne minuti soojendada ja hinge tagasi tõmmata. Riided krobisevad tal ja silmad on kolm tundi näkku peksvast jäisest mere-veest peaaegu kinni tursunud.

„Kalle suureneb,“ ütleb süngelt. „See pole paljalt jääst.“

Belikovi mõtted paiskuvad segi. Niisiis oli kõik asjata. Inimesed võtsid endale ülejõukäiva ülesande ja nüüd... Mis nüüd? Miks seisab Rjabina tummalt enda ette vahtides, nagu tahaks ta milleski selgusele jõuda? Siin pole midagi mõtelda! On: kas sõita edasi ja hukkuda või panna masin tasasele käigule ja lasta end triivida — see vähendab tublisti ümberminekuvõimalust. Endale ootamata pahvatab ta need mõtted välja.

Talle vastab teine tüürimees:

„Ja kaua me nii triivime?“

„Kuni saabub abi... Meil on raadioside... On võimalik lennukitega...“

„Ja kes laadungi kohale viib?“

„See on võimatu!“ karjub Belikov teisele tüürimehele enesevalitsemist kaotades. „Teie peate tegema otsuse, seltsimees kapten,“ astub ta Rjabina ette.

„Teie ärge karjuge, seltsimees esimene tüürimees,“ pöörab Rjabina põlglikult pea kõrvale. „Ei seisa minu võimuses teha

otsust, mis on vastuolus kogu meeskonna otsusega: viia laev sihtsadamasse."

Keegi ronib silda. Juba trepilt kostab:

"Lev Makarõtš, Lev Makarõtš, veel mõni kraad ja ma pean tuled ahjustest tõmbama — tulekasti laed sulavad sisse."

Kapten nagu ärkaks tardumusest:

"Sina, Eduard?" hõikab trepil.

"Mina, Lev. Tõsine asi, Lev!"

"Oota korraldust!"

"Kuulen, Lev. Kuulen!" kaugeneb vanemmehaaniku hääl.

"Kas käsitate edasi jääd raiuda?" küsib teine tüürimees.

"Ei, meie raiume soringud."

"Kes raiub? See on surm!" ei suuda Belikov ikka veel taltuda.

"Igaüks, keda luban."

Ja Rjabina hakkab alla laskuma.

Belikov järgneb talle nõutult.

Uhiskajutis vaikib vaidlus, kui kapten Belikovi saatel siseneb.

Kapten astub laua juurde, võtab selle servast kinni — muidu on seismine üha suureneva kalde tõttu võimatu.

"Seltsimehed, esimene tüürimees soovitas meil kohustusest loobuda. Kes ühineb tema arvamusega, tõstku käsi."

Belikov tundis kõikide pilke endale koonduvat. Need olid laitvad pilgud. Tähendab — ta eksis. Ta oli neid inimesi imetelnud, aga polnud mõistnud. Selleks, et neid mõista, peab olema nende vääriline. Ta tahab olla nende vääriline... Nagu kaugusest kuuleb ta Rjabina edasisi sõnu:

"... et meie ühist otsust täita, on vaja raiuda tekklaadungi ülemised soringud — kreen on tugevalt tingitud laudade vettimisest bakkpoordis..."

"Ma ütlesin!" hõiskab Ivan Savvitš läbematult tema kõrval istuvale Kuzminile.

"Raiumine on seotud elu kaalulepanekuga." Rjabina sõnad on karmid. "Meie ülesande täitmise nimel palun ma kaht vabatahtlikku ette astuda."

Belikov tardus. Ta nägi tunglevaid mehi, väljasirutatud käsi, oma otsustavuses hirmuäratavaid nägusid. Gussev püüdis tõusta, kuid kukkus samasse — tema parem jalg ei kandnud teda. Kuzmin lükkas oma sidemesse mähitud käega Savvitši hooletult kõrvale, et pääseda ettepoole, kus Petrov omakorda tema kõrvale surus... Ja seejuures tuli igäihel end kuidagi püsti hoida — laeva visklemine oli muutunud veelgi jõnksulisemaks.

"Rahu!"

Ruum vaikis.

"Teie, pootsman Vassili Jastreb, olete üks, ja teine on..."

Teist oli raske nimetada. Kapten vaatas uurivalt nelja teist ette trügivat meest. Kõik ühteviisi noored. Kuzmin? Ta käsi on ju põlenud. Orešnik? Püsib vaevalt jalul. Savvitš? Uksik poeg hallipäisel emal, kes kaotas mehe ja kaks Ivani venda Isamaasõjas. Petrov?

Belikov näeb kapteni pilku peatumas Petrovil. Saša... too lubas ju laeva kodusadamasse tagasi roolida, kus teda ootab Dunja. Ei! Tema mitte!

Rjabina tõstab aeglaselt käe:

„Teiseks on...”

„Seltsimees kapten, mina!” hõikab Belikov kindlalt.

Taas koonduvad kõik pilgud temale, kuid seekord need pilgud tiivustavad teda.

„Olen kõige puhanum,” veenab kaptenit.

See pöördub rinnaga tema poole. Vöödilised kulmud kerkivad veidi:

„Teine on esimene tüürimees Sergei Belikov!”

Kuuldub heakskiitvat mõminat. Belikov naeratab. Teda on peetud vääriliseks. Ja kui ainuõigena tundub talle praegu mõte: viia laadung sihtkohta! Kuidas ta võis üldse teist lahendust otsida?!

Gussev veab end kätega lauale toetudes lähemale:

„Täna, Sergei, ma mitte asjata sind...”

„Jäta, Kolja... Sina aga, kui juhtub, et ma ise enam... täna neid, kes on kasvatanud meie rahva sääraseks...”

Ilm oli läinud pehmemaks. Ikka veel mitte vaibuda tahtev maru puistab veepiiskade sekka räitsakaid ja see varjutab vaate sillalt vööri. On näha ainult kaht mustjat kogu tekklaadungile ronimas. Kostab vasarate kopsimist. Kogud liiguvad edasi.

„Esimene paar,” tähendab teine tüürimees.

Rjabina ja Gussev, kes palus esimest teda siia lohistada, vaikivad.

„Teine paar... kolmas...”

Neli paari soringuid hoiavad laadungit. Viimane paar tuleb raiuda katki üheaegselt.

Kogud peatuvad hetkeks. Nad näivad millegi üle vaidlevat. Siis ronib lühem neist ette.

„Saatis Jastrebi ette, kartma löi...” pomises teine tüürimees.

„Ta jättis Jastrebile võimaluse päästa end hüppamisega vintsi-aku...” kummutas Rjabina teise eksoletuse. „Ta peab seda teadma, et taga on võimalusi... vähem. Ta on siiski — tõsine meremees.”

Gussev täiendas:

„Ja tõsine patrioot...”

Kahe vasara hoobid langevad ühte. Kõlks... kõlks... kõlks...

Vingudes lendavad soringud laiali. Kostab titside murdumist paremal ja laev, vabanenud allatuule laadungist, viskub veel enam vasakule küljele. Kas? Võimas laine kobrutab sillani üles, ujutab üle roolimaja. Hoidku end küüntega kinni, kes ei taha neelatud saada!... Raksatus vasakul. Lauad libisevad, hüplevad, vibutuvad üles, murduvad, sööstavad huilgavasse keerisesse. Endalt ahistava raskuse raputanud laeva läbib värin. Ta eesots kerkib... Ja saavutanud stiidi¹, jätkab ta kiirust juurde võttes sõitu sihtsadama suunas.

¹ otse seis.

Vereülekanne

1

„Siis teie, tähendab, ei taha enam töötada Tuduvere haigla peaarstina? Kurdate, et tervis on vilets, kohustused ülejõukäivad, ja arvate isegi, et meil osakonnas teie vastu intrigeeritakse. Ei, doktor Reinas, mitte meie, teie ise tegutsete enda vastu. Lubage mul olla avameelne: mitte te südamerike ei sunni teid loobuma Tuduvere haigla juhatamisest, vaid hoopis muud kaalutlused. Vastutust kardate, ja tööd — see on peapõhjuseks, ja üldse, et milleks ma siin Tuduveres rühin, kui maakonnalinnas võib-olla kergema vaevaga avanevad hoopis paremad väljavaated. Ka siin tuleb töötada, seltsimees doktor, ja kohusetruult töötada — siinseis kirurgilistes palatites ei pääse te samuti vastutusest.“

Maakonna tervishoiuosakonna juhataja vaikis ja süütas paberossi. Silmitsedes viivu läbi sinise tubakasuitsu enda vastasistujat, hõrenevate juuste ja rasvunud näojoontega vanemat meest, lõi siis sõrmeotstega kergelt lauale ning tõusis.

„Kuid olgu — olen nõus! Vabastan teid küll peaarsti kohustest, aga palve teie ületoomiseks jätan rahuldamata. Jäate ordinaatorina edasi Tuduveresse.“

Kui arst oli läinud, tekkis juhataja laubale sügav murekorts. Jällegi Tuduvere! Alati on sealsel rahval midagi õiendada, ikka on just nendega sekeldusi. Kõik teised maakonna raviasutised töötavad nii, et rõõm vaadata, igal pool leitakse aega veel poliitiliste teadmiste täiendamiseks ja kultuuriliseks isetegevuseks, ainult Tuduveres mitte. Mida teeb siis Tuduvere? Tuduvere tülitseb, nuri-seb või kaupleb paremate kohtade pärast, Tuduvere hilineb vastuvõttudele, looderdab või puudub üldse töölt. Kust, pagana pihta, leida küll õige mees, kes seal korra majja lööks? Võib-olla —

Korts juhataja kulmude vahel kadus. Surunud paberossiotsa hoolikalt tuhatoosi, võttis endine meditsiiniline kapten telefonitoru.

„Keskjaam? Lubage mulle, palun, linnahaigla! Hallo, siin Pöder... Aa — teie, vanemõde! Kuulge, kas doktor Valgmal on momendil aega? Mis — visiidil? Hästi, las tuleb, kui vabaneb, viibimatult osakonda!”

*

„Kordan veel kord, seltsimees doktor, ärge tehke endale mingisuguseid illusioone. Juhul, kui nõustute, ootab teid Tuduveres ränk töö. Ränk mitte erialal! — meditsiiniliseks personaaliks ja sanitarideks on seal enamjaolt vanad vilunud jõud — ei, see töö on rohkem poliitilis-kasvatuslikku laadi. Te lõpetasite alles sel suvel instituudi, tean, et teil puudub vilumus, et te pole jõudnud oma kutsesse veel nii-öelda sisse elada, kuid, pole viga, küll see kõik tuleb. Selle mõne kuuga olete igatahes nii tublisti töötanud, et julgeksin teiega Tuduvereski katsetada.”

Kitsa, pisut kahvatu näoga noormees teisel pool lauda ei vastanud kohe. Hetkeks peatus hallide silmade mõtlik pilk juhatajal, siis libises see edasi, kuni kiindus lõpuks suuresse seinalrippuvasse Lenini portreesse. Kummalised silmad on tol noorel arstil, nagu liiga sügavad ja karmid nii noore näo kohta. Vaevalt mõni võõras usuks, et nende silmade omanik on linnahaiglas kõige armastatum arst.

„Millal pean sõitma, seltsimees Pöder?” äratas rahulik madal hää juhataja mõtisklusist.

„Sõidate homme kella üheksase bussiga — arvan, mida varem seal tööle asute, seda parem. Raskuste puhul võite loomulikult alati arvestada minu abi. Ja veel — looge tingimata kontakt sealse parteiorganisaatoriga. Südamlük, laialdaste teadmistega inimene — tunnen teda juba Tšerbakuli päevilt... see oleks esialgu kõik.”

2

Vahetanud kitli, avas noor arst käratult nakkushaigete palatisse viiva ukse. Kikivarbail järgnes talle õde, ulatades teenistusvalmilt arstile spaatlit kurgu vaatamiseks.

„Aga meie pisipatsient ju ei magagi! Noh, väikemees, kuidas läheb? Loodetavasti ei ole palavik tõusnud — ei, ei, karta pole tarvis!” lähendas arst oma käe umbes viieaastase poisikese laubale.

„Homme, ülehomme ilmub lööve. Sest põselimanahal on juba valkjad filatovi täpid. Ulatage temperatuurileht — pulss, iste — korras! Kas olete teda juba vannitanud, nagu hommikul õpetasin?”

„Seltsimees doktor vist eksis, väikesel mehel on ju ometi leetrid. Doktor Reinas ei —”

„Palun, tehke nagu ütlesin — siin pole koht vaidlusteks!” Tugevasti longates astus arst palatist välja.

„Tahate kuulda uusimat uudist?“ tormas õde Miia mõni hetk hiljem valvetuppa. „Too noor Valgma on ikka päris kogenematu. Kujutlege, ta tahab leetrihaiget arstida vannidega, kusjuures ometi üldiselt teatakse, et enne lööve kadumist on keelatud igasugune põhjalik pesemine.“

„Mida sa siis temalt ikka nõuad?! Jah, hinde-vaidekomisjone moodustama, poliitloenguid pidama — seal on tal tõesti hakkamist. Aga arstina...“

„Pole see doktor Valgma põrmugi nii mõtlematu,“ võttis nüüd sõna ka kolmas toasviibija, noor neiu õerätis. „Kahtlane, kas Reinas oma sinepimähistega oleks tolle autojuhi kopsupõletikust jagu saanud, aga, näete, Valgma tegi ta penitsilliiniga terveks. Ja mis puutub vannidega leetrite arstimisse, siis on see ravimeetod paremates haiglates tükki aega juba kasutusel ja väga heade tagajärgedega. Sisse?!“

Ukseünnisel seisev pikk kõhn mees kergitas viisakalt oma sonimütsi. Toasolijaile vaatasid sõbralikud, veidi pilkavad silmad.

„Vabandage, kust võiksin ma leida doktor Valgma?“

„Arvatavasti on ta momendil laboratooriumis. Minge piki koridori — teine uks vasakul!“

Kibe joon suu ümber, seisis Ahto Valgma laboratooriumi akna all. Neetud paigaltammumine! Juba kolm nädalat töötab ta siin, aga edu pole ikka veel märgata. Väliselt ollakse küll viisakas, kõik ta korraldused täidetakse, kuid seejuures — nagu tänane juhtum õde Miiaga kujukalt näitas — peetakse teda ometi ainult lihtsameelseks poisikeseks. Autoriteediks on ja arvatavasti jääbki ikka edasi doktor Reinas. Muide, too Reinas — päris sümpaatne inimene, kuid abi on talt küll vaevalt loota. Paistab elavat rohkem põhimõtte järgi: ära puutu sina minusse, siis mina ei puutu sinusse...

Hajameelselt libises arsti pilk üle pooleldi varemeis oleva väikelinna katuste, üle täitevkomitee ees askeldava taastajate-rühma, üle peatänaval hullavate sügistuulest punetavate nägudega koolilaste, üle varumispunkti ees seisva viljakottidega täidetud veoauto, millele juht parajasti kiiruga presentu peale tõmbas, üle veel tellinguist ümbritsetud suure hoone. Rändas pilk, kuni äkki teravnes ja peatus all kõnniteel jutuhuos oleval naisel, kelle õlgadele visatud mantli alt paistis valge kittel. Seal ta sul on — tööajal käiakse mööda ärisid ja pekstakse keelt tänavanurkadel — kõik täpselt nagu ennegi!

Valgma tundis end korraga jõuetuna ja lööduna. Ei, tema jõupingutused on viljatud. Tema lihtsalt ei oska siinseile arstidele, õdedele, velskritele ega sanitaridele läheneda. Tähendab, ta pole

võimeline neid inimesi kasvatama. Veel täna helistab ta osakonda ja palub end vabastada.

„Seltsimees doktor on vist küll pahane, et teda pärast vastuvõtuaega veel tülitata?“

Arst pöördus. „Aa — teie,“ tundis ta ära parteiorganisaatori. „Istuge, palun!“ sirutati tulijale käsi.

„Sooviksin jälle pisut rohtu oma reumale. Käisin enne lõunat tellisetehases miitingul, küsimusi oli palju, venis pikale, nii et kui tagasi jõudsin, oli ambulatoorium juba suletud.“

„Sellest pole midagi. Kas arstim, mida teile kirjutasin, aitas teid ka natuke?“ keeras arst oma täitesulepea lahti.

„Leevendas valu, leevendas üsna tublisti. Reumat täiesti välja ravida pole ju niikuinii võimalik?“

„On nii, et hooletusse jäetud süvenenud reumajuhud nõuavad pikaajalist ravi, kuid algavad vormid on täiesti ravitavad. Palun.“

Hoolikalt paigutas parteiorganisaator rohusedeli kirjatasku vahele, pistis selle siis põue, kuid ei kavatsenud veel lahkuda. Valgmale tundus, et parteiorganisaator Metsaru ei tulnud tema juurde mitte üksnes arstimite pärast.

„Olete täna võrdlemisi sõnakehv, seltsimees doktor. Tujust ära, mis? Muide, kuidas teie töö meie viimasest jutuaajamisest saadik on edenenud?“

Valgma tundis endal parteiorganisaatori uurivaid silmi, millegipärast hakkas tal ebamugav ja ta plahvatas.

„Olen sellest haiglast kõrini! Ei oska lihtsalt leida selle kollektiiviga ühist keelt,“ lüüsis ta vaiksemalt, nagu enda õigustamiseks. Ent ta ei suutnud end vaos hoida ja ütles: „Lahkun juba homme siit väikekodanlikust pesast.“

„Väikekodanlased — kas see pole öeldud liiga rängalt?“ sõnas parteiorganisaator vaikselt. „Kõigepealt, ärge öelge nii kõigi oma töötajate kohta. Olen kindel, et nende hulgas leidub ka teadlikke nõukogude inimesi. Ja need teised, need väikekodanlased, nagu ütlete — mida olete siis õieti teinud, et nad teiega leiaksid ühise keele?“

„Kõik, mida oskan,“ vastas noor arst lühidalt.

Valgmal hakkas kuum ja ebamugav. „Olen osutunud nõrgaks, minu loengud, vestlused ja töö ei kanna vilja,“ need mõtted keerlesid tal peas. Tal oli häbi, et ta polnud täitnud talle pandud lootusi. Nurjumine tegi teda ägedaks.

„Ei, mulle jätkub — leidku juhataja siia mõni uus, sobivam mees,“ kordas ta jonnakalt.

„Te olite Isamaasõjas, seltsimees Valgma, ei usu, et teil seal oleks tulnud korrakski mõttesse lahkuda oma postilt ja öelda: mulle jätkub, ma ei oska,“ lausus parteiorganisaator aeglaselt, nagu otsi-

des sõnu, millega erutatud arstile paremini usku oma töösse süvendada. „Ärge arvake, et nüüd, neli aastat pärast sõja lõppu, võite rahulikult pühenduda ainult oma isikule. Ei, sm. Valgma, võitlus kestab... Nüüd on peamisteks vaenlasteks umbusk, egoism ja kitsas silmaring — vanad tuttavad kodanlikust ajast.“

Doktor Valgma rahunes. Äsjane ägedus vaibus.

„Neid vaenlasi ei saa silmaga näha ega kuuliga tabada,“ jätkas Metsaru, „kuid hävitada nad tuleb. Neist võrsuvad ju kõik hädad, mis meil veel jalus on. On kahtlemata elemente, keda ei saa ümber kasvatada, kes teadlikult võtavad vaenulise hoiaku — need heidetakse loomulikult varem või hiljem ühiskonnast välja. Väga paljudest väiklastest nurisejatest, egoistikestest ja distsipliinirikkujatest saavad kindlasti ehtsad, töökad nõukogude inimesed, kui neid vaid õieti õpetada. Mida teete aga teie?“ parteiorganisaator Metsaru hääli muutus tungivamaks, „kõnelete oma inimestele ilusaid sõnu kollektiivsusest ja tööarmastusest, jutustate neile võibolla mõne meie akadeemiku saavutustest või ülimumoodsaist sanatooriumidest kauges Krimmis, ja kui see neid kohe õigele nõukogulikule ellusuhtumisele ei vii, pistate neid söimama. Tõttate, seltsimees doktor! Tõttate oma järeldustega.“

„Tal on õigus,“ mõtles noor arst. „Mida ma siis olen teinud? Õigus — seadsin sisse seinalehe, et inimesi vastastikuse kriitika abil kasvatada, äratasin uuesti ellu vahepeal varjusurmas viibinud ametiühingu ja hakkasin iga nädal poliittundi pidama. Olen selgitanud juba palju küsimusi, kuid see on alles algus. Parteiorganisaatoril on õigus — mõne nädalaga ei kujunda inimesi ümber. Suuremat visadust on vaja,“ mõtles Valgma ja oli kindel, et parteiorganisaator talle seda nüüd just ütleb.

„Kõik teie poolt ettevõetud sammud ei aita, seltsimees Valgma, enne kui te pole õppinud oma kaastöölised lugu pidama. Võtke osa nende muredest, huvituge nende toimingust, tulge vastu, kus vähegi võimalik, lühidalt — võitke enne oma inimeste poolehoid ning usaldus, ja te näete, et siis alles hakkavad teie sõnad kaalu omama.“

„Tal on jälle õigus,“ mõtles Valgma, lausumata vahele ainsat sõna.

„Aidake oma inimesi mitte üksnes erialastes ja poliitilistes küsimustes, vaid vajaduse korral ka kõiges muus, kus võimalik, olge alati eeskujuks nii teenistuses kui eraelus, ühesõnaga, looge oma külvile soodsad idanemisvõimalused. Kõigepealt aga, armas doktor, aidake iseennast — kontrollige oma teadmisi ja, eelkõige just südant. Ja pidage meeles: nagu uus, värskel veri elustab surevat organismi, nii peate teiegi äratama elule, õigele elule oma uinuvad inimesed, sest teie just oletegi selline uus, värskel veri, kusjuures

patsiendiks on teie kollektiiv ning arstideks rahvas ja partei. Loodame, et see vereülekanne õnnestub." Kõneleja heitis pilgu oma randmekellale, „nüüd aga pean lahkuma.“

Ukselt pöördus parteiorganisaator veel kord tagasi. „Ja muide, seltsimees doktor, te polegi nii üksi. Ei ole küll ilus spioneerida võõraste uste taga, kuid teie õrnem sugu oli niivõrd jutuhoos, et ei kuulnud mu koputamist. Teil leidub juba kaitsjaidki — koondate need tingimata enda ümber, enne kui tööd alustate.“

3

Mõni nädal hiljem. Kahvatu hilissügisene päike puistas oma kiiri üle edasi-tagasi sagivate inimeste, hobuste, vankrite, vanduvate küüdimeeste ja ägedalt tuututavate veomasinate. Tuduveres peeti turupäeva.

Ambulatooriumi ooteruum oli tulvil rahvast, enamik maainimesed villastes rättidest ja lambanahkseis kasukais. Aeti omavahel tasakesi juttu, silmitseti ilmse huviga seinalehte, uuriti loosungeid ja arstiteaduslikke tabeleid ning nuusati aeg-ajalt kõlavalt nina. „Kae, kui puhtass om mõsknu... sõamehe asi, lüü kõrra majja... Saariku Liide tulli eila kodu, kõnel, et aiglarahvas om pallu viisakamaas muutunu... Süvvaki andass prõlla parembide...“ Kõnekõmin muutus kord-korralt valjemaks, kuni lõpuks akna all asetseva puldi tagant kerkis registreerija blond peake, roosa näpp manitsevalt huultel. Kohe vaikis jutuvada, et mõne hetke pärast uuesti alata.

Vastuvõturuumi uks avanes ja tudisev vanake talutati hoolitsevalt välja. „Järgmine, palun! Number kaksteist — jah?“ Küsivalt vaatas noor, sihvakas õde lähenejale.

„Iki kaitstõisku, latseke, kudas siss muidu...?!“ Oligi hallijuukseline vimmas mehemürakas juba toas.

Võtnud krobelistest pihust numbri, laskis arst oma pilgul libiseda üle haige individuaalkaardi.

„Jaan Murak, kuuskümmend viis aastat vana, elukutselt sepp. Kas töötate veel?“

„Ma või? Iki tüüta, kudas siss muidu... Ma ole prõlla kolhooisin sepäss.“

„Nii vana mees, kas jõuate veel teha niisugust rasket tööd?“

„Jõvva küll, tohtre, misperäst ei jõvva? Mis nüüd viga — kõrran riista andass kätte, materjal om hää — prõlla om lust tüüd tettä.“

„Mis tervisega on?“

„Paise, mädanu, ajasi üles... Kae esi!“

Soonilisel käerandmel punetas suur halvaloomuline mädapaise. Viivu seda vaadelnud, vilistas arst tasakesi.

„Polegi nii süütu asjake — kas palavikku ei tõstnud?“

„Kel aiga toda vahti!“

„Selle peame avama — näete, õde, algav lümfangiit!“ osutas arsti sõrm rannetpidi jooksvale punetavale joonele.

Osavasti juhtis kõnetatu klooretüülijuga, kuni paise oli üleni kaetud valge härmatisega. Arsti sõrmede vahel välgatas skalpell.

„Korras! Nüüd tampoonike sisse ja siis kinni siduda!“ Kõneleja võttis sullepa.

„Neid pulbreid viis korda ööpäeva jooksul sisse võtta — ülehomme tulge uuesti. Ettevaatlikumalt, õde! Lubage, ma ise...“

„Tohtre om mu, lihtsa inemise, vastu kohe nõnna oolitsev, et... kes ennevanast säänest asja nägi... Om vast esi ka tüüinemiste lats?“

„Seda küll — mu isa oli müürsepp. Teinekord kõneleme pike-malt, seltsimees Murak, siis, kui pole inimesi ootamas.“

Uksele koputati. Arsti jaatava vastuse peale ilmus nähtavale registreerija õhetav tütarlapsenägu.

„Seltsimees doktor, tervishoiuosakonna juhataja ja sanitaarinspektor on siin. Ütlesin juhatajale, et võtate parajasti haigeid vastu, lubas siis pärast uuesti tulla — tal olevat niikuinii muudki asjatoimetamist.“

„Hästi, ootan teda. Saatke, palun, järgmine siia!“

*

„Noh, seltsimees doktor, täna oli teil vist küll kõvasti tegemist. Turupäev, mis?“ Tugevasti raputasid mehed teineteise kätt.

„Praegu alles lõpetasin. Mõtlesin just, et teen rahus ühe suitsu — hommikust peale pole selleks mahti saanud —, kui juba tulite teie. Palun!“

Mõlemad naersid. Tervishoiuosakonna juhataja istus ja, süüdanud pakutud paberossi, laskis pilkudel viivu toas ringi käia.

„Midagi pole parata — teie ju olete liiga laisk, et mind üles otsida. Kui Muhamed ei tule mäe juurde, peab mägi minema Muhamedi juurde, või oli see ümberpöördukt? Kuid nali kõrvale, asi on tegelikult nõnda, et kavatsesime sanitaarinspektoriga kontrollida siinseid ärisid ja sööklat, kusjuures loomulikult otsustasin teiegi „majapidamise“ kirbule võtta. Möödunud korral ei saanud me ju kõneldagi — teie viibisite parajasti kodustel visiitidel, ja mul oli ootamiseks liiga vähe aega. Kuidas siis asi edeneb — näen, olete jõudnud juba tükk tööd ära teha. Igal pool piinlik puhtus, lumivalged triigitud kitlid, maitsekad sildid ustel — mulle tundub, nagu oleks kogu ambulatoorium värskest värvitud. Ja haiglas on samuti, jõudsin vahepeal sealgi ära käia.“

„Korraldasime möödunud puhkepäeval suure pesemis- ja puhastamispuhapäevaku. Tööd oli tublisti — kohati tuli kemikaalegi abiks võtta.“

„Hästi, hästi! Kuid see kõik on endastmõistetav, rohkem huvitab mind, kuidas teie töö inimestega edeneb?“

„Hakkab minema. Eilsel nõupidamisel näiteks — korraldasime selleks, et arutada, kuidas väärikalt tähistada saabuvat Oktoobri aastapäeva, tegi õde Miia ettepaneku asuda sotsialistlikku võistluse maakonnalinna haiglaga... Missugune tore tunne, seltsimees Pöder, kui näed, kuidas nad hakkavad mõistma seda suurt ja ilusat, mis pidevalt täidab su enda mõtteid!“

Karm joon suu ümber pehmenes ja kõneleja silmad olid äkki päris noored. Osakonnajuhataja algul vaikis ja ütles siis:

„Sel puhul peate end kõvasti pingutama, teate ju isegi, et linna-haigla on kohaliku tervishoiuõrgu eesrindlikumaid kollektiive. Kõvemat pähklit oleksite te vaevalt leidnud.“

„Siin on teil õigus, seltsimees Pöder, raskem töö seisab alles ees. On veel kolm inimest, kellele ma tänini pole suutnud läheneda: vana velsker, ämmaemand ja doktor Reinas. Eelkõige oleks oluline võita just viimane, sest tema on ülejäänud kahele igas suhtes kõigutamatuks autoriteediks. Kuid talle lihtsalt ei pääse ligi. Peale tema eriala ja kalapüügi — ta on nimelt kirglik õngitseja — ei puuduta teda ükski asi. Alustagu ma kõnelust ükskõik milliselt alalt, ikka viiakse see ruttu üle arstiteadusele. Kui ma püüan nüüd kas või selgitada mõne moodsa nõukogude ravimeetodi paremusi, siis on alati vastuseks, et jah, võib ju olla — ja seda umbes sellise näoga, et — noor sõber, tõendage seda tegelikkuses, palun, siis ukun...“

„Kuidas need kolm muide töötavad?“

„Oma töö teevad nad korralikult, kuid mehaaniliselt. Oodake, palun, natuke!“

Viimased sõnad olid määratud naisenäole, mis ilmus ukse vahele, et kohe jälle kaduda.

„Minu õpilane!“ pöördus arst selgitavalt, väike uhkusevarjund hääles, uuesti juhataja poole. „Uks õdedest, juba keskealine inimene — kodanikul ajal jäi tal ülikool rahapuuduse tõttu pooleli —, tahab tuleval sügisel tingimata oma õpinguid jätkata. Valmistan teda selleks nüüd juba pisut ette.“

„Õieti teete! Kutsuge ta pealegi sisse, mul ongi viimne aeg lahkuda. Sanitaarinspektor kindlasti juba ootab — kavatsesin külastada veel paari velskripunkti ja nüüd peab vaene mees seni kaasa sõitma, kuni oma visiidid lõpetan. Viige oma üritus edukalt lõpule, seltsimees Valgma.“

„Hästi, juba läheb, pole viga. Kuid kindluse mõttes kõnelge mulle siiski veel kord professor Višnevski „roomavast infiltraadist“, siis on tänaseks lõpp. Kuidas —“

Prahvatades lendas uks valla ja künnisele ilmus kohkunud näoga sanitar.

„Teid nõutakse haiglasse, seltsimees doktor. Inimene on suremas!“

Noor arst ei pärinud lähemalt. Nii kiiresti, nagu seda tema kunstjalg lubas, järgnes ta enda ees kõndijale trepist alla tänavale.

Doktor Reinase tüse kogu ajas end pikkamisi sirgu.

„Ränk verekaotus vaesel poisil — *arteria poplitea* läbi lõigatud mingisuguse masina lõiketeradega. Sulgesin just verejooksu, rohkem me siin niikuinii teha ei saa.“

Kähku kummardus tulija üle sinistes tunkedes noormehe, kes liikumatult, suletud silmi lamas operatsioonilaual. Mehe paljastatud vasakpoolne põlveliiges oli üleni kaetud pahtunud verega. Heitnud kiire pilgu laipkavhatule näole, võttis noor arst vigastatu käe oma pihku.

„Üldine šokiseisund! Õde, süstige kofeiini — lobeliinilahusega — ruttu! Doktor Reinas, kuhu te kavatsete minna?“

„Lähen, helistan Punase Risti välja.“

„Oodake sellega! Õde, kui olete süstiga valmis, siis kateeter uriini valgule — kuulsite?“

Vigastatu liigatas rahutult. Kui õde talle kateetriga lähenes, hakkas ta tasakesi soiguma. Kiirustades avas noor arst instrumentidekapi ukse, võttis sealt mahuka laiakaelalise pudeli ja, silmitsenud viivu selle tumedat sisu, keeras otsustavalt kummikorgi pealt.

„Doktor Valgma, valku ei leidu!“

„Nii! Minge nüüd ruttu, ja valage see tinktuur ümber. Steriliseerige siis pudel — kork on siin koos *Natrium citricumi* lahuga. Vereülekandeks — mõistate? Ja tooge ühtlasi kaasa laboratooriumist paar klaastoru ja see peenem kummivoolik, mida seni kasutasime skutina.“

„Lubage, kolleeg, ega te ometi kavatse vereülekannet teha?“ Hämmastunult silmitses vanem arst nooremat.

„See on antud juhul,“ kõneleja hääl muutus sosinaks, „ainuke võimalus noormehe elu päästa.“

„Kuid meil pole ju selleks abinõusid. Ei konservverd, ei vastavat aparatuuri — absoluutselt mitte midagi. Ka ei usu ma hästi, et patsiendi elu oleks hädaohus. Teeme talle parem ringerit ja ma helistan maakonnalinnast Punase Risti auto välja. Kõik säärased juhud oleme alati saatnud edasi.“

„Tänasest päevast enam mitte. Pealegi, siin on asi liiga tõsine. Ärge unustage šokiseisundit. Ringeri toime on lühiajaline, sõit kestab üle tunni — mis siis, kui šokk tuleb teel uuesti? Ei, vereülekande teostame kohal.“

„Võiks ju sanitaarlennuki —“

„Vaadake, palun!“

Vigastatud noormees oli jällegi vajunud endisse tardunud olekusse. Ainult vaevumärgatav hingeldamine tunnistas, et ta elab.

„Süstige talle kamprit, mina lähen, otsin seni paar puhast kitlit.“

Mõne hetke pärast oli noor arst jälle tagasi. Vanema mehe nägu oli vahepeal muutunud üsna murelikuks.

„Kuid õmmelda me siin ometi ei saa,“ pöördus ta käsi laiutades tulija poole. „Esiteks puuduvad vajalikud instrumendid, teiseks on see, nagu isegi teate, sellises väikeses haiglas keelatudki. Mõjuvalt aidata meil pole järelikult võimalik — milleks siis üldse vahele segada? Jala kaotab noormees igal juhul, võib-olla isegi veel oma elu, kes vastutab siis — meie! Saan aru teie inimarmastusest ja kohusetruudusest, kolleeg, kuid olen teist palju vanem ja tunnen elu paremini. Jätame vastutuse, kuid avalik arvamus — kas see ei tähenda midagi? Milleks asetada oma hea renomee nii kerge-meelselt kaalule?“

„Teie loogika ei sobi mulle, seltsimees Reinas. Teile on see vigastatud noormees ainult rida ladinakeelseid termineid — väga raske juhtum, millega parem oleks üldse mitte tegelda, mulle on ta aga lihtsalt inimene, võõras ja ometi lähedane nõukogude inimene, keda pean aitama nii palju kui suudan.“

Valgma erutus, ta hääl oli terav ja kindel.

„Ma ei taipa, kuidas siin paljas vereülekanne saab aidata rohkem kui ringeri lahus. Edasi tuleb ta igal juhul saata, šokiseisund on möödumas, lennuk viib ta kiiresti kohale — küllap seal teatakse, mis teha. Jala aga kaotab ta niikuinii. Ja üldse, kust võtate vastava aparatuuri?“

„Õigeaegne vereülekanne antud olukorras kahekümnel juhul sajast kindlasti ja kaheksakümnel võib-olla päästab amputeerimisest. Transfusioonita on aga kõigil sajajal juhul kindel, et jalg tuleb maha võtta. Mida see aga inimesele, liiatigi veel noorele inimesele, tähendab!“

„Seltsimees doktor, siin on soovitud asjad,“ ilmus õde tagasi.

„Täna! Lülitage sterilisaator sisse!“

Ruttu lõikas noor arst kummivooliku küljest jupi, heitis selle sterilisaatorisse ja süütas siis piirituslambi. Pikkamisi paindusid klaastorud tulel, krõks! oli üks neist murdunud lühemaks — siis rändasid needki voolikujupile järele.

„Õde, võtke, palun, vigastatud näpust verd ja tsentrifuugige seerum kokkusobivuskatseks!“

„On juba tehtud, doktor,“ — õde naeratas vaevumärgatavalt — „tahtsin just asuda teie sõrme kallale.“

„Tubli, õde Marta — taipasite!“ Arst muigas.

Doktor Reinase nägu oli elav küsimusmärk. „Ega te ometi ise — kes teostab siis ülekande?“

„Ülekande teostate teie, mina olen doonoriks!“

„Teie ise doonoriks?“

„Miks siis mitte, hoiame sellega aega kokku. Tean, et oman nullgrupi vere, wassermanni pole vaja — kõik läheb kiiresti. Hemoglobiini on küll vähevõitu, kuid siin ei saa seda arvestada. Kiirustage, palun, ettevalmistusega!“

„Saage ometi aru, kolleeg, see ei lähe. Meil puudub jubé süstal, meil pole õhlekterit —“

Doktor Reinas ei mõistnud, miks uus juhataja ei taha käia kindlaks kujunenud rada.

„Kuid tsitraati meil ju on, üks ole, ja muud pole tarviski. Transfusiooniaparaadi valmistame ise — näete, ongi korras!“ Ja arsti kinnastatud käsi surus klaastorud läbi pudelikorgi.

„Ei, kolleeg, selliste primitiivsete abinõudega mina küll niisugust suurt vastutust enda peale ei võta. Loobu niiviisi äkki oma kutsest või halvemal juhul mine veel kinnigi. Selleks, kolleeg, te mind küll sundida ei saa.“

„Käige siis . . . Hea küll, võite minna . . . saame teietagi hakkama. Kõik korras — aglutinatsiooni polnud? Noh, õde Marta, kas alustame?“

*

Aeglaselt tõusis Valgma kušetilt, nagu tavalisest veelgi kahvatum. Neetud nõrkus — imelik, tookord Leningradis ei tundnud ta midagi taolist, kuid lõpuks võeti siis ka pool vähem ja, peaasi, ta ise oli tugevam. Küll tahaks veel lamada, kuid — käeliigutus pühkis mõtted minema ja noor arst oli jälle jalul.

„Toredasti, Marta! Võtsite ikka täpselt viissada kuubikut — märki pudelil nägite?“

„Kõik on asjatu, seltsimees doktor, ta hakkab vist surema.“ Õe silmades oli kahtlane läige.

Kiiresti laskus arst üle vigastatu, kelle ninasõõrmed õhupuudusest juba tõmblesid, ja haaras tema jõuetu käe. Pulsst ta sõrmede all polnud enam loetav.

„Seda ma arvasin, veenile ei pääse ligi. Tuleb separeerida — ruttu, skalpell!“

Suriija korises tasa ja, tundes metalli oma ihus, võpatas vaevu märgatavalt.

„Pintsett — ulatage veri!“ Nõel tungis soonde.

Pikkamisi ilmus puna nooruki kaamesse näkku. Silmad kaotasid oma tardunud läike ning huulilt kostis arusaamatu sosin.

„Kuidas on enesetunne, seltsimees? Kõnelge, kõnelge ometi!“

Vigastatu ei vastanud, kuid ta rind tõusis ja vajus juba täiesti korrapäraselt. Nägu oli muutunud õhetavamaks.

„Ega hinge mata? Õde, hoidke, palun, kõrgemal! Püüdke ometi rääkida!“

„Hea on . . . kuid väga kuum,“ tulid sõnad lõpuks vaevu kuuldavalt üle noormehe huulte, „juua tahaks . . .“

Veri pudelis lõppes. Sulgenud vooliku ja eemaldanud nõela soonest, haaras arst õe käe oma pihku ning pigistas seda tugevasti.

„Võitsime, õde Marta! Minge nüüd ja tooge talle kruusitais leiget teed ja helistage siis Punase Risti auto välja! Ja saatke, palun, doktor Reinas siia!“

Vana arst ei lasknud ennast kaua oodata. Nagu näeks ta vaimu, vaatas ta tükk aega üksisilmi vigastatud noorukit, kes parajasti oli lõpetamas juba teist kruusitait teed, uuris siis viivu pead vangutades esemeid, mille abil oli tehtud vereülekanne, ja suunas oma pilgu lõpuks jällegi noormehele. Oma ametivennale aga hoidus ta otsa vaatamast.

„Vabandage, seltsimees Reinas, et teie kui vanema kolleegi vastu nõnda jämedaks muutusin. Püüdke see, palun unustada!“

Piiritus hämmastuses, taipamata isegi pakutud kätt vastu võtta, silmitses vanem arst nooremat. „Teie vabandate minu ees, teie . . . teie, suur inimene!“

„Mina suur inimene? Mis mõttes — ah, arvate seda vereülekanne? Kuid selles polnud ju midagi üliloomulikku — miks ei või arst olla doonor ja ühtlasi vereülekanndeteostaja, kui olukord seda nõuab? Mis puutub aga sellesse, nagu ütlesite, a'gelisse aparatuuri, siis sõjaajal tehti meil sellistega sageli ülekanneid.“

„Muidugi, teile on see endastmõistetav. Teile, kommunistidele, pole vist midagi üliloomulik ega võimatu? Soodest teete te põllud, kõrbetest viljaväljad, steppidest metsad, üleöö ehitate vabrikud valmis, mitte millegagi arstite haigeid terveks — mis inimesed te õieti olete? . . . Olen kuuskümmend aastat vana, kõlban teile isaks, noor kolleeg — mida siin salata, vaatasin teile algul vägagi ülalt alla — ainult ilusad sõnad, mõtlesin. Varsti aga selgus, et on ka teod, nagu tänane päev näitas, isegi niisugused teod, mida minu mõistus ei võta. Ütelge ometi, kuidas teie, kommunistid, küll kõik saavutate, mida tahate, kust võtate selle jõu? Õpetage ka mind, palun, noor kolleeg!“

Vana arsti näost oli näha, et need sõnad tulid südamest. Nüüd teadis Ahto Valgma, et ta saavutab oma eesmärgi.

Piusa täht

„Hoia alt — pulma tulõva!“ mõirgas Ivvo.

Suuraudades vahutav ja puristav hobune sai uue näpsaku ja kiirustas. Harmoonika trillerdas heliseva oktaavi kevadhommiku kargesse õhku. Pulmarong kahekümnel sõidukil venis järele nagu kirju pael, õõtsudes ja vänderdades, vaevu püsides Setumaa lookleval külavaheteel.

Tagapool lauldi. Pruutpaari redelvankeer sabises kaseokste ehtes, pulbitsevana rõkkavaist häälttest.

Ivvol polnud aega selja taha vaadata. Tema, kangeim poiss külas, laadalööja ja muidusööja — nagu sõbrad teda heatahtlikult pilkasid —, juhtis kogu protsessiooni vilunud kindlusega.

Nad jõudsid Olenitsa küla vahele.

Õlgkatusega hurtsikuist kullerdusid välja uudishimulikke silmi kissitavad setueided.

Tarede tagant piilusid kirevalt-ehitud piigad.

„Hõi, kajahõtsõ! Hüpäke pääle — saade viil täämbä mihelõ!“

Ivvo hõiskas ja laulis, keerles ja rähkles hüpleval vankril, nagu oleks mingi seesmine jõud teda sundinud üle keema.

Ees avanes sügavas orus Piusa jõe looklev säng. Liivakivijärsakute ja metsapalistuste vahele surutud luhad hõbelesid kevadise suurvee all.

Vankrid kihutasid rataste põrinal alla orgu, tolmusaba keereldes kuumendavas, kevadises päikesesäras.

„Ivvo! Ivvo!“ karjuti tagantpoolt.

Aga Ivvol polnud kõrvu. Kogu ta olemus oli vaid süda, mis tagus metsikus rütmis, joobununa valgusest, päikesest, elust ja liikumisest.

Laskumishoog lennutas nad üle silla.

Ivvo rebis veskipoe ees jõulise tõmbega hobuse seisma. Peatusid ka järeleveerevad sõidukid. Kooperatiivkaupluses tuli täien-

dada märjukese-tagavara, sest pruudi koduni oli tükk maad ja kuurgud kuivasid.

Pulmalised pudenesid teele nagu herved laiali.

Teisel pool poehoonet, vastu jõekallast, valendasid lõhnavad, värskelt saetud laua- ja palgivirnad. Nende taga kohises tammi-väravais vesi. Kaugemal, teisel kaldal, kerkisid endise telliselöövi vundamendil värskelt-laotud müürid, kroonituina uhiuutest sarikatest.

Ivvo oleks kõike seda haaranud vaid viivuks — mööduja pilguga, aga enne kui ta suutis tormata poodi, pudenes virnade vahelt mingi sillerdav kogu, jooksis pulmaliste keskele ja hakkas kätega vehkides midagi seletama.

Ivvo silmitses teravamalt. See oli tüdruk. Midagi näis lahti olevat, plika poleks muidu nii suure õhinaga seal õiendanud.

Ivvo liikus lähemale. „Rahurikkuja“ oli energilise lõuakesega, nägus, nipsninaga näitsik, kelle pruunid, vilkad silmad haarasid momentaalselt Ivvo tähelepanu.

Mis ta seal rääkis? Nojah — õige. See oli ju üks neist Sõtse-liina noorrahvast, kes siin käisid omaalgatuse korras elektriijaama ehitamas. Naljatilgad! Heast peast mässavad siin juba kolmandat kuud — kaevasid, vedasid, rihtisid, ajasid poste püsti. Sügiseks olid lubanud valguse kõigisse küladesse põhja pool jõge, kuni Ridasaareni välja. Olid isegi neid algul kaasa kutsunud, aga Olenitsa poistel oli parematki teha kui rassida sitkes Piusa põhjamudas.

Ivvo trügis pulmaliste seast läbi. Mis siis õietj lahti on? Tüdruk haaras ja kukkus teda käisest jõe poole sikutama. Ümberingi kostvaist hüüdeist ja kõnejuppidest selgus Ivvole viivu pärast kõik. Suurvesi kippus värskeltehitatud tammiosa seadmeid maha murdma. Sõtseliina rahvast polnud hommikuks veel kohale jõudnud ja tammiväravate avamisel oli vaja abi.

Pulmaliste seas valitses nõutus. Kes tahtis sinna paisule rabelema minna, uutes pulmariietes rinnuni sogasesse vette... Tüdruk närveeris. Ivvo märkas ta abituks-muutuvat pilku loorituvat niiskesse läikesse. Ei-noh, olgu mis on, tema, Olenitsa veljede vägevaim võsu, võib seda nalja endale lubada, et aitab tänase toreda päeva puhul ka seda plikatirtsu. Eks näe, kes julgeb ta üle irvitada... Ta ei kuulnud ümberringi tõusvaid hõikeid, mis kutsusid teda edasi sõitma.

Viivu pärast oli ta jõekaldal, paisu jalal.

Asi oli siiski tõsisem, kui ta oli arvanud. Suurvesi oli öö keskel tõusnud ja kaldajärsakult alla uhtunud tubli sagara palke ja risu, vedanud selle pärivett ning surunud vastu tuliuut tammiraa-mistikku. See ragises ja naksus rängas surves, värskelt-tahutud

palgid oigasid poltides raskest paindest. Uus turbiinikanal oli alles pooleldi betoneerimata ja sinna oli veevoog juba sisse murdnud. Kolme kuu töö võis minna paarikümne sekundiga vastu taevast.

Kaks tüdrukut, põlvini vees paisu serval, sikutasid meelegeitlikult vesivärvavaid, aga need olid pealesuruva palgilasu raskusest kinni kiilunud.

Ivvo hüppas vee pitsides paisule ja haaras värvavarakeist. Need ei liikunud. Ta sikutas veel kord. Midagi naksus. Aga see polnud värv, see oli raamistiku ragin, mis ähvardas iga hetk murduda ja paiskuda voogudesse.

Tüdrukud olid nõutud. Nad vaatasid Ivvole otsa. Ta tundis hetkeliselt, et momendi raskus lasus ranga koormana ta õlgadele. Pidi ta taanduma ja jätma need seal abita?

Tema, Olenitsa valla vägevaim mees, kes ei kartnud isegi Ussi Mari nõidumist, nagu sõbrad naljatasid.

Jälle ragises midagi. Pruunisilmaline kiljatas.

Tõusva veevoosurvel tungis raske palk, nagu elusloom eelmiste vahele, kobrutavas vees murdes ja väänates värvatoestikku. Kogu värk kippus silmanähtavalt lagunema. Enne kui Ivvo suutis midagi mõelda, leidis ta enda vees. Midagi tuli kohe ette võtta. Kusagilt puutus pihku tubli propsijurakas. Ta haaras selle otsapidi ja surus vette, värvate alla. Külma hoovus kastis ta üleni märjaks, käed marrastusid millegi vastu, aga tal polnud aega seda vaadata. Ta pingutas propsi ja midagi paistis justkui liikuvat. Või oli see silmapete! Ta katsus veel kord, asjata!

Siis raksus midagi jälle pea kohal. Pruunisilmaline kutsus teda ära. Kiiresti! Ta mõistis seda isegi. Kui see krempel murduks ja talle kaela vajuks, ei jääks tast matusteks kuigipalju järele...

Ta surus propsi kogu jõuga. Käed tuimenesid, vesi voolas talle kohinal kaelusest sisse. Oli neetult narr tunne.

Sügavalt hinge tõmmates pingutas ta veel korra, paiskudes meelegeitlikult ette kogu keha raskusega. Silmade ees tantsisklesid sädemed. Veri peksles raskelt oimudes, kõik muutus pingutusest halliks.

Siis vabanes midagi ja mõirgav veevoog virutas ta vahutavasse laineisse...

Kui Ivvo kaldale ronis, ümbritsesid teda ärevusest õhetavad näod. Oli saabunud uusi noori, kes olid suutnud ummistuse lõplikult avada.

Pruunisilmaline väänas ta särgist vett välja. Tüdruku sõbratar oli toonud mingi mantli ja toppis seda Ivvole selga. Ivvo tänas. Polevat tähtis, see tühi värk!

„Mes tühi värk. Ti jo päästsite mi hüdro. Olõmi teile rohkõmb tänno võlgo ku kunagi är jõvvami massa.“

„Hüdro! Vat kus veider nimi,“ mõtles Ivvo.

Juurde tekkis mingi brigadiir, siis tööde juhataja, insener. Suruti Ivvo kätt.

Kui ta veskisse viidi ümberriietumiseks, ei tulnud tal meeldegi küsida, kuhu pulmalised olid jäänud. Need olid vist ammu ära sõitnud.

Tund hiljem kohendas ka Ivvo end ärasõiduks. Aga teda ei lastud. Ta oli päevakangelane. Sõtseliina noored lugesid end kohustatuks näitama talle uusehitust.

„Ei sobi ära öelda,“ arutas Ivvo. „Võib ju naljapärast vaadata, millega nad siin jampsivad.“

Masinaruum oli nagu ikka ruum. Umbes niisama suur kui Piiva Piitre rehi. Betoonpõrandaid ja müüre, transmissioonirihmu oli ta ennegi näinud. Vanas veskis olid need muidugi veidi väiksemad. Aga kui Ivvo jõudis teraspauani, mida hüüti generaatoriks ja mille ülesmonteerimise ja töötamise kohta antud seletusi ta vaid uduselt aimas, hakkas ta huvi tundma. Kurradi veider värk siiski!

Lõuna eel asus brigaad plokkidega üles vinnama tugitalastikku.

Ivvo ei märganud, millal ta oli asunud kaasa lööma. Kui oli tarvis kohale asetada nurgaraua polte, ronis ta kiiresti üles ja sooritas kogu toimingu. Alla tulles märkas, et tüdrukud vaatasid teda veidi imestanult, ja siis alles taipas, mis oli selle põhjuseks. Ta oli sooritanud üksi toimingu, mis vajas kahe mehe jõudu. Nojah, ega ta muidu olnud Olenitsa veljedest vägevaim!

Ta ei märganud, kuidas tunnid lendasid.

Õhtu oli käes. Asuti sööma. Pruunisilmaline jaotas talle oma võileivast poole.

Kui talle sirutati limonaadipudel, ei sobinud tal ära öelda.

„Esimene lonks lastejooki,“ mõles Ivvo, aga ei öelnud midagi.

See tundus olevat isegi päris maitsev ja karastav. Siis jäeti hüvasti ja hakati laiali minema.

Teised läksid Sõtseliina poole, Ivvo pöördus Olenitsasse. Aga ta ei tundnudki ennast nii väga üksi, sest lahkujate hüüded ja käeviiped ulatusid talle järele kuni oru kõrgendikuni.

„Hüvasti!“ hõiskas alt pruunisilmaline.

„Hüvasti!“ kajasid vastu oruseinad.

„Hüvasti jah,“ mõtles Ivvo.

Ta ei jõudnudki sel õhtul pulma. Oli vaikne, sume kevadöö. Taevapalistus hõõgas vaevumärgatavat kuma. Kusagil küla vahel kaikus kauge, igatsev lauluviis ja Ivvo tundis esmakordselt, kui hea on seista üksi, vaikselt kesk tukkuvat Setumaa kevadööd...

Kahe päeva pärast oli Ivvo jälle veski juures. Ja seekord ei ilmunud ta üksi.

Kuidas see oli toimunud, et Olenitsa tõsised veljed olid asunud

kaasa lööma senini nende poolt ametlikult „jampsimiseks“ tunnistatud üritusele, seda ei teadnud keegi. Ivvo oleks võinud selle peale vastata, aga Sõtseliina noored ei küsinud seda.

Neil oli uus teema, kust saada kõige kiiremini palgimaterjali Olenitsa trakti jaoks. Traati, kaablit, isolaatoreid ja muud ühendusmaterjali oli ju võimalik juurde hankida, sest parim ühendusmaterjal — ühine tahe — oli neil nüüd olemas.

Petserimaa noorte esimene omaalgatuse korras ehitatud hüdroelektrijaam — Piusa täht — valmis kuus nädalat enne tähtaega.

Kaks kuud hiljem süttisid Olenitsas esimesed tuled.

Ivvo mõtles pulmarongile. Seekord isiklikule. Pruunisilmalisega olid kaubad koos.

Kes on säbrad?

1

Bi-Bi-Si diktor rääkis saksa keelt pehmekõllaliselt, anglo-saksi aktsendiga. Lõpetanud üksikasjalise ülevaate sellest, millised järjekordsed abinõud võttis Inglise valitsus tarvitusele kodupere-naiste elu kergendamiseks ja rahvaharidusvõrgu laiendamiseks, hakkas ta laialdaselt kommenteerima Julgeolekunõukogu viimast istungit: ... Nõukogude Liit ei taha saavutada kokkulepet ... Nõukogude delegatsioon on järeleandmatu ... Uhendriikide demokraatiale ja õiglusele toetuvad ettepanekud leidsid toetuse enamuse poolt ...

Harald lebas kušetil, toetades pead padjale, millele oli tikitud uhke paabulind. Aeg-ajalt keeras ta vilunud liigutusega vastuvõtja nuppu — lühilaine kippus „ära kaduma“. Evi istus, toetudes küünarnukiga Haraldi rinnale, kuulas veidi tülpinud ilmel. Teises käes hoidis ta pisikest nukukest, näppis hajameelselt selle triibulist seelikut.

Evald, surudes end sügavale tugitooli polstrisse, kuulas, nautides samaaegselt hästisisustatud korteri hubast mugavust. Ta oli rahul, et nõustus küllakutsega — tuttavaid, veel vähem sõpru, tal linnas siiani polnud. Kaks aastat polnud ta õppinud, ja endised klassikaaslased, kelledest paar-kolm õppis kolmandal kursusel, olid juba kuidagi võõraks jäänud. „Huvitav, kuidas küll jutuaajamisest loengute vaheajal võib nii kiiresti selline tore tutvus tekkida?“ mõtles Evald.

Bi-Bi-Si oli vahepeal päevauudiste saate lõpetanud ja nüüd kostis raadiost džässmuusikat. Evi tõusis, läks lillelise hommikumantli hõlmi koomale tõmmates kööki. Varsti pöördus ta tagasi aurava kohvikannuga, tõi tassid, saiakesed. Juua kohvi ümara laua ääres, vajudes samal ajal pehme tugitooli embusesse, oli Evaldi jaoks uudne, kuid ta püüdis seda varjata. Haraldi eeskujul

— millegipärast oli Evald peaaegu esimesest hetkest hakanud Haraldit matkima — võttis ta lodeva poosi ja tegi kõikenäinud inimese ilme.

„Te olete maalt?“ küsis Evi Evaldile otsa vaadates.

Evald vastas jaatavalt. Selgus, et Evi oli veetnud möödunud suve mõnekümne kilomeetri kaugusel Evaldi kodukohast ja leidnud seal väga huvitava kõverasse kasvanud männi maalimiseks. Evi õppis kunstiinstituudis. Maal rippus seinal — imelikult looka paindunud jändrik, latv peaaegu puudutamas maad. Männi all lesis millegipärast kirju peni, punane keel lõugade vahelt väljas.

„Kompositsioon,“ selgitas Evi.

Evald pingutas mälu, kuid talle ei meenunud, et ta oleks kunagi sellist puud näinud. Nii võrd ebaloomulik oli see.

Evi tõi pudelikese kirsilikööri. Purpurne vedelik sädeles lihvitud pitsides, kõrvetas meeldivalt suulage ja kurku.

Evald hakkas rääkima oma isast — põlisest põllumehest, kes kogu eluaja oli murdnud tööd, alati ainult omale jõule ja nõule lootnud ning lõpuks talu „päris korralikule järjele tõstnud“. Evi kuulas vahete-vahel lühikeste imestushüüdudega oma vaimustust avaldades, unustamata seejuures klaaside täitmist. Evald sattus hoogu:

„... Neljakümne kolmandal saadeti meile kaks saksa ohvitseri korterisse. Isa sakslasi ei sallinud, hüüdis parunikoorteks. Noh, vastu hakata ei saanud... Pani saksad kambrisse magama. Külm oli, talv. Sakslased — kütta vaja! Vana oli kohe päri, muutus äkki nii lahkeks, et... Sa kurram! Poole tunni pärast sakslased lippasid särgiväljel eestuppa — hauptmann ees, leitnant järel. Läkastavad, söimavad: verdamm!, donnerwetter ja krõbedamaid sõnu kapaga tagantjärel... Isa kehtas õlgu, lahutas käsi — ahi rikkis, ajab teist kuud suitsu sisse. Sakslased mürgeldasid, mürgeldasid, lõpuks panid minema, kus sa ikka pääsed... Vaatan, vana lõhub lõõri käänukohalt lahti, eks sealt tuli telliskivi välja. Katuselt oli visanud...“

„Meil oli saksa ajal aasta otsa üks ohvitser korteris,“ seletas Evi, „see oli küll väga viisakas. Armastas sageli kostitada šokolaadiga.“ Äkitselt Evile nagu meenus midagi. Ta päris tähendusriikka intonatsiooniga:

„Ega te isa juhuslikult kulakuks pole tunnistanud?“

„Ei,“ vastas Evald imestanult. „Miks te seda küsite?“

„Niisama,“ märkis Evi hooletult vastuseks. „Pea see juhtuda ei või... Kes ei meeldi — tembeldatakse kulakuks.“

„Ei tea, kas nüüd nii...“ kahtles Evald.

„Jälle poliitika!“ ei lasknud Harald Evaldit lõpetada. „Tõttõelda, mind on see kirgede mäng ära tüüdanud.“

Evaldil tekkis järsku mõte — marksismi-leninismi loengutel räägiti kommunistliku partei poliitikast kui teadusest. Harald aga ütles, et kirgede mäng. Kui küsida?

„Te õpite ju marksismi?“

„Aitab teiest,“ segas Evi vahele. „Jooime sinasõprust!“

Evald vaatas Evile esimest korda tähelepanelikult otsa. Evi nägu õhetas, ta tumedad, ümmargused silmad olid pärani, kulmude kitsad kaared tõusid kõrgele laugude kohale. Kollased nõõbikujulised kõrvarõngad sobisid hästi ta tumedate juustega. Evald punastas tahtmatult.

Nad jõid sinasõprust. Evald tundis meeldivat suminat peas. Ka Harald muutus jutukamaks:

„Ah marksismi?... Ma ei vaidle, põhimõtted on ilusad, jah, ilusad, aga... Propaganda... Kuulsid, inglased räägivad sama juttu, ainult ümberpöörduvalt — halba Liidu kohta ja head enesest.“

Haraldil oli õigus — Bi-Bi-Si, kuivõrd Evald aru sai saksa keelest, rääkis tõepoolest halba Nõukogude Liidu kohta ja kiitis elu Inglismaal. Marksismi kohta ei osanud Evald samuti Haraldile midagi vastu vaielda, kuid ta ei saanud temaga ka nõustuda. Seminari juhataja oleks Haraldil kindlasti seinad äärde surunud, ta on seda keerulisemategi vastuväidete puhul teinud. Ainult üks asi tundus Evaldile otsekohe vastumeelsena. Harald ütles, et teda on poliitika ära tüüdanud, ise aga hakkas just poliitikast rääkima. Ta tahtis selle kohta Haraldile isegi midagi ütelda, kuid mõtted olid jäänud laisaks ja tangohelid kõlasid nii meelitavalt, et kui Evi talle graatsiliselt käe ulatas, unustas Evald kõik muu. Evi tantsis kergelt, näis, nagu ei puudutaks ta jalad üldse maad. Harald lesis mõtlikul ilmel kušetil ja filosofoeris:

„Teate, milles on elu mõte... mõttetuses...“

Seejärel ajas ta end istukile ja, põrnitsedes altkulmu Evaldi poole, küsis:

„Kuule, vanapoiss, sulle mu õde meeldib?“

Evald laskis käe kokkunult tütarlapse pihalt langeda. Evi naeris talle näkku, paljastades kaht valget hammasterida. Evald imestas. Ta arvas, et Evi solvub venna taktitu märkuse puhul. Harald ei oodanud vastust, jätkas:

„Vaata ette, sõber, naised on metsalised. Ma aasta otsa jändasin ühe kaunitariga. Siis aga võttis linnuke ühel ilusal päeval kätte ja leidis, et me ikka ei sobi erinevate temperamentide tõttu... Armastus on lollus...“

Naerdes kõlavalt, haaras Evi Evaldi käe ja nad liuglesid jälle üle põrandad. Keerlesid seinad, maal, kušett Haraldiga, tühi pudel klaaside vahel, Evald unustas jälle kõik muu...

„Tore õhtu oli,“ mõtles Evald internaati tagasi minnes. „Evi on

huvitav tüdruk, naerdes on tal lohukesed põskedel." Evald oli kuskilt romaanist lugenud, et lohukesed põskedel on väga meeldivad. „Imelik ainult, miks ta seda kulakuasja päris?"

Sest saadik hakkas Evald tihti Lenderite pool käima. Elu ühiselamus näis talle igavana, seal aina õpiti. Teed kõvemat häält, kohe kisa lahti. Pealegi ütles Harald, et kui kuu aega enne eksameid õppima hakata, siis tuleb nende õiendamisega hõlpsasti toime.

Igapäevaseks külaliseks peale Evaldi oli veel Richard — Harald'i kursusekaaslane, keskmist kasvu, tusedavõitu, aasta kahekümne kahene. Richard, erinevalt Haraldist, armastas rääkida poliitikast. Varsti leidis ta Evaldis objekti, kellele ta maailma asju selgitama hakkas. Evald taipas varsti ta pika sõnadevalingu sisuna väga lihtsa seisukoha: käitu nii, et sa ei satuks vastuollu valitseva režiimiga — Richard armastas väga tarvitada sõna „režiim" — ja samal ajal oota ära, ära trügi liiga ette, sest maailma ees seisavad suured muutused, sõda ja kes teab veel mis. Ameerika on igal juhul väga tugev, seal on tehnika — iga nelja inimese kohta auto, aatomipomm — sõja muidugi võidab Ameerika ja siis alles kommunistidele näidatakse.

Evaldile algul meeldis Richardi otsekohesus. Ta vähemalt ei laveerinud. Aga kui jutt kommunistidele näitamiseni välja jõudis, tundis Evald tülgastust. Evald oli seda ennegi tähele pannud, et need, kes ei sallinud nõukogude korda, jõudsid oma loogikaga lõppude-lõpuks ikka näitamisele, mahalaskmisele ja poomisele välja. Kuid teisest küljest oli elu tema silmis niisuguses umbsõlmes, mille lahtiharutamine talle endale üle jõu käis. Seepärast oli tal kujunenud peaaegu harjumuseks ise vaikida ja kuulata, mis räägivad teised. Räägiti aga mitut moodi ja oli väga raske aru saada, kellel on õigus ja kellel mitte. Mitu korda oli Evald mõelnud, et ta on nagu tainast, nõustub alati sellega, kes osavamini räägib. Kiirmann väitis kord, et vana-Kreeka sofistidel on õigus — tõde polegi olemas. Evald, kuigi mõnikord imetles tema teravmeelsust, tundis vaistlikku vastumeelsust mõttest, et tõde otsida on mõttetus. Marksismi-leninismi õppides ta tahtmatult järjest enam hakkas nõustuma selle teaduse range loogikaga. Siin Lenderite juures lõi ta aga jälle kõikuma, ning sageli hulkus ta öösiti koju minnes piinavaist kahtlustest tagaaetuna kaua mööda tänavaid, kuni väsimusest hakkas valutama pea.

2

Analüütilise geomeetria kontrolltöö. Auditooriumis on vaikne, krabisevad ainult paberid, ja assistendid jalutavad ühtlasel sam-

mul laudade vahel ringi, aeg-ajalt peatudes, et jälgida ühe või teise üliõpilase tööd.

Ellipsi võrrand polaarkoordinaatides — Evald mäletab, professor Ring oma loengus rääkis sellest korra, kuid nüüd oli see kõik peast välja lennanud. Loengute-materjale ta uuesti läbi vaadanud ei olnud, eile õhtul istus selle asemel poole ööni Lenderite juures, õppis ära „Gaudeamus igitur'i“ sõnad, kuulates Haraldi onu jutustust üliõpilaste lõbusast elust „vanasti“, siis kui olid veel korporatsioonid.

Evald näris närviliselt pliatsiotsa. Kõrval istus Alasoo, kirjutas hoogsalt. Näis, nagu ei tegeleks ta kõrgema matemaatikaga, vaid lahendaks mingeid lihtsaid aritmeetilisi ülesandeid... Evald vaatas abitult ringi, asjata. Nii Alasoo paremal, kui linalakaline tütarlaps vasakul lahendavad hoopis teise grupi ülesandeid kui tema.

Alasoo sai töö valmis, tahtis tõusta, et seda ära viia. Evald haaras tal käisest kinni. „Oota natuke, näita, kuidas seda...“

Alasoo vaatas talle imestanult otsa. Evaldi silmades kajastus lootus. Alasoo tardus hetkeks poolistuvasse poosi, heites juba pilgu Evaldi ülesannetele. Siis aga tõusis ta otsustavalt, sosistades:

„Pole mõtet... Sellest ei ole mingit kasu.“

Ta ulatas täiskirjutatud paberilehe assistendile ja väljus auditooriumist.

Evaldit haaras raev: „Uhkust täis — tema oskab...! Sõber... ühes grupis õpime, aga raske oli paar ülesannet valmis visata...“

Sisimas aga tekkis Evaldil süütunne... Talle meenus isa. Isa oli teda sellase uhkusega ülikooli saatnud, et Evaldi nägu, sellele mõeldes, alati kiskus heatahtlikuks muigeks. Oli ju tema, Evald, esimene, kes nende suguvõsast oma jalaga üle ülikooli läve astus.

Pärast loenguid tuli Alasoo Evaldi juurde. „Sul on analüütilisega lood halvasti, mis?“

„Mis sest enam pärida,“ pomises Evald vastuseks. Talle näis, et Alasoo pilkab teda.

Alasoo lõi talle heatahtlikult õlale: „Ära siis sellepärast kohe nii turris ole! Mis sest kasu oleks olnud, kui ma su töö valmis oleksin teinud? Targemaks poleks sa sellest tollivõrdki saanud.“

„Noh, ja tagantjärgi haletseda pole siin ka midagi,“ sõnas Evald talle teravalt vahele.

„Õigus,“ ütles Alasoo. „Haletsemisest poleks mingit kasu... Aga tead mis? Mul sellest ikka natuke aimu on. Tule täna pärast loenguid minu poole. Vaatame kahekesi. Ma arvan, et see asi nii hull ei olegi.“

Evald vaatas tähelepanelikult Alasoole otsa — ei, tolle näos polnud pilke jälgegi... Mis teha, kas minna?

„Noh, oleme rääkinud.“ Alasoo haaras Evaldi käe, surus seda tugevasti. Evald noogutas kõheldes. Millegipärast peatus ta pilk väikesel punakuldsel lipukesel Alasoo kuuesiilul. Ta tundis, et hakkab selle inimese vastu huvi tundma. Evald teadis, et Alasoo on teaduskonna kommunistlike noorte organisatsiooni sekretär. Millegipärast välgatas ta peast läbi mõte: „Huvitav oleks lähemalt järele uurida, mis mehed need komnoored õige on.“

Alasoo elas pisikeses toakeses hoovimajas. Õieti polnud hoovimajake ehitamisel mõeldud elumajana. Seal asetses pesuköök ja kolikamber. Alasoo oli komandandi loal kolikambri sõprade abiga elutoaks „taastanud“, saades selle eest loa seal elamiseks ilma üüri maksmata kahe aasta jooksul. Kõigest sellest jõudis Alasoo jutustada, kuni nad aiast läbi läksid.

„Kenasti seadsid ennast sisse, pole midagi ütelda,“ möönis Evald.

„Kurta küll ei ole põhjust.“

Alasoo pani teekannu elektripliidile ja käskis Evaldil tunda end nagu oma kodus. Seejärel võtsid nad käsile analüütilise geometria. Evald ei saanud kurta „halva pea“ üle. Pealegi oskas Alasoo isegi keerulisi küsimusi seletada lihtsalt, nii et Evald, kuigi ta polnud loengute-materjali kordagi läbi vaadanud, suutis siiski Alasoo kiire mõttekäiguga kaasa sammuda. Ta süvenes võrrandite ja koordinaatidemaailma sedavõrd, et unustas Haraldile antud lubaduse olla kell seitse tema juures.

Seejärel kostitas Alasoo Evaldit tee ja sepikuga. Ta tegi seda sellase iseenesestmõistetavusega, et Evald ei julgenud keelduda.

Alasoo lülitas sisse raadio. See oli „oma kombineeritud“. Alasoo rääkis aparaadist uhkusega: „Lühilainet võtab päris hästi.“ Evald asus kohe nuppu keerama, tabas Moskva. „Algab kontsert Tšaikovski helitöödest,“ teatas diktor.

„Sa armastad muusikat?“ küsis Alasoo. Evald noogutas. Muusika oli tema jaoks ikka veel midagi erakorraliselt ilusat ja tähelepanuväärset. Nad kuulasid vaikides.

Tuli veel üks külaline, keskmist kasvu, kõhna, pisut väsinud näoga noormees. Harjunult riputas ta vihmamantli nagisse ja ulatas siis Evaldile käe.

„Jaan Katelsepp,“ tutvustas teda Alasoo. Katelsepal oli kiire. Ta hakkas rääkima teadusliku ringi äsjalõppenud koosolekust, millel arutati üliõpilaste teaduslikul konverentsil ettekandmisele tulevat tööd. Evald märkas, et niipea, kui ta rääkima hakkas, kadus väsimus ta näolt ja pilk muutus elavaks. Katelsepp oli juba tükk aega jutustanud vaidlustest „määramatuse printsibi“ ümber, kui Evald taipas, et teadusliku töö autoriks on ta ise. „Entusiast,“ mõtles Evald tahtmatult.

„Jaan, ega su suuvärk neis vaidlustes päris läbi ei kulunud?“ küsis Alasoo, kui ringi koosoleku teema oli ammutatud.

„Oleneb, milleks seda vaja läheb,“ naljatas Katelsepp.

„Selleks, millega ainult sina hakkama saad. On vaja lugeda peaaegu eksrompt loeng aatomienergiast. Homme, kell seitse õhtul, töölistele... Ilma tasuta muide.“

„Millal sa enne mulle loengute eest raha oled maksnud?“ torises Katelsepp. „Alati eksprompt. Mitte ühtki loengut ei saa korralikult ette valmistada.“

Ta hakkas oma vihmamantlit selga ajama.

„Noh, räägid?“ küsis Alasoo, kui Katelsepp talle hüvastijätuks käe ulatas.

„Sa muidugi leppisid juba linnakomiteega tagaselja kokku?“ uuris Katelsepp.

„Seda küll,“ ütles Alasoo süüdlase näoga. „Mõtlesin algul, et lähen ise, aga üks teine asi tuli vahele.“

„Noh, mis sinuga ikka peale hakata,“ ütles Katelsepp juba ukse vahelt. „Sulle oleks ju päris nahka mööda, kui sa mõnikord omadega vahele jääksid, aga et organisatsiooni au on kaalul... Kell seitse siis?“

„Vaata kus on mees,“ ütles Alasoo, kui Katelsepp oli lahkunud. „Võib sulle igalt teadusealalt loengu maha pidada, aga kui füüsilikast juttu on, siis ei saa enam pidama... Aasta viie pärast loeme lehest: akadeemik Katelsepp sõidab aatomraketis Marsi peale.“

Nad tegelesid jälle tükk aega analüütilise geomeetriaga, kuni Evald ennast püsti tõustes sirutas ja ütles: „Aitab.“ Alasoo korjas konspekti ja paberid laualt ära. Evald õiendas raadio kallal, püüdis kusagilt kinni Beethooveni „Kuupaiste sonaadi“.

„Tead, mis Lenin selle pala kohta ütles?“ küsis Alasoo, kui sonaat lõppes. „Üliinimlik muusika.“

„Leninil oli igas küsimuses oma kindel seisukoht,“ mõtles Evald. „Mina aga kahtlen kõiges... Alasool on vist samuti kõige kohta oma arvamus?“

Harald oli korra öelnud, et kommunistlike noortega tuleb olla ettevaatlik: nendega avameelitseda ei maksa, võib halvasti minna. Nüüd tundus see Haraldi hoiatus lapsikusena. Miks mitte küsida, kuidas Alasoo maailma asjadesse suhtub.

Ja Evald viis jutu elule Inglismaal. Ta kordas Richardi sõnu tööliste kuldaväärt elust seal.

Alasoo naeris: „Olen kuulnud selliseid jutte. Eile õhtul tabasin juhuslikult ühe Inglise saatja laine, kuulan, jutt on tööta töölistest. Algul keerutas nagu kass palava pudru ümber, siis aga püüdis tõestada, et tööta töölisel Inglismaal elavad nagu keskmised väikekoodanlased... Ma ei mõista, millal need härrased aru saama

hakkavad, et meiesugustele ei saa ikka nii häbematult valetada... Võtame näiteks — sellised tegelased poevad nahast välja, tõestades, et Nõukogude Liit haudub agressiivseid plaane, ja viie minuti pärast teatavad suurima rahuga võitlustest Indoneesias ja Palestiinas, Kreekast rääkimata... Juhmus."

Evald ei osanud midagi vastu öelda. Tõesti, Alasool on õigus. Huvitav, mis Harald selle peale kostaks? Ütleks vist: „Propaganda!“ Evi ütles: „Ofitsiaalne seisukoht“, aga Kiirmann: „Hästi oskab vaielda.“ Sellele mõeldes hakkas Evald tahtmatult naerma.

Koeputamata tuli sisse Laius, Evaldi toakaaslane internaadis. Ta teretas ühesõnaliselt ja palitult seljast võtmata küsis Alasoolt:

„Artikli kirjutasid?“

Alasoo näitas vastuse asemel Laiusele tühja paberilehte.

Laius istus Alasoo kõrvale voodile. — „Muidugi, seda võis uskuda. Ega sinu pea midagi kinni ei pea.“

„Meeles oli küll, aga oli tähtsamat teha,“ ütles Alasoo rahulikult.

„Muidugi,“ ümises Laius. „Kui seinaleht õigeks ajaks ei ilmu, siis tassite jälle komiteele... Hakka kohe kirjutama. Enne ma siit ei tõuse, kui valmis on.“

Evaldi taktitunne ütles, et on aeg hakata minema. Alasoo ei vaielnud vastu, sõnas vaid: „Astu jälle sisse. Koos on parem õppida. Ajame niisama juttu.“ Nähtavasti pidi ta artikli tõepoolest kohe valmis kirjutama.

Palitult selga tõmmates kuulis Evald, kuidas Alasoo Laiuselt küsis:

„Kas Leida kohta diagnoosi on?“

„Jah,“ vastas Laius tasa. „Tiisikus... teraval kujul... Ta saadeti sanatooriumisse...“

„Tore inimene on Alasoo,“ mõtles Evald tänaval. „Agiteerib osavasti... Pagan teab, tal võib ka õigus olla... Katelsepaga oleks huvitav lähemalt tuttavaks saada... Aga Laiuse tüdrukuga on halb lugu... Leida?... Oli vist Leida Kodar, ka esimeselt kursuselt... Sügisel, sisseastumiseksamite ajal lehes kirjutati temast — puha viied kõik... Saksa ajal oli kolm aastat vangilaagris. See vist mõjuski tervisele... Analüütilisest on mul nüüd üsna korralikult aimu...“

3

Evald sai isa käest kirja, nagu harilikult sinises ümbrikus, joonelisel vihikupaberil. Isa kirjutas igapäevaste sõnadega, mis olid reastatud omasteks muutunud, harjunud lausetesse. Kuid kirja

ridade vahelt õhkus rahutust. — „...Meil siin nüüd asutatakse kolhoosi. Initsiatiivgrupp juba koos, Tagapere omad, Liiviku Kaarel ja veel ümbruskaudseid. Ma nüüd enam ei tea, mis teha. Vadriku Andres tunnistati kulakuks. Ta käis eile meie pool, ütles, et oodaku mina seda ka varsti, mul ju jõukas talu. Tema teadvat hästi, kuidas see käib...“

Kiri mõjus Evaldisse nagu külm veejuga selga. Ta luges selle mitu korda üle, katsus mõista, milles asi seisab, kuid mõtted läksid segi. Tema isa ja — kulak. Siis nii. Aga kui Evil oligi õigus? Evald murdis kirja kokku, võttis nagist palitu ja tõmbas selle pikkamööda selga. Tänaval võttis ta kirja veel kord taskust välja ja luges uuesti, suundus siis Lenderite poole.

Harald luges kirja läbi, lausus ükskõikselt nagu alla kriipsutades oma sõnade sisu iseenesestmõistetavust: „Seda võis oodata.“

„Mis teha?“ küsis Evald.

„Mis sul ikka teha üle jääb. Eestlane aga on visa,“ Harald nagu vihjas millelegi.

Tuli Richard, koputamata, süngel ilmel, viskas portfelli hooletult lauale. Istunud diivanile, hakkas ta teretamata kiruma:

„Kurat, nii enam edasi kesta ei saa! Komsomolid! Möödunud aastal polnud viga, ajasime läbi. Nemad ei puutunud meid, meil nende vastu ka midagi ei olnud... Ulbeks on aga nüüd läinud!“

Evi uudishimust põlev nägu moondus kannatamatus grimassis. Harald tõsines, vaatas korraks Evaldi poole, siis küsis:

„Mis juhtus?“

„Sa siis veel ei tea?“ Richardi imestanud pilk peatus kordamööda kõigil toasolijail. „Täna väljalastud seinalehe number... lugesid?“

„Ma täna loengutel ei käinud,“ vabandas ennast Harald.

Evi kannatus ütles üles: „No räägi siis ometi!“

„Vaatasin,“ rääkis Richard, „uue seinalehe ees seisavad kobaras, irvitavad... Läksin juurde. Artikkel ja karikatuur... minu kohta: ei õpi, omab võlgnevust, puudub loenguilt... Noh, kurat temaga, sellest lõppude-lõpuks pole eriti katki veel midagi, kuigi see on ka juba häbematus. Aga teate, mis nad veel kirjutasid? Minu isa olnud enne kaupmees, nüüd istuvat spekulatsiooni pärast kinni. Mina olevat oma päritolult, saate aru, päritolult kodanlane, vaadetelt kodanlik natsionalist, või kuidas nad seda nimetavad. Seepärast olevat arusaadav, miks ma ei käi marksismi loengutel ja seminaridel ja organiseerivat ka teiste puudumisi... Mõistate, mis see tähendab?“

Mõni hetk valitses vaikus. Evaldil nagu iseenesest tekkis küsimus:

„Aga... su isa oli ju tõepoolest kaupmees?“

Richard heitis talle vihase pilgu. „Mis siis?... Vähemalt siiani sellest keegi ei teadnud... Kaadrite-osakonnas igal juhul mitte... Kurat, ma ütlen!“

Harald hakkas närvi sedes mööda tuba edasi-tagasi käima. Tükk aega ei oelnud keegi jälle sõnagi. Evald ei suutnud mõtteid koguda. Ta peas segunes kõik — isa ähvardav kulakukstunnistamine ja artikkel seinalehes.

„Hea küll,“ ütles Harald lõpuks, „on vaja midagi teha... Riks, ütle nüüd otsekoheselt, kas kõik see, millest artiklis juttu oli, vastab tegelikkusele... Tähendab, kas kõike seda saab tõestada?“

„Ma arvan, kurat seda teab, aga väga võimalik, et saab. Ma ju ei tea, kust nad seda teada said...“ Richardi ilme järsku selgines: „Siiski, teate, mis? Võlgnevuse vene keeles ma likvideerisin üle-eile ära... Ja muide, ma muretsen möödunud semestri puudumiste kohta arstitõendi. Tuttav arst. Haige olin, seepärast jäingi õppimises maha... Mis te arvate, ah?“

„Siis on korras,“ ütles Evi silmi välgutades. „Nad lihtsalt mustasid sind sihilikult.“

„Aga kuidas jääb siis selle kaupmehelooga ja... kodanliku nationalismiga?“ küsis Evald ettevaatlikult. „Kas ei oleks ehk targem kirjutada artikkel seinalehte... võib-olla kritiseerida ennast. Minu arvates...“

Evi ei lasknud tal lõpetada. „See oleks argus!“ ütles ta resoluutselt. „Ja sa kujutle, milline heameel oleks siis nendel, noh, komnoortel... Uhkus ja oma seisukohtadele truuks jäämine on kõige tähtsam. Põhimõtted peavad olema kõige kallimad!“

„Aga see, millised need põhimõtted on, kas see ka siiski natuke tähtsust ei oma?“ ütles Evald otsekoheselt välja endas Evi sõnade tagajärjel tekkinud küsimuse.

Evi heitis talle hävitava pilgu. „Sa oled vahast! Jälle need ofitsiaalsed seisukohad. Ei mingit originaalsust.“

„Jätke, kurrat!“ põrutas Harald närviliselt vahele. „Pole muud kui poliitika. Richardit solvati isiklikult, aga nemad korraldavad diplomaatilisi vaidlusi. Richardi kohta esitati valeandmed. Seda ei saa jätta niisama... On vaja kirjutada vastuartikkel seinalehte, teha nii, et see avaldataks. Tuleb kõigile üliõpilastele rääkida, et siin on tegemist laimamisega. Richard on neil pinnuks silmas, seepärast...“ Harald viis jutu äkitselt teisale: „Evald!“ Ta vaatas Evaldile tungivalt otsa. „Sa oled ju sõber, eks ole?“

Evald seisis mõni hetk liikumatult, siis noogutas. Harald jätkas: „Ma teadsin, et sa seda ei hakka eitama, kui sõprust on vaja tegudega kinnitada... Küsimus ei ole mitte ainult Richardis. Kas ei või Richard mõtelda ja elada nii, nagu talle meeldib. Isikuvana-

dus on see, mis eraldab inimest automaadist. Evald, ma arvan, et me kindlasti vajame sinu abi. Sa aitad meid?"

Evald ei suutnud mõtteid koondada. Kõik toimus liiga ruttu. Kas Harald ja Richard on tema sõbrad? Kuidas ta võib selles kahelda! Kaks kuud on ta nendega peaaegu iga päev läbi käinud. Evald tundis, et talle ei jää valikut. Ta vastas jaatavalt.

„Ülehomme on teaduskonna õhtu?“ küsis Richard äkitselt.

„On küll,“ vastas Harald.

„Sa oled ka korralduskomisjonis?“

Harald noogutas.

Teaduskonna õhtu puhul oli klubi „väike saal“ kaunistatud laest alla rippuvate paberlintidega. Evaldi kohale jõudes olid laud juba kaetud. Evi oli pikema jututa nõustunud olema Evaldi partneriks.

Istuti lauda. Kohad olid ette ära määratud nimekaardikestega, millede tagaküljel leidus vemmälvärss. Evald luges oma kaardilt:

„See on mees, kes ei jäta
oma sõpru mitte hätta.“

Värss polnud teab kui originaalne, kuid Evald tundis end siiski natuke meelitatuna.

Evaldi vasakul käel istus Laius. Ta oli ükski, Evald katsus temaga juttu teha, kuid Laius vastas ühesilbiliselt, näis, et ta mõtted on hoopis kuskil mujal.

Algas kontsert. Pärast seda tantsiti.

Hiljem, kui oli juba küllalt tantsitud, tuli Harald Evaldi ja Laiuse juurde, muretses kohale mitmesuguseid pudeleid ja tegi ettepaneku juua naiste terviseks, siis veel kellegi terviseks... Evald tundis peagi, et ruum keerleb ta ümber karussellina. Harald manitses Laiust: „Joo, sõber, ära kurvasta!“... Siis läksid nad koridori. Evi hoidis Evaldi käe alt kinni, Harald talutas Laiust.

Evald pärast ei mäletanud, kuidas nad akna alla sattusid. Äkitselt oli Laius temaga silm silma vastu, küsis: „Sina ütlesid seda?... Räägi!“ Ta seisis vaevu jalul.

Purunes aken. Laius haaras tooli... Harald ja Evi tõmbasid Evaldi endaga kaasa, läksid kiirustades minema. Evald kuulis nagu läbi merekohina Laiuse häält: „Leida kohta... oodake!...“

Järgmisel päeval anti kätte analüütilise geomeetria kontrolltööd. Evald heitis kiire pilgu enda omale — kakskümmend neli punkti sajast. Ta keeras paberi kahekorra, tahtis portfelli peita. Samas tuli ta juurde Alasoo, küsis: „Kuidas läks?“ Alasoo võttis Evaldi käest kontrolltöö, silmitses seda tähelepanelikult, küsis siis Evaldilt:

„Miks sa enam minu juurde õppima pole tulnud? Me ei jõudnud ju veel lõpuni.“

Evald ei osanud midagi vastata. Õnneks tuli nende juurde Toomsalu, ülikooli komsorg. Toomsalu ilmet võis lugeda rahulolematust. Ta ulatas Alasoole käe: „Tere hommikust!“ Seejärel vaatas ta korra Evaldile otsa, pistis ka temale käe pihku. „Me vist veel ei tunne teineteist — Toomsalu.“

Kommunistlike noorte organisaatori lihtsus pani Evaldi kohmetama.

„Mulle käidi Laiuse kohta rääkimas,“ ütles Toomsalu Alasoole. „Räägi, mis seal õieti juhtus?“

„Teaduskonna õhtul?“ Alasoo lõi pilgu maha, nagu oleks jutt temast enesest. „Temaga pole kunagi midagi säärast juhtunud. Ma ei tea, millega seda seletada.“

„Kõigepealt räägi, milles asi seisab. Ma kuulsin päris fantastilisi asju.“

Alasoo kehtas õlgu. „Kõnelen niipalju, kui tean. Ja vaevalt keegi teab rohkem. Laius leiti maleseksiooni ruumist, kummuli laual. Aken oli puru, kaks tooli lõhutud... Sinuga vist oli see tütarlaps?“ Alasoo pöördus Evaldi poole: „Evi Lender?“

Evald vastas jaatavalt.

„See tütarlaps käis täna siin, kaebas, et Laius olevat teda koridoris kättpidi kinni haaranud ja tühja tuppa püüdnud tirida. Tütarlaps muidugi hakkas vastu, ja siis olevat Laius teda löönud.“

„Raske uskuda,“ surus Toomsalu läbi hammaste. „Ma olin Laiusega koos sõjaväes. Sõrves. Ta on peast haavatud. Võib-olla närvid?“

Toomsalu ja Alasoo jalutasid mööda koridori edasi. Evald jäi segasena seisma. Helises kell loengule, kuid ta ei liikunud. Teaduskonna õhtu, Laius ja Harald istuvad kõrvuti. Nad lähevad mööda koridori kuhugi... Puruneb aken. Laius kisendab midagi. Evald pingutas mälu... Jah, Laius ütleb midagi Leida kohta. Evald tõstis käe aeglaselt lauba juurde, nagu aitaks see mõtete selgumisele kaasa.

4

Mõne päeva pärast otsis Harald Evaldi füüsika praktikumi ruumis üles. Evald istus parajasti spektroskoobi taga, kui Harald talle käe õlale pani. „Tere! Täna õhtul kell kaheksa on väike olemine. Sa kutsu Laius ka kaasa, elate vist intris ühes toas.“ Ta kumardus Evaldi kohale ja lisas sosinal: „Tead, ta visati komnoorte seast välja. Selle õhtu pärast. Ta on kindlasti tujust ära ja viibiks hea meelega seltskonnas.“

Evald vaatas Haraldit umbusklikult. Teda valdas uuesti kõhklus. Mis õieti juhtus sel õhtul? Kas tõesti ta mälu petab teda?... Võib-olla ta lihtsalt nägi und. Igal juhul pole midagi katki, kui ta täna läheb. Evald lubas tulla koos Laiusega. Laiusele on tõesti vajalik seltskond. Pole naljaasi olla hukka mõistetud seltsimeeste poolt.

Seekord oli veine ja likööre isegi Lenderite „õhtu“ kohta oht-rasti. Evald oli ennegi imestanud sellise külluse üle. Ta ei suutnud mõista, kuskohalt võetakse niipalju raha. Harald ja Evi isa, mitte midagi ütleva, veidi nurgelise näoga vanapoolne mees, keda oli harva kodus näha, töötas kuskil PUK'i turustuskontoris, nagu Harald kord muuseas oli maininud. Harald ise ei saanud stipendiumigi.

Laius oli pikema arupidamiseta nõustunud Evaldiga kaasa tulema. Ta oli ikka veel rõhutatud meeleolus. Vist selleks, et seda varjata, püüdis ta näida ülemäära lõbusa ja ülemealikuna, jõi oht-rasti. Harald istus tema kõrval ja täitis järjest ta klaasi. Tuli Richard, sõi kiirustades, jõi vähe, rääkis tükk aega millegi üle Haraldiga. Seejärel kutsusid nad Evaldi ja Laiuse kõrvaltuppa. Laius istus diivanile, põrnitses mõttetult ühte punkti enda ees.

„Laius,“ alustas Harald pärast lühikest pausi. „Sind visati komnoorte seast välja... Meil on väga kahju, et see nii läks. On väga raske kaotada sõpru. Pole muidugi meie asi kritiseerida komnoorte tööd, kuid meie ei mõista sind nii järelemõtlematult hukka kui nemad.“

„Sellest on vähe kasu,“ sõnas Laius rohkem enesele kui Haraldile.

„Võib-olla siiski rohkem, kui sina arvad,“ lausub Richard rõhutatades. „Ma ei tea, kuidas sina selle peale vaatad, kuid meie loeme, et sulle on tehtud ülekohut... Kui sa mees oled, siis sa näitad, et sa seisad kõrgemal neist, kes sinu hukka mõistsid.“

„Niisugustele asjadele on vaja ülikoolis lõpp teha.“ Harald trummeldas sõrmedega lauale. „Ei tea, miks ta nii närvitseb?“ mõtles Evald.

„Tuleb teha lõpp. Tead, Laius. Homme on ametiühingu koosolek, seal astub Evald sinu kaitseks välja. Ainult sina peaksid ka rääkima sellest, kuidas komnoored kasutasid seinalehte isiklikeks kallaletungideks. Nagu näiteks Richardile. Sul kindlasti oli selles suhtes nendega lahkhelisid, seepärast nad sinuga nii toimisidki. Nad tahavad sind loomulikult ka seinalehe toimetusest välja lüüa. Kui sa sõna võtad, siis on kõigil selge, milles asi seisab, nii sinu kui ka Richardi...“

Laius ei vastanud midagi. Evaldil hakkas halb. Richard nähtavasti märkas muudatust Evaldi ilmes ja küsis:

„Mis sul on?“

„Ei midagi,“ vastas Evald vaikselt. „Ainult ma ei ole ju lubanud homsel koosolekul rääkida.“

Harald vaatas talle teravalt otsa. „Sa siis ei mäleta enam? Lubasid meid aidata. Või mõtlesid vahepeal ümber?“

Evald tundis, et ta võinuks Haraldit sel hetkel lüüa. Kuid tööpoolest, ta ju lubas. Tema, Evald, pole kunagi antud sõna tagasi võtnud.

„Hea küll,“ surus ta vägisi läbi hammaste. „Ma räägin, ainult viimast korda.“

„Jäta nüüd!“ Richard pani talle käe õlale. „Sa oled lihtsalt natuke palju pudelipõhja vaadanud. Andesta! Otsekoheus.“

„Ma ei ole purjus,“ ütles Evald. „Ja kui oleksingi, siis samuti viimast korda.“ Ta võttis Laiuse küünarnukist kinni. „Läheme, on juba hilja.“

Vaikides läbisid nad tänavad. Evald katsus asjata lahti harutada oma mõtete sassiläinud kera. Talle näis, nagu sunniks mingi hukatuslik möödapäsematus teda homme astuma ebaõiget ja parandamatut sammu. Aeg-ajalt heitis Evald pilgu Laiusele, kes apaatselt jälgis juhuslikke möödakäijaid. Millele mõtleb praegu Laius, mida elas ta üle viimaseil päevil?

„Mis sa arvad Haraldist ja Richardist?“ küsis Evald.

„Neist? Mis neist ikka arvata. Richardi kohta oli artikkel seinalehes, ma seal juba avaldasin arvamust tema kohta. Tuleb välja, ma olin kaugel eksimisest, liiga pehmelt kirjutasin veel. Närused inimesed. Mõtlevad, et ma ennast niisuguse silmategemisega püüda lasen. Ma olen ainult tobu. Lasksin ennast täis joota, ja sain siis kurat teab mis tempudega hakkama. Kõige halvem, et ma mitte midagi ei mäleta.“

„Kas sa arvad, et neil oli õigus, kui nad su välja heitsid?“

Laius ei vastanud. Kui nad juba päris internaadi lähedal olid, ütles Laius: „Keskkomitee pole otsust küll veel kinnitanud, kuid ma arvan, et nad teisiti toimida ei saanud. Ma häbistasin kogu organisatsiooni... Oli ju hea juhus laimamiseks — kommunistlikud noored on nii-ja niisugused. Kirjutavad teiste kohta, aga ise mis teevad! Nägid täna isegi, mis mehed need on. Ka mina õppisin seda mürgist käputäit õieti tundma.“

„Aga kui sa saaksid, kas sa astuksid siis komnooreks tagasi?“ küsis Evald.

„Muidugi,“ ütles Laius. „See võtab ainult aega... Minu küsimus anti ka direktori kätte seisukoha võtmiseks. Võib-olla, heidetakse mind ka ülikoolist välja.“

Evald vaatas ehmunult Laiusele otsa. Ei või olla, et kohe ülikoolist välja. Evald tundis, et kõik temas hakkab keema. Ei, kauem ta enam ei suuda.

„Laius, kuula... ei, see ei ole nii, sa pole milleski süüdi. Nad valetavad, see, Evi, täna avaldas sulle kahetsust, tema ka valetas, sina aga palusid veel andestust. Ma tahtsin siis vahele hüüda...“ Evald hingeldas erutusest, jäi seisma, toetus seina najale. „Akna lõhkus Harald. Ma ei näinud seda ju unes, see on võimatu. Ta ütles sulle midagi Leida kohta, sa võtsid siis tooli. Ma siiani kartsin rääkida, kartsin, et eksin. Aga see on tõsi. Sa ei ole milleski süüdi.“

Laius võttis Evaldi käe. „Täna!“

Evald, tundes ta tugevat käesurvet, lõi silmad maha. „Mitte sina ei pea mind tänama, vaid mina teid, Alasood, sind, sest nüüd ma hakkam mõistma, kus on õigus.“

Internaadi korrapidaja laua taga istus väike, kõhn, kokkusurutud huulte ja suurte, läikivate silmadega tütarlaps. Laiust nähes tõusis tütarlaps püsti, astus talle vastu. Laius haaras ta käed ja ütles lihtsalt: „Leida, sina!“ Evald nägi, kuidas Laiuse silmad pilkusi.

„Sa tulid sanatooriumist ära? Minu pärast?“

Leida noogutas, ta kõhnad õlad tõmblesid.

„Pole viga, sa poleks pruukinud... ei tohi nii, haigena.“ Evald mõistis oma juuresoleku üleliigsust ja läks uuesti tänavale.

Vahepeal oli hakanud vihma sadama. Harvade tänavlaternate tuled valgusid udusteks laikudeks, kõnnitee läikis niiskelt. Katuse külge kinnitatud reprodaktor levitas nukratoonilist muusikat.

„Inimesed,“ mõtles Evald. „Gorki kirjutas sõna „inimene“ suure tähega. Laius, Alasoo, Leida — neid võib kirjutada suure tähega. Missugusesse sohu ma oleksin vajunud, kui poleks olnud neid. On olemas iga päev tarvitatavad sõnad — partei, komsomol, nõukogud, aga nende sõnade taga seisavad inimesed, kelle kohta võib õigusega kirjutada „inimene“ suure tähega.“

Evald poleks hiljem osanud seletada, kuidas ta sattus maja juurde, mille õuel elas Alasoo. Ta seisis natuke aega nõutult paigal, lükkas siis aiavärava lahti. Aiamajakese aken oli pime. Õunapuu raagus oksad rehitsesid räästas. Evald koputas aknale. Natukese aja pärast kuulis ta Alasoo unist häält.

Näis, nagu ei imestaks Alasoo sugugi nii hilise külalise üle. Ta laskis Evaldi sisse, pani ta istuma pingile, ise istus voodiservale, hall sõjaväesinel õlgadele visatud. Tükk aega istusid nad vaikides, Alasoo ei küsinud midagi, Evald ei hakanud rääkima. Oli kuulda vaid vihma krabinat aknaklaasile.

„Hugo!“ katkestas Evald lõpuks vaikuse. Ta polnud kunagi enne kõnetanud Alasood eesnime järgi. Nüüd aga tuli see nagu iseenesest. Evald ei murdnudki pead selle üle, kas ta omab selleks õigust või mitte.

„Hugo! Utle ausalt, kas sa tõepoolest oled täiesti veendunud selles... Kas sa ei kahtle kunagi oma veenetes, selles, et kommunistidel on õigus?“

„Ei,“ vastas Alasoo.

„Ma arvasin ka,“ jätkas Evald. „On väga hea olla veendunud selles, et sa tead tõde. Hugo, ma arvan, et nüüd suudan seda ka mina... Tulin Laiuse pärast. Olin tookord juures, kõik see juhtus teisiti.“ Ja Evald jutustas Alasoole, kuidas ta tutvus Haraldi ja Eviga, jutustas sellest, mida ta mäletas teaduskonna õhtul toimunud vahejuhust. Alasoo kuulas teda tähelepanelikult. Kui Evald lõpetas, küsis Alasoo: „Sa siis homme ametiühingu koosolekul ikka räägid?“

„Ei,“ ütles Evald kindlalt. „Ma mõtlesin tänaval jalutades järele. Ükski ei suuda mind sundida valetama... astuma välja inimeste vastu, kellel on õigus, kelle pool on tõde.“

„Sa oled tubli,“ ütles Alasoo südamlikult ja lihtsalt. „Mis puutub Richardisse, siis teda keegi puhtaks pesta ei saa. Ka Haraldi toome varsti päevalgele. Ta isa oli kunagi ühe aktsiaseltsi mitte just kõige väiksem kaasosanik. Käbi ei kuku kännust kaugemale... Muuseas ta isa, ma eile just sain teada, on töökohal suurte raiskamistega hakkama saanud, läheb vist kohtu alla.“

Kuum laine käis Evaldil üle näo. Siis niisuguseid inimesi pidas ta oma sõpradeks. Ja ta lausus aeglaselt: „Siis seepärast nad ei salli nõukogude võimu ja igatsevad seda vana ja... räpast tagasi.“

„Sellepärast,“ kinnitas Alasoo. „Sa arvasid siinamaani, et neile ei meeldi nõukogude võim ehk sellepärast, et neile on kas või endi arvates kallid eesti rahva huvid! Ei, neil ei ole midagi ühist rahvaga. Nad on rahva õelaimad vaenlased, kes urgitsevad, mustavad, laimavad, kes ei kohku tagasi roimade eest, et aga hoida end rahva turjal.“

Evald tundis, kuidas temas kasvas viha oma äsjaste „sõprade“ vastu.

„Hugo, ma homsel koosolekul siiski räägin. Ma räägin Haraldist ja Richardist, näitan, mis mehed nad tegelikult on.“

Alasoo tõusis püsti. Evald märkas, et ka tema on tublisti erutatud. Näis, et ta mõtleb millegi üle pingeliselt. Lõpuks küsis ta Evaldilt:

„Mis sa arvaksid, kui Harald ja Richard heidetaks ülikoolist välja, kas see oleks ülekohus nende vastu?“

Evald laskis veel kord silme eest mööda käia tutvuse nende inimestega, teaduskonna õhtu, meenutas oma kõnelusi Haraldi ja Richardiga. Tõesti, kõige vähem huvitab neid õppimine, see, kuidas elu edasi läheb. Nad loobivad kõigile ainult kaikkaid koda-raise.

„Ma teen homme ise niisuguse ettepaneku: kirjutada koosoleku otsusesse, et teaduskonna ametiühingu koosolek palub ülikooli direktsooni võtta neil ja neil põhjuseil — aga neid põhjuseid, kui hakata mõtlema, ei jõua kõiki üleski lugeda — võtta kaalumisele Haraldi ja Richardi edasise õppimise küsimus ülikoolis.“ Evald vaatas ootavalt Alasoole otsa.

„Ma olen kindel, et kui olukord õieti ära seletada, siis nõustuvad sellega kõik üliõpilased... välja arvatud vahest ainult mõni Haraldi ja Richardi suguvend,“ ütles Alasoo ja istus uuesti.

„Tead, Evald,“ jätkas ta „ma olen mitu korda seda tähele pannud, et kui inimene siiralt tõde otsib, siis ta lõppude-lõpuks jõuab järeldusele, et on olemas vaid üks tõde — kommunism.“

Kui Evald minema hakkas, oli juba hommik. Kuuldus trammi kauge undamine. Nad surusid tugevasti, tõeliste sõpradena teineteise kätt. Ukselt pöördus Evald järsku tagasi.

„Hugo, mulle kirjutas isa. Organiseeritakse kolhoosi, tema ei tea, mis peale hakata. Kõhkleb.“

„Noh, ja sa ei tea, mis talle vastata?“ küsis Alasoo.

„Tean,“ vastas Evald. „Mul on hea meel talle kirjutada: isa, sa teed ainult siis õieti, kui astud kolhoosi.“

Mehe sõnad

Seekord saatsime vaba õhtupooliku mööda Artur Koigi, meie tehase noorima tehniku poissmehekorteris — õigemini tema mitte väga avaras toas üsna tagasihoidliku ja vähese mööbliga, sest Artur, toonitan veel kord, on noorim meie hulgas ning demobiliseerus alles möödunud sügisel.

Neli paberossi põles korraga ning suitsuloor peade kohal tõusis tihedamaks, kuid me jätkasime südamerahuga, teades, et Arturil pole ei lumivalgeid pitskardinaid ega pahurat pereemandat.

Midagi erakordset tol õhtul ei juhtunud. Malemäng sobis tavalisest halvemini, jutuniit jooksis takerdudes, pigem sunnitult... Ma isegi ei mäleta, kes harutas lahti vestlusteema inimese tugevast tahtejõust, kuni sellest tõusis tõhusam keskustelu. Ma arvan, et kolm meist venitasid seda keskustelu tahtlikult, kuni neljas, kes oli vaikinud kogu aja, surus suitsu erutatult tuhatoosi ja võttis vestluseohjad enda kätte.

„Näen, näen, vennikesed kuhupoole tüürite. Kihelete uudishimust, aga kardate küsida... Kas tõesti on nii sobimatu küsida oma sõbra käest, umbes nii, et kuidas sina, va põhjaläinud tegelane, ennast vee peale kergitasid? Ja ometi olen ma kahega teie seast samal naril maganud. Ah teid küll!“

Uldisest piinlikust vaikimisest lugenud jaatava vastuse, laskis Karl Udras meid kuulda muudatusest oma elus, mis pikemat aega oli jäänud seletamatuks üllatuseks kõigile, kes teda tundsid ja kahetsesid.

„Meenutagem siis, mida ma endast kujutasin poole aasta eest... Arvate, et pole tarvis? Aga mina arvan — on vaja! Sihukesti kõikumisajärke tuletagu igaüks oma elu lõpuni meelde. Ausalt öelda, haledamat hädavarest vist polnud kogu tehases, ja kuidas läks tööga... Tjah... mõni mees vaatab sellepärast veel tänapäevalgi mulle altkulmu otsa. Palgast ei jätku, see oli minu igapäevane

nutulaul, ja kuhu mu rublad kadusid, ei ole kah mingi saladus — kõrri teadagi.

Direktoril oli tuhat korda õigus, kui ta kavatses mind tehases minema kihutada. Ja siis äkki üleöö see looder ja päevavaras Udras sünnib ümber päevapealt. Müstiline, eks ole, poisid? Aga tõeliselt oli see vägagi kaine ja põrgulikult piinlik lugu. Kohe kuulete...

Sina, Oskar, peaksid mäletama seersant Metsa — viimati oli ta toruülem kaheksakümnekahelises patareis. Niisuke punajuukseline mehemürakas... sõnakehv saarlane. Harva vana Mets pootas suud, aga siis juba naljasõnakese, niisuguse mahlaka ja täppi, et see õhtuks polgustaabini levis. Ja alati ütles ta oma pärleid siis, kui kõik olid pagana kaugel naljast, ja seepärast oli neil ka alati kümnekordne väärtus. Ma olin temaga narinaaber Kamõšlovist saadik. Ukskord, istusime nädalapäevad ilma grammi mahorkata — narmastubakast rääkimata. Hakkisime siis pruust suitsupitside nikotiinist küllastunud sisu peeneks ja suitsetasime, isegi õuna-puulehti, jah... Mäletan, kuidas suitsunäljast vaevatud hinged, mina muidugi üks kangemaid, mustasime maad, taevast ja intendante. Närune, peab ütleva, oli meeoleolu. Ja tema, kes varem vaid rivis ja kateloki juures võttis piibutobi hambust — seesama tubakast läbiimbunud merehunt propageeris neil päevil meile mitesuitsetamist kui inimkonna ja armee suurimat voojust.

Või siis mitmesajakilomeetrilisel rännakul läbi Andreapoli, kui moonavoovid rabelesid põhjatus poris kaugel taga ja pidime mõnikord leppima üksnes kuivikutega, mis sellest rääkida, teate isegi. Neid hautatud kanapoegi riisi ja pohlamoosiga, ja marineeritud uduangerjaid kallerdised, mida vana Mets meie silme ette tõi oma jutukestega — taevani küündis Metsa fantaasia neil rihmapingutamishetkil. Tantaluse piinad — kuid uskuge, need mõjusid üllatavalt hästi. Meil kadusid virisejad — igaüks püüdis olla nagu seersant Mets, ja kõige kitsamal minutil tedagi üle trumbata mõne viguriga, mis oleks kiskunud kaaslasid kõverduma sõdurinaerus ja unustama hetke hädaohtu või viletsust. Mets sai pihta lennukipommi kildudest. Liimetiga kandsime mehe sidumispunkti. Kogu tee lobises ta ilusast ilmast, ma arvan, et mitte karjuda. Ta jalg oli rängalt purustatud."

Siinkohal segasime Karli tema jutuhuos, küsides, mis oli selles loos ühist Karl Udrase ümbersünniga umbes pool aastat tagasi.

"Olge rahulikud — maailmas on kõik asjad teineteisega seotud," juhtis Karl kõrvale meie kärsitu pealetungi ja jätkas ikka vanas laadis, aeglaselt, sõnu otsides ja monotoonselt:

"Siis kui liikusid kuuldused, et vana mind vallandada kavatseb,

käisin endale paremat kohta . . . kauplemas. Salaja, nagu varas käisin seal kuulamas, et poleks ilmaaegu liigset kära. Sealse kaadri-osakonnas oldi kohe nõus mind võtma ja saadeti mehaanikaosakonna meistri juurde, et saagu meie tuttavaks ja et hakake aga kohe tööga pihta, lugupeetav kõrge staažiga ja kategooriaga õppinud autoelektrik. Näha kohe, et liiga kergel käel võetakse praegu inimesi meie tehastesse — kui aga oskustöölise kraad on olemas, kahe käega ja kummardustega võtavad vastu. Tööliste puudus, üks ikka sellepärast. Aga ma pidin ju teile jutustama hoopis midagi muud. See mehaanikaosakonna meister oli . . . jah, meie vana Mets. Käib väga kohmakalt — protees päris puusast saadik, aga karku ei kannu, jalutuskepiga käib . . . Tundis mu jalamaid ja viis oma klaasseintega putkasse, kus saime segamatult lobiseda kõigest, mis juhtus patareis pärast seda, kui teda viisime kanderamul . . . Aga hiljem Mets jutustas mulle oma elust ja iga tema mure, millega tal oli tulnud maadelda, muutis mind oma mõtetes tarbetuks, selgrootuks mardikaks.

Mõelge ise. Mets tuli koju, õieti ei olnud tal peavarjugi, sest majahütt Väike-Ameerika tänaval oli maatasa. Ta kergemeelne naine oli kadunud läände, aga mõlemal pojalt, keda ta üles oli leidnud sugulaste juurest maalt, algav tiisikus . . .

Ptül! Mida suudaks veel neetud saatus lisada, et inimene lootusetult käega lööks? Mitte midagi! Muidugi, olnuks Metsal omad jalad, iga prahilaeva ruhvis, üks-kamä mitu tuhat registertonni on ta väljasurve, oleks Metsa-taoline soolases vees ligunenud mees alati olnud teretulnud. Ma saan aru, oleks ta läinud kaivahiiks sadamasse, või artelli „Valve“. Ta, visa hing, läks treiali õpipoisiks ja nõnda, vastu tuult, loovis enda välja meistriks. Kolme aastaga või kolme halsiga, nagu ta ise ütleb. Ta poputas oma poisid terveks, keetis ja pesi pesu — see ühe jalaga mees, olgu ma neetud, ja mis mind kõige rohkem rabas — Mets käib õhtukeskoolis. Mäletate, kuidas ma kord meie partorigiga raksu läksin, kui ta küsis, miks ma ei lõpeta tehnikumi. Et pea olevat tühi, koolitarkus auranud kaevikutes välja ja et poisikestega koos koolipinki kah enam ei sobi istuda. Vaat ja kui Mets mulle jutustas, et koolimaja on kaugel ja et on tellinud endale kergema proteesi, et oleks kergem koolis käia ja et mälu olevat sõjas kehvakks jäänud, siis, poisid, ma teadsin — olen kõige viletsam mardikas maamunal ja ka seda, et kui ma ei lõpeta oma kahte klassi tehnikumis, ei julge ma eluilmaski silma vaadata vanale Metsale, ega ühelegi korralikest inimestest enda ümber.

Ta ei unustanud küsimast, mis mul on asja tema tehases ja kus töötan ja kuidas läheb . . . Ma valetasin kohmakalt, et tuln vaatama, kas ei saa väljaspool järjekorda keeta kokku „Gaziku“

väntvõlli, aga see oli põrgulikult läbipaistev vale, sest ta ju teab, et olen elektrik. Ja ma luiskasin talle, et olen stahaanovlane ja et mul on õpilasi ja et ise õpin mittestatsionaarselt. Ptüü! Ei ole midagi vastikumat maailmas kui valetada niisugusele mehele, aga ma lohutasin ennast, et see on mu viimane hädavale ja lihtsalt veksel, mille ma lunastan tegelikkuses, enne kui Mets sellest teada saab. Ma ei võinud ju talle ütelda, et olen põhjakäinud logard, kes ootab vallandamist ja varakult veel enne seda otsib uut mugavamat tormivarju, tema, Metsa tiiva all.

Kaadrites võtsin täidetud ankeedi tagasi ega tea tänaseni, mida seletasin hämmastunud osakonnajuhatajale, kes mind nii lahkelt vastu oli võtnud. Kindlasti mitte midagi usutavat.

Esimeses kioskis Tartu maanteel lasksin endale valada sada grammi, võitlesin viisteist minutit klaasi ees kuradiga ja käskisin siis kioskipidajal minu terviseks ära juua. Too juhtus olema kah karsklane, tänas raha eest, aga viina valas tagasi pudelisse. Sellest tunnist peale ei ole alkoholi võtnud suu sisse, ja mis puutub ülejäänusse, on teada kõigile..."

Tõsi. Igaüks meie tehases teab. Seda, et Udrasel on nüüd kolm õpilast ja tal endal juba isiklik viisaastak seljataga. Ka seda, et rahapuudusest ta enam pole kõnelnud.

„Karl, kuidas sul läheb tehnikumis? Võiksid vahel ka mind kasutada, kui abi peaks tarvis olema,“ küsis järsku ebasobivalt ametliku tooniga Artur Koik, katkestades meie mõtisklusi, mis ikka veel keerlesid kuuldu kammitsais.

„Ma juba ammu võtsin hoogu, Artur, et sind tülitada, aga kui nõnda, siis ole meheks, mõnikord tõesti siplen kui kala kuival,“ sõnas Udras. „Aga võlgu ei ole ma jäänud tänaseni ühtegi eksamit ja viiekümnendaks aastaks peaks jõudma lõpule...“

Muidugi, raske ju on — öösel õpid ja hommikul vara tööle, aga lõppude-lõpuks on mul mõlemad jalad ja terved käed... ja kas pole mind karastatud teiega ühes vees?!

Aga minu suhtes, poisid, ärge püüdke rääkida mingisugusest tahtejõust. Lihtsalt võtsin ennast kokku ja kõik, ja niipalju peaks jätkuma jõudu igal nendest, kes tulid meie kombel läbi tule. Mis puutub Metsasse, jah, seda peab nimetama ebaharilikuks tahtejõuks, aga siiski, mulle näib — see on mingi veel hoopis tugevam ja kütkestavam jõud, mis talle jõudu andis.“

Karl Udras vaikis veidi ja ütles:

„Ta on kommunist.“

Tiit Lõhmuse uus algus

1

Tiit Lõhmus ärkas mingist võõrast heledast häälest ja kärke-
test sammudest trepil. Ta pilutas uniseid silmi ja leidis, et kiirgav
hommikupäike paistab talle otse näkku.

Ta sirutas end mõnuldes ja ristatas käed padjal pea alla. Ah,
jälle algab päev, sama igav nagu kõik eelmisedki. Ja sädelev
kevadpäikegi ei tee seda huvitavamaks. Aga siiski. Hea on nii
lamada. Lasta päikesel end soojendada ja tunda, kuidas keha val-
dab magus roidumus, nii magus roidumus, et suleks jälle silmad ja
laseks end kanda unenägude fantastilisse maailma...

Aga... Hääled eeskojas muutusid üha valjemaks. Kostis, et
ta täditütar Hilda võtab vastu kedagi kaugemalt tulnud naisküla-
list, kes päris Jaanikuru rahvamaja juhataja järele. Tähendab, otsib
Ennu, Hilda meest.

„Enn muidugi magab alles,“ mõtles Tiit Lõhmus. Eile istusid
nad jälle hilise ööni söögilaua juures, viinaklaasid ees. Tema, Tiit
Lõhmus, rääkis jälle oma eluromaani, oma noorepõlve uljaid seik-
lusi, ennekuuldamatuid mürgeldusi, sellist elu, millisest praegus-
aja noored undki ei näe. Mõeldes möödunud õhtule, tundis Tiit
Lõhmus, nagu juba mõnigi kord varem, et need möödunud aja
meenutused napsiklaasi taga teda enam ei rahulda. Varem oli sel-
lise öö järel loomulik, et magatakse poole päevani, nüüd aga tun-
dis ta end millegipärast nagu süüdlasena.

„Palun, istuge siia diivanile,“ kuuldus Hilda perenaiselikku
häält. „Rahvamaja juhataja läks juba välja. Ta ehk tuleb varsti
tagasi.“

„Või sedasi!“ turtsatas Tiit Lõhmus ja hüppas voodist välja.
Enn juba ammu ülal, jookseb vara hommikul kodunt minema,
nagu tahaks mingit kaotatud aega tagasi võita... Temas ikka
nagu midagi kisub töö ja tegevuse järele, ja see teeb Tiit Lõhmu-

sele veelgi piinlikumaks, kui see juba niigi on, tema töötü logele-
mise.

Vihaselt hakkas Tiit Lõhmus riideid selga kiskuma. Ta tõmbas
rasked säärsaapadki jalga, nagu oleks temalgi kavatsus mingit pike-
mat käiku ette võtta.

Aga kui ta kõõgis käis end pesemas ja Hildalt kuulis, et tulija
on rahvamajade instruktor Tallinnast ja jääb siia vist mitmeks
päevaks, tekkis temas huvi minna ja vestelda veidi pealinnast
tulnud võõraga.

Täitnud kiiruga oma sirgevarrelise piibu ja tõmmanud mõne
tugeva mahvi suitsu, lõi ta sõrmenukkidega paar korda kergelt
vastu ust ja astus sisse.

Diivanil istus mõnuga suitsetades instruktor, nagu kunagi see,
kes oma sagedastel ametisõitudel on harjunud end igal pool kodus
tundma. Hall villane kostüümkleit oli korralik. Ta tumedad lühi-
kesed juuksed olid juba kohevaks kammitud ja neis läikis roh-
kesti hõbedasi niite. Suu ümber ja silmanurkades oli tihedate kort-
sukeste selgeltmärgatav võrk. Nüüd viskus ta näkku äkki akna-
raami tagant väljuv kiirtevihk, sundides tumedaid ripsmeid pilu-
kile kokku tõmbuma. Aga seda enam väreles hallides avalates
silmaelurõõmus naer.

Tiit Lõhmus sirutas kitsa, pikkade sõrmedega käe, mille põial
ja esisõrm olid tugevasti tubakast kollaseks parkunud, ja lausus
lihtsalt:

„Näib, et meile on saabunud kauge külaline. Olen ka selle maja
inimesi: Tiit Lõhmus.“

„Ella Tael,“ vastati ulatatud kätt vastu võttes. Kuid võõra pilk
jäi uuriva uudishimuga Tiit Lõhmuse näole peatuma, vaatas ta
väikesi terashalle silmi, mille üle olid otsekuj varjuks tihedad hal-
lid kulmupuhmad, ta kongis kotkanina, kõrget kumerat laupa,
mida piirasid tihedad hõbehallid juustelained, ja jonnakate nurka-
dega suud tugeva tahtejõulise lõua kohal.

„Tähendab, kunstnik Tiit Lõhmus?“ hüüatas ta siis siira
rõõmuga.

Tiit Lõhmus tundis südames magusat värinat. Siiski, teda tun-
takse veel. On siiski veel inimesi, kes kunagi ei unusta kunstnik
Tiit Lõhmust, kuigi ta nimi nüüd peaaegu unustusse kipub
langema.

Ja Tiit Lõhmus, saamata meeleliigutuse pärast sõna suust, noo-
gutus naeratades pead ja vaatas sellise sooja sõbralikkusega Ella
Taelale, nagu ta polnud ammu enam kellelegi vaadanud. Milline
tore, tore inimene!

„Ah, siin te siis elategi!“ rääkis Ella Tael lõbusalt, kui Tiit
Lõhmus ta vastas toolile istet võttis. „Nii sügavale metsakolkasse

enda ära peitnud, et keegi naljalt ei leia. Isegi Kunstnike Liit ei tea teist suurt midagi. Te ei vastavat kirjadele ega tulevat ühelegi koosolekule, saadetagu kutseid nii palju kui tahes."

"Ah, mis ma sinna Tallinna... Elan tasapisi siin oma täditütrel ja tema mehe juures," seletas Tiit Lõhmus. "Umbrus on kena. Männimets, jõgi. Kõigiti vaikne ja rahulik."

"Ning tervis on korras?"

"Täiesti," naeris Tiit Lõhmus. "Ei mina veel murduda mõtle, kuigi poolsada ammu seljataga."

"Ja töötate? Tulete varsti mõne suurema asjaga välja? ... Sellepärast te siis ei esinenudki enam mitmel aastal kunstinäitustel. Aga siiski, kas ei ole raske nii ... üksinda, teistest eemal, kellegagi konsulteerimata? ..."

Tiit Lõhmus vaikis piinlikult. Heameelemuhelus kadus ta näolt, andes aset mingile ebamäärasele kohmetusele.

"Ei, praegu ma ei tööta," venitas ta kuidagi vastu tahtmist. Ja siis, tõmmates suunurgad jonnakalt allapoole, lisas ta trotsivalt:

"Minu töid pole enam kellelegi vaja. Ei taheta."

"Aga esimesel näitusel pärast Tallinna vabastamist saksa okupantidest teil ju oli välja pandud õige mitu pilti."

"Jah, oli," elavnes äkki Tiit Lõhmus. "Kaks vaikelu ja kolm maastikku. Ehk mäletate?"

"Jah, mäletan. Ja järgmisele kunstinäitusele esitasite jälle samasuguseid?"

"Jah. Mõtelge vaid! Vaikelu: laual leib, kartulid ja vesi. Ja maastikud: vaikne metsajärveke, milles peegelduvad puud, end võlutult imetledes. Ja üle kõige selline vaikus ja rahu, nagu poleks maailmas mingit tormi ega maru... Aga neid ei võetud enam vastu: et polevat mingit temaatikat. Sellistena ei ütlevat nad midagi nõukogude inimesele. Tohoh, sõge! Mida see maal siis ikka peab ütleva! Ega ta ole mõni reklaamplakat, et peab oma loosungeid karjuma?! ..."

Tiit Lõhmus hüppas ärritatult üles, kõndis rahutult ümber laua, pahvis närviliselt piipu ja, nähes, et Ella Tael teda rahulikkude tõsiste silmadega vaatab, istus uuesti.

"Kas te olete ka kunagi mõelnud, milleks ja kellele te maalite?" küsis siis Ella Tael.

"Kuidas: milleks ja kellele? Maalin lihtsalt sellepärast, et olen kunstnik. Aga kellele? ... Kust mina võin teada, kelle kätte mu maalid satuvad. See mind enam ei huvitagi."

"Vaadake, selles asi just ongi, et see teid enam ei huvita. Mina ei ole kunstnik, kuid nagu iga inimene, armastan vaadata seinal rippuvaid häid maale. Aga kujutlege nüüd, kui mu töölaual kohal ripub vaikelu leiva, kartulite ja väega. Päevast päeva sul silme ees

leib, kartul ja vesi, kuigi meisterlikult maalitud. Justkui vangla toit. Aga ometi on meie toidulaud hoopis rikkalikum. Või teie metsajärvekestega maastikud, mis oma rahuga otse uinutavad loidusse. Aga ometi keeb ümberringi tormiline elu: ehitatakse üles uusi vabrikuid ja linnu, sadamaid ja sildu, küntakse uudismaid ja asutatakse kollektiivmajapidamisi. Seda kõike tahame näha ja — elavat inimest töö juures, mitte aga igavesti muutumatut leiba ja kartulit ning metsajärvekestega tukkuvaid maastikke.“

„Nonoh, nij malakaga lahmides ka ikka ei saa,“ tõttas Tiit Lõhmus ärritusest punasena end kaitsema. „Kunst on...“

Kuid samas avanes üks ja sisse astus värskest kevadhust punetades ja tavalisest veel nooruslikumana näiv Enn Raesaar. Ta oli hooga tahatuppa minemas, kuid silmas võõrast ja jäi küsivalt vaatama.

Ella Tael, taibates kohe, et tuli see, keda ta otsib, tõttas end esitlema.

„Väga rõõmustav,“ vaimustus Enn Raesaar. „Tõesti tore, et kord ka meid siia metsakolkasse vaatama tullakse. Muidu rassime siin tööd teha, aga keegi ei kritiseeri, ei näita vigu ega õpeta, kuidas neid parandada.“

Tiit Lõhmus tundis end äkki kõrvalise, mittevajaliku isikuna ja tõusis, et tõmbuda oma tuppa. Ta peas keerlesid veel laused, mida tahtis vastata sellele käreale „kunstikriitikule“, kuid tuli jätta need teiseks korraks. Ega ta siis kohe minema hakka, saab ehk veelgi vaielda ja rääkida.

Tiit Lõhmus tahtis minna välja, et veidi pead lahutada, kuid Hilda, kuulnud Ennu naasmist, tuli ja hakkas kärvesti kohvilauda katma.

„Tiit, ära nüüd mine enam kuhugi. Külaline ka reisist väsinud ja söömata. Joome kõik üheskoos kohvi, siis pärast pea selgem arutamiseks.“

Kas Hilda oli kuulnud nende vaidlust ja vihjas pilkamisi nüüd sellele? ... Temalgi ju kipitab südamel, et Tiit midagi ei tee ja lausa nende ülal pidada on ...

Kohvilauas rääkisid ainult Enn Raesaar ja Ella Tael. Viimane küsitles täie põhjalikkusega kõike rahvamaja ja siinse töö kohta. Tiit Lõhmus ei lausunud ainustki sõna, nagu polekski teda teiste keskel. Ta ei kuulnud ka teiste juttu. Tema peas keerlesid senised, välismaistes kunstikoolides ja hiljem töös ning kodanlikes kunstiringkondades omandatud põhimõtted ja nüüd need uued, mida talle aina suurema visadusega peale surutakse. Temaatika. Igäühe suust aina seesama. Nagu polekski maailmas enam muud kui temaatika ...

Tiit Lõhmus tõukas järsku kohvitassi eemale ja tõusis püsti.

Ainustki sõna lausumata astus ta suurte raskete sammudega ukse poole. Teised ei katkestanud oma arutelu. Nad nagu ei märganudki Tiit Lõhmuse lahkumist.

„Eh, las seletavad, kui see nende arust nii hirmus tähtis on,“ lausus ta endamisi ja laskus kolinal trepist alla. Ja jälle oli tal see imelik ülearususetunne, mis teda viimasel ajal üha sagedamini hakkas piinama.

Välitrepil tilkus ladinial räästaist vett ja kogu õu oli täis suuri läikivaid veeloike. Tiit Lõhmus lahmis oma suurte saabastega vett laiali pritsides maja nurga juurde ja vaatas alla jõe poole. Aga seal ujus kõik lauskvee all. Polnud mingit mõtet sinna sulistama minna.

Ta pöördus ümber ja jäi kahklevalt seisma.

„Lähem ajan sepaga paar sõna juttu. Mida muudki teha,“ mõtles ta siis ja hakkas astuma mööda kõvakstambitud kõrget roobasteed küla poole.

Juba kaugemale kostis sepapajast hele kilks-kõlks.

„Jõudu! Mida sina siin kõlksutad, et terve maailm heliseb. Ääs hõõgub kuuma, et ära mine ligigi. Päike soojendab juba isegi, mida sa nüüd veel sepikojast küta,“ lõõpis ta tuttavlikult ja istus lävepakule maha.

Sepp ühmas habemesse oma „Jõudu vaja!“ ja tagus edasi, nii et sädemed lendasid.

„Tõmba nüüd ometi veidi hinge ka,“ rääkis Tiit Lõhmus end mugavamasse poosi seadides. „Tule, teeme üks piip. Ega töö jänes ole, et eest ära jookseb.“

„Jänes ta ei ole ja ära ei jookse, aga peale surub.“

Sepp tagus üha ägedamini, sest rauatükk hakkas juba tumedamaks tõmbuma. Ta ei lausunud enam ainustki sõna, enne kui valmis asja — Tiit Lõhmus ei tundnudki, mis see niisugune oli — eemale viskas.

„Ah, et piip või...“ tuli ta siis lävepakul jõudeistuja juurde. „Kulub ära ka piipu teha. Polegi täna õieti mahti suitsetada saanud. Tööd nii palju kohe, et minutitki ei tohiks viita... Kevad...“

„Kevad jah,“ sirutas Tiit Lõhmus käe sepa tubakakotti. „Sulab, nii mis ladiseb. Niit puha vee all. Jõejääl varsti minek. Vaata sin, et peaks õige katsuma, kas kala saab...“

„Vara veel,“ ütles sepp asjalikult.

„Noh, aga katsuda siiski ju võiks. Nii ajaviiteks... Vaata, ma korra ka läksin nii kalale ja...“

Tiit Lõhmus sirutab oma pikad jalad välja ja seab end pikemaks jutuvestmiseks. Sepp on mõnus mees, temaga on pikil talveõhtuil nii mõnigi kord saanud piipu popsides toredat juttu ajada. Kuulab, valkjassinised pisikesed silmad lõbusate tulukestena põle-

mas, ja silitab igavesest söetolmust halliks muutunud käega oma valkjastõmbunud habet, mis peidab osavalt suunurkades väreleva naeratuse.

„...läksin kalale ja, arva, mis eluka ma püüdsin?...”

Kuid sepal pole täna lusti arvata. Ta on oma piibu uskumatult ruttu tühjaks saanud ja seda saapatalla vastu tühjaks koputades pistab ta kuumalt taskusse.

„Eks ta ikka mõni kahekümnekilone haugipurikas olnud... Ega sa ju väiksemaid ole toonudki...”

Seda ütleb ta tõsiselt, koguni nagu teise liialdusjutte hukka mõistes. Ja enne kui Tiit Lõhmus saab juttu jätkata, asub ta jälle kiiruga tööle. Hakkavad käima sellised tugevad hoobid raua pihta, et pole lootustki siin veel tasase jutuvestmisega teise aega viita.

„Sul täna kohe polegi tuju kuulata,” turtsatab Tiit Lõhmus, lausa solvudes sellest, et teine tema külastuse ajal hakkab nii demonstratiivselt tööd lõhkuma.

„Tuju...” pomiseb vanamees. „Mis siin tuju või... Aga aega pole, vaat mis. Kevad käes, aga vaata, kui palju veel põllutööriistu parandada... Millega inimesed siis põllule lähevad, kui ma siin istun ja su kalapüüdmisjutte kuulan. Sai neid talvel isegi küllalt tihti kuulatud. Nüüd tööjärg sihuke ette jäänud, et vaata, kuidas jagu saad...”

Vanamees sülitab ilmse vihaga pihku ja hakkab sellise hooga rauatükile valu andma, et ära tule enam ligigi.

„Hea küll. Eks teine kord,” lausub Tiit Lõhmus ja tõuseb minekuks. Ta nägu on hapu, hapum veel kui ennist kodunt välja tulles. Tohoh, kas siis maailmas polegi muud kui ainult töö... Ühelgi inimesel pole enam aega sõnakest piibujuttu puhuda?...

Aga mida peab siis tegema tema? Mida? Võtta kätte ja katsuda midagi maalida?... Aga nad ei saa ju tema kunstist aru... Ei mõista...

2

Kui Tiit Lõhmus tagasi koju tuli, kuulis ta all rahvamaja saalis Ella Taela helisevat häält. Enn Raesaaregi hääles oli tunda mingit uut reipust. Tiit Lõhmus pöördus tahtmatult sisse, kuigi tundis, et poleks sugugi sünnis neid nende tööalases arutlemises segada.

„Jõudu! Mis uut siin siis nii kõvasti plaanitsetakse?” hüüdis ta ükselt.

„Vaatame, mida siin saaks paremini korraldada,“ vastas Enn Raesaar, kes seisis keset saalipõrandat.

„Teate, seltsimees Lõhmus, millega ma siin praegu sugugi rahul ei ole?“ ütles Ella Tael.

Tiit Lõhmus lõi ükskõikselt käega. Mis see temasse puutub, mis siin korrast ära on. Seletagu rahvamaja juhatajaga...

„Ma vaatan, et hea avar saal on siin, väike kena lavake, isegi kõrvalruumid ja näitlejatetoad puhtad ja hästi sisse seatud, aga kulissee pole peaaegu olemaski, ainult mingid määratud räbalad, mida häbi rahvale näidata. Seltsimees Raesaar kaebab, et pole kedagi, kes maalida oskaks. Tema seda tööd ei tunne ja poisid ning tüdrukud külast ka ei saa sellega hakkama. Kuid siin on ju ometi kunstnik majas. Seltsimees Lõhmus, te, nagu ennist märkisite, praegu üldse ei tööta. Ka mingil muul alal te ei tegutse, nagu kuuldu. Seega peaks teil aega olema, et noortele appi tulla ja mõned dekoratsioonid maalida või vähemalt õpetada ja juhatada, kuidas seda teha.“

„Palun mitte unustada, et ma olen kunstnik, mitte mõni maalri-sell,“ kihvatas Tiit Lõhmus. „No muidugi, seda siin võib ka kunstiks nimetada. Aga on ikka suur vahe maalikunsti ja dekoratiiv-kunsti vahel. Kui oled ainult üht õppinud, on loomulik, et teine alal on võõras.“

Ütles ja kõndis iseteadvalt välja. Ta oli andnud sellele nipsa-kale naisele paraja vastuse. Jätku rahule, kui ta ise on kunsti-alal võhik.

Aga Tiit Lõhmuse sisimasse oli siiski midagi neist sõnadest peatuma jäänud. Ja kui ta tahtis aus olla, pidi ta tunnistama, et sel naisel on siiski omajagu õigust. Näib küll, et ajad on siiski muutunud ja et rahvas on hakanud kunstiküsimustes kaasa rääkima. Räägivad, räägivad ja sa ei saa midagi nende vastu...

Tiit Lõhmus tõmbus oma tuppa ja istus ohatel toolile. Kahju siiski, et on möödunud see ilus aeg, kus kunstnik oli omaette jumalus...

Ta hüppas jälle üles, avas kapi ja võttis välja raske suure-kaustalise ja paksukaanelise albumi — kunstnik Tiit Lõhmuse tööde album. Tekst eesti ja prantsuse keeles, reproduktsioonid kõigist tema varasematest töödest. Ah, kubism... geomeetrilised inimesed. Kui ülemeelikult pilluti tollal figure paberile... Oo, pillerkaaritavat fantaasiat!... Kunst oli ainult äravalituile, mitte igaüks ei suutnud seda mõista...

Aga kas needki mõistsid, kes tegid näo, nagu mõistaksid?... Ella Tael küsiks muidugi: mida see kunst andis vaatajale? Milli-seid tundeid äratas? Millele innustas?...

Tiit Lõhmus lõi albumi plaksatades kinni. Ei, Ella Taela taolistele ei maksa seda näidatagi. Kui ta ei suuda mõista vaikelu ja uinuvaids metsamaastikke, siis seda ammugi mitte. Paneks ainult kõik naeruks.

Ja Tiit Lõhmus otsustas tõmbuda kerra nagu siil ja üldse mitte enam rääkida võhikutega kunstiküsimustest. Tema teab ise, mis ta on. Aga mis teised temast arvavad, see ei lähe talle vähimatki korda.

Ella Taelal oli kogu päeva kibedasti tegemist. Öhtupoolikul tulid noored rahvamajja kokku ja siis oli all saalis kõnekõminat ja tantsumüdinat, nii et kogu maja põrus. Oli juba päris hiline õhtu, kui viimaks all ukсед lahkujate järel kinni paugatasid ja Enn Raesaar Ella Taela üles tõi.

Rahulolevaina istusid nad õhtulauda. Ah, ka Tiit Lõhmus teadis, mis tähendab õnnestunud tööpäeva järel õhtule minna. Kehas suriseb väsimus, kuid mõtted aina lendavad kõrgeid radu, plaanitsedes üha uut ja uut. Sellepärast vaatas ta kadedusega nende siirast õhinat, kui nad arutasid paarinädalase kiirkursuse korraldamise võimalusi, uute inimeste juurdetõmbamist, mitmete ringide loomist, kiiret eeskava valmistamist, et esimesel mail oma ettekanetega rahva ees esineda.

Ja Tiit Lõhmus nägi, et ta ei saagi oma solvumis- ja endasse-tõmbumisplaani teostada. Ella Tael oli nii innukalt ametis Jaanikuru rahvamaja töö paremaks ja hoogsamaks muutmise-ga, et ta ei pannud enam tähelegi kunstnik Tiit Lõhmust ega tema solvunud ja endassetõmbunud olekut.

3

Tiit Lõhmuse ja Ella Taela vahel ei tekkinud ka järgmistel päevadel mingit jutuaJamist. Viimane oli hommikust õhtuni nii tegevuses, et söögiaegadelgi ei laskunud pikemasse vestlusse. Ka Ennu oli ta kiskunud üleni töösse, nii et see enam minutikski ei saanud mahti üles tulla.

Tiit Lõhmus tundis end äkki armetult üksikuna. Teravamalt kui kunagi varem tundis ta, et peaks töötama, nagu töötavad kõik teised ta ümber, et ta peaks ometi viimaks võtma end käsile ja asuma mõne maali kallale. Kuid mõtlemisest ja kavatsemistest ta kaugemale ei saanud. Õhtul oli ta nurjunud päeva pärast pahur ja tige, surus hambad kõvasti piibubarre ümber ega saanud ainustki sõna suust.

See tema pahurus ja endaga mitte rahulolu torkas kõigile silma. Kuid Ella Tael ei pööranud sellele tähelepanu, Enn Raesaar oli rahvamaja töös kinni, ta üldse ei tahtnud Tiit Lõhmusega, kelle jõu-

deolek ja logelemine tundusid talle järjest ebameeldivamana ja hukkamõistu väärivamana, vestlust alustada.

Ja sellepärast õhkus kogu tema olek lausa vaenulikkust Tiit Lõhmuse vastu, sellist vaenulikkust, mida tuntakse ikka inimese vastu, kes ise tööd ei tee ja teisi koguni püüab töötamises takistada.

Tiit Lõhmus tundis vaistlikult seda Enn Raesaare uut suhtumist temasse. Ta märkas seda teistegi tuttavate juures. Nagu see sepp hiljuti. Ja see tegi teda veelgi armetumaks ja õnnetumaks, pani teda veelgi teravamalt tundma, et ta eemaldub ikka enam ja enam kõigist inimestest. Ennule, keda ta seni suutis teataval määral oma mõju all hoida, pole teda enam vaja ja Ella Taelgi pöördus pärast paari lühikest kõnelust temast ära kui inimesest, kellega tal pole midagi rääkida.

Agaga Tiit Lõhmus tahtis rääkida oma mõtetest kellelegi, kas või Ella Taelale.

Ta ei kärsinudki enam jääda ootama juhust. Samal õhtul, kui Enn ja Hilda tõusid, et siirduda magamistuppa ja jätta söögituba vabaks Ella Taelale magamaheitmiseks, ja ka tema ise tõusis minnekuks, jäi ta kõheldes seisma ja ütles:

„Andestage, te vist tahate kohe puhkama heita, või võiks teiega paar sõna rääkida?“

„Ei, ma veel ei heida puhkama. Kuulan teid hea meelega.“

Ella Tael viipas käega toolile, andes seega mõista, et teine istuks.

„Mis head teil siis oli mulle rääkida?“ küsis ta, kui Tiit Lõhmus hakkas, ilmselt teadmata, kuidas alustada, oma piipu toppima.

Ella Tael vaatas oma tõsiste silmade rahuliku pilguga Tiit Lõhmusele ja lausus julgustavalt:

„Kas maalisite mõne pildi ja tahate mulle näidata, et kuulda rahva arvamist?“

„Ei!“ purskas Tiit Lõhmus. „See'p see asi ongi, et ma pole midagi maalinud ega suudagi enam maalida. Ja see just see kõige hirmsam ongi. Olen kunstnik, teate, mul on see siiski veres, see maalimine. Nüüd aga tunda, et sa ei saa, ei suuda, et sa pole enam midagi... see on hirmus... Enne olin ma endale uhke. Kõik, mis tegin, tuli hästi välja, leidis tunnustust. Nüüd aga ei julge enam ühegi töö kallale asuda, kartes, et see saab mahategeva kriitika osaliseks. Jah, ma ei suuda enam kõige lihtsamatki asja maalida... Ei julge enam pintslit kätte võtta, ei suuda end töötama panna. Tahan töötada, tunnen, et pean töötama, kuid ometi ei suuda... pole tahtejõudu...“

Ella Tael istus pead käele toetades ja vaatas ainiti kunstniku pinguldatud näkku. Näis, nagu otsiks ta sõnu, mida ütelda.

„Muidugi, te ei suuda seda mõista,“ jätkas Tiit Lõhmus. „Te olete nii täis tööindu ja energiat, et te ei suuda kujutledagi, mis tähendab vaevelda vaimses töövõimetuses. Ma kuulen üles oma tupp, kuidas te all askeldate päevad läbi. Lähen välja — igal pool on inimestel käed-jalad tegevust täis. See kisub kaasa, te ise ei tea, kuidas see kaasa kisub. Ja siis tunnen end laisklejana, logardina. Mul on piinlik, koguni häbi enda pärast. Teen kindla otsuse kohe kätte võtta ja tööle hakata. Otsin värvidki välja ja lõuendi — mul on kõike olemas. Aga ometi, tööle hakata ei saa. Võib-olla, kui end väga sunniksin, siis ehk paneksin mõned värvilaigud lõuendile. Kuid tunnen, et see pole see. Puudub inspiratsioon. Puudub põlemine, ilma milleta ei sünni õige kunstilooming.“

„Teil puudub teema, mida maalida.“

Tiit Lõhmus tõmbus tagasi. Seal ta on. Mittekunstnik ei suuda kunagi mõista seda, mis vaevab kunstnikku.

„Ah, ei, mitte selles ei seisa asi,“ lausus ta siis vaikse ohkega. „Teemasid on küllalt, nendest ei ole puudu. Näiteks võtan ma juba tükk aega hoogu, et maalida minu aknast paistvaid kiriku varemeid. Nendes on selline võluv maalilikkus: kurvad, mahajäetud varemed ja varemete juures poolpõlenud puu, must, raagus. Muide, sellel puul on üks oks põlemata jäänud ja haljendab suviti. Ja ma tean, et pean ruttama, et maalida, enne kui see oks haljendama hakkab. Aga ikka viivitan päevast päeva ja nii ta jääbki mul maalimata.“

„Ja pole ka kahju, kui jääb,“ ütles Ella Tael halastamatu kindlusega. „Ajal, mil elame loosungi all: „Parandada sõjahaavad! Taastada kõik varemed!“ ei taha keegi näha teie puutumatuid varemeid ja kurba raagus puud. Teine asi, kui nende varemete juures töötavad rõõmsad ja teotahtelised inimesed, kelle käte all kerkib uus eretav müür. Siis inspireeriks see teid nii, et te haaraksite pintli ja töotaksite samasuguse õhinaga nagu nood taastajad. Ning teie pildis oleks siis valgust, päikesepaistet ja teile just meeldiks, kui seal varemete kõrval põlenud puu üks oks lööb murdumatus elutahtes heleroheliselt haljendama.“

Kunstnik Tiit Lõhmus vahtis suuril läikivail silmil seinale, nähes enda ees pilti varemeid taastavate inimestega ja haljendava puu-oksaga.

„Jaa, selline maal oleks tõesti hea... See kisuks töötama ja sellest saaks vist tähelepanuväärne asi... Aga kust ma võtan neid taastavaid inimesi. Neid kirikuseinu siin ei mõtlegi keegi üles ehitama hakata.“

„See'p see ongi, et te peate olema keset elu, aga mitte kõigest eemale tõmbuma. Räägite, et kõikjal keeb töö. Maalige seda. Jäädvustage lõuendile inimesi nende kaasakiskavas tööhoos... Või

tulge alla meie juurde ja vaadake, kuidas poisid ja tüdrukud külast teevad isetegevust, millise innuga nad on asja juures. Kui toredaid pilte võiksite maalida töördõmsatest inimestest."

"Võib-olla küll. Pole nende töötamist kunagi maalimise seisukohast vaadanud."

"Tulge ja vaadake. Maalige mõni pilt ja ma viin selle Tallinna kaasa. Vaatame siis, mis seal üteldakse."

"Nii vist küll peakski tegema," lausus Tiit Lõhmus ja tundis, et see on tõesti tema ainus pääs sellest vaimsest varjusurmast.

"Mitte „vist“, vaid „kindlasti“,“ ütles Ella Tael.

"Kindlasti!" vastas Tiit Lõhmus.

4

Tiivustatult tuli Tiit Lõhmus oma tuppa. Oli nii kerge ja hea. Jah, nüüd hakkab ta päris tõsiselt tööle. Juba homme läheb ta alla — rahva sekka — ja hakkab maalima. Tema kauakestnud vaimne kriis on seega võidetud.

Aga hommikul ärgates oli ta õhtune kõrgmeeleolu kaunikesti kahanenud. Jah, ta mäletas selgesti oma otsust tööle asuda, kuid hakkas mõtlema, kas seda peab siis just täna tegema. Ja kuidas sa ikka lähed heast peast äkki alla, kus sa kunagi pole olnud, nende sagivate poiste ja plikade keskele ja hakkad neist pilti maalima... Ei, parem on siiski minna kuhugi mujale, kas või sepa juurde. Näidata, et vaata, mina ka töotan. See oleks juba midagi...

Kuid sel päeval ei saanud tast siiski minejat. Ta kõhkles ja kavatses, kuni oligi päev kadunud õhtule. Varsti saabuva hämaruse eel ei olnud ju enam mingit mõtet minna. Jaa nii oligi see päev kadunud.

Õhtulauas kohtas ta Ella Taela küsivat pilku. Tiit Lõhmus lõi süüdlaselt silmad maha. Ei, seekord ta oma sõna ei pidanud, ja näib, et ta seda lubadust ei saagi täita.

Järgmisel päeval oli ta hoopis rahulikum. Laseb siis kunstnik endale ette kirjutada, mida ta maalib. On muudki huvitavat maailmas kui isetegevuslased. Küllap ta leiab midagi, millest võib maalida pildi.

Ta tõmbas palitu selga, et minna välja jõe kaldale. Aga enne kui ta toast jõudis lahkuda, tuli tema juurde keegi noor poiss. Uks isetegevuslasi.

"Seltsimees Tael palus, et kui teil on veidi aega, tulla väheks ajaks alla kunstilist nõu andma."

"Alla?" tõrjus Tiit Lõhmus. "Pidin just praegu välja minema."

"Seltsimees Tael väga palus. Ainult vähekeseks. Ta teid kaua kinni ei pea," nurus poiss.

Nad läksid saali. Ella Tael, oodates Tiit Lõhmust, hüüdis talle kohe vastu:

„Seltsimees kunstnik, tulge, olge hea, ja andke nõu. Me siin, näete, valgendasime saali, aga nüüd on lage ja kõle nagu lubjatud küün. Ütelge, kuidas me seina kaunistaksime. Allapoolle, akende vahele tuleksid midugi loosungid, aga too sile lai pind akende peal. Millega seda elustada?“

Tiit Lõhmus võttis piibu suust ja jäi ruumi silmitsema.

„Ei tea. Ma pole dekoratiivkunstnik. Pole niisuguse alaga tegel- nud,“ venitas ta. „Aga tõsi on see, et sellisena see ei kõlba. Need lagedad valged seinad saaksid palju soojemaks ja kodusemaks, kui mööda seda akendepealset lagedat riba käiks mõni ornament või pannoo. Aga, kes seda jaksab teha. Võiks ju veidi kaunistust teha ainult esiküljele, lava külgedele.“

„Ei, seda oleks liiga vähe,“ ütles Enn Raesaar. „Arutasime siin edasi-tagasi, et kui katsuksime teha mingisuguse pannoo. Otsusta- sime paluda sind, et võtaksid selle töö enda peale.“

Tiit Lõhmus tõmbus jahmatades tagasi.

„Ei, sellest vist ei tule midagi. Mina olen juba liiga vana mees kõrgetel redelitel kõlkuma.“

Ella Tael vaatas temale tõsise pilguga. Tiit Lõhmus taipas, et kogu see asi oli Ella Taela kombineeritud. Tema mõistis, et Tiit Lõhmusel on raske leida teemat, mida maalida, mõistis, et tal on kergem, kui saab tellitud töö ja sellega saab tööjärje kätte.

Aga Tiit Lõhmusel oli nagu hirm selle uue töö ees, kartus, et ta ei suuda seda teha nii, et see nõudlik instruktor sellega rahule jääb. Ja otsustavalt raputas ta pead: „Ei, seda tööd ma siiski endale ei võta.“

Umberolijate nii rõõmsad näod muutusid pettumusest tõsiseiks.

„Aga, kunstnik Lõhmus,“ lähenes talle paluvalt valgepäine tüd- ruk. „Mis see teile siis tähendaks mõni nädal töötada. Me saame aru, et see on raske, aga mõtelge, kui ilusaks meie saal siis saab! Maalikssite siia kogu meie elu ja töö.“

„Just kogu meie elu ja töö,“ haaras teine tal sõna suust. „Nii nagu Tallinnas Balti vaksalis on seinamaalid töötavast ja pidutse- vast Tallinnast. Ma ise vaatasin, kui Tallinnas käisin!“

„Ja „Estonia“ teatrisaali laemaal! Kui saaks midagi sellist!“

„Kui me siia saaksime midagi lihtsatki, oleks ka hea,“ ütles Ella Tael. „Aga siiski meie tööd kujutavat. Näiteks hakkaks tagaseinast peale, kus oleks keskel punane viisnurk ja midagi selle ümber... Ja siis kevadine, lume alt vabanev kolhoosipõld, siis traktor kün- nab... siis langeks kuldne seeme musta mulda... Ja siis juba ora- sed, viljapõllud... Niidul sööb ilus kari... Aga lava kohale — see on ju südasuvi — tuleb maalida maakondlik laulupäev...“

„Jah, laulev, hõiskav, pidurõivais rahvas. Lillede ja lippudega...” täiendasid ümberseisjad vaimustusega instruktori ideekavandit.

„Ja siis edasi heinategu, rukkilõikus, viljamasindamine, viljapuuaiad, mis lõpevadki teisel pool, viisnurga juures,” lõpetas Ella Tael.

Selline ringpannoo kõigi aastaegade ja kõigi kolhoositööde kujutamiseга kiideti tormiliselt heaks. Kõik olid nii haaratud sellest pildist, et see siiras õhin kunstnikkugi nakatas. Tiit Lõhmuse süda lõi soojaks, nähes, millise innuga noored rääkisid kunstist, kuidas nad tahtsid näha oma igapäevast elu ja tööd maalis kujutatuna.

„Kunstnik Lõhmus, te maalite meile selle kõik seinale,” palusid nad järelejätmatult. „Me teeme teile head kindlad tellingud, et seisate nagu põrandal. Värvipotid kanname üles, kõik toome kätte...”

„Hea küll, katsume siis teostada teie idee,” lausus Tiit Lõhmus viimaks ja mõistis, et võttis endale suure ja auväärse kohustuse.

Ta hakkas kohe kavandama. Jaotas seinad ära, märkis, kui palju ruumi mingile pildile, tegi visandi, kuidas keskel asuvat punast viisnurka ühendada ühelt poolt kevadise kasesaluga kolhoosipõllu serval ja teiselt poolt sügiseselt raskete viljapuudega.

Tema ümber kees lõbus askeldus. Poisid püüdsid välkkiirelt püstitada kindlaid tellinguid, ehtisid trepidki, et kunstnikul oleks hõlpus üles ja alla käia. Laval õppijad ja harjutajad viskasid vilksamisi pilke saali teise otsa, oodates, kas kunstnik juba ei hakka maalimisega peale.

Kunstniku esimesi pintsli tõmbeid vaadati nagu pühadust. Valgele seinale ilmusid esimesed värvilaigud, lillad kasesalud, roheli- sed lehed, hakkjas määrinud lumi, pigimustad põllud. Iga uus päev andis juurde ikka midagi uut: külviseemnete vihma, orastepõldude mürkroheli- sed nelinurgad, kõrte eretavkollase ja heinamaade silmi- pimestava kirenduse. Kuid, imelik, vaatajate vaimustus jahtus iga päevaga. Varsti ei vaadanud enam keegi valmiva pannoo poole. Hoopis vastupidi — sellest pöörduti otsekui piinlikkust tundes kõrvale.

Tiit Lõhmus ise oli aga oma tööst vaimustuses ja laskis muudkui pintsli käia. Ah, see oli jälle mängimine värvilaikudega, mis teda ikka nii imeliselt olid veedelnud. Ta töötas väsimuseni ja kui ta tellinguilt alla laskus, vaatas ta veel altki üles oma tööd, sellest siirast rõõmu tundes.

Ühel sellisel hetkel astus ta juurde Ella Tael.

„Kuidas läheb, seltsimees kunstnik?” küsis ta.

„Pole viga. Jõuan päris sujuvalt edasi,” vastas Tiit Lõhmus muheldes ja hakkas värviste sõrmedega piipu toppima.

„Kas see ots siin on täiesti valmis? Enam midagi juurde ei tule?“

„Jaa. Valmis!“ kinnitas kunstnik enesekindlalt.

„Aga seltsimees kunstnik,“ hüüti ümberkogunenud isetegevuslaste hulgast, „me soovisime ju näha meie elu ja tööd. Siin on aga ainult tardunud värvilaigud, aga ei mingit elu ega liikumist.“

„Jah, see on küll rohkem klikiaegse põllumajandusnäituse paviljoni reklaamsein kui rahvamaja pannoo,“ ütles Ella Tael halastamatu otsekoheusega. „Ainult põllud ja masinad, aga ei ühtegi elavat inimest.“

Tiit Lõhmusel pudenes piip pihku. Mis norimine see siis on?! Selline suur töö ja ...

„Seltsimees Lõhmus,“ alustas Ella Tael sõbraliku avameelsusega. „Me ei taha teie tööd hukka mõista, aga ideekavandi andjad soovisid siiski selle teistsugust teostamist. Ja sellepärast on õigem meil kohe ütelda, et saaksite kergemini parandada ja kohe õige käsitluse leida.“

„Noh, kui teile ei kõlba, eks siis tehke ise. Olete siin kõik suured targad koos,“ pahvatas Tiit Lõhmus äkkvihas.

„Ei, ise me ei tee, sest me pole kunstnikud. Aga kuna te maalite meile, ja see seinamaal jääb meile ja kogu valla rahvale alati-seks silme ette, siis soovime, et te käsitaksite siin teemat realistlikult. Me soovime näha tõetruud elu, aga mitte formalistlikku värvidega mänglemist.“

„Aga siin ju on majad ja masinad ja inimesed, mida te nii väga taga ajate,“ lausus Tiit Lõhmus end jõuetult kaitstes.

„Jah, teie arvates küll, aga meie ei näe seal muud kui värvilaike. Kui need peavad olema inimesed, siis on nad küll täiesti elutud ja puised, värviga üle võõbatud puupakud. Neis pole märgata mingit elu, liikumist ega tööõõmu.“

„Kas ma pean siin teile siis portreesid hakkama maalima!“ imestas Tiit Lõhmus.

„Just portreesid,“ ütles Ella Tael. „Siin on küllalt suur pind olemas, et võiks igale töötavale inimesele anda konkreetse kuju. Vaadake, siin on meie keskel eesrindlik traktorist Ulo Pint, miks ei või te maalida teda ajamas esimesi vagusid kevadisel põllul. Siin on suurte saakide meistrid, brigadiirid ja lülivanemad, laske neil poseerida ja maalige neid põldudel töötamas nii, et iga vaataja nad esimesel pilgul ära tunneb. Maalige meie karjabrigadiir Marju Allik oma siledate lehmade keskele, meie laulukoori liikmed laululava esiridadesse, maalige meie rukkilõikajaid ja aednikuid. Kõik nad on siin teie ees. Jäädvustage nende elurõõm, nende tööind, jäädvustage meie põllud ja aiad sellistena, nagu nad on, pange oma

armastus igasse viljapeasse, igasse heinakõrrekesse. Maalige kõike nii, et see innustab teisi eeskujulikult töötama."

"Siis peaksin ma siin küll aastaid maalima, enne kui see panno valmis saab," heitis Tiit Lõhmus üleolevalt käega.

"Veidi kauem muidugi läheks kui teie praeguse stiili juures."

"Aga Rafael töötas mitukümmend aastat ühe laemaali kallal," hüüdis jälle valgepäine plikanaaskel. "Ja „Estonia“ laemaal ei valminud ka üheainsa päevaga."

Tiit Lõhmus heitis veel kord käega ja, lausumata enam ainustki sõna, astus uksest välja.

Mida nad siis õieti tahavad? ... Et kõik kunstnikud maaliks id nii nagu Rafael, Repin, Köler ... nokitseksid välja iga viimse kui detaili just nagu fotol ... Ah jaa, elu ja liikumist ja tööõõmu ...

Tiit Lõhmus sammus raskelt mööda kitsast roobasteed edasi, vaatamata, kuhu see viib. Ta tundis valuga, et ta ei mõista tänapäeva inimesi, nende tööd, nende soove ja mõtteid. Ja sellepärast ei suuda ta ka niiviisi maalida, et see oleks neile vastuvõetav ...

Tiit Lõhmus ei pannud tähelegi, et oli välja tulnud mingi talu õuele. Ta märkas alles siis, kui ukselehel seisev keskealine perenaine talle vastu hüüdis:

"Vaata, vaata, rahvamajainimesi ka siinpool näha. Kas kunstnik tuli viimaks ometi meidki vaatama?"

"Ei ... " kohmetas Tiit Lõhmus. Aga lausus siis ükskõikselt:

"Tulin värskesse õhku jalutama ja hakkasin juua tahtma. Kas teilt ehk saaks lonksu vett?"

"Astuge siis sisse. Meil on kaljagi," vastas lahke naine ja juhatas tulija tahatuppa. Tiit Lõhmus vaatas tavalist lihtsat talutare, mille hallust elustasid valged linased eesriided, voodikatted ja laudlinad. Ja ajahambast tõmmuks tõmbunud palkseinal torkas silma rõõmus akvarell: naerev noor tüdruk punakirju vasikaga, kes lõpetanud kibust piima joomise, oma talitaja põlle limpsib. Hakates uurima veidi tuhmunud kunstniku nime pildi alläärel, tardus ta üllatusest. Seal seisis: „T. Lõhmus“. Kirjutatud musta pliiatsiga, nii nagu tema tavatses oma noorusaastail oma piltidele alla kirjutada.

"Vaatate oma pilti," ütles perenaine kaljakannuga tuppa astudes. „Jah, see meeldib kõigile ja ma olen teda ikka hoida püüdnud. Isegi sõjamõllus jäi terveks.“

"Aga millal ma teid niiviisi maalisin?"

"Te ei mäletagi enam? Muidugi, sinna on ju nii palju aastaid tagasi. Te olite siis noor kunstnik, selline ruugete lokkidega, kirju lehviva kaelasidemega. Te suvitasite siin jõe kaldal. Ja mina hoidsin siin karja. Puutusime vahel kokku ja siis te lubasite mind maalida. Ja maalisitegi. Nimetasite pildi „Tantsivaks kevadfeeks“. Aga minuga polnud sel tantsival kevadfeel küll vähimatki sarnasust.

Olid mingid kolmnurgad ja sõõrid, siplevad käed ja jalad. Mina ei tunnistanud seda endaks ja nõudsin, et täidaksite oma lubaduse ning maaliksite minust korraliku pildi, sellise, nagu ma olen. Siis teil ei jäänudki muud üle kui maalida minust loomutruu pilt tööriietes ja vasikaga. Ja vaadake, kui hea välja tuli."

"Jah, nüüd ma mäletan. Viskasin teile siis selle pildi kätte ja nimetasin ta „Karjatüdrukuku vasikaga"."

"Mul on ükskõik, kuidas te teda nimetasite. Aga mulle meenutab ta mu noorust ning teda on hea vaadata. Ja kõigil teistelgi on teda hea vaadata."

"Näidake mulle ka toda „Tantsivat kevadfeed",“ küsis Tiit Lõhmus.

"See on ammu hävinud," vastas perenaine. „Ta vedeles mul ikka siin, kuid teda ei tahtnud keegi näha ja siis ta kadus. Vist tarvitas keegi ta tulehakatiseks."

5

Kui Tiit Lõhmus väljus, kõndis ta kaua mõtteis mööda vaikseid külavaheteid. Ja mida kauem ta kõndis ja mõtles, seda selgemaks sai talle, et ta senine töö on kõik paras tarvitada tulehakatiseks ja et tal tuleb alustada uuesti.

Tiit Lõhmus hakkas äkki tõttama, nagu oleks tal mõni väga tähtis toiming vaja kiiresti sooritada. Jõudnud oma tuppa, haaras ta kapist oma varasemate tööde reproduktsioonidealbumi, murdis selle paksud kaaned seljale kokku, et lehed lehvikuna laiali löid, asetas ta nõnda püsti ahju ja läitis põlema. Tuli haaras lehe lehe järele, keeras pildi pildi järele rulli ja põletas söeks. Siis lõi Tiit Lõhmus kergendustundega ahju ukse kinni, nagu eraldaks ta kogu mineviku töö endast, ja laskus üha suureneva hooga trepist alla, kuigi oli juba öö ja kogu maja magas. Rahvamaja saalis tõmbas ta värvise töökitli selga ja ronis tellinguile. Heitmata ainustki pilku juba valmis olevale seinamaali osale, kastis ta pintsli valgesse värvi ja kustutas kõik, mis ta oli mitme päeva jooksul seinale maalinud. Ta ei puhanud enne, kui sein oli jälle ühtlaselt valge, nagu poleks seal midagi olnudki.

Siis istus ta rahul olles maha, toppis piibu ja, tõmmates mõnuga suitsu, mõtles pingsalt, kuidas panna värvides elama metsad, põllud, aiad, masinad ja inimesed. Kuid nüüd oli see tal selge: just nii, nagu nad esinevad elavas elus.

Ja saanud piibu tühjaks, tõusis ta reipalt üles. Oli saabunud hommik. Päikese esimesed kiired tungisid läbi akende sisse, muutes ruumi säravalt valgeks. Ta viis värvipotid tagasi punase viis-

nurga juurde, kust ta ennegi maalimist oli alustanud, ja kastis pintsi värvisse.

Tiit Lõhmus töötas nii pingsalt, et ei märganudki aja kulgemist. Kui näitekursuslased õhtupoolikul saali tulid ja üllatunult jäid vaatama hoopis uueks muutunud seinamaali, millel ta parajasti maalis vasttähenenud künkale valikkünnile tulnud traktorit, hüüdis ta ülemeelikult alla:

„Hei, sina eesrindlik traktorist! Tule, sea end mulle siia ette nii, nagu oleks sul just rooliratas käes ja ajaksid traktoril esimesi kevadisi vagusid!“

„Braavo! Braavo! Nüüd hakkab meie seinamaal elama!“ hüüdsid allolijad. „Nüüd olete maalinud kõik just nõnda, nagu me kujutlesime!“

Tiit Lõhmus tõstis naerdes käe. Ja ta tundis heal meelel, et ta kuulub nende kõigiga ühte, et nemad vajavad tema tööd ja et tema kätte on usaldatud suur ja tähtis ülesanne: jäädvustada maalil nende elu ja tööd, nende mõtted ja tunded, ja innustada oma maali-dega inimesi aina uutele ja suurematele tegudele.

Seebitükk

„Anna seepi!“ Priidu Raudsepa punetav, kuumusest aurav hiigelkogu seisis mu ees — see oli Bologoje vagunsaunas.

„Seepi pole enam.“

„Kuidas?“

„Sel lihtsal põhjusel, et kasahh viis selle ära.“

„Viis ära?“

„Jah, võttis ja läks. Ise nägin.“

„Ja sa lasid viia?“

„Läksin talle küll järele, aga ta läks oma kahe kaaslase juurde ja ma ei võinud enam ütelda, missugune neist kolmest seebi võttis. Nad on nii sarnased üksteisega.“

Jah, sarnased nad olid sellal minu silmale. Ma ei osanud veel eraldada nende nägude rikkalikke isikupäraseid jooni.

Priit urahtas midagi pahaselt ja sammus nii, nagu ta oli — alasti hiiglane, kapp käes, veepiisad pärlendamas kuumal nahal — vaguni teise otsa, kus kuuldus võõrkeelset jutuvada. Ruttasin talle pahakartlikult järele — tundsin hästi Priit Raudseppa, seda healoomulist, kuid äkkvihas metsistuvat hiidlast.

Ta seisis seal, endast mõnevõrra lühemate kasahhide ees, üllatusilme näol: „Sarnased nagu muna munaga!“

Kusagilt teisel pool surumüüri kuuldus rooduvanema häält: „Teine rood, kiirustada! Riided tulid deskaamerast!“

Priit pöördus vastumeelselt; rahulolematult, et pidi asja lahendamise jätku, astus ta mu ees. Kuulsin teda pomisevat:

„Seebi viisid, vennikesed. Halb komme on neil... kasahhidel.“

Kehitasin õlgu. „Uhe pärast ei saa niisugust nimetust anda kogu rahvale.“

Eesastuja urahtas: „Ta sulle oma nime ei öelnud, eh? — Hüva, siis tead ainult tema rahvust — ja sellele tegi ta häbi. Ise ütlesid ennist, et „kasahh võttis seebi“.“

„Võib-olla pidas ta seebitükki „listnaks“ ega kuulnud mu hõiget

saunasuminas," — ma ei olnud ise täiesti kindel oma leevendavates sõnades. Tõmmates selga aurust veel kuumi sõduririideid, mõtlesin, kuidas iga inimene on vastutav oma tegudega kogu rahvuse ees.

Kohtasin neid vennasrahva poegi veelgi. Olime väga uhked Velikije Lukile. See linn on ka meie võidetud, ka meie, eestlaste poolt tagasi kingitud kodumaale. Kuid eestlaste kõrval, külg küljega võitlesid seal kasahhid. Kogesin seda lahingutuhinas, kui sakslane ründas mind küljelt ja kasahh ta maha ropsas. Sakslane kukkus vasakult poolt keldritühemikust põiki otse mu teele. Ta käes oli laskevalmis automaat, selle valanguga oleks ta mu üle külvanud, poleks... Tõstsin pilgu — kasahh, käes veel löögiks ette tõugatud püss, naeris mulle oma tumedate silmadega vastu. „Tänan, seitsimees, tänan!“ hõikasin ja söötsin edasi.

Veidi hiljem sattusin käsitsivõitlusse. Arvult ülekaalus fritsud ahistasid tranšees kasahhe. Pühkisin selle fašistliku saasta automaadivalanguga. Jooksime kraavi mööda rünnatava dzoti poole. Mu ees ruttav kasahh pöördus ja viipas, hüüdes mulle midagi, mis oma kõlalt võis tähendada meie keeles: „Tänan! Tänan, sõber!“

Lamasin Moskva ääres asuvas Sokolnikovo haiglas. Ära kõrvetas sakslane mulle kuuli, vasakule poole puusa tabas. Haav polnud pooltki nii raske nagu sel väikesel kasahhi poisil meie palatist, kelle lõbusus oli nakatav. Haiglavõimlemistunnis viibutas ta oma mõlemaid amputeeritud jalgu, nimetades neid seniitkahureiks. Ta oli väga sarnane mu voodinaabriga, minuvanuse kasahhi Terebek Atšajeviga, kuid me eraldasime neid teineteisest juba päris hästi ja usun, et tunnen neid aastate järgi isegi teiste kasahhide hulgast, kui nad mulle vastu satuvad. Tähendab, see on siiski ainult harjumuse või harjumatuse asi — pidada kõiki neid ühesarnasteks.

Näiteks see Terebek mu kõrval voodis, kuulinaavaga paremal pool rinnas. Tal olid ilusad läikivad juuksed, lumivalged terved hambad, meeldivad tumedad silmad. Me kõnelesime teineteisega tihti veidi lonkavas vene keeles, jutustasime oma kaugetest sünnimaadest, sõjasündmustest. Nagu seegi kord.

„Kasahhid, hm,“ ütlesin, „on väga sarnased üksteisega. Siis, kui neid veel vähe tunnõd. Uks kasahh päästis mu elu Velikije Lukis. Ta toksas mind küljelt ründavale fritsule kabaga kuklasse. Ega sina see ei olnud?“

Ta huuled paljastasid säravalt valgeid hambaid. Naeratades raputas ta pead. „Ei! Kahjuks ei! Kuid küllap ma oleksin samuti teinud, kui oleksin juhtunud seal olema.“

Minus tõstis pead ka eneseuhkus, — ma ei ole ainult võlglane.

„Veidi hiljem sain osaliselt oma võlast vabaneda, — pühkisin minema sinu vendade kallalt automaaditulega rühma sakslasi. Eh!

Olid tulised päevad! Üks neist, kasahhidest, viipas mulle ja hõikas midagi sõbralikku, vist tänades. See, hm, ega seegi polnud sina?"

Ta naeratus süvenes ja kummardudes oma voodis minu poole, haaras ta mu käe. „Ei, kahjuks mitte!“ Kuid ta käsi surus mu kätt siiras sõpruses ja tänutundes, nagu oleks päästetu ta lihane vend.

Kuid nüüd nõrgus ka kibedat äädikat mu mälestustesse. Ma ei saanud muud, kui pidin temale ka sellest kõnelema, olgu kui ülev ongi praegune hetk. Sõprade vahel ei tohi olla mingit vilksahtavat varju.

„Bologoje vagunsaunas, hm, seal juhtus mul küll halb asi. Jät-sin ripakile oma seebitüki ja kasahh, hm, võttis selle. Väga lihtne, eks? — Võib-olla arvas ta seda omanikuta seal seisvat,“ lisasin kiirelt ja lepitavalt, märgates, et naeratus ta näolt aeglaselt häabus.

„Sa nägid, et kasahh selle võttis?“

„Jah, kuid ta läks teiste hulka.“

„Ja sa ei tundnud ära?“

„Ei,“ ütlesin piinlikkusest nagu kõrvale pöörates.

Ta puudutas mind tasa õlast. „Sa ei saanud minu küsimusest õieti aru. Küsisin, kas sa ei tundnud minus ära seda seebivõtjat?“

„Sinus?“ pöörasin üllatunult pea tema poole.

Ta nägu säras üleni helges naeratuses. „Jah! See... seekord olin see mina. Võtsin selle pingiotsalt, et end sisse seebitada, kui tagasi pöördusin, siis olite kadunud.“

„Jah,“ pomisesin ma, „see võib olla tõsi. Mäletan, meil oli kiire. Võeti kolonni ja läksime.“

Ta ajas end istuli ja kobas oma peapadja alt. „Olen seda kaasas kannud kõik need päevad, kuud, lootes, et saan kord tagasi anda, kuid tead, teid eestlasi, kohtab harva ja te olete nii üksteise sarnased...“

Ta tõmbas padja alt sõduri rohelise, hariliku, veidi võidunud seljakoti, harutas lahti selle kanderihmadest moodustatud aassõimed ja, võtnud kotist välja seebitüki, ulatas selle mulle.

Võtsin selle ja hoidsin peopesal. Vaatasin kordamööda teda ja seebitükki. Ma ei võinud kummaski kindel olla. Kas tookord too...? Ja seebitükk, see oli harilik seebitükk, nagu neid sõdureile anti neil sõjapäevil, kui võeti sõdur väeüksusesse käskkirjaga: „Arvata toidule ja seebile“... See oli kahtlemata kaua kaasas kantud seebitükk, kõvaks kuivanud, ääred mõnekordsest pesemisest ümar-dunud.

Vaatasin teda ja jälle seebitükki. Ja olin veendunud, et see oli tema. Mu silmad ähmistusid liigutusest. Hoidsin oma peopesal seebitükki. Vaatlesin seda. Ei, tõesti — väikesena, puhudes kirevaid seebimulle, mis värelesid tuhandeis värves, nagu lastes aimata tuhandeid muinasjutte, mida nad võiksid jutustada, ei võinud ma

kunagi uskuda, et nad võiksid jutustada mulle nii kauni tõelise loo!
Panin seebitüki enese kõrvale ja me ulatasime teineteisele käed, surusime ja naeratasime.

Tema on nüüd mu sõber, parim maailmas. Meie sõprus on proovitud neil karmidel möödunud sõjapäevadel. Töötan oma taasvabastatud sünnimaal ja ma tean, et kaugel idas töötab mu sõber oma kaunile sünnimaal. Tihti meenub ta mulle, kui vaatan õhtul oma põhjamaist tähist taevast, mis kaardub säravana ida poole. Või hommikul, kui tõuseb päike sealt kaugelt, mu sõbra sünnimaalt. Kuid kõige rohkem meenub ta mulle, kui pesen käsi ja võtan kätte seebitüki. Siis läbib mind soe, puhas rõõm, kuivatan käed ja, haarates sule oma laualt, kirjutan kirja.

„Sõber,“ kirjutan, „on kevad. Ilus soe põhjamaa kevad. Usun, kiima on praegu meil niisama soe kui sinu sünnimaal. Kas sa ei tahaks külastada mind? Traktorid mürisevad meie põldudel, vabrikud saadavad oma suitsu sirgjooneliselt sinitaeva. Tulevad kevadised linnud, lilled...“

Margistan kirja ja saadan tee. Näen vaimusilma ees, kuidas see ruttab tema poole. Kuidas kannab seda postiauto, võtab üle hõbedana kergetes kevadpilvedes läikiv lennuk, viib läbi steppide, musta suitsuriba enda järele jättes, kiirrong. Ja seal, kaugel Džambulis, võtab selle oma kättesse postijaamast kasahh, kes kihutaval hobusel läbides steppi jagab auulides kirju ootavaile mustajuukselistele kasahhineidudele: „Siin teile, kallimailt.“ — „Na, ka sulle, Terebek, kiri. Vist kaugelt, palju postitempleid?“

„Eestist!“

„Aa, see asub tõesti kaugel.“

„Jaa, väga kaugel, kuid sõprus ei hooli sellest.“

„Ah sõber?“

„Sõber, väga hea sõber. Koos lõime sakslasi, kõrvuti magasime, ühe seebitükiga pesime end!“

„Uhe seebitükiga? No, siis peab olema tõesti hea sõber. Ava, mis ta kirjutab?“

„Kutsub külla, kindlasti lähen kord. Kuid veel ei saa, töö peab kinni. Aga kutsun teda... — Sa tule õhtul siit läbi, Kerim — viid minult vastuse tee.“

Ma loen tihti taadile ette neid kirju. On ikkagi haruldane sõber see kasahh ja kaugel maal. Maal, kus kasvatatakse puuvilla. Taat kuulab ning sõnab: „...Ja kutsub endale külla? Miks sa ei lähe?“

„On veel aega. Ukskord kindlasti!“

Taat võtab kirja ja pöörab seda imetledes sõrmede vahel.

Need kirjad on mulle kallid. Meie ühisest tööst kõnelevad need kirjad, ühisest rõõmust kodumaa saavutuste üle, töövõitlustest,

Karagandast, Temir-Taust ja Kiviõlist, meie ja Džambuli kolhoosnikutest. Ja ühisest valmisolekust kõnelevad need kirjad, minna, kui jälle on vaja, külg külje kõrval vastu vaenlasele.

Kuid kõige enam kõnelevad need kirjad suurest, kustumata sõbrusest, mis valitseb meie kodumaa rahvaste vahel.

Väike linnaehitaja

Umberringi müdises ja mürises. Kivipurustaja tegi oma tööd suurima hoolega. Välkusid labidad, toksisid kangid ja kirkad. Kaugemal puhusid muusikamehed lõbusaid marsiviise. Hallikas tolmuloor hõljus taastamispaiga kohal. Päikesest kõrbenud näod olid pärlendavalt higised. Meestel, kes polnud veel särki seljast heitnud, tikkus see vägisi püksirihmast kõrgemale, naiste hommikul nii vaearikkalt seatud käharad olid salkus ja tujukalt lendlemas. Ja kes seal's nüüd aru saigi, millest — öeldi, et tuulest, ning öeldi ka, et kibe-kiirest tööhoost. Igatahes nii see oli ja sellele tõsiasjale juba keegi vastu vaielda ei saanud.

Just samal ajal kõndis tänava poolt platsile pisike poiss, aastat üheksa-kümme vana, ja jäi esiotsa nagu pelglikult vaatama seda suurt askeldamist. Ta oli tumesinises pluusis ja hallides lühikestes pükstes, millest sirutusid pruunid, veidi kriimustatud ning mitte just kõige puhtamad säared. Poisi juuksed olid pleekinud peaaegu värvituiks, ent silmad seevastu olid helkivalt selged ja sinised. Paistis, nagu oleks ta näos peegeldunud kaks killukest südасuvist taevast.

Veidi vaadelnud ja endamisi aru pidanud, astus ta tööde ülevaataja juurde, sundides end ametlikult tõsiseks, ja ütles:

„Onu, andke mulle kah labidas.“

Ise vaatas aga sealjuures ülevaatajale nii avalalt otsa, et viimane imeselgesti tundis, et tal pole õigust keelduda.

„Väike oled veel,“ proovis ta siiski vaielda. „Mul pole niisugust labidatki, mis sulle sobiks.“

„Pole midagi väike,“ teatas poiss julgelt. „Naabri Arno käis eile koos isaga isegi jaamas puid laadimas ja ometi on ta minust ligi aasta noorem. Ning labidas andke just samasugune kui igale teiselegi.“

Nii saigi väikemees oma tööriista ja kõndis uhkelt minema. Kuid seda uhkust ei jätkunud kauaks, sest niipalju kui ta ka ringi ei uidanud, ei osanud ta ometi kusagilt peale hakata. Iga mulla-

kuhiku juures olid juba inimesed, iga kivivirna ümber oli tegevuses täisarv kätepaare. Tee, mis teed, keegi ei vajanud teda ja see oli üpris piinlik lugu. Labidas anti, aga tööd ei tahetud anda...

„Akki silmas ta meest, kes keset taastajaterühma seletas tähtsalt:

„Mis, seltsimehed, — teid kästi siia tulla? See auk siin tasanada? Ei või võimalik olla. See süvendus on väga tarvilik ja me jätame ta täpselt sellisena siia paika. Aga näete, see kungas seal tuleb armutult hävitada. Astume sinnapoole.“

Ja keegi ei julgenud talle vastu vaielda, rääkimata kirumisest tühja tehtud töö pärast.

„Imelik,“ mõtles väikemees seda kuuldes, „miks ta nii ennast täis on, kui ta teistega räägib? Just nagu Imbi isa, kes aga on vähemalt suures asutuses raamatupidajaks ja käib ringi portfelliga.“

Ta vaatas veel kord otsivalt ringi, ent kedagi targemat polnud silmapiiril. Tuli siis juba temalgi rääkida selle saksaga.

Ta lähenes labidat järele lohistades ja puudutas meest särgekäisest.

„Onu, labida sain, aga kohta pole.“

Mees vaatas rääkijat esialgu kurjalt. Siis imestanult. Ja siis, naljakas küll, naeratas:

„Või tahad mulda visata? Tubli, tubli. Vaata, kus hunnik ette satub, seal lase muudkui käia.“

„Ei taha niisama visata. Tahan teha samuti kui suured inimesed siin. Tahan saada näidatud kohta. Niisugust, kust teised onud ei tuleks ega ajaks mind minema, et pole mullast tühjagi, aga, näe, see müüritükk tuleb hoopis ümber tõugata.“

„Hm-hm,“ tegi mees ebamääraselt ja hakkas lõbusat muiet säilitades tähelepanelikumalt uurima poissi, kes ütles niisuguseid ennekuulmatuid sõnu.

„Tule siis pealegi minuga. Juhatan su tööotsa peale. Aga et sa kõik korralikult ära teed. Tead, see pole sugugi ilus, kui mõni teine peab tulema ja su töö uuesti üle kohendama.“

„Ärge kartkegi,“ vastas poiss enesekindlalt, kuid lisas kohe veidi häbelikult: „Kui seda ainult liiga palju pole...“

„Noh, saame hakkama. Munamäge sul just laiali loopida ei tule.“

Hea seegi. Sellest küljest olid siis asjad korras. Temagi oli arvatud taastajate hulka.

Ja kui ta nüüd koju läheb, võib ta vist sellega isegi natuke hoohelda. Muidu on ikka isa see, kes teeb ta väikesed kangelasteod pihuks ja põrmuks. Hakkad temaga seletama, arvad juba, et võit on sinu, aga seal pöörab isa su saavutused kõik olematuiks. Ütleb lihtsalt, et — einoh, oled mul tubli poeg küll, aga vaata, matemaatika on sul ikka veel neli. Või jälle, et — tahad sportlaseks saada,

hea küll, ent kuidas on ujumisega, sa ei julge ju vettegi minna. Ja ega isa ei valeta, räägib sulatõtt — matemaatika, tont teda võtaks, on tõepoolest ikka veel neli ja ujumisega on kah niisugune rumal lugu, et ära mitte kõnelegi. Aga taastamisest vestab isa alati suure lugupidamisega ja vaevalt ta siis hakkab niisuguse jutu juures narrima, et mis sa, poiss, mul luiskad, sinna võetakse ainult selliseid, kel matemaatika on viis.

Arutas endamisi nii ja avastas, et töö ei tahtnud sugugi edeneda. Labidas oli suur ja raske ning sellisena mitte sugugi sobiv tööriist tema jaoks. Ent inimesi oli nii tohutult palju ümberringi, et oleks tuline häbi olnud nüüd õiendama minna, kuna ta ise oli ometi tahtnud samasugust kui igal teiselgi. See ei sobinud. Ja koju minna, hoopis ära — ei, ei, niisugust asja üks õige pioneer juba ei teeks.

Ta suunas kogu oma tähelepanu tööle. Peast kadusid kõik kõrvalised mõtted. Jäi vaid üks:

„Ei anna alla!“

Töö kestis. Ja juba tükk aega vaatles keegi ilmse huviga poisi tegevust. See oli mõnus mees, kes oli laotanud oma pintsaku varjulise üksiku puhma taha ja istus seal, olles täielikult rahul maailma, inimeste ja iseendaga. Oli väga mugav ja kosutav näha teisi tõsiselt töötamas, uurides ise laotuses aeglaselt rändavaid hõredaid kiudpilvi ja lõpuks nagu tasuks saada selle eest oma taastamisraamatusse väärtuslik märke kodulinna kaunistamiseks ohverdatud tundide kohta.

Seekord ei tulnud pilvedega vestlemisest kahjuks küll mitte midagi välja, sest innuga ametis olev väikemees oli märksa ebarahilikum ja meelikõitvam nähtus kui igapäevased pilved. Oli ebarahilikum juba näiteks sellepärast, et labidas, mis oli peaaegu niisama pikk kui poiss ise, takistas võib-olla küll natuke tegevust, kuid ei vähendanud siiski mingil määral seda tuju ja tahet, millega ta oma ülesannet täitis, kuna temal siin põõsa vilus läks meel nukraks juba paljast tööriista nägemisest. Muidugi sel juhul, kui see oli ta oma peos.

„Kuule, poiss! Astu ligemale!“ ei suutnud ta lõpuks enam vastu panna. Viipas sõrmega ja seadis oma tüsedusele kalduva keha paremini paigale.

Väike töömees vaatles korraks mõtlikult meest, kes istus seal sellise rahuloleva näoga, ja ristis ta mõttes kohe Mõnulejaks. Isa ütles kodus alati pärast sööki diivanile heites, et vahest tuleb ka veidi mõnuleda. Aga taastamispäeval muidugi ei mõnulenud isa kunagi, seda juba ei juhtunud.

Ja kui mees uuesti hõikas, jõudis ta kähku lühikesele otsusele ja sammus koos labidaga kummalise kutsuja juurde. See tegi hästi-

mõistetava liigutuse, mis pidi umbes tähendama „tule, istu mu kõr-
vale!“, kuid poiss eelistas seista.

„Mis sa siin siis enda arvates nüüd teed?“ küsis Mõnuleja ruma-
lalt, sest äkki ei taibanud ta enam, miks oli selle poisi enda juurde
kutsunud.

„Taastan,“ kostis poiss reipalt. „Siia pidavat tulema suur park
liivakastide, kiikude ja purskkaevudega. Mul on väike õde — tal
on siis hea siin mängimas käia.“

„Ega mina ise enam liivakastis ei mängi,“ lisas ta kähku veel
selgituseks, nagu oleks mees teda selles kahtlustanud.

„Nojah, ei mängi küll... Usun, usun... Aga mind huvitab,
kuidas sa siia sattusid ja kust sa niisuguse suure labida kätte said.
On teine sinu kõrval päris pilvelõhkuja kohe.“

„Siia tulin ise. Aga labida andis see onu, kes neid ikka annab.
Küllap toosama andis teilegi selle kirka.“

Poiss näitas Mõnuleja tööriistale, mis tegevusetult nukrutses
siinsamas kõrval. See aga ei teinud vihjest väljagi. Tal oli oma
teema ja ta uuris huvitatult edasi:

„Ise tulid siia? Nii lihtsalt lõbust? Võtsid kätte ja muudkui
tulid?“

„Aga kas teid keegi käskis tulla?“ päris poiss omakorda.

„Noh, kuidas võtta,“ muutus küsitavale kõneaine järsku piin-
likuks. „Ega nüüd ei käskinud küll. Aga kõik teised tulid ja ei
sobinud siis minulgi tulemata jääda. Hakkavad hiljem hurjutama.“

„Kas teie, onu, teete kõik teiste järgi?“

„Muidugi, mu poiss. Nii peabki tegema. Siis ei saa keegi sulle
pärasit näpuga näidata. Seda kutsutakse strateegiaks.“

„Aga, onu, miks te siis nüüd teiste järgi mulda ei viska, vaid
põõsa all viluvarjus istute?“ küsis poiss kavalalt.

Utles nii ja jätkas maadlemist labida ja kruusakuhikutega. See
oli ju muidu naljakas ja tore onu küll, kuid töö ei tohtinud see-
pärasit veel tegemata jääda.

Veidi hiljem nähti, kuidas üks mees tõusis oma varjulisest
puhkepaigast ja hakkas ebalevalt ja ettevaatlikult tegutsema oma
kirkaga. Ta käed, selliste liigutustega küll harjumatud, pinguldu-
sid järjest tugevamini ning iga korraga tungis kirka ikka sügava-
male ja sügavamale pinnasesse. Mõnuleja oli hakanud tööle.

Nad töötasid võrdlemisi lähestikku ja kumbki ei tahtnud teisele
alla anda. Väikemees ei paistnud üldse tundvat tüdimust. Mõnus
mees oli küll mõned korrad igatsevalt põõsaste poole pielnud, oli
vaadanud ka mitte kaugel konutava õlleputka suunas, oli korra
poisile isegi ütelnud:

„Ega's see minu vaevanägemine loe kuigi palju. Nende paari

kangitoksu ega labidatäie pärast ei jää veel midagi valmimata, mis valmima peab."

Oli küll nii ütelnud, ent ära ei läinud siiski. Temas oli tekkinud mingisugune südametunnistuse piin, mida tavaliselt nii lohutavad arutlused ometi minema pühkida ei suutnud. Ning pikapeale viis töö, lihtne füüsiline töö, sellised arutlused üldse peast. Jäi vaid ühistöö rõõm, mis kuidagi kaudselt meenutas talle ta noorpõlveaega, kui ta alles maal elas. Talgud, talgud...

Töö lõpul andsid nad oma tööriistad koos ära. Vastuvõtja, kes mõningaid taastajaid näis juba paremini tundvat, ütles Mõnulejalt kirkat vastu võttes:

"Näh, ära ütle midagi. Arengut on teiegi juures märgata. Täna juba kirka ots mullane. Aga mis seal ikka imestada — ega teie esimene pole, kes taastamisplatsil tööle hakkab."

Tavaliselt oleks Mõnuleja selle peale mingi naljaga vastanud ja südamerahus minema kõndinud, kuid täna oli tal piinlik. Ja ta vaikus.

Poiss aga seletas kõigiga, rääkis, mis ta oli teinud, ja tundis end üldse väga lõbusalt. Mõnuleja astus ta juurde.

"Noh, pisike jõmm, kas kondid kanged?" küsis ta.

"Oh, mis mul," naeris poiss. "Aga teil... Hoidku, kuidas nad võivad teil küll homme särtsu lüüa."

Mees vaatas talle otsa ja hakkas samuti naerma.

"Tead," ütles ta, "sa võiksid mind õige sinatada. Me oleme koos tööd teinud ja see annab sulle selleks täieliku õiguse."

"Ei," mõtles poiss, "see on ikka tõesti tore onu. Natuke laisk küll, kuid niisugused kombes aetakse inimestest kiiresti välja."

"Kuhu poole sa lähed?" küsis ta siis.

Mees viipas ebamääraselt käega, kuid sellestki liigutusest võis taibata, et nende teed ei viinud sugugi samasse suunda.

"Kahju," arvas poiss. Ta oleks nii kangesti tahtnud minna koju koos selle suure mehega. "Aga kas homme tule?"

"Kindlasti tulen. Teised tulevad, kuhu siis minagi pean jääma?"

Ta viipas poisile ja hakkas astuma. Ent juba paari sammu järel jäi ta seisma ning kutsus väikemehe enda juurde tagasi.

"Kuule, ma ei tunnegi ju sind," küsis ta rahutult. "Kes sa seline oled? Pisike poiss labidaga, einoh, tõesti..."

Poiss mõtles veidi, mida vastata, leidis siis ja ütles täismehelelikult kindla kõlaga:

"Ma olen nagu teisedki siin — linnaehitaja."

"Hm, kuidas sa ütlesid? Linnaehitaja? Ei, tõepoolest, sul on õigus. Oled väike linnaehitaja."

Hetk vaikust ja siis ta jätkas:

„Aga kas tead, kes mina olen? Mina olen üks suur-suur laiskvorst. Vaat nõnda.“ Ja ta näitas kätega, kui tohtu looderdaja ta õieti on. Ent väike linnaehitaja ei nõustunud sellega.

„Ei, onu,“ ütles ta, „sa olid suur-suur laiskvorst, ent täna sa tegid tööd ja nüüd oled sinagi linnaehitaja. Me mõlemad oleme linnaehitajad.“

„Me mõlemad oleme linnaehitajad...“ pomises mees. Siis pöördusid nad peaaegu üheaegselt ringi ja sammusid minema.

Taastamispaigal aga kudrutasid tuvid.

Tagasitulek

Kõrge plankaiaga hoovivärava ees seisis kõheldes keskealine turjakas mees.

Parajasti, kui mees sirutas käe väikese jalgvärava lingi järele, lükati raginal lahti suurem, kahepoolega. Tasakesi surisedes veeresid välja mitu rasket veoautot, koormaiks valged tünnid. Samas tulid veel kaks, kuhjatud neljanurksete kastidega. Koormatest valgus värske kala lõhna, kõditades võõra suurt, veidi esiletungivat nina. Sõõrmed avardusid, silmad tihedate blondide ripsmete all löid läikele, nagu inimesel, kes tunneb midagi omast.

Vaadates huviga veokeid, kuidas need rappudes kadusid tänava lõppu, ei märganudki mees kõhetut vanameest, väravavahti, kes mõõtis teda uurival, enne kui lausus:

„Kas seltsimees soovis sisse? Tulge siis, sulgen värava.“

Võõras justkui ärkas. Paari kärke sammuga oli ta väravavahi kõrval.

„Kas siin on kalasadam? Mind juhataki. Kas kalapaadid käivad siin?“ paiskas võõras küsimusi.

„On sadam ja vabrik,“ vastas vanamees väravat sulgedes.

„Vabrik... Aga... Ma ei näinud värava taga töötajaid?“

„Töötajaid! Neid otsi ise tikutulega. Meil ammust aega üht inseneri, kaht raamatupidajat ja kümnekond lihttöölist vaja. Direktor kuulutab igas ajalehes. Plangud sedeleid täis kleebitud. No mette ei ole võtta. Teie siis tahtsite tööle, või?“

„Mina... Seda ka... Kuid praegu tahaksin leida sadamast mõnd Velisteranna paati. Käivad sealt ka siia?“

„Käivad, käivad! Ja Kihust, Tõstalt, Tahkust ja Kämistelt ka — kui sealsed vastuvõtupunktid täis. Meie vabrik ju võtab lahe suurema osa kaladest. Seltsimees pole siit linnast või?“

„Ei.“

„Kohe nägin. Ei tea, kus asub Baltimaade moodsaim kala vastuvõtu- ja soolamistööstus,“ vatras jutukas vanamees. „Ei siin pole

enam nõnda kui vanasti nahksilla ja hiljem selle uhke betoonlasu kõrval, kus naised rappisid räimi jõekaldal ja silla otste all.

„Ja nüüd on vabrik,“ pomises võõras ringi vaadates, „aga ma ei näe korstnaid ühti.“ Võõra häälest kostis naljatoonil nokkivat pilget.

„Korstnaid! Mis korstnaid siin vaja. Ega siin telliskive tehta! Puha käib elektriga ja automaatselt. Tõmmatakse paadist, pestakse, soolatakse ja saadetakse laiali rahvale. Korstnad olid vabrikutel, kui pankrotimeistrid raha neisse kinnitasid,“ viskas vanameeski naljatoonil vastu. Viipas siis kõhetu, kondise käega punaste seinte ja tõrvapapiga kaetud katusega hiigelhoonele, mille ette lükkas pika lohe kaubavaguneid auruvedur. Vanamees kõneles edasi: „Näe, terved rongid viiakse silku iga päev siit ära. Eile üksi toodi merest välja nelisada tuhat kilo.“

„Nelisada tuhat kilogrammi... See on ju tervelt kaks raudtee-rongi, ehk hea laevatäis,“ ahmis võõras, „kus see sadam siis?“

„Sadam on seal otse all. Minge seda autoteed...“ juhatas vanamees ja sirutas veel kord välja oma kuivetanud käe. „Pole minu vanad silmad ka niisugust püüki näind! Oeldakse, suur räim käib vastutuult ja väike allatuult. Tämmude, tuul kogu kevade vesikaarest, aga midagi, räim tuleb mis mühab!“

Võõras ei vastanud, vaid tõttas juba kärmesti talle juhatatud suunas. Vanamees sõnas endamisi pead raputades:

„Justkui metsast välja pugenud teine. Ei teadnud meie vabrikust mõhkugi.“

Jõekaldal oli täielik ummik — autod, rullikud, kärud, kalakas-tide-kuhjad, edasi-tagasi sõeluvad mehed ja naised.

„Või kalavastuvõtuvabrik — vaata vanameest!“ pomises võõras, pugedes ettevaatlikult selle virr-varri vahelt läbi, laskudes mööda kaldateed alla sadamakaile, kus seisatas üllatunult.

Seda kala, mis siin oli! Kui ülal oli kalavabrik, siis siin päris kalakaevandus. Jõel liikus kümneid hiigel-kalapaate, täis hõbedast räime, mida kalurid suurte puukühvlite abil tõstsid kastidesse ja presentkõrvalites töölisid kummutasid samm eemal transportööridele. Pikad, hallid kummrihmad, nagu iseliikuvad teerajad, tassisid vahetpidamata joana kala üles kaldale, kadudes suure hoone sisse-musse. Mõnest paadist imeti kala välja kuhelasse torgatud jämeda kummitoru kaudu vaskpumbaga — paisates teisest toru otsast transportöörilindile.

Nõnda, kuidas võõras oli sillale astudes seisma jäänud, nõnda ta ka seisis. „Nelisada tuhat kilogrammi kala päevas,“ kordas ta ikka jälle.

„Leidis koha palvetamiseks — suu ammuli!“ hüüdis tugev,

punetava näoga naine, riivates meest kergelt kalakastiga, mida kandis transportöörile.

„Parem paneks käed külge. Meie juba paarkümmend tundi ühtejargi väljas ja lõppu pole nähagi!“ hurjutas teine.

Võõra nägu kiskus kuidagi haledalt virilaks. Ta astus mõned sammud jõeale lähemale ja sattus suure paadi ette, mida veel polnud tühjendatud. Paadi ninas oli keskealine randlane, kes oma päratu suurtes kalamehesaabastes toetus nagu kahes kaevus, ühes käes vorstijupp ja teises kõhukas pudel. Mees ise kogu aeg vandus, rüüpas pudelist, hammustas vorsti peale ja vandus edasi.

„Vaja teid kõiki, di-di-direktoriga eesotsas, pa-paati laadida ja muuli all me-merde kasta... Neli tundi istume... Ise veel... Aga ega silgud oota... Hapuks lähevad... Õk... Esimesest sordist saab k-kolmas... Kui te-teil inimesi vähe... Võtke juurde... Aga ka-ka-kala olgu maha võetud.“

Samas kõrval lõõpised naaberpaati tühjendavad naised vastu:

„Inimesi! Hea ütelda, kulla silgukütt. Teie ei anna ju nende kasvatamiseks ka mahti... Ööd ja päevad tühjenda paate. Ja mis sa hädaldad, nagu kajakas enne tormi, vaevalt puudutasid oma künaga kaid.“

„Me-mem-merihärjad!... Narrige meest, aga mitte mehe mütsi!... Või me-meie paat on küna... Ise te pe-pesuküna juurest siia tulite... Teadke, kogu rannas pole suuremat paati... Õk... kui meil... Ma teile...“

Riiaka kalamehe pilk jäi peatuma võõrale. Mustaks päevitunud, tuulest pargitud ja kalasoomustega nagu lumeräitsakatega tipitud näos suurenesid silmaterad.

„Sa tu-tuhat ja tu-tuline silk! Sa-saare-Koljat või?“

„Merihärg! Tunned ikka mu veel ära?“

Krapsti! hüppas Merihärg koos oma suurte saabastega paadilt kaile otse võõra ette ja jäi teist tunnistama.

„Ko-koljat mis Ko-koljat! Minu silma juba ei peta! Tublisti lahjemaks kiskunud näost... Õk... ja kehast... Ka-kahte meest sa enam kukil kaldalt pa-paati ei tassi. Aga kont ja nägu on e-endiselt Koljati o-oma!“ Ja vorstijuppi ning viinapudelit võõrale küünitades lisas: „Säh, võ-võta tubli kärakas ss-saabumise niisutamiseks... Õk, eks sa püüdsid vahepeal seal ne-nep-neptuni juures kalu... Õk...“

Koljatiks nimetatu, teisest kaela- ja peajagu pikem, võttis pudeli, naeratas:

„Sa, Juhan, oled ikka ühteviisi pudeli külge jäänud!“

„Me-merihärg, mis ma-ma's pean tegema, kui need s-seal kala vastu ei võ-võta... Neli tundi ja neli pu-pudelit...“

Juhan käändus paadi poole, mille päras istusid kaks kumm-

saabastes ja kalasoomustega määrdunud meest: „Jõ-jõmmid, mimis te's ootate, kui Ko-o-ljatit tervitama ei tule, õk!”

Koljat rüüpas pudelist ja hammustas vorsti peale. Kui oli Juhan käsul veel teise jala pärast rüübanud, võttis see pudeli, suskas saapasäärde ja haaras kahe kämblaga Koljati paremast käest: „Tere... õk... ärakadunud poeg!”

Juba trügisid teisedki ümber ja iga mees raputas Koljati tugevaid käsi.

„Tõepoolest, see oled sina, Saare-Koljat! Või said ka ükskord tagasi kodumaale,” imestati.

„Sedasi küll! Tea, kas võtate vastu ja viite koduranda või saadate tagasi?”

„Ei noh! Miks me vastu ei võta,” sõnas habemik, lüheldane, jässakas vanamees, nagu ikka tuuli trotsinud rannapedak, kel latv rässakas ja juur kivipinnas. „Olid tubli kalamees. Püüdsime varemgi koos kalu, eks püüame jälle. Hakkad paadivanemaks, nagu vanasti. Praegu olen mina — aga hea meelega loovutan koha sulle.”

„Ja-jah! Aadu, te-temasugust meil kalurikolhoosis just v-va ja lähebki,” segas Juhan vahele, „oli va p-pehme mehike, te-temasugusel hea nahka üle k-kõrvade tõmmata... õk, nagu k-kevadisel s-silgul.”

„Mis sa lobised, Juhan,” katkestas teda vanamees.

„Kolhoosis! Teie olete kolhoosnikud,” kohmas Koljat, „kas teil ilma selleta ei saagi enam elada?”

Mehed vaatasid üksteise otsa. Juhan pilgutas muiates silmi:

„A-ah! Kas võttis Ko-o-oljatil ko-kondid k-klõbisema, õk?”

„Mis sa n'd, Juhan!” tõrjus Aadu jälle. „Einoh, Koljat, miks ei saa. Ainult et kehvalt, vennas, kehvalt hakkad peale, kui elad ilma artellita.”

„Kas sa, Aadu, tead, et teine on paljas? Ta tõi kullamaalt kaasa pangaarved, paadid ja püügiriistad!” sõnas määrideolist immutatud nahkjopis, tahmase näoga, kuivetanud, keskmist kasvu Hülge-Kustas.

„Kus nüüd seda? Nii nagu siin mind näete, nii tulin!” Koljat tahtis veel midagi lisada, kuid samas tulid tööliselised ja asuti paati tühjendama.

„Oota!” ütles Aadu Koljatile, „meil läheb ras-ras!” Ja juba oligi ta paadis kalakuhja otsas, kühvel peos. Teised järgnesid. Paadi tühjaks lossimine algas täie hooga.

Koljat seisis töölise kõrval, kes märkis üles täis kaste. Uks, kaks, kümme, viiskümmend, sada, kakssada, tervelt viissada kastit — täit luges Koljat.

„Kast on nagu ikka, kolmkümmend kaks kilogrammi?” küsis Koljat märkijalt.

„Jah,“ vastas see.

„Tähendab, paadis oli kuusteist tuhat kilogrammi. Meestel oli ühe loomusega rohkem kala kui nad vanasti terve aasta jooksul kokku randa vedasid.“

Tühjendanud paadi, hakkas Kustas nokitsema mootori kallal. Aadu hüüdis Koljatile:

„Hiiva end peale, vennas! Kohe võtame otsad lahti!“

Koljat ronis paati, mis oli nii sügav, et temasugune pikk mehevolask kadus õlgadeni. „Küll on aga teil paadid! Nagu vanasti Kihnu-Jõnni kivilaevad.“

„Kuuteist-tonnised! Kuulsid ise, et naised nimetasid neid veel künadeks. Tänavu teeme paar suuremat, nii kahekümnetonnist,“ vastas Aadu. Mootor hakkas tööle ja Aadu tüüris paadi jõe.

„Aga see paat ju üsna uus veel! Kuidas siis jälle uusi? ...“ alustas Koljat.

„M-merihärg! Me-meil artellis s-sääraseid kümme olemas,“ irvitas Juhan laia suuga, „ja teist kü-kümme e-ehitame juurde. Vaata, p-p-plaan, p-p-pole p-parata!“

„See ju siis terve laevastik! Ja neisse kõikidesse on kala panna ka?“

„Aga miks mitte? Täna oleme siin juba teise vooriga,“ lausub Aadu rahulikult.

„Kust niipalju püüniseid?“ kohmas Koljat, minnes järjest segasemaks. „Võrku peaks juba selle paadi jaoks olema vähemalt seitsesada ja mõrdu viiskümmend!“

„Säärased riistapuud ammu unustatud ja muuseumi viidud! Püüame silku ainult kakuamiga. Meie artellil on neid viis,“ seletas Aadu.

„Kakuamid?!“ Koljat puhkes naerma. „Ha-ha-haa! Te ei jõudnud omal ajal mitte võrkusidki vajalikul arvul osta.“

„Seda küll, aga meil on ju nüüd artell! Seda, mis vanasti linna kaluriühistu ärimehest kalurid suutsid, see on meil kamba peale riigi ja partei abiga naljaasi,“ tähendas vana Aadu.

„Hm!“ tegi Koljat ja vaatas kiirelt kaugenevale sadamale, mille kai juurde ujusid ja eemaldusid paadid, nagu suured mustad kosklad. Pop-pop-pop! kajatas mootorite pöörin tagasi vastaskaldalt, mööbli- ja linavabriku seintelt. „Sadam on vägev!“ pomises Koljat.

„Päh, s-see p-pole veel midagi. P-päris s-sadam alles e-ehitamisel — kraanade, a-automaatide, k-konservitööstuste, b-basseinide, paaditehaste ja muuga... öök,“ ütles Juhan ja lisas kerge irooniaga: „Kui s-seda m-muidugi kord p-pp-plaani võetakse ja siis o-omakorda p-plaanist asja saab.“

„Tuleb aeg, võetakse!“ kinnitas Vimma-Aadu, heites pahase pilgu Juhanile, „on enne muud tähtsamatki teha.“

Tamp-tamp-tamp! tagus öeldu kinnituseks paadipäras võimas kahesilindriline, kandes küljel vaskplaati: ENSV Kohaliku Tööstuse Ministeeriumi paadimootoritehas „Proletaarlane“.

„Kust see siis pärit on?“ küsis Koljat.

„Ikka omast linnast. Ärimees Triigi värkstoast ehitati välja vabrik — kümnete moodsate masinatega ja tsehhidega,“ seletas Aadu.

„Mis vi-viga te-teiste te-tehtud ü-üumber teha, kui ise e-ehitama hakata!“ kähvis jälle Juhan, „välismaa tehnika vastu ei s-saada. Kü-kü-küll Koljat teab, ta seal p-paremat näind...“

Koljat vaatas ühe otsast teise otsa. Oli see Juhan alati olnud üks viriseja. Mitte säärane kinnine, mornilt vaikiv nagu Hülge-Kustas. Praegugi tegeles see ainult mootoriga, ega polnud kogu tee veel ühtegi sõna lausunud. Kurt ta ei olnud, sest hoolega püüdis ta läbi mootoripõrina kinni teiste kõnet ja viskas tihti uuriva, kuidagi võõristava pilgu Koljatile. Kui palju oli Koljat omal ajal nende kolme seltsis merd kündnud! Õlg öla kõrval olid nad kandnud raskusi, et saada jõukaks, kuid jäid järjest kehvemaks. Kevaditi maksis pangetäis räimi vaid kolm ja viis senti, ei tasunud enam mootoriõli kulugi. Tuli sõda. Saksa okupatsioon. Kalurielu läks veel raskemaks. Kas neil aegadel polnud virisemiseks küllalt põhjuseid — õigustatud oli siis see. 1944. aastal läks Koljat kogu perekonnaga Rootsi, nagu paljud teised Veliste ranna kalurid. Nüüd oli suurem jagu neist ammugi tagasi, kuid tema viivitas ja viivitas. Püüdis luua kodu võõrsil, kuid tagajärjeta.

Tükk aega vaikisid kõik neli. Aadu toppis piibu täis ja pani tossama. Juhan kiskus saapasäärest pudeli, uuris jääki. Piilus siis teiste poole, ja kui keegi midagi ei lausunud, tühjendas ühe sõõmuga ning viskas tühja pudeli üle parda. Koljat toetas rinnuli paadiservale, jälgis huviga mööduvaid täislaadungis kalapaate. Ta märkas, et kala võeti maha veel Lootsi all ja jõkkesuubuva Sägaoja suus.

„Pop-pop-tamp-tamp!“ laulsid mootorid.

Veliste meeste paat tüüris muulide vahel. Aadu andis rooli Juhani kätte ja astus Koljati kõrvale.

„Kodukülas on nüüd, jah, palju, palju muutunud. Kogu küla astus üksmeelselt artelli. Sinu talu anti valla täitevkomitee poolt ka kui peremeheta vara üle kolhoosile. Eluhoones ongi kolhoosikontor... pisike ta ju on. Karjalauta aga pikendasime ja panime sisse mullikad. Päris karjalaut tehti ümber kapten Söörensi laudast. Tema häärberist aga kolhoosiklubi — raamatukogu, mängusaalide ja muuga. Klubis peame koosolekuid, korraldame peoõhtuid, vaatame rändkino. Elame uut moodi, mitte nii nagu vanasti. Kapten Söörensi tunnistasime kulakuks ja riik paigutas

teise ümber mujale elama. Nii oleme segajatestki lahti." Aadu nihkus Koljatile lähemale ja peaaegu sosistas talle kõrva: „Kõik on muutunud, aga meie Merihärg mitte. Joob, ja... Meie ju temaga harjunud, teame, ega ta paha mees pole, ainult vanast ei ole ta täiesti veel lahti saanud. Ära sina kõhklema löö. Tulid kaugelt. Teame ju, et läksid siit selle jõleda propaganda tõttu. Ole julge — saad maja tagasi ja laudagi. Kui aga artelli astud, siis on parem, kui ehitame koos sulle hoopis uue maja, kuna endises ju ümberehitused tehtud.“

„Eks sellega ole aega! Ma ei lootnudki, et siin veel midagi tagasi antakse,“ pomises Koljat liigutatult.

„Kus sa sellega! Ega meie ja nõukogude võim röövlid ole. Ainult et ei teadnud sind enam oodata, kauaks jäid. Põld tahab aga harimist. Enne artelliminekut harisime seda kogu külaga, ühiselt. Partei ja valitsus aitab. Seadis sisse traktorijaamad ja hobulaenutuspunktid. Ega me kolhoosis ka ise maad künna — ikka traktorijaam teeb kõik ära. Meie käime ju kalastamas,“ seletas vana Aadu.

„Nii et — olete oma eluga rahul?“

„Väga rahul!“

Paat lõi kergelt kõikuma, sest libises muulide vahelt merele.

„Mäletad, kuidas meie kord sinuga siinsamas paaditäie kalu tagasi merre loopisime, pärast seda, kui olime terve päeva konutanud sadamas ja müünud ära ainult käputäie ühele prouale kassi jaoks,“ lausus Aadu ja koputas vastu paadikaart piibust tuha välja.

„Mäletan, mäletan! Ja palju muudki!“ vastas Koljat.

„Nüüd seda m-muidugi ei j-juhtu, õk!“ hõiskas rooli juurest Juhan. „Teie m-merihärjad! — Nüüd riik v-võtub kala v-viimse p-pojani käest, õk! — Mem-meile annab ki-ki-kilcgrammist üks r-rubla kakskümmend k-kopikat ja ise müüb palju kallimalt edasi... õk... eks ole tore, mis?“

„Juhan! Sa tuline! Mis see riik sinu arvates on?“ põrutas Aadu. „Kas sa viie aasta jooksul veel pole hakanud mõistma, et meie ise oleme see riik ja riik, see on meie ise! Kas sinu arvates midagi ei maksa riigile need kalapüüste, mootori- ja paaditehased ja kalavastuvõtu korraldamine? Ja kas need pole samuti meie omad ja meie tarvis kui see paat, meri ja püüsed?“ Aadu sirutas käe merele, kus paremal kerkis veepinnale terve rida hüplevaid musti vaadikesi.

„Kakuam!“ hüüatas Koljat.

„Mitte kakuam, vaid kakuamid!“ lisas Aadu.

Samas mööduti teisest tünniderivist, siis kolmandast, neljandast. Kogu meri näis olevat neid täis kiilutud. Nagu pikad lõputud peal-

veemiinide-ahelikud algasid need ühe otsaga laevasõiduteelt, kadudes kalda poole lainevinasse.

„Tihedalt!“ sõnas Koljat, suutmata silmi pöörata tõrvaga pakust üle võõbatud puutünnidelt.

„Ümber lahe, iga poole kilomeetri peale on sees üks niisugune hiigel-räimelõks,“ seletas Aadu. „Kui ainult mõtelda, et neljakümne viienda aasta kevadel oli siin kogu lahe peale ainult kolm vana mädanend kakut ja nüüd sada kolmkümmend uut... Kujuta ette — sada kolmkümmend! Läänud aastal püüti lahest ligi seitse miljonit kilogrammi kala. Tämmude ületame selle tugevasti, nägid ise, mäherdune ummik oli sadamas.“

„Nägin!“ sosistas Koljat, mõtted kusagil eemal. See kõik siin oli enneolematu. Peaaegu uskumatu, võimatu.

„Ja kõik see on vaid esimese viisaastaku tulemus,“ kõneles vana Aadu edasi. „Järgmine kergitab üles veel suuremad kalatööstused, kalahaudejaamad, laboratooriumid, täiendab meie kalasadamat veel moodsamate vahenditega... Vaata, koos kõige selle värgiga olemegi riik. Riik kindlustab meile püünised, riik kindlustab kala vastuvõtu, riik kindlustab ühtlase hinna kalale. Pole enam nii, et kalal oli hommikul üks hind, lõunal teine ja õhtul polnud üldse enam hinda. Pane kus tahad!“ Aadu ajas sirgu oma kühmus selja, ja sõnad, mis ta nüüd tõukas suust, tulid jõuliselt ja vihaga nagu inimesel, kellel on äärmiselt vastik kõnelda möödunud. „Loopisime merre toidu, mille olime välja toonud sealt endi viletsate püüstega, suure vaeva ja raskusega. Hävitasime toidu, mida vajasisid momendil sajad kehvad inimesed leivakõrvaseks. Mispärast — vaat sellepärast, et meil, kaluritel, polnud seda riiki, et see riik oli kalakupside — spekulantide riik, nende, kes kükitasid kui kaarnad kalasadamas, kes tegid kalahinna. Kes ehitasid meie higi ja vaeva pealt teenitud veeringutega suvilaid ja üürimaju. Ja sina, Juhan, räägid siin veel kalahinnast! Häbene, sina... sina, kes sa läinud aastal panid tasku viiskümmend tuhat rubla. Otsid koju pehme mööbli, tütrele klaveri ja endale mootorratta. Kodanlikul ajal oleksid sa pidanud orjama surmalaupäevani — rohkem kui kirstu osturaha sa endale poleks kokku saanud.“ Näis, et Aadu oli Juhanile kallale kargamas. Koljat hoidis teda varrukast.

„Aadu, sa ütlesid, et oled valmis andma oma paadivanemameti mulle? Kas sa võiksid seda kohe teha?“

Aadu vaatas hetke teise sügavhallide silmade põhja. Mõistes, et sellel tõsi taga, ütles:

„Kui artell sind paadivanemaks kinnitab. Aga senini olen nõus. Võta, kui teised sellega nõus on! Ja eeldades, et koju jõudes kohe esitad avalduse artelliastumiseks.“

„Nõ-nõus, nõus!“ hüüdis Juhan. Kustase häält ei olnud kuulda. Ta kummardus parajasti mootori kohale, mis mürises eriti kõvasti täiskäigul.

„Tänan!“ vastas Koljat, tehes kohe esimese korralduse: „Aadu, võta rool Juhanilt!“

Juhan ja Aadu vahetasid kohad. Kustas vaatas imestanult ühelt teisele ja siis Koljatile. Merelt lendasid kisades maa poole kajakad, laskudes teel vahete-vahel noolena vette.

„Näe, tuul kargas idast läände. Kajakad poevad maale varjule. Tormiks kisub,“ sõnas Aadu taevast uurides.

„Jah, kisub, ja tublisti!“ vastas Koljat kõva häälega, mis kostis kaugele üle vee. Samas käsutas ta: „Roolimees, täispööre vasakule!“

Aadu vaatas imestanult Koljatile.

„Tee, mis sind kästakse! Olen ma paadijuht või mitte?“ müristas Koljat. „Käsin sind kohe paat ümber keerata ja tagasi sõita.“

Aadu täitis käsu.

„Ko-koljat, kas tahad Rootsi tagasi või, õk?“ küsis Juhan muiates.

„Te pole küsinud, miks ma sealt ära tulin?“ sõnas Koljat rahulikult.

„Aga mis siin küsida?! Selge, et nõukogude elust seal pole mõhkugi,“ kostis Aadu.

„Mulle paistab siiski, nagu ei teaks te kõike?“

„Noo-vaat, k-kuulete nüüd, õk!“ ütles Juhan. „Merihärjad, kas ma p-pole alati öelnud — eks elu lähe väljaspool s-samuti ja vahest pareminigi edasi.“

„Vaadake neid hästi!“ Koljat sirutas teiste poole oma suured laiad peopesad, mis olid täis villisid ja arme. „Need käed läksid korpa raudlattide tampimisel merepõhja Rootsi kalurkulaku Malmströmi bottengarnide vaiadeks. Sest jõukamgi kalur püüab seal kalu endiselt võrkude ja mõrdadega. Need käed pahkusid kõvaks sõudmisel aerunäsade peoshoidmisest, sest säärane mootorpaat on luksus seal isegi kulakule. Kord lõi torm ümber sellise pähklikoore ja mu neljateistkümnepäevane ainus poeg August uppus — polnud mul jõudu teda kooli panna, ta pidi koos minuga kulakut orjama. Mu naine suri, kuna mul polnud raha rohtude, arsti ja haigla jaoks, mis on seal eriti kallid. Rääkisite plaanidest. Siin ja teel nägin mõndagi. Teie plaanid siin on maksimaalplaanid, tootmise virgutamiseks, ületamiseks lõpmatuseeni. Seal on aga minimaalplaanid, mille ületamine on keelatud vanglakaristusega, sest need plaanid on tuletatud Marshalli plaanist — Ameerika kalakonservid asendavad Rootsi kaluri. Teie ehitate kultuurimaju. Seal ei

ehitata, vaid karjutakse hosianna sõjajumalale, et maha lõhkuda olemasolevaid."

Koljat vaikus. Paat lähenes muulidele.

"Stoppl! Mootor välja lülida!" hüüdis ta Kustasele.

Käsk täideti.

"Tüüri parempoolse muuli otsa juurde!" käsutas Koljat Aadut.

"Merihärg! ... Sa t-tahad siis t-tõepoolest maha minna, õk?" imestas Juhan.

Koljat ei vastanud.

Paat puudutas põhjaga madalikku, seisatas. Koljat kargas üle parda poolest säärest merre. Pöördus.

"Sa, Juhan, ütlesid, et kahte meest ma enam seljas paati ei tassi, aga ühe mehe viin vabalt kaldale küll." Ta sasis Merihärjal turjast, tõstis nagu kanni paadist. Suured saapad siputasid abitult õhus kui kalakulli tiivad.

"Ko-ko-koljat, mis s-sa, kurat, jämad," torises Juhan, püüdes asjatult lahti rabelda. Koljat kandis Juhani üles muulile, pani seal prantsatades pikali kividele. Kargas siis kähku tagasi vette, sumas paadi juurde. Tõukas selle paigast. Hüppas rinnuli äärele ja ronis sisse.

"Mootor käivitada ja merele!" käsutas teisi. Pöördus siis Juhani poole, kes ägades upitas end jalule.

"Ahoi, Merihärg! Head reisi sulle jalgsi läbi linna neljakümnekilomeetrilise ringiga Velistesse. Teel kõrvuta oma minevik samm-sammult oleviku ja tulevikuga, siis jõuad täismehena homme hommikul seks ajaks kohale, kus koos merele püüseid nõudma läheme."

Mootor hakkas tööle. Kohe haaras ka kruvi vett, pekstes seda vahule ja tõugates paati tagant. Paat pöördus merele, võttis kursi Veliste poole.

Ees silmapiiril vajas loojuv päikeseketas otse merre, värvides heikeks merepinna purpurpunaseks. Siis laskus sume kevadõhtu pikkamisi alla. Äsjatõusnud tuulgi vaibus. Süsimustad lained, harjadel valged vahujoomed, peksid õrnalt loksudes vastu tõttava paadi külgi. Kuigi polnud õiget tuult, kohises meri võimsalt. Ja see kohin kajas vastu Koljati hinges.

Hülge-Kustas astus Koljati juurde, haaras kõvasti selle tugevast käerandmest.

"Sõber, anna andeks! Olin algul umbusklik sinu vastu. Kahtlesin, kas tulid ikka hea nõuga. Kui sa aga selle Merihärja... siis nägin, et oled elukooli läbi teinud. Näh, meie oleksime pidanud ise selle Merihärja ju ammugi taltsutama."

"Pop-pop-tamp-tamp!" kinnitas mootor, põrudes kaugele üle lahe.

Sisukord

Sissejuhatus	5
------------------------	---

I

Hilda Täht	Kiil	11
Rein Vellend	Kaarel Pärnamägi rebis enda lahti	22
Benno Palts	Mänd suures metsas	31
L. Kahas	Virgumine	38
Uno Laht	Suigu Jaani soovitaja	63
Laine Vaher	Esimene vagu	67
Aksel Tamm	Minu naabrid	80
Kalev Raave	Õnnelik päev	91
Voldemar Kaljumäe	Helisev aeg	101
Ants Saar	Suur jõud	107
Herman Keernik	Kolmas lüli	120
Anna ja Uno Kohver	Metsmaade küsimus	126
Kaarel Raja	Abi tuleb	139

II

Jüri Välbe	Mis toimus Ants Karuga	151
Gerhard Meos	Uus töösaavutus	165
Magnus Mälk	Elmar vahetab relva	170
Ülo Poots	Üks võit	185
Ivan Papulovski	Sinu koht elus	193
Ülo Tambek	Algus on tehtud	211
Eino Tali	Pööre minu elus	222
Heino Linnuse	Ühise võitluse algus	230
Juhan Kahk	Sõela sünd	246
Richard Raag	Esimene riid	257

III

L. Kahas	Tekklaadung	267
Hillar Erma	Vereülekanne	287
Aristarch Sinkel	Piusa täht	299
Viktor Palm	Kes on sõbrad?	304
Uno Laht	Mehe sõnad	321
Salme Kõiv	Tiit Lõhmuse uus algus	325
Ants Roosna	Seebitükk	342
Heldur Karmo	Väike linnaehitaja	347
Jaak Juha	Tagasitulek	353

Koostanud P. Kuusberg.
Vastutav toimetaja A. Kerge.
Kaanejoonise valmistanud
H. Kersna.
Tehniline toimetaja H. Veber.

Ladumisele antud 3. XI 1949.
Trükkimisele antud 16. XII 1949.
Trükiarv 2000. Paber 67:95 1/16.
Trükipoognaid 22,75. MB-08544.
Trükikoda „Kommunist“, Tallinn,
Pikk tänav 2. Tellimise nr. 5160.
Hind rbl. 21.—

На эстонском языке.
Вдохновляющее время.